

Doromb

Közköltészeti tanulmányok 1.

DOROMB

Közköltészeti tanulmányok 1.

Szerkesztő
CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN

RECITI
Budapest • 2012

Készült az OTKA 104758. sz. pályázat támogatásával
az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetében

Könyvünk a Creative Commons
Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc
(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>)
feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.
A köteteink honlapunkról letölthetők. Éljen jogaival!

ISSN 2063-8175

Kiadja a *reciti*, az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének
recenziós portálja • www.reciti.hu
Felelős kiadó: az MTA BTK főigazgatója
Borítótervezés, tördelés, képszerkesztés, korrektúra: Szilágyi N. Zsuzsa
Nyomda és kötetészet: Pannónia Print Kft.

Tartalom

„Foglalatja a’ Dorombnak” Előhang egy új sorozathoz	7
BARTÓK ZSÓFIA ÁGNES <i>Az Exemplum mirabile</i> történetének szóbeli és írott hagyományozódása	11
VADAI ISTVÁN Szóban kettő – írva négy Az oralitás metrikájáról	19
ÁCS PÁL A látható nyelv A költészet vizuális képe a XVI. századi magyar könyvekben	43
CSIRKÉS FERENC Egy török nyelvű vallási propagandavers a XVI. századi Iránból és Anatóliából	59
KISS BÉLA Hymen szövétneke Mitológiai utalások a XVIII–XIX. századi magyar lakodalmi költészetben	71
VOGEL ZSUZSA Faludi Ferenc verseinek recepciója a XVIII–XIX. századi kéziratos énekeskönyvekben	103
CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN Az első magyar lírai antológia: a váci <i>Énekes Gyűjtemény</i> (1799, 1801, 1803, 1823)	141

NAGY KRISZTINA	
„Én vagyok a petri gulyás...”	
Irodalmi-folklorisztikai szövegcsalád-vizsgálat és elemzés (II. rész)	179
KNAPP ÉVA	
„Wirtusfű Wirágból kötöm Wers Rósáit”	
Egy ismeretlen Berei Farkas András-nyomtatvány 1820-ból	195
KÜLLŐS IMOLA	
<i>Kapros János nótája</i>	
Egy katona kivégzési búcsúja a XIX. század első harmadából	203
VOIGT VILMOS	
Rumy Károly György magyar népdalai – John Bowring számára	217
Summary	245

„Foglalatja a’ Dorombnak”

Előhang egy új sorozathoz

Fogj tollat és írj, hogyha van erőd
Haladni, merre más még nem haladt;
Ha nincs: ragadj ekét vagy kaptafát,
S vágd a földhöz silány dorombodat!

Petőfi Sándor: *Az utánzókhöz* (Pest, 1844. augusztus)

A hetyke Petőfi nincs egyedül a véleményével. A debreceni kollégiumból két kéziratot versgyűjtemény maradt ránk *Doromb* címmel (1833–1834), amelyek a divatos almanach-köteteket parodizálják. (Az épp ott tanuló Arany János kezében is megfordulhattak.) A dorombot ekkoriban a lant, vagyis a komoly, fennkölt líra ellentétpárjaként, ’negatív lant’-ként emlegették. Kétségtelen, hogy egyszerű, olcsó hangszer, ám igen ősi, s a világ távoli pontjain egyaránt ismerik, gyakran sámánok játszottak rajta. A kora újkori Magyarországon általában cigány kovácsok készítették, s gyerekek vagy öregasszonyok hangszereként maradt meg a népzeneben. Mentségére szóljon: Johann Georg Albrechtsberger osztrák zeneszerző (a duda és a tekerőlant „udvariasításának” mintájára) 1770-ben még versenyművet is komponált dorombra, zenekari kísérettel. Ez a kényeztetés azonban ritka, inkább alantásnak tartották a dorombot és játékosait – zenében és irodalomban egyaránt. Erre utalnak a hangszer lesajnáló, gúnyos nevei a *Maultrommeltől* (’pofadob’) a *jew’s harpig* (’zsidóhárfa’, vö. a magyar *tóthegedű* kifejezéssel, amely a kolompot jelölte). A magyar *doromb* tehát még egészen nyájas csengésű, ráadásul hangutánzó szó, bár Fáy András verbunkos dalában a *házi doromb* a zsémbes feleséget jelöli.

Ne higgye a kedves Olvasó, hogy zenei tárgyú sorozatot indítottunk. Még az se indokolná a címadást, hogy a szerkesztő közismert macskabarát. A *Doromb* tanulmányai a *közköltészet*, a populáris irodalom rejtelmes világába vezetnek.

A címet épp az említett debreceni kéziratok hatására, önironikusan választottuk. Nem kétséges: bizony lantról lesz szó e kötetekben, amely csak látszólag „negatív”. Inkább: mezítlábas, fapados, furnértetős, filléres, egyhúrú, alkalmi... Aki lantot pendít, az képes dallamot játszani – aki dorombot, az a dallamnak csak árnyékát, kivonatát, ritmusát, illúzióját. Az egyikük létrehoz, a másikuk felidéz, helyettesít, re- vagy dekonstruál. Egyiküké a Mű, másikuké a szöveg.

A közköltészet nem magyar sajátosság: egész Európában, sőt a Közel-Keleten vagy akár Amerikában is érezteti hatását. Koronként más és más tendenciák jellemzik, s a források sem mindig ugyanannyira hozzáférhetők. Legfőbb korszaka a XVI–XVIII. század, de voltaképp ma is működik, immár tömeg- és szubkulturális környezetben. A kora újkorban fokozatosan egyre szélesebb (fél) laikus írástudó réteg jött létre, amely mind piaci, mind kulturális szempontból a mérleg nyelvét jelentette a társadalomban. A közköltészet – *közös és köztes* költészet. A szóbeli népköltészet és az írásbeliségben kibontakozó elitkultúrák (udvari irodalom, műköltészet, tudományos irodalom stb.) között félúton, mindkettőből táplálkozva élte virágkorát.

Saját, jórészt anonim verstermése országos vagy akár nemzetközi terjedésnek indulhatott a kéziratok, majd a megszaporodó nyomtatványok (rölapok, ponyvák, kalendáriumok – áruvá vált szövegek!) útján. Ugyanezek a források segítettek az oralitás egy-egy elemének útját az írásbeliségbe, illetve jeles költők ismert verseinek közkinccsé, sőt közprédává válását, mint azt Gyöngyösi, Gvadányi, Csokonai, Pálóczi Horváth Ádám, később Petőfi és Arany jó néhány művének élettörténete bizonyítja. Külföldi írótaírsaik közül például Burns, Schiller vagy a svéd Bellman dalai is hasonló utat jártak be.

A közköltészet legfontosabb fóruma azonban a *kisközösség*: a kollégiumi vagy céhes összejövetelek, családi események (névnap-i köszöntések, lakodalmak stb.), társasági éneklés vagy szavalás, titkos énekelgetés a kaszárnyák és kolostorok rejtékén, a farsangi vagy szüreti nyilvánosság kivételes lehetőségei. Ha hozzávesszük egyes művek rebellis, tiltott vagy trágár üzenetét, amelyek a hivatalos terjedés útjába álltak volna, továbbá az ideológiákat, kultuszokat, nyelvi-kulturális hálózatokat, mentalitás- és izléstörténeti adalékokat, dallamfilológiai vagy színházi kapcsolatokat, hamar láthatóvá válik: a közköltészet épp úgy formálódott a saját keretei között, mint a „nagybetűs” irodalom. Nem mostohagyerek tehát, hanem éppoly teljes értékű (legfeljebb nemcsak esztétikai-kritikai alapon szerveződő) társadalmi kommunikációs folyamat.

A *Doromb* e sokféleséget szeretné érzékeltetni. A sorozat célja, hogy évről évre otthont adjon a legfrissebb magyar közköltészeti kutatások eredményeinek, köztük akár hosszabb forrásközléseknek, műhelytanulmányoknak. Ide várjuk a régi és újabb magyar irodalom kutatóit, akik egy-egy jellemző forrás vagy szövegcsalád révén új utakat találtak a *közköltészet poétikájához és retorikájához*, hatásához vagy társadalmi helyzetéhez, az alkotók és megörökítők életrajzához.

Fontos (eddig kissé elhanyagolt) szakterület a *költői életművek folklorizálódása*, közköltészetté válása, amely még sok feltáratlan összefüggést rejt, akárcsak a jeles poéták közköltészeti ismereteinek, hagyománytudatának vizsgálata. Helyet kapnak a *történeti folklorisztika* eredményei, például a népdalok és az annak vélt mezővárosi, köznemesi, diákos stb. közköltészet felfedezéséről a XVIII. század végén, illetve a reformkorban. A közköltészet hordozói, a kéziratok és a népszerű nyomtatványok saját hálózatot alkottak poétikai és akár ikonográfiai szempontból is, így a *történeti irodalomszociológia* új eredményei sem hiányozhatnak. Kitekintésként mindig szívesen látjuk azokat az írásokat, amelyek a szomszédos és távolabbi népek körében kialakult közköltészet-alternatívákat, rokon és eltérő folyamatokat, a repertoár magyar kapcsolatait mutatják be. A Kárpát-medence nem magyar nyelvű irodalmainak kutatóira is számítunk e párbeszédben: a közköltészet jó néhány tanulságát csak komparatív vizsgálatok hozhatják felszínre. Ugyancsak érdemes volna összehasonlító vizsgálatot végezni a modern kor városi populáris kultúrája, például a magyar nóta, a sanzonok, a beat- és popdalszövegek, vagy akár a *cyberlore* műfajai és történeti előzményeik körében. Egy XVIII. századi moralizáló közdal és némely Fonográf-szám közelebbi kapcsolatban van egymással, mint hinnénk...

A sorozat első kötetét kedvcsinálónak szánjuk. Az itt olvasható tanulmányok egyebek mellett a szájhagyomány nyomait keresik egy XV. századi magyar példázatban és a XVI–XVII. századi közköltészet metrikai rendszerében; képet adnak a kora újkori magyar költészet kimondatlan vizuális szabályairól (kéziratot és nyomdai hagyományról); megismerhetjük egy perzsa sah vallásos versét, amely a muszlim közköltészet útvonalain variálódik. Az egyik legnépszerűbb XVIII. századi magyar költő, Faludi Ferenc műveihez új nézőpontból, variálódásuk és terjedésük statisztikai elemzésével közelítünk, majd bepillantunk Csokonai korának magyar lakodalmi versei „mögé”, ahol még a mitológiai apparátus is sajátosan átalakult az antikvitáshoz képest. Megismerhetjük az alkalmi versgyártás jeles és termékeny képviselője, Berei Farkas András ismeretlen poémáját, valamint az első magyar lírai antológia, a váci *Énekes Gyűjtemény* kiadástörténetét. Textológiai újdonságokat ígér egy közköltészeti dal és Édes Gergely továbbköltésének közös variánstörténete („*Én vagyok a petri gulyás*”), egy debreceni kivégzési búcsúvers ponyvai és kéziratot változatának összevetése, végül pedig az első, világszerte ismertté vált magyar „közdalok” áttekintése, amelyeket Rummy Károly György juttatott el John Bowringnak.

A mai magyar közköltészet-kutatás több korábbi nemzedék adatgyűjtéseinek, közleményeinek és koncepcióján alapul. Azt, hogy ez a hatalmas szövegkorpusz a *Régi magyar költők tára* XVII., majd XVIII. századi sorozatában is kritikai kiadáshoz jutott, s talán valamelyest áttekinthetővé vált, mindenekelőtt Klaniczay Tibor (1923–1992) kezdeményezte. A téma két kiváló ismerője és programadója, Stoll Béla (1928–2011) és Kerényi Ferenc (1944–2008) néhány éve távozott az

élők sorából, de örökségüket szeretnénk értő kézzel gondozni – kritikus, de biztató szellemükhöz méltón. Nagy öröm látni, hogy az utóbbi évtizedekben főként Küllös Imola kutatásaival megalapozott kis szakterület egyre több érdeklődőre talál az irodalomtörténészek, a folkloristák és zenetudósok körében is. Kollégáink baráti biztatásáért, az állandó eszmecsereért itt is köszönettel tartozunk, akárcsak az OTKA és a Bolyai János Ösztöndíj támogatásáért. S mivel apránként felnő az a nemzedék, amelyik már az egyetemen megismerhette a közköltészet alapelveit, forrásait, vitatott és megállapodott kutatási pontjait, ajánljuk e sorozatot az elődök emlékének és az utódoknak, akik remélhetőleg sok kiváló tanulmánnyal örvendeztetik meg a *Doromb* mindenkori olvasóit.

Csörsz Rumen István

***Az Exemplum mirabile* történetének szóbeli és írott hagyományozódása**

A Karthauzi Névtelen által *Exemplum mirabile* címmel ellátott történet az *Érdekódex* talán legtöbbet vizsgált exempluma. Főként kidolgozottsága és terjedelme miatt tűnik ki a kódex többi exempluma közül, de már a prédikációban elfoglalt helye sem nevezhető szokványosnak. A Szent Bertalan apostol ünnepére írt beszédhez tartozik,¹ mégsem a szent életrajzához kapcsolódik, hanem az aznapi evangéliumhoz. A tétel, amelyet az exemplum bizonyít – szintén a szokásostól eltérő módon – már a legenda előtt, a rövid evangéliummagyarázat részeként szerepel. A történet azt hivatott bizonyítani, hogy „mykeppen es myneere fellyeb valo leegyen az meennyey halhatatlansagban valo vendeegseeg ees erwondetes lakodalom ez gyarlo halandosagban valonaal”.² Ez után következik a legenda, majd a tétel bizonyításaként a hosszú exemplum, mely, bár a prédikációs gyakorlatnak megfelelően a beszéd végéhez illeszkedik, teljesen kibillenti a szokásos egyensúlyt, hiszen több mint kétszer olyan hosszú, mint az öt megelőző rész. Az *Exemplum mirabile* tehát egyértelműen a beszéd lehangsúlyosabb eleme.

A Karthauzi Névtelen fontosnak tartja, hogy beszámoljon erről a történetről, hiszen nagy a tétje annak, hogy továbbadja-e vagy nem. Az exemplum felvezetésének logikája szerint azzal a szándékkal tudósít az általa talált csodás példáról, hogy tanúságot tegyen a mennyei örömökről. Nem hallgathatja el, amit Jézus neki a mennyei lakodalomról látnia és ismernie engedett, hiszen beszámolójával az örök élet utáni vágyakozásra serkentheti olvasóit és hallgatóit. Az exemplum kiterjedt szöveghagyománya bizonyítja, hogy a Karthauzi Névtelen előtt és után is sokan továbbadták a mennyországba látogató ifjú történetét. Ennek írott emlékei elsősorban a prédikációirodalomban, szóbeli nyomai pedig többek között egy magyar népballadában bukkannak fel. Dolgozatom a történet hagyományozódásának különböző szintjeit vizsgálja.

1 *Nyelvemléktár: Régi magyar codexek és nyomtatványok*, V, *Érdekódex. II. fele*, szerk. BUDENZ József, SZARVAS Gábor, SZILÁDY Áron, közzét. VOLF György, Bp., Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága, 1876 (a továbbiakban: *Nyelvemléktár V*), 262–275.

2 *Uo.*, 258.

A csodás utazás történetének továbbhagyományozódása az *Exemplum mirabile*ben

A fikció szintjén már maga az exemplum is utal a történet továbbadásának problematikájára. Az *Exemplum mirabile* főszereplője, a mennyországot látott ifjú háromszáz év elteltével hazaérkezik várába, amely azóta kolostor lett. Szülei és jegyese már meghaltak, de az ifjú eltűnése utáni eseményeket lejegyezték:

Mynd ez eellyen dolgót az ydewbely yrastwdok bel yranak Istoriaban yewendoknak emlekozttyokre, mynt mastan torteenyk nagy vraknak es yeles fyedelmeknek emberseeges teetemeenyeket Istoriakban yrnak.³

Elterjed a hír, hogy az elveszett úr hazatért, ezért hatalmas tömegek érkeznek az ifjúhoz, hogy meghallgassák beszámolóját a túlvilágról.

Keeryk mynndenek hogy meg bezeellenee mynt es hol yart kolth, myt latot hallot volna. Es mykoron ez kezdette volna bezeelleny yelen valanak yro notariosok kyk myndden zawaat lewelben yryaak wala wtanna.⁴

Az exemplum tehát hangsúlyozza, hogy a történetet írásban hagyományozták az utókorra, s ennek fő funkciója, hogy megerősítse a példázat hitelességét.

Az exemplumnak van egy kerettörténete is. Egy Eberhardus nevű püspök,

mykoron tertt vona Cluniacum newo zerzetnek hazahoz es mykoron meg tekeentotte volna az Calastromnak chodalatus es reeghy eppewletyt es mynemew erossen es zentseegossen tartanaak az zeerzetnek regulayaat⁵

megkérdezte az ottani apáttól, hogy ki alapította a kolostort. Eberhardus kérdésére az apát az ifjú úr csodálatos utazásának történetével felel. Az exemplum tehát az ő szájába van adva, s bár a történet mesélése során egy pillanatra sem villan fel ez a keret, az exemplum végén az elbeszélés visszatér az alaphelyzethez, és a történet azzal zárul, hogy Eberhardus „nagyobban meg eppewlween ew leelkeeben”⁶ hálát ad az Úristennek.

Az *Exemplum mirabile* szerkezetének összetettségét tovább bonyolítja, hogy maga a kerettörténet pedig a Karthauzi Névtelen E/1. személyű közléseibe van beágyazódva. A kódex összeállítója az exemplum felvezetőjében többek között

3 Uo., 269.

4 Uo., 272.

5 Uo., 262.

6 Uo., 275.

arról számol be, hogy ezt a csodálatos példát egy igen régi írásban találta, amely egy „kywol valo orzagbol” származott, a beszéd záró soraiban pedig felszólítja olvasóit/hallgatóit, hogy Eberhardushoz hasonlóan ők is adjanak hálát a Teremtőnek.

Az *Érdy-kódex*ben elének kerülő szöveg fikciós szintjéből tehát azt olvashatjuk ki, hogy az ifjú menyei látogatásának híre sokszoros szóbeli és írásbeli közvetítés által jutott el hozzánk. Ennek a többszörös közvetítettségnek hatását erősíti az is, hogy a Karthauzi Névtelen látszólag párhuzamba állítja saját beszámolóját az exemplumban szereplő ifjú beszámolójával. Ő sem „enyészi el”, amit a Túlvilágról megtudott, ugyanúgy, ahogyan az ifjú is tudatában volt annak, hogy be kell számolnia földön élő embertársainak a mennyországi örömeikről, és – ahogy ő maga a hazatérte után fogalmaz – az Isten „az ty lelky vygzatalastokra es yewendoknak emlekozettyokra tartot meg enghemet enny ydeyglen”.⁷

A történet írástudó és írástudatlan mesélői

Az *Exemplum mirabilé*hez legközelebb álló szövegváltozatra Katona Lajos talált rá.⁸ Katona a poznańi Racziński-könyvtár egy kéziratáról⁹ állítja, hogy a benne található latin nyelvű legenda az *Érdy-kódex* exemplumának egy lehetséges forrása. A két szöveg valóban nagymértékben egyezik, és Katona tanulmánya óta nem is került elő más lehetséges forrás. Az azonban mégis nagyon valószínűtlen, hogy a Karthauzi Névtelen kezében járt volna a poznańi kézirat, hiszen nincs semmi nyoma, hogy a kódex eljutott volna Magyarországra.¹⁰ Annyi viszont bizonyos, hogy ha nem is a Racziński-könyvtár kézírata volt a közvetlen forrás, egy hozzá nagyon közel álló változatot olvashatott a Karthauzi Névtelen. Ennek ismeretében pedig a történet hagyományozódásának egy újabb szintjét ismerhetjük meg: a latin szöveg szerzője többször utal forrására,¹¹ ráadásul nem

7 Uo., 273.

8 KATONA Lajos, *Az Érdy-codex egy fejezetéről*, Klny. az Akadémiai Értesítő 1909-ik évi folyamából, Bp., Hornyánszky Viktor Cs. és Kir. Udv. Könyvnyomdája, 1909.

9 Poznań, Biblioteka Raczyńskich, Cod. 173 (korábbi jelzete: II.H.d.18).

10 Czintos Emese egy lengyel bejegyzésről tud, miszerint a kézirat valószínűleg a mai németországi Ebrachból származik. (CZINTOS Emese, *Az Exemplum mirabile és forrása = Mindenemű dolgok változása: Hagományok, források, távlatok*, szerk. GÁBOR Csilla, Kolozsvár, Komp-Press – Korunk Baráti Társaság, 2004, 41.) Ebrachban azonban ciszterci szerzetesek voltak, nem karthauziak, így nem valószínű, hogy a Karthauzi Névtelen a kolostorok közötti szokásos könyvcsere útján hozzájuthatott volna a kézirathoz.

11 Először az exemplum bevezetőjében: „Rem aggredior dicere dictam mihi, a me creditam, jocundam miraculo, utinam et firmam testimonio. Testem ejus dare non possum [...]” Joseph SCHWARZER, *Visionslegende*, Zeitschrift für deutsche Philologie, 13(1882), 338. – Majd pedig az exemplum befejezésében: „Is qui mihi retulit, illiteratus fuit, nec ipse, ut vulgo

is szokványos módon, ugyanis nem írott szövegre hivatkozik, hanem bevallása szerint a szájhagyományból ismeri az általa elmesélendő eseményeket. Az exemplum befejezésében azt írja, hogy egy írástudatlantól ismeri, aki viszont – mint állítja – egy írástudótól hallotta anyanyelvén. Ezek alapján a történetet a latin szöveg írója ültette át latinra, előtte pedig népnyelvi szóbeli változatban élt. Az írástudatlan mesélő beszámolójából az is kikövetkeztethető, hogy a népnyelvi változat előtt létezhetett egy írott latin szöveg, amelyet az írástudatlan mesélő forrása ismerhetett. A forrásokra történő efféle utalások természetesen lehetnek toposzok; egyáltalán nem kell készpénznek venni, ha ilyen hivatkozásokat olvasunk egy kódexben. A latin változatban – amint Czintos Emese rámutat – található is egy logikai hiba,¹² amely inkább abban az esetben fordulhat elő, ha a kézirat szerzője (másolója?) írott forrás alapján dolgozott (amely már esetleg eleve hibás történetet tartalmazott), nem pedig akkor, ha első kézből hallott mesét foglalt írásba.

A latin változat szerkezete és narrációs technikája szintén inkább arra enged következtetni, hogy a történet írója/másolója kiforrott írott hagyományt követett. A latin és a magyar változat között éppen az az egyik legmarkánsabb különbség, hogy míg a magyar nyelvű exemplum könnyen követhető és organikus szerkesztett, addig a latin szerkezete szétesőbb, részletezőbb, stílusa pedig „tudósabb”.¹³ Czintos Emese ezek alapján arra a megállapításra jut, hogy a két szöveg más-más befogadót tart szem előtt: a latin inkább olvasásra, a magyar inkább hallgatásra alkalmas.¹⁴ Ez a megfigyelés jól illeszkedik a Karthauzi Névtelen célkitűzéséhez, bár nem azért, mert prédikációs céllal használták volna az *Érdy-kódexet*, hanem azért, mert eleve felolvasásra szánták. A prédikációgyűjtemény célközönsége a prológus tanúsága szerint nem a prédikátorok, hanem a latinul nem tudó laikus testvérek és különböző rendekhez tartozó apácák voltak. Az *Érdy-kódex* befogadóközönségét figyelembe véve az exemplum továbbhagyományozódásának útja ismét a szóbeli népnyelvi közvetítés felé mutat. S ha az *Érdy-kódexet* nem is használták fel prédikációk készítéséhez, a mennybe látogató ifjú exemplumának mégiscsak fontos állomása lehetett a prédikációk színhelye, a szószék. A prédikációs segédkönyvekben fennmaradt exemplumokat

dicitur, ex suo digito suxit, sed a literato rem audiens materne lingue verba retinuit, alterius lingue vocabula retinere non potuit: Ego referentem libenter audivi, materiam, fateor, amavi, scripto judicavi dignam, velim et a me bene digestam.” (Uo., 351.)

12 CZINTOS, *i. m.*, 47. A latin szövegben szóba kerül egy angyal, akit vendégségbe várnak, ám ennek a mozzanatnak semmi különösebb szerepe nincsen, és az *Érdy-kódex* változatában sincs rá utalás. Elképzelhető, hogy létezett olyan változata is az exemplumnak, amelyben hamarabb felbukkant a történetben az öregember képébe rejtőzött angyal, és ennek a nyomát őrzi ez a logikai hiba.

13 Uo., 48–49.

14 Uo., 49.

a prédikátorok beillesztették szentbeszédeikbe, a templomban elmondott történetek pedig könnyedén továbbörökíthettek szóban, s így a folklór részévé válhattak.

A szóbeli és írásbeli kultúra folytonos egymásba játszása jellemzi tehát az exemplum útját, melyben ráadásul nem feltétlenül az írott forrásra való hivatkozásnak van nagyobb hitelesítő értéke. Czintos ugyanis felhívja a figyelmet arra az érdekességre, hogy a latin szöveg másolója a forrás hihetőségéért és tekintélyéért azzal érvel, hogy Eberhardus püspök beszámolójára vezeti vissza a történetet.¹⁵ Eberhardus püspök bizonyára írástudó volt, ennek ellenére mint szóbeli közvetítő kerül be a történetbe, hitelesítő erejét pedig az egyházban betöltött pozíciójának köszönheti.

A szüzsé előfordulásai a folklórban

Az *Exemplum mirabile* (ezáltal a mennyet látogató ifjú exemplumtípusa) és a mennybe vitt leányról szóló népballada közötti kapcsolatra először Gragger Róbert és Dános Erzsébet figyelt fel,¹⁶ valamivel később Domokos Pál Péter pedig részletesebben összevetette a két szöveget.¹⁷ Az Európa-szerte elterjedt exemplumtípus és a magyar népballada szüzséjének, illetve motívumrendszerének rokonságát Domokos meggyőzően bizonyítja, a két szövegtípus kapcsolatát a szakirodalom tényként kezeli,¹⁸ ezért mellőzöm a hasonlóságok részletezését. Egyet azonban kiemelnék Domokos bizonyítékai közül, mert véleményem szerint ez a megfigyelés nagyon jól alátámasztja az exemplumtípus és a balladatípus szoros összetartozását. Domokos ugyanis rámutat, hogy van olyan pontja a balladának, amely közelebb áll a Katona által azonosított latin exemplumváltozathoz, mint a magyar nyelvű *Exemplum mirabilé*hez. Míg az *Érdy-kódex* változatában az öregember a pusztán jön szembe az ifjúval, addig a latin változatban fénytengerben ereszkedik alá a hegyi ösvényen az úrfiú elé, ugyanúgy, ahogyan a bárány a balladában, aki ott az öregember történetbeli funkcióját viseli.¹⁹ A magyar népballada tehát egy olyan pontja az *Exemplum mirabilé*ből ismert szüzsé vándorlá-

15 Uo., 43.

16 GRAGGER Róbert, Hedwig LÜEKE, *Ungarische Balladen*, Berlin–Leipzig, 1926; DÁNOS Erzsébet, *A magyar népballada*, Bp., Hornyánszky Nyomda, 1938.

17 DOMOKOS Pál Péter, *Júlia szép leány (Ballada monográfia)*, Ethn, 70(1959), 13–60.

18 FARAGÓ József, *A mennybe vitt leány balladájához*, Ethn, 79(1968), 503–525, itt: 512.; BÓTA László, *A népballada elméletéhez II*, ItK, 75(1971), 467–475, itt: 473. Ortutay Gyula nem tartja az *Érdy-kódex* történetét a balladával kapcsolatba hozhatónak, véleményét azonban nem indokolja. (ORTUTAY Gyula, *Székelly népballadák*, Bp., [1940?]², 236, 328–329. Idézi: DOMOKOS, *i. m.*, 16–17.)

19 DOMOKOS, *i. m.*, 48.

sának, amely közvetlenül nem vezethető le az *Érdy-kódex*ből ismert változatból, és amelynek történetmagja számos más szöveghagyománnyal is érintkezett, így a szereplők kicserélődtek, a műfaj és a forma megváltozott, a történet létformája pedig már egyértelműen a szóbeliség lett.

Felmerül a kérdés, hogy vajon milyen utat járt be a történet a prédikációtól a népballadáig. A balladatípus leghosszabb és legismertebb változatát, a *Júlia szép leányt* először Gyulai Pál közölte 1862-ben a Szépirodalmi Figyelő hasábjain, 1863-ban pedig megjelent Kriza János *Vadrózsák* című székely népköltési gyűjteményében.²⁰ A balladának tehát nem ismert kézíratos változata, először XIX. századi népköltészeti gyűjtés alapján szerez róla tudomást a szakirodalom. Ez a kései felbukkanás nemcsak a *Júlia szép leány* sajátja: a kézíratos versfüzetekben csak nagy ritkán fordulnak elő balladák, még a régi stílusúakat is csak a XVIII. század végén kezdik lejegyezni. A kérdést vizsgálva Csörsz Rumen István megállapítja, hogy a diákság, amely a közköltészeti hagyomány fenntartásában kulcsszerepet játszott, és elméletileg lejegyezhetette volna klasszikus balladáinkat, csak 1800 után fordult a folklórközei alkotások felé, korábban csoportidentitásuk és az ezzel felvállalt ízléseszmény más típusú szövegek feljegyzésére ösztönözte őket. A klasszikus balladák tehát nem azért hiányoznak majdnem teljes mértékben a XVIII. század előtti közköltészetből, mert akkoriban senki nem ismerte őket, hanem azért, mert egy másik folklórhagyományhoz tartoztak, mint amit a diákság lejegyzett.²¹ Csörsz továbbá hangsúlyozza: számos jel utal arra, hogy klasszikus balladáink történetmagja és formulakészlete legkésőbb a XVI–XVII. század során, de talán már a középkorban is kialakult, ezért azt javasolja, hogy ne számúzzuk a balladákat a korabeli hipotetikus műfajrendből. Ezzel összhangban a népballada elméletéről írott tanulmányában Bóta László is kiemeli, hogy a középkorban, vagy nálunk akár még a XVII. században is a társadalom döntő többsége számára a műveltség, főként pedig a költészet alapvető létformája a szóbeliség volt, a balladák hagyományozása szóban történt.²²

A mennyországba látogató ifjú története tehát hosszú évszázadokon át csak a szóbeliségben élt, ez idő alatt pedig igen szerteágazó szöveghagyománya alakult ki. A folklórbán élő változatoknak két fő ága létezett: az egyik megmaradt prózának, a másik pedig verses formát vett fel. A prózai ághoz a magyar népköltészetben két mesetípus tartozik (*A halhatatlanságra vágyó királyfi* és *A jó barát a másvilágon* mesetípusa), a verses ághoz pedig a *Júlia szép leány* és annak változatai.²³ A balladai változatok magukon viselik az epikusabb forma

20 GYULAI Pál, *Két ó-székely ballada*, Szépirodalmi Figyelő, 1862, 177.; KRIZA János, *Vadrózsák*, Kolozsvár, 1863, 270. sz.

21 CSÖRSZ Rumen István, *Népballadáink egyik forrásvidéke: a közköltészet I*, Néprajzi Látóhár, 2003/3–4, 33–34.

22 BÓTA László, *A népballada elméletéhez I*, ItK, 74(1970), 661.

23 FARAGÓ, *i. m.*, 521.

jegyzeit is. A régi típusú balladákra (amelyek közé a *Júlia szép leány* tartozik) általánosságban jellemző, hogy epikusabbak, mint az újak, amiből Bóta arra következtet, hogy mindezen balladáknak epikailag kimunkáltabb előképeik lehettek, illetve alapanyaguk először feltételezhetően nem balladai formában fogalmazódott meg.²⁴ Ráadásul a ballada újra prózává oldódhat: jegyezték fel olyan átmeneti esetet is, amikor még alapvetően verses formájú a ballada, de bizonyos helyeken éneklője felejtés miatt már átvált prózába, sőt ismertek olyan változatok is, amikor a ballada szüzséjét teljes egészében prózában, meseképpén adja elő az adatközlő.²⁵

A történetnek számos verses változata létezik az európai hagyományban, amelyek mind a középkori legendaváltozatokra vezethetők vissza.²⁶ Egyik típusa, a Regina-dal, elég közel áll a mennybe vitt leány balladához. Az egész német nyelvterületen ismeretes, számtalan változatban él, és a népdalkiadványok kedvelt darabja.²⁷ A verses változatok közül különös figyelmet érdemel a német nyelvű *A nagyváradi kapitány leánya* típus. Sok tekintetben hasonlít a többi európai dalváltozathoz (többek között ennek is női főszereplője van), ám bizonyos tekintetben azoknál közelebb áll a mennyet látogató ifjú középkori történetéhez.²⁸ A középkorhoz hasonlóan ebben is központi jelentősége van az idő érzékelésének: a leány nem veszi észre az idő múlását, és csak százhusz év múlva tér haza otthonába. Dános szerint ez a motívum a magyar balladában is meg lehetett, csak kikopott.²⁹ A változat másik érdekessége, hogy földrajzilag egészen az erdélyi szász folklórig kiterjedt,³⁰ s mivel a magyar ballada csak Erdélyben és Moldvában volt ismert, felmerül annak lehetősége, hogy a történet esetleg ezen az úton is bekerülhetett a magyar népköltészetbe.³¹

24 BÓTA, *A népballada... II, i. m.*, 470.

25 *Uo.*, 472.; ORTUTAY Gyula, *Adalék a mese és a ballada összefüggésének kérdéséhez*, Ethn, 49(1938)/3–4, 376.

26 VARGYAS Lajos, *A magyar népballada és Európa*, Bp., Zeneműkiadó, 1976, II, 108–110.

27 DOMOKOS, *i. m.*, 28.

28 Itt jegyezném meg, hogy a *Júlia szép leány* típust és annak szövegkapcsolatait vizsgálva Ninon Leader nagy jelentőséget tulajdonít annak, hogy egy adott változatban férfi vagy nő-e a főszereplő. Éppen ezért nem ért egyet azzal, hogy az összes változat az *Exemplum mirabile* típusra lenne visszavezethető, hanem ehelyett inkább két eltérő hagyományt különböztet meg, főként a főszereplőre alapozva. *A nagyváradi kapitány leánya* típusnál megfigyelhető jelenséget, hogy tudniillik mindkét általa elkülönített csoportból tartalmaz elemeket, a két hagyomány összefonódásaként értelmezi. Ninon A. M. LEADER, *Hungarian classical ballads and their folklore*, Cambridge University Press, 1967, 65–66.

29 DÁNOS, *i. m.*, 136.; DOMOKOS, *i. m.*, 17, 38–40.

30 FARAGÓ, *i. m.*, 512.

31 Horváth Iván a bájoló imádságok kapcsán vizsgálja a *Júlia szép leány* ősvallásinak gondolt vonatkozásait, és felveti a németből való fordítás lehetőségét. (HORVÁTH Iván, *A vers: Három megközelítés*, Bp., Gondolat, 1991, 178.) Feltevését alátámasztani látszik az említett erdélyi szászokkal való kapcsolódási pont.

Zárásképpen még egy olyan esetre szeretném felhívni a figyelmet, amikor szintén kapcsolat fedezhető fel egy magyar népballada és a prédikációirodalom között. Timár Kálmán egy kisebb közleményben adja hírül, hogy a Kőműves Kelemenné népballadájából ismert építőáldozat motívumának nyomára bukkant Robertus Holkot *Super sapientiam Salomonis* című XIV. századi prédikációs segédkönyvében.³² Holkot hivatkozása alapján Timár Beda Venerabilis *Historia ecclesiasticájában* kereste a prédikációs szerző forrását, ám ott nem akadt nyomára, ezért azt feltételezte, hogy Beda históriájának valamelyik későbbi függelékébe kerülhetett bele a monda. Pedig éppen ellenkezőleg: a történet forrását egy sokkal korábbi műben találjuk. A véráldozattal megszilárdítandó folyton leomló épület története már a IX. századi *Historia Brittonum*ban is szerepel, majd átkerül az 1136-os *Historia Regum Britanniae*be is.³³ A történetet az teszi alkalmassá arra, hogy példázatként szerepelhessen Holkot prédikációjában, hogy itt a feláldozandó személy egy ifjú, aki apa nélkül született, Holkot pedig ezt az ifjút a történet morális magyarázatokor Krisztusként értelmezi. Timár cikkére hivatkozva Ortutay Gyula úgy fogalmaz, hogy föltehetően az építőáldozathoz kötődő hiedelmek nyugat-európai mondai alakulása is megkezdődött,³⁴ ám ezeknek a forrásadatoknak köszönhetően láthatjuk, hogy a motívum mozgása éppen az ellenkező irányba történhetett. Az építőáldozat motívumához kapcsolódó történet Britannia történetírásában már a IX. században megvolt, amely így a prédikációirodalom gyakorlatának köszönhetően igen messzire is eljuthatott. Ez a példa is bizonyítja, hogy mennyire figyelemre méltó a prédikációirodalom szóbeliségre tett hatása.

32 TIMÁR Kálmán, *Az építőáldozat babonája és mondájához*, Ethn, 1911, 177.; Robertus HOLKOT, *Super sapientiam Salomonis*, lectio 136. (Timár hibásan a lectio 137-re hivatkozik.) Az említett rész Timár átírásában: „Tercio sanguis causat cementum solidum, dicitur quod antiqui volentes facere edificia perpetua cementum cum humano sanguine commiscuerunt. Unde etiam de vortegirno rege britanie in historia britanum dicitur, quod cum edificaret turrim in monte excererij vel monte niuis in vualia quicquid cementarij una die operabantur tellus alio die obsorbuit. Consuluerunt ergo magistri dicto regi quod iuuenem quendam inquiri faciat qui patrem terrenum non haberet cuius sanguine lapides et cementum aspersi prestarent solidum fundamentum.” TIMÁR, *i. m.*, 177.

33 Irène FABRY, *Construction impossible et défense improbable: la tour du roi Vertigier dans l'Historia Brittonum de Nennius, l'Historia Regum Britanniae de Geoffroy de Monmouth, le Brut de Wace et le Merlin de Robert de Boron = Imaginer la construction au Moyen Age*, Paris, Presses Universitaires de Paris Sorbonne, 2009, 93–112.

34 Székely népballadák, a balladákat összeválogatta és magyarázta ORTUTAY Gyula, Bp., Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1936, 280.

VADAI ISTVÁN

Szóban kettő – írva négy

Az oralitás metrikájáról

Arany János *A magyar nemzeti versidomról* szóló nevezetes tanulmányában¹ elsőként foglalkozott alaposan a magyar ütemes-hangsúlyos verselés elveivel. A korábbi verstani értekezések – Földi és Csokonai munkái után – máig érvényes megállapításokat tett az ütemes vers sortípusairól. Nem célunk most megállapításait sorra venni, hiszen a modern verstani iskolák azóta is viták kereszttüzében tartják a hangsúly verstani szerepéről szóló nézeteit. Egyetlen szempontból vizsgáljuk most ezt a tanulmányt, mégpedig a példaanyag megválasztásának szempontjából. Miután Arany célja az volt, hogy a *nemzeti* verselésről tegyen megállapításokat, a különböző ritmuspéldákat olyan helyről választotta, ahol nézetei szerint ezeket *eredeti* alakjukban megfigyelhette, vagyis dolgozatában *népdalok* és *közmondások* szerepelnek illusztrációként. Bármennyire becsüljük is Arany elméleti tudását és verstani érzékenységét, azt próbáljuk bizonyítani, hogy mindkét példacsoport alkalmatlan a magyar nép *eredeti* ritmusérzékének bemutatására.

Vegyük először a *népdalok* kérdését. Arany János úgy idéz népdalszövegeket, mintha ezek eredeti, változatlan alakban őriznék a magyarság ősi, eredeti ritmusérzékének nyomait, és változatlan formában őriznék az írásbeliség előtti magyar formakincset mind a sorképzés, mindpedig a strófaképzés tekintetében. Holott ez nem így van. Horváth Iván mutatott rá többször is,² hogy az úgynevezett *ősi nyolcas* esetében nemcsak az uráli népek folklórpéldái mutatnak párhuzamosságot a magyar anyaggal, hanem ugyanúgy összefüggésbe hozható a magyar népdal formavilága a latin liturgikus énekek formakincsével. A templomi éneklés nyilvánvalóan érintette a népi kultúrát. Ezért aztán nehéz következtetéseket levonni abból, hogy a magyar népdal egyszólamú, vokális, kvintváltó, pentaton dallamsorral jellemezhető, és szereti a nyolc szótagos sorokat, hiszen a latin liturgikus költészetéről ugyanez rendre elmondható. Miután

1 Arany János *Összes Művei*, X, szerk. KERESZTURY Dezső, Bp., Akadémiai, 1962, 218–258.

2 HORVÁTH Iván, *Történeti rétegek a XVI. századi magyar metrumkincsben*, ItK, 93(1989), 193–205.

nincsenek eszközeink ahhoz, hogy a két jelenséget elkülönítsük egymástól, bele kell nyugodnunk abba, hogy a magyar népdal honfoglalás kori alakjáról semmi bizonyosat nem mondhatunk. Mindaz, ami mondható, már nem vegytiszta. Nyilván őriz a magyar népdal olyan ritmikai mozzanatokot, metrikai megoldásokat, verselési szokásokat, melyek eredetiek, de nem tudjuk őket azonosítani. Amikor tehát Arany egy-egy verstani jelenséget magyar népdallal szemléltet, akkor egyáltalán nem bizonyos, hogy valami eredetit, ősit mutat fel – sajnos elképzelhető, hogy az a mozzanat éppen az egyházi költészetből származott át a magyar népköltési anyagba.

Hasonló gondolatmenetet alakíthatunk ki az Arany által idézett *közmondások* esetében is. Látszólag ezek a példák megint csak *ősiek és eredetiek*. Valójában azonban kimutatható, hogy itt is számolnunk kell a magas kultúra behatásával. Mint az közismert, elsőként Baranyai Decsi János *Adagioruma* gyűjt össze ötezernyi közmondást, s ezek nyomtatásban is megjelentek.³ Természetesen korábról is gyűjthetünk példabeszédeket Tinóditól, a *Salamon és Markalfból*, Heltaitól, ám igazán nagy számban ez a gyűjtemény sorakoztatja fel a magyar nyelven használt anyagot. Tudjuk azt is, hogy Baranyai Decsi gyűjteménye csak részben tekinthető eredetinek: Erasmus munkáját fordította le, talán nem is teljesen önállóan, egy kézirat osniáriumi tanúsága szerint számolnunk kell egy bizonyos Szárászi Ferenc közreműködésével is.⁴ A Baranyai Decsi által közzétett gyűjtemény jórészt bibliai eredetű, a magas kultúrából származó, irodalmi és idegen nyelveken létező szentenciákon alapul, prózai közmondásokat sorakoztat fel. Saját statisztikai megfigyeléseim alapján úgy jellemezhetem, hogy rímelni szinte csak elvétve rímel, leginkább csak így: *Elöl víz – hátul tűz*. Az ütemes sorképzés tekintetében már több a keresnivalónk, de az a benyomásom, hogy Arany nem építhette volna erre a gyűjteményre verstani tanulmányát.

A közmondások magyar fejlődéstörténete azonban tovább követhető. A következő jelentős lépés Beniczky Péter *Magyar Ritmusok* című 1664-es kötete,⁵ melynek második része, a *Magyar Példabeszédek* 250 darab Balassi-strófás közmondást tesz közzé. Beniczky általában két-három közmondást fűz össze egy-egy strófába. Jellemzően egy Balassi-sor feleltethető meg egy-egy szólásnak. Például: *Noha kicsiny a bors / Melegsége nagy s gyors / A nagy babnál erősebb*.

3 BARANYAI DECSI JÁNOS, *Adagiorum Graeco-Latino-Ungaricorum chiliades quinque*, Bartholomae, Klöss, 1598. Facsimiléjét kiadta MOLNÁR József, Bp., ELTE, 1978 (Fontes ad historiam linguarum populorumque Uraliensium, 5).

4 CZEGLE Imre, *Szárászi Ferenc, mint Erasmus Adagia-jának magyarra ültetője*. A Ráday Gyűjtemény évkönyve, 4–5(1984–1985), 122–134.

5 BENICZKY Péter, *Magyar Ritmusok...*, Nagyszombat 1664. – A versek kritikai kadása: *Madách Gáspár, egy névtelen, Beniczky Péter, gróf Balassa Bálint, Listius László, Esterházy Pál és Fráter István versei*, s. a. r. VARGA Imre, Cs. HAVAS Ágnes, STOLL Béla, Bp., Akadémiai, 1987 (Régi Magyar Költők Tára XVII. század, 12).

A *Magyar Ritmusok* népszerűsége közismert, egyáltalán nem meglepő tehát, hogy ettől a ponttól kezdve erősen számolnunk kell azzal, hogy ez a műköltői technikával Balassi-strófákba öntött anyag folklorizálódik. Könnyen előfordulhat, hogy az, amit eredeti magyar népi ritmusösztönnek látunk, nem más, mint Beniczky iskolás versfaragási technikája.

A helyzetet tovább rontja, hogy a következő század elején Kis-Viczay Péter tovább alakítja Beniczky gyűjteményét.⁶ Szétbontja Balassi-sorokra a példatárat, és a szólások latin megfelelőjének ábécérendjében soronként teszi azt közzé. Ezzel egy olyan közmondásgyűjtemény jön létre, mely első ránézésre már nem költői alkotás. Ettől függetlenül azonban költőileg megformált, verssorokba öntött anyagot tartalmaz. Ezzel még inkább megnöveli annak az esélyét, hogy ezek a közmondások úgy kerüljenek népi környezetbe, hogy műköltői eredetük már szinte észrevehetetlen. Tehát kijelenthetjük, hogy a *közmondások* sem szolgálnak Arany János számára *romlatlan* ősi, eredeti példaanyagot. Lehet, hogy van példái között olyan, mely a magyar nép ősi ritmusérzékét illusztrálja, de nem tudjuk megkülönböztetni attól, ami esetleg idegen eredetű, ráadásul műköltőileg megformált.

Akár a *népdalok*, akár a *közmondások* esetére gondolunk, kimondhatjuk, hogy Arany nem eredeti, vegytiszta, romlatlan példaanyaggal dolgozik, hanem olyannal, ami különféle kontakthatások, beavatkozások miatt már megváltozott. Olyan ez, mintha dolgozatot írnék az alföldi folyók természetes kanyarodási szokásairól, és választott mintafolyónak a szabályozott Tiszát tekinteném. Vagy másképpen fogalmazva: Arany már afféle posztmodern ritmikai helyzetben próbálta kitapintani a magyar kultúra természetes ritmusérzékét.

Persze az egész história mögött ott rejlik a népi kultúra tudatos felértékelése. Arany művészi programjában jelentős szerepe van a népiességnek. Főleg neki köszönhető, illetve az őt követő nemzedékek hasonló elfoglaltságainak, hogy napjainkban is erősen él az a nézet, hogy minden, ami *népi*, az automatikusan *ősi* is. Igen gyakran találkozom például felvételizők, elsős egyetemisták feleleteiben azzal, hogy Gergei Albert *Árgirus széphistóriája* nem más, mint az *Árgyélus királyfi és Tündérszép Ilona* című népmese költői feldolgozása. Néha igen nagy erőfeszítésbe kerül, hogy beláttassa az ember, hogy éppen fordítva van. Nem a népi kultúra emelkedik a magas irodalmiság szintjére, hanem az idegen nyelvből fordított műköltői alkotás volt a megtermékenyítő hatású, az popularizálódott, majd folklorizálódott. Erről a fordított folyamatról, pontosabban a szóbeli és írásbeli kultúra egymásra hatásáról dolgozatom végén még szeretnék néhány gondolatot kifejteni.

Arany János tanulmánya természetesen az elmondottak ellenére is alapvető verstani dolgozat. Helyesen ismeri fel a magyar ütemes vers szerveződésének

6 KIS-VICZAY Péter, *Selectiora Adagia Latino-Hungarica in gratiam et usum Scholasticae juventutis*, Bártfa, 1713.

logikáját. Ha valamiben téved, az csupán annyi, hogy az *eredetinek* vélt ritmus-
öszön nem primér, hanem szekundér jelenség. Nem pusztán az ősi mintákon
alapul, hanem magába olvasztott más elemeket is. Ettől még a verselési rendszer
feltérképezése lehetséges, de az eredmény nem a múltat, hanem a jelent fogja
ábrázolni. Vagyis Arany megközelítésmódja választott példái miatt csak az egy-
korú, XIX. századi verselési állapot bemutatására alkalmas, és egyáltalán nem
beszél a régi magyar versről. Ahhoz, hogy a régi magyar vers metrikai rendsze-
reit vizsgálhassuk, nem a réginek hitt népköltészetet kell vallatóra fogni, hanem
magukat a régi magyar verseket.

Középkori magyar verseink ritmikai vizsgálata sokakat megkísértett, és so-
kakat tévútra is vitt. Elegendő csak utalásszerűen megemlíteni az úgynevezett
tagoló verset és Gábor Ignác nevét. Ezen a területen valódi eredményt Horváth
János ért el *A középkori magyar vers ritmusa* című 1928-as könyvével.⁷ Máig ér-
vényes megállapításaival a helyes mederbe terelte a verstani vizsgálódásokat, és
kimutatta, hogy középkori verseink túlnyomó többsége latin ritmusmintát kö-
vet. Ha időmértékes szerkezetében nem is tudnak igazodni a magyar fordítók a
mintáikhoz, a szótagszámok, sormetszetek tekintetében iparkodnak hűségese-
k maradni. Több esetben a szóhangsúlyok is segítenek az eredeti latin ritmusok
éreztetésében. Horváth János elévülhetetlen érdemeit nem is vitatom, csupán
egyetlen apró ponton fűznék kritikai megjegyzést ehhez a munkához. Az ő kö-
tetéből idézem: „A rím és alliteratio kérdésével nem foglalkoztam; jelentőségük
megvan ugyan, de nem oly mérvű, hogy a versritmus lényegét érintené.”⁸ Vagyis
kizárólag a ritmus kérdését tette vizsgálat tárgyává, és a rímelés strófaképző sze-
repét egyszerűen figyelmen kívül hagyta. Ez a megközelítésmód kísértetiesen
emlékeztet Lotz János metrikai felfogására.⁹ Ő a metrikai rendszereket a szó-
tagok prozódiai tulajdonságaiból vezeti le, s ugyanilyen könnyed mozdulattal
mond le az ütemes vers vizsgálatánál a rímelés vizsgálatáról. Horváth Jánosnak
is, Lotznak is igaza van annyiban, hogy a vizsgált esetekben nem a rímelés léte
vagy nemléte, nem a rímelés minősége játssza a döntő szerepet. De ebből még
nem következik az, hogy semmiféle szerepet ne játssza. Úgy gondolom, hogy
minden olyan metrikai leírás, amelyik eltekint a rímelés alapos vizsgálatától,
lényegében elhibázott.

Horváth János említett munkája a középkori magyar versek ritmikájával fog-
lalkozik. *Rendszeres magyar verstan* című munkájában a későbbi korszakokat
már nem ilyen történeti verstani módszer szerint szemléli, ez a munkája inkább
leíró jellegűnek nevezhető.¹⁰ A XVI. századi magyar verses anyag átfogó vizs-

7 HORVÁTH JÁNOS, *A középkori magyar vers ritmusa*, Berlin, 1928.

8 *Uo.*, 154.

9 LOTZ JÁNOS, *Általános metrika = Uő, Szonettkoszorú a nyelvről*, Bp., 1976, 215–236.

10 HORVÁTH JÁNOS, *Rendszeres magyar verstan*, Bp., 1951.

gálatára csak jóval később történt kísérlet. A *Répertoire de la Poésie Ancienne Hongroise*, vagyis *A régi magyar vers repertórium*a gyűjtötte össze az 1600 előtti teljes költői anyag adatait, köztük a metrikai adatokat.¹¹ Ez a munka felszínre hozott néhány elméleti problémát is: ebben a dolgozatban nem érintem például Pesti Gábor verselésének speciális metrumtípusát, sem a szószámláló elv megjelenését a magyar költészetben, melyre korábban egy XVI. századi csízió kapcsán mutattam rá.¹² A régi magyar vers metrikai adatainak megállapítása gyakorlatilag nagyon is hétköznapi módon történt. Néhány időmértékes kísérlettől eltekintve lényegében szótagszámláló versként értelmeztük a verseket, és a szokásos sor- és ritmusképletet rögzítettük. Bizonytalan esetekben a dallamok, nótajelzések segítségét vettük igénybe. A *Repertórium*ban feltüntetett metrumok tehát lényegében nem tartalmaznak új vagy újszerű módon ábrázolt információt. A munka azért nevezhető mégis eredményesnek, mert a metrikai felmérés a teljesség igényével történt, ezért a megfigyelhető tendenciák, következtetések, kimondható állítások szembesíthetők az adatokkal, igazolhatók, bizonyíthatók.

A *Repertórium* elkészültével két ilyen alapvető megállapítás is született, melyeknek érvényessége talán korábban is hihető lett volna, így azonban egyszerűen tényeken alapuló tételekké váltak. Az egyik a Horváth Iván által kimondott *egyszerűség szabálya*, mely annyit állít, hogy a régi magyar vers lényegében *izoszillabikus, izorímes és izostrofikus*.¹³ Ez a kép a régi költészetről talán korábban is természetesnek tűnt, kimondani azonban csak 1500 vers tömeges metrikai értékelése után lehetett, és most már jól látható, hogy egyszerűen azért érvényes, mert nem nagyon vannak ellenpéldáink. A második ilyen, jelentősnek nevezhető alaptétel a Szigeti Csaba által kifejtett *ab-nyitás és c-elem* hiánya a régi magyar költészetben.¹⁴ Szigeti arra világít rá – megint csak a *Repertórium* (és ez esetben a XVII. századi anyag példái) alapján –, hogy a régi magyar versben Szenci Molnár Albertig nincs jelen a kéttömbű strófyszerkesztés, sőt az egytömbű strófaikon belül sem alakulnak ki keresztrímes vagy ölelkező rímes szerkezetek. Lényegében mindkét megfigyelt szabály azt mondja, hogy a régi magyar vers rímképlete: *a a a a*.

Minden olyan jelenség, mely nem ehhez a szabályhoz igazodik, számot tarthat az érdeklődésünkre. Érdekes lehet pusztán azért, mert azonnal felmerül a

11 *Répertoire de la poésie Hongroise ancienne*, ed. HORVÁTH Iván, H. HUBERT Gabriella, FONT Zsuzsa, HERNER János, SZÖNYI Etelka, VADAI István, Párizs, 1992. Hálózati kiadása: <http://magyar-irodalom.elte.hu/repertorium/>; Gépeskönyv, ContentWare Labs, 2000 v. 5.0.5

12 VADAI István, *Metrumtípológiai megjegyzések egy naptárvers kapcsán = Allegro con brio: Írások Zemplényi Ferenc 60. születésnapjára*, szerk. BÁNKI Éva, TÓTH Tünde, Bp., Palimpszeszt, 2002; elektronikus kiadása: Palimpszeszt, 2002. május, <http://magyar-irodalom.elte.hu/palimpszeszt/zemplenyi/51.htm>

13 HORVÁTH Iván, *i. m.*

14 SZIGETI Csaba, *A c-elem és az ab-nyitás = Uő, A hímfarkas bőre*, Pécs, Jelenkor, 1993, 37–69.

kérdés: miért másféle? Erre az önkéntelenül adódó kérdésre épült +1 című tanulmányom.¹⁵ Most is azt kérdezem, hogy a régi magyar versek egy bizonyos csoportja miért nem engedelmeskedik a Horváth Iván által kimondott szabályszerűségnek. Ám most nem a szótagszámokra figyelek elsősorban, hanem a strófán belül található sorok számára, vagy ami majdnem ugyanezt jelenti, a strófa rímképletére.

Dolgozatom alapötlete a *Szendrői hegedősének* vizsgálatából indult ki.¹⁶ Ez a vélhetően 1540-es évekből származó költemény igencsak furcsa metrikai jegyekkel rendelkezik. Mind szótagszámaiban, mind rímelésében különösnek tetszik. Stoll Béla, az ének felfedezője így jellemzi: „Az énekmondó a XVI. században elég ritka, népies jellegű hetest (4., 3.) használja.” – illetve: „Figyelemreméltó az is, hogy a versszerző párosrímekeket alkalmaz, ami a XVI. század műköltői gyakorlatában szinte alig fordul elő.”¹⁷ Stoll megállapításait Horváth János fejt ki alaposabban *A „Szendrői-hegedősének” versalakjáról* írott dolgozatában.¹⁸ Ő így fogalmaz: „Alakja: négy hetes-sorból álló, többnyire párosrímű strófa-képlet. Stoll Béla már magát a hetes (= 4 + 3) sorfajt is ritkaságnak tudja az ének idejében (1540–1558 közt). Többet mondhatunk: a szendrői verszetet a maga koráig, sőt egy ideig azon is túl egyetlen képviselője a jelzett versalaknak.”

Vajon miért?

Fontos mozzanat a kérdés történetében, hogy a *Szendrői hegedőséneket* Stoll 1953-ban fedezte fel, az idézett tanulmányok pedig 1953–1954-ben jelentek meg az ItK hasábjain, vagyis ebben az időben még nem volt ismeretes a majd csak 1957-ben előkerülő *Fanchali Jób-kódex*,¹⁹ benne az ugyancsak időnként páros rímű, kétsoros strófaból felépülő *Pajkos ének*. Ebben a pillanatban érdekes összefüggést fedezhetünk fel az énekek közköltészeti jellege és a kétsoros szerveződésközött. Érdekes, hogy Stoll 1962-es tanulmányában részletesen foglalkozik az ének versalakjával is, mégsem tulajdonít jelentőséget a sorpárok használatának.²⁰ A vers szövegismétlődéseire figyel, egy bizonyos „teraszos szerkezetre” s ennek kapcsán mondja ki a következőket: „Mindebből levonható most már az a következtetés, hogy a *Pajkos ének* jellemző verselési és stílussajátságai hosszú ideig tartó szájhagyományban élés eredményei.”

Az a gyanúnk, hogy a két ének párosríműsége és közköltészeti jellege között kimutatható összefüggés áll fenn. Az a gyanúnk, hogy kimondható az *egyszerűség szabályának* egy finomított változata, miszerint a négysarkú *a a a a* rímes

15 VADAI István, +1 (*Metrikai határjelölések a régi magyar versben*), ItK, 95(1991), 351–369.

16 *Répertoire de la poésie Hongroise ancienne*, 1318.

17 STOLL Béla, *Szendrői hegedős-ének*, ItK, 57(1953), 231–233.

18 HORVÁTH János, *„Szendrői hegedős-ének” versalakjáról*, ItK, 58(1954), 269–276.

19 JÁN MIŠIANIK, ECKHARDT Sándor, KLANICZAY Tibor, *Balassi Bálint Szép magyar komédiája: A Fanchali Jób-kódex magyar és szlovák versei*, Bp., Akadémiai, 1959.

20 STOLL Béla, *A Pajkos ének és a népköltészet*, ItK, 66(1962), 180–192.

szerkezet elsősorban az írásbeli kultúra sajátjának mondható, a szóbeliségre pedig egy ennél jóval egyszerűbb kétsarkú alakzat lesz jellemző: az *a a*.

Hogyan lehetne ezt az állítást igazolni, vagy egyszerűen csak valószínűvé tenni? Először is szembesíteni kellene észrevételünket a *Repertórium* adataival. Ha a teljes anyagot vizsgáljuk, magától értetődő módon csak azt az eredményt látjuk viszont, amit Horváth Iván mutatott ki. Járjunk el azonban másként. Ne a teljes anyagot statisztikázzuk, hanem válasszuk ketté, és kezeljük külön azokat a verseket, melyek nyomtatásban is megjelentek. A nyomtatott versekre nyilvánvalóan jellemző lesz az írásbeliség.²¹ A kéziratos forrásokban ránk maradt énekek nyilván részben a kéziratosság médiumához tartoznak, de ebben a közegben maradt ránk minden olyan emlék is, mely a szóbeliségben élt, de valamilyen oknál fogva mégiscsak lejegyezték. Vagyis a kéziratos anyagra korlátozva a vizsgálatot, még mindig vegyes anyagot látunk, de ebben remélhetőleg már nagyobb arányban fordulnak elő az oralitásra jellemző formák. Ha azt tapasztaljuk, hogy a vizsgált énekek között megnövekedett a párrímes strófák aránya, akkor némi joggal arra következtethetünk, hogy ez vagy az oralitással, vagy a kéziratosséggal függ össze.

Nézzük lépésről lépésre. A *Repertórium* 1536 verses szöveg adatait tartalmazza. Válasszuk ki azokat, melyek szótagszámlálóak – ez 1133 verset jelent. Gyűjtsük össze a nyomtatott forrásban ránk maradt verseket (1038), és zárjuk ki őket a vizsgálatból. Marad 399 verses szöveg. Tudjuk, hogy a teljes Balassi-életmű kéziratos, és nem sok köze van az oralitáshoz. Dobjuk ki! Tegyük ugyanígy Rimay János 1600 előtt írt verseivel is. Jelentős anyagot képvisel Bogáti Fazakas Miklós 150 zsoltárparafrázisa, mert ezeket sem nyomtatták ki. Hagyjuk el ezeket is! Ekkor már csak 158 szövegünk maradt. De még ez is sok. Tudjuk, hogy a régi magyar vers igen gyakori kelléke az akrosztichon. Ez azonban kizárólag írásban működő eljárás, tehát tekinthetjük ugyanolyan, az oralitással szemben álló ismertetőjegynek, mint a nyomtatottságot. Régi verseink között 462 akrosztichonos szöveg található. A vizsgált korpuszból ezeket is kirekesztve már csak 113 versünk maradt. Tekintsük ezt a 113 éneket vizsgálandó szövegbázisnak. Ebben még mindig maradt jócskán az írásbeliségre jellemző szöveg, hiszen ebben a csoportban maradt például minden olyan históriásének, melynek nincs akrosztichonja és csak kéziratosan maradt ránk. Megtehetnénk, hogy tovább szűkítjük a kapott verscsoportot, akár egyesével kizárva minden egyes olyan szöveget, melyről valahogyan be tudjuk látni, hogy határozottan az írásbeliséghez köthető. Ezzel az oralitásra jellemző darabok arányát akár jelentősen meg is növelhetnénk. De nem az a célunk, hogy minden ilyen szöveget kizárjunk,

21 Egy-egy kivétel azért akadhat. Például Bornemisza Péter *Ördögi kísértetek* (Sempte, 1578) című nyomtatott művéből ismerjük Tardoskeddi Szerencse Benedekné ráolvasásait, melyek műfajuknál fogva szóbeli alkotások.

hanem csak az, hogy a legkönnyebben kizárható darabok eltávolításával olyan verscsoportot hozunk létre, melyben az oralitásra jellemző darabok *jelentősen nagyobb arányban* szerepelnek, mint a teljes korpuszban. Vagyis megpróbáltunk egy olyan halmazt létrehozni, melyben reményeink szerint az összes szóbeli szöveg benne maradt, és így remélhetően a rájuk jellemző tulajdonságok is feltűnőbb módon jelentkeznek egy statisztikai mérésnél. A következő listában megismerhetjük a 113 vers *Repertórium*-beli sorszámát, incipitjét, metrumképletét és modern kiadásának helyét (ha van ilyen).

- 0015 A jó szerzetesnek szíve Krisztus kertje – x7 x6 x7 x6 x7 x7 x6 x7 x7 x6 – RMKT-1-117
- 0028 A nagy urak udvarában a hit olyan – a8 a8 a8 a9 – RMKT17-6-384
- 0054 A vitézek kardjainak, megjött ereje karjuknak – a8 a8 a8 a8 – RMKT17-1-23
- 0071 Aki jól tudja, és megtanulta – x10 x11 x10 x11 – RMKT17-5-187
- 0086 Áldott Krisztus keresztfán hét igét megmonda – a13 a13 a13 a13 – RMKT-1-210
- 0098 Angyalnak tetszik az ember, ha véle szólasz – a13 a17 a12 a13 – RMKT-6-383
- 0115 Atyától Ige ihleték, anyától testbe öltözék – x8 x8 x8 x8 – RMKT-1-129
- 0134 Az Isten nevét először említsük – a11 a11 a11 a11 – Literaturdenkmäler aus Ungarns Türkenzeit-1927-55
- 0168 Bátya, bátya, mely az út Becskerekére – a12 a12 – RMKT-1-495**
- 0205 Boldog ember, kinek ő házában – a10 a10 a10 a10 – ItK-1918-196
- 0216 Bűnösöknek kegyes segítség és minden nyomorultaknak – x9 x8 x9 x8 x5 x5 – RMKT-1-153
- 0245 De a felül mondott Pál Kenézy – a10 a10 – RMKT-1-468**
- 0259 Dicséretes az ember – x7 x6 x7 x6 x7 x7 x6 x7 x6 RMKT-1-156
- 0283 Ezeröttszázhatvanhat esztendőben (explicit) – a11 a11 a11 a11 – RMKT-7-312
- 0286 Dicsőséges Szűz Mária, dicsérettel vagy teljes – x8 x7 x8 x7 x6 x7 x6 x6 x8 – RMKT-1-234
- 0287 Dicsőséges viadalnak nyelve – x8 x7 x8 x7 x8 x7 – RMKT-1-139
- 0309 Édes anya, boldog anya – a8 a8 – RMKT-1-98**
- 0324 Egy szép dologról én emlékezném, ha meghallgatnátok – a16 a16 a16 – RMKT-7-169
- 0332a Én mostan beszélem a rómaiakat – a12 a12 a12 a12
- 0332b Pogány krónikákból egy szép dolgot mondok – a12 a12 a12 a13
- 0332c Gyakran hallottatok históriákat – a11 a11 a11 a11
- 0335 Elvალasztottad, Uram, mind a tieidet – x13 x14 x7 x7 x6 x14 – RMKT17-5-175
- 0355 Emlékezem a Krisztus haláláról – x11 x11 x11 x11 – RMKT17-5-197
- 0361 Emlékezzél, keresztyén, az áldott Jézusról – a13 a13 a13 a13 – RMKT-1-101
- 0369 Emlékezzünk a király végházáról – a11 a11 a11 – RMKT-7-175
- 0373 Emlékezzünk, én uraim, régen lett dologról – a14 a14 a14 a14 – Mikó, Rustan császár..., Bp., 1910, 41
- 0380 Én Istenem, hogy elvívéd az én szerencsém – a14 a14 a14 – RMKT-7-316
- 0382 Én nem bántom te kegyelmed, jöszte, szívem énvelem – a15 a15 a15 x15 – RMKT17-3-12
- 0399 Ezt lásd, nyughatatlan, felséges Úristen, az embernek elméje – a19 a19 a19 a19 – RMKT17-5-269
- 0402 Fekete szemű, szemöldökű – a8 a8 a8 x8 – RMKT17-3-11

- 0407 Felséges Ige származván, régen Atyától kijöven – x8 x8 x8 x8 – RMKT-1-125
- 0428 Gyalu várban kínjaiban, szerzette kilencvennégyben (explicit) – a8 a8 a8 a8 – RMKT17-1-30
- 0489 Halld meg ezt, vak világ, s vedd jól eszedben – x11 x14 – RMKT17-5-173**
- 0501 Hallgashatsz ember ily szép dolgokra – a11 a11 a11 a11
- 0510 Hallj tanulságot és ítéletet lelkiismeretről – x16 x16 x16 – RMKT17-5-194
- 0512 Halljátok meg, mostan régi dolgot mondok – a12 a12 a12 a12 – RMKT-8-173
- 0514 Halljunk egy szép példát a régi eleinkről – a13 a13 a13 a13 – RMKT-6-197
- 0552 Honnét vagyon e nagy veszedelmes és ártalmas dolog – x16 x16 x16 – RMKT17-5-163
- 0553 Hozd el, gazda, hozd el a Szerémnek borát – x12 x13 – EPkK-1901-173**
- 0555 Hugyak felséges szerzője, hívőknek örök világa – x8 x8 x8 x8 – RMKT-1-120
- 0651 Jer, mi emlékezzünk a Luther-papokról – x12 x12 x12 x12 – RMKT-7-293
- 0653 Jer, mi kérjük a pápát – a7 a9 a11 a12 a5 – RMKT17-6-384
- 0673 Jézus Krisztus, mi váltságunk, szeretetünk, kívánságunk – a8 a8 a8 a8 – Nyelvemléktár-14-166
- 0743a Ki hallott Sándornál hatalmasb urat – a11 a11 a11 a11
- 0743b Tisztessége, híre nagy lón a hercegnek – a12 a12 a12 a13
- 0743c Ohajt megrettent császár szörnyű kárán – a11 a11 a11 a11
- 0761 Kiskarácsonytól Keresztvíz – a8 a8 – RMKT-1-463**
- 0609a Istennek kegyelmessége (Katalin-legenda) – a8 a8**
- 0609b Kit engedjen minekünk – x7 x7 x7 x7
- 0790a Krisztus feltámad, mi bűnünket elmosá, és kiket ő szerete – x7 x7 x7 x7 x16
- 0790b Már mi mind örülünk – x6 x7 x7 x7 x7 x5
- 0797 Krisztus Jézus fényes ködben – a8 a8 a8 a8
- 0800 Krisztus kapuja megnyílik – x8 x8 x8 x8 – RMKT-1-88
- 0814 Krisztus Urunk mondja, minden meghallgassa – a12 a12 a12 a12
- 0840 Legyünk készek, keresztyének, lelkünkben – a11 a11 a11 a11 – RMKT-6-36
- 0860 Megcsal a Cupido – a6 a6 a6 a6 a6 a6 – RMKT17-3-13
- 0886 Mennyben vagyon Jézus Krisztus – a8 a8 a8 a8
- 0901 Mert mit egyszer megszerzettél – a8 a8 – RMKT-1-476**
- 0907 Mi dicsérjük az Urat, őtet felmagasztaljuk – x7 x7 x9 – RMKT17-5-178
- 0918 Mi nyomorúságból tehozzád könyörgünk – a12 a12 a12 a12
- 0929 Mikor az ígért mag az igen formált, tág, szép Szűz méhébe szálla – a6 a6 b7 c6 c6 b7 – RMKT17-2-91
- 0936 Mikor Isten Ádámot kiűzeté – a11 a11 a11 a11 – RMKT-6-247
- 0994 Mint Jákobnak fiai közt kisebbik – a11 a11 a11 a11 – RMKT17-6-383
- 1011 Mostan egy ifjú megházasodott – a10 a10 a10 b10 b11 – RMKT-4-78
- 1047 Napkeletnek kezdésétől – x8 x8 x8 x8 – RMKT-1-91
- 1106 Ó, én édes hazám, te jó Magyarország, mindennemű dolgod – a12 a12 b12 b12 – RMKT17-6-383**
- 1170 Panaszolkodom, Uram, teelőtted – x11 x11 x11 x5 – RMKT17-5-209
- 1173 Pápanak sok hamis találmányi között – x12 x12 x12 x12 – RMKT17-5-212
- 1187 Pusztaság, kárvallás egész Magyarországon – a13 a13 a19 – RMKT17-1-79

- 1199 Régi tüzem alatt szíve – a8 a8 a8 – RMKT17-3-12
- 1207 Ritka az oly idő, ki ne legyen – a6 a7 a6 a7 b6 b6 a7 – RMKT17-6-383
- 1225 Serkenj fel, ember, ha már ide jöttél – x11 x11 x11 x5 – RMKT17-5-186
- 1233 Siralmas énnékem tetőled megváltom – a12 a12 x 13 – RMKT-7-207
- 1236 Siralmas panaszát Magyarországnak hallgasd meg, Istenem – a11 a11 a11 – RMKT17-1-77
- 1254 Sok históriákat már mi magyaráztunk – a12 a12 a12 a12 a13 – RMKT-8-36
- 1268 **Sok szentírásbeli példát hallotok – a11 a14**
- 1293 Supra, aggnő, szőkj fel kabla – x8 x9 x7 x5 x7 – RMKT-1-483
- 1305 A szent alázatosság szerzetes asztalát – x7 x6 x7 x6 x7 x7 x6 x7 x6 – RMKT-1-116
- 1318 **Szent Jób írta könyvében (Szendrői hegedősének) – a7 a7 a7 a7 – ItK-1953-231**
- 1339 Szólok az alamizsnálkodásról – x10 x10 x10 x10 – RMKT17-5-190
- 1387 Titok szokásnak tanúságából – x8 x8 x8 x8 – RMKT-1-131
- 1394 Üdvözlég, dicsőséges Szűz, Napnál fényesb csillag – x8 a6 x8 a6 a7 a7 x9 x8 a7 – RMKT-1-504
- 1407 Üdvözlendő embernek penitenciát kell tartani – a8 a8 a8 a8 – RMKT17-5-181
- 1416 Újszövetségről halld meg, te, ember, amit nem értettél – x16 x16 x16 – RMKT17-5-171
- 1419 Úr Jézusnak nevében kezdetik szent ének – x7 x6 x7 x6 x7 x7 x6 x7 x7 x6 – RMKT-1-102
- 1422 Úr vacsorájáról érts igazán, ember – x12 x12 x12 x13 – RMKT17-5-206
- 1442 Úristen, szent törvényedből – a8 a8 a8 a8 – RMKT17-5-184
- 1450a Vagyok nagy örömben, hogy én tisztességes fő nemzetből származtam – a19 a19 a19
- 1450b Áldott légy, Úristen, magas mennyországban – a12 a12 a12 a12
- 1452 **Vajha az Úristen kegyelmesen – a10 a10 – RMKT17-6-383**
- 1490 **Virág, tudjad, tőled el kell mennem – a10 a11 – MNy-1929-88**
- 3001a Mi Urunk s édes Atyánk – x7 a7 x7 a7 x7 a7 x7 a7
- 3001b Ó, szent és édes Lélek – x7 a7 x7 a7 b7 b7 b7 b7
- 3006 Tudjad, ember, és jól eszedben vegyed – a11 a11 a11 a11 – RMKT17-5-221
- 3207 Emlékezzünk, keresztyének – x8 x8 x8 x7 – MNy-1965-444
- 3210 Keresztyének Ura, benned bizodalmam – a12 a12 a12 a12 – Acta, Szeged-1985-168
- 3211 Krisztus feltámadá menten nagy kínjából – x6 x7 a7 a7 x4 – NZ-1-65
- 3214 Karácsony ünnepében – a7 a7 b7 c7 c7 b7 x14 d10 d10 x13 – Nyelvemléktár-14-209
- 3221 Bírák, néktek szólok, kérlek, hallgassátok – a12 a12 a12 a12 – ItK-1914-80
- 3227 **Mikor magyar király zászlóját látá – a11 a11 – RMKT-1-496**
- 3229 **Szép vala orcával, de szebb vala hittel – a6 a6 – Horváth János, A magyar ir. műv. kezdetei-1931-230**
- 3231 Teli tengernek ... dagadása – a11 a11 a 11 a5 – Magyar Salon-1889-275
- 3234 Szívbeli kérésemnek (explicit) – a13 a13 a13 a7 – Magyar Salon-1889-274
- 3232 Segélj, Uram, Szentlelkeddel – a8 a8 a8 a8 – RMKT17-1-245
- 3233 Noé fát készít bárkának – a8 a8 a8 a8 – RMKT17-1-246
- 3517 A Szentlélek mindörökké a Szentháromsággal (explicit) – a14 a14 a14 – ItK-1989-99
- 3518 A testi halál, mely Ádám miatt mireánk szállott – x10 x11 x10 x11 – RMKT17-5-235
- 3519 **Akarunk-e bemenni fényes mennyországba – a13 a13**

- 3041 Kiskarácsonytól Keresztvíz – a8 a8 – RMKT-1-459
- 4007 Legyen Isten hozzád, ó én szép virágom – x12 – ItK-1960-199
- 4018 Jeles vigasságot hallani kik kívántok – a13 a12 a12 a12 – Balassi Bálint és a 16. század költői-2-965
- 4022 Ó, emberi állat, vedd jól eszedben – a11 a11 a11 a11 – RMKT17-5-218
- 4031 Láttatok-e, urak, szarvon kötött tulkot – a12 a12 b12 b12 – ItK-1954-318
- Bátorságos az Istent félni / Veszedelmes úellene lenni – a9 a10 – a pácini Mágóchy-kastély címerszövege
 - Dúdó, fejér, dúdó, majd megérik az zab – x12 x12 – Pajkos ének, Fanchali Jób-kódex
 - Vénebb leány [énnálamnál] nem volt az városon – a14 a14 – Vénlánycsúfoló, Melius *Herbáriumában*

Az utolsó három darab nem szerepel a *Repertóriumban*, a *Pajkos ének* például azért nem, mert ránk maradt formájában nem tekintettük 1600 előtt keletkezettnek. Vastagítással jelöltem azokat a szövegeket, melyek kétsorosak vagy párrímesek. Jól látható, hogy ezek jelentős számban szerepelnek, összesen 21 darab van belőlük. Ez a vizsgált verscsoportnak csaknem egyötöde, vagyis kb. 19%-a. (Egészen pontosan 18,58%.)

A teljes anyagban, vagyis az 1133 vers között összesen 100 olyan szöveg van, mely vagy párrímes, vagy kétsoros. Ez az előbbi 21 darabhoz képest nagy számnak tűnik, de gondoljunk bele, hogy ide tartozik például az összes nyomtatásban is megjelent *benedicamus*, illetve a gyülekezeti énekeskönyvek kétsoros strófákból álló darabjai. A teljes anyagra vonatkoztatva a kétsoros versek aránya 9%. (Egészen pontosan 8,8%). Vagyis azzal a lépéssel, hogy a vizsgálat során a kéziratos, akrosztichon nélküli versekre szűkítettük a korpuszt, sikerült a párrímes darabok arányát több mint a duplájára növelni! (9% → 19%) Ezzel kétségkívül bebizonyítottuk, hogy párrímesség tekintetében összefüggés van metrum és médium között. Ha csak tendenciaszerűen is igaz, mégis kimondható, hogy a kéziratos formában ránk maradt versek között nagyobb számban fordulnak elő kétsorosok.

Vajon miért? Arra gondolok, hogy kéziratos költészet és nyomtatott költészet között éles metrikai különbséget nemigen tudunk kimutatni. Mindkét médium írásbeli, csak a másolás, sokszorosítás módja különböző. Ami a metrikai különbséget magyarázhatja, az a szóbeliség és írásbeliség közötti lényeges különbség. Vagyis azt gondolom, hogy *szóban kettő – írva négy*. Nézzük meg most azokat a darabokat, melyekre állításunk támaszkodik, a vastagítással megjelölt 21 szöveg közül a legjellegzetesebb darabokat. Érdeemes néhány szövegtípust megkülönböztetni, ezeket a csoportokat külön-külön értékelni.

sorpár feltűnően emlékeztet a *Pajkos ének*nek arra a fordulatra, hogy *Gazdának megmondám, hogy egy pénzem sincsen, / Mégis gazda kéri tőlem abrak árát.* Közköltészeti jellege miatt ebbe a csoportba sorolható az a *Vénlánycsúfoló* is, melyet Mélius Péter 1578-as *Herbárium*ába jegyezték fel talán még a XVI. században.²²

A szóbeliségnek egy másfajta jellegzetes típusa a *memoriter*. Ezeknél a szövegeknél a versforma elsődleges célja a szöveg megjegyezhetővé tétele. Mai példái is léteznek, ilyen mondjuk az Arkhimédész-tételt rögzítő:

Minden vízbe mártott test,
A súlyából annyit vesz,
Amennyi az általa
Kiszorított víz súlya.

Vagy mondjuk a térkép tájolását rögzítő:

Elöttem van észak, hátam mögött dél,
Balra a nap nyugszik, jobbra pedig kél.

Ezek a modern példák is páros rímeket használnak! Régi példáink közül kettőből idézünk:

0901 Mert mit egyszer megszerzettél, (Regula iuris)
És tetőled elvétettél,
Ha igazat akarsz tenned,
Többszer nem kell hozzád vened.

0761 Küskarácsontól Keresztvíz (Csízió, 1–10.)
Lőtt Pál remete mint nagy dísz
Antaltól Fáb Annos kézben
Pál fordola fénességben
Már Balás Ág Dorotyánál
Kolosként jár Bálint várnál
Nyilon nyere Péter Mátyás
Apostollá tevé Keffás

22 A szöveget a *Régi magyar irodalmi szöveggyűjtemény* (II, A 16. század magyar nyelvű világi irodalma, szerk. JANKOVICS József, KÖSZEGHY Péter, SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, Bp., Ballasi, 2000) alapján vettem fel a vizsgálandó versek csoportjába. – Szerk. megj.: A vers XVI. századi keltezését némiképp gyengíti, hogy minden variánsa a XVIII. századból való (kizárólag erdélyi forrásokban szerepel), s a nyitó sorpár kérdéses metrumba is következetesen 10, 10 (4+6-os bontásban). Emiatt került be a szövegcsalád az RMKT XVIII/4. kötetébe, 56. sz.

Csudálom ha mevel Geregel sert
Mire teszen ez Il Ben pert...

A 901-es számmal jelölt *Regula iuris* egy tulajdonjoggal kapcsolatos szabályt rögzít. Több különböző formában is maradt fenn *csízió*-szövegünk – 761, 3041 –, melyek a naptári ünnepek memorizálását szolgálták. Ezek annak ellenére párrímes versezetek, hogy latin eredetijük, a *Cisio Janus* hexameteres formájú. A naptárversek között több példa is van arra, hogy a disztichon formájú magyar versek rímeseek, mondanom sem kell, természetesen párrímeseek. Ezek nem szerepelnek vizsgált anyagunkban, részben mivel időmértékesek, részben pedig nyomtatott forrásból ismerjük őket. A párrím véleményem szerint ezeknél az időmértékes szövegeknél is mnemotechnikai jellegű – s ezeknek a szövegeknek a távoli rokona néhány olyan „népi” bölcsesség, mint a *Ha megcsordul Vince, / Megtelik a pince*.

A következő csoportban négy szöveg szerepel, mindegyikük középkori. Három közülük vallásos jellegű, a *Szabács viadala* világi. Közös jellemzőjük, hogy szakozatlanok és mindegyik igen hosszú. Egyikük sem igazodik latin ritmusmintához, Horváth János a megoldatlan ritmusú versek csoportjában tárgyalja őket.

- 1100 Ó, dücső Szent Lélek, (Igen szép imádság, 1–8)
Kinén jobb ajándékot sohol nem lelek,
Neked akarok szolgálnom,
És jelennen neked szólnom
Hallgassad meg én beszédemet,
Bocsássad meg én vétetimet,
Kérlek, adjad az mit kérek,
Addig innen el nem megyek...
- 1395 Idvezlégý szenteknek idvössége, (Szent Bernát imádsága, 185–192)
Bűnösöknek reménsége,
Szent keresztfán megvontattál,
Úgy mint bínös, taglaltattál
Tü szent kezek idvöz legyetök,
Új rózsával megtöltetök.
Kiket elterjesztvén ágra keményön húztak,
Vas szegekvel meggyakdostak.
- 0609 Istennek kegyelmessége, (Alexandriai Szent Katalin legendája, 1–6)
És őneki dücsősége
Igen nagy ő szenti közett,

Mert nekik annyi jót szörzött,
Hogy mint Szent Pál megjelenti,
Haló ember nem értheti...

0245 De az felül mondott Pál Kenézi (Szabács viadala, 1–6)
Ároknak mélységét igen nézi,
Ki Szabács erős voltál elmellé,
Honnég minemű álgyú kell mellé
Szorgost megyen Nándorfejevárra,
Hol királ erről bizon hírt vára.

Nehéz feltenni, hogy ezek szóbeli alkotások lennének, még a *Szabács viadala* esetében sem gondolom ezt. Feltűnő, hogy archaikus jellegük ellenére feltűnően jól rímelnek. A *Szabács viadala* esetében mind a szakozatlan, párrímes technikát, mind pedig a rímek minőségét a szöveg hamisítvány volta melletti érvként szokták felhozni. Mostani vizsgálatunk alapján úgy látom, hogy egyszerűen egy oralitáshoz közeli archaikus metrikai megoldást követnek. Versformájukban nem valamely latin mintát utánoznak, hanem ugyanúgy sorpárokából, rímpárokából építkeznek, mint a szóbeli költészet. Ha ez igaz, akkor nincs mit csodálkoznunk azon, hogy feltűnően jó rímeket használnak. Hiszen egyetlen rímpár erejéig nem is túl nehéz jól rímelni. Ha azonban négyes rímet kell gyártani, azonnal nehezzé válik a tiszta rímek alkalmazása. Emiatt érzékelünk a középkori anyaghoz képest visszalépést mondjuk Tinódi költészetében. Ezt a jelenséget Horváth Iván valamiféle tudatos archaizálással, szekundér régiességgel próbálta magyarázni.²³ A magam részéről elegendő magyarázatnak gondolom azt, ha megértjük a sorpárokából építkező szóbeliség rímlehetőségeit, és ezzel szemben a latin strofikához alkalmazkodó, négyesrímű szakaszokat használó írásbeliség suta rímkényszerét.

Távolodjunk el egy kissé a régi anyagtól! Ha ma rögtönözni kell, mondjuk csasztuskát írunk, automatikusan párrímes technikát használunk. Ugyanígy párrímes megoldásokkal élnek a reklámversek is. Mindkét esetben megfigyelhetőek a feltűnően „jó” rímek. Persze ezzel a modern példával nagyon óvatosan kell bánnunk, hiszen ebben szerepe lehet annak a hagyománynak, mely a XVIII. században letért a négyesrím használatáról, és helyette a párrímet részesítette előnyben. Ezért nem fordulhatunk példaként a népköltészeti anyaghoz. Igaz ugyan, hogy mind a *Tavaszi szél vizet áraszt...*, mind a *Hej, páva, hej, páva...*, mind pedig a *Hej, Dunáról fúj a szél...* párrímes szerkezetű, ám nem tudhatjuk, hogy a népköltészetnek ez a megoldása honnan származik. Ha nem

23 HORVÁTH IVÁN, *Balassi költészete történeti poétikai megközelítésben*, Bp., Akadémiai, 1982, 197.

akarjuk ugyanazt a hibát elkövetni, amit Arany János a maga verstani példatárával, akkor tanácsosabb ezt a példasort félretenni. Nem jutunk előbbre, ha egy népdal négysoros strófájának párrímeire figyelünk. Valamivel beszédesebb, ha a népdalok strófaszerveződésére vetünk egy pillantást. Kodály Zoltán a magyar népdal strófaszerkezetéről szóló 1906-os doktori disszertációjában megállapítja, hogy „népdalstrófaink legnagyobb része négysoros”.²⁴ Statisztikai adataiból pedig kiderül, hogy a kétsoros strófa ugyan igen ritka, mégis nagyobb számban megtalálható az úgynevezett *játékdalokban*. A gyermekmondókák szívesen élnek ezzel a megoldással. *Egy – megérett a meggy, Kettő – csipkebokor-vessző*. Ebből talán következtethetünk arra, hogy a párrímes technika valamilyen értelemben primitívebb, egyszerűbb, kezdetlegesebb. Solymossy Sándor ezen az alapon vélekedett úgy, hogy a párrímes strófa ősbibb, mint a négysoros.²⁵ Tételét azért nem tekinthetjük jelen tanulmány elődjének, mert elsősorban a finnugor költészetből származó példákra épül, és teljesen nélkülözi a régi magyar költészet példáit. Annyit azonban a finnugor párhuzamos példák is mutatnak, hogy elsődlegesen orális kultúrák vizsgálata, Milman Parry, Albert Lord,²⁶ Walter Ong²⁷ és Paul Zumthor²⁸ kutatásainak eredményei bizonyára szolgálhatnak tanulsággal.

Az *oral poetry* kifejezéssel azonban nagyon vigyáznunk kell. A régi magyar irodalom ugyanis már a késő középkorban sem volt kizárólag orális. A kezdetektől fogva jelen van a latin nyelvű írásbeliség hatása. Mi sem jellemzőbb erre a helyzetre, hogy legelső verses emlékünknél, az *Ómagyar Mária-siralom* nem párrímes természetű, hanem bonyolult szekvencia-szerkezetet követ. De talán mégsem véletlen, hogy a 3229-es számú kétsoros töredék, a *Szép vala orcával, de szebb vala hittel* éppen a legelső francia nyelvű verses emlékkel, a *Szent Eulália cantilénájával* (kevéssel 878 után) hozható összefüggésbe. Ez a francia szöveg – számunkra most igen beszédesen – párrímes szerkezetű szakozatlan szöveg, formáját tekintve leginkább a *Szép imádságra* vagy *Szent Bernát imádságára* hasonlít. Ezt a verscsoport tehát igen archaikusnak gondolom. Vélhetően kapcsolatban áll a korabeli orális költészet technikájával, de nem gondolom feltétlenül ezeket az emlékeket is szóbelinek.

24 KODÁLY Zoltán, *A magyar népdal strófaszerkezete = Visszatekintés (Összegyűjtött írások, beszédek, nyilatkozatok)*, szerk. BÓNIS Ferenc, Bp., Zeneműkiadó, 1964, II, 14–46.

25 SOLYMOSSY Sándor, *A nép lírája: Népdal = A magyarság néprajza*, szerk. CZÁKÓ Elemér, Bp., 1933–1937, III, 21–84.

26 ALBERT LORD, *The Singer of Tales*, New York, 1978, 69.

27 WALTER ONG, *Orality and Literacy: The Technologizing of the Word*, London – New York, 1982. – Uő, *Az elsődlegesen szóbeli kultúrák legújabb kori felfedezése = Szóbeliség és írásbeliség: A kommunikációs technológiák története Homérosztól Heideggerig*, szerk. NYÍRI Kristóf, SZÉCSI Gábor, Bp., 1998, 39–55.

28 PAUL ZUMTHOR, *La poésie et la voix dans la civilisation médiévale*, Paris, 1984, 48–49.

A következő, csupa kétsoros emléket tartalmazó csoport műfajilag igen vegyes képet mutat:

- 3229 Szép vala orcával, (Szent Szűz dicsérete)
De szebb vala hittel.
- 0309 Édes anya, bódog anya, (Mária-dicséret)
Verágszülő Szűz Mária.
- 1490 Virág, tudjad, tőled el kell mennem, (Soproni virágének)
És teéretted kell gyászba öltözmem.
- 0168 Bátya, bátya, mely az út Becskerekére? (Pominóczky-nóta)
Uram, uram, ez az út Becskerekére.
- 3227 Mikor magyar király zászlóját látá, (Jajcai töredék)
Jó lovának száját futni bocsátá.

Találunk itt egyértelműen vallásos szövegemléket, mint az imént említett *Szép vala orcával* kezdetű. Egyértelműen ehhez hasonló töredék az *Édes anya, bódog anya...* is. Lehet vallásos kontextusban olvasni a *Soproni virágének*et is: ekkor Mária mondja azt, hogy el kell válnia Jézustól, és gyászba kell öltöznie. Hagyományosan azonban világi jellegű szöveggént, szabályos *albaként* szoktuk olvasni. A *Pominóczky-nóta* és a *Jajcai-töredék* világi jellegű. Ezeknél az a közös tulajdonság, hogy terjedelmük pontosan két sor. Horváth János *A Szendrői-hegedősének versalakjáról* értekezve²⁹ néhányukat meg is említi, de rögtön hozzáfűzi: „ezek párosríműek ugyan, de ha rímesek akarnak lenni, úgysem lehetnek egyebek”. Valóban, ezek a szövegek terjedelmüknél fogva eleve meghatározott rímelésűek. Mindegyiküknél érvényes az a kérdés, hogy eleve kétsorosnak írták-e őket, vagy csupán ennyi maradt meg belőlük. Gyakran eleve töredéknek szoktuk nevezni őket, ám ez tulajdonképpen csak a *Szent szűz dicséreténél* és a *Jajcai töredéknél* következik magából a szövegből. A másik három emlék, ha akarjuk, megállhatna a maga lábán.

A töredékesség kérdése azért nem lényegtelen, mert szempontunkból jelentős különbség van aközött, hogy egy éneket eleve sorpárokból építenek-e fel, eleve párrímes technikával készül, s ebből csupán két sor marad ránk, illetve aközött, hogy négyesrímű szerkezetből kiszakított két sort olvasunk. Ezt a különbségtételt az utolsó két példaszöveg szemléltetheti.

29 HORVÁTH János, *i. m.*

- 4031 Láttatok-e, urak, szarvon kötött tulkot, (Tinódi-idézet?)
 Mészáros kezében feje fölött sulykot,
 Ki mint hányja veti halál elől magát,
 De nem kerülheti az mészáros bárdját.
- 3203 Eger, vitézeknek ékes oskolája, (Balassi-idézet)
 Jó katonaságnak nevelő dajkája.

A Tinódinak tulajdonított versidézet eleve páros rímű – éppen ezért kételkedem abban, hogy valóban Tinóditól származna. Elképzelhető, hogy a „majd a Tinódi éneke a fejünkre telik” kitétel abban a levélben, ahol a szöveget idézik, egyszerűen csak *tulokról, tinóról szóló* éneket jelent. A Balassi-idézetéről gyanítjuk, hogy eredetileg négysarkú felező 12-es lehetett, és Rimay a versnek csupán az első két sorát idézte. Vagyis a „Tinódi”-idézetet a szóbeli alkotásmóddal rokoníthatónak tartom, a Balassi-idézetet nem.

Miért mosódik össze a két jelenség? Azért, mert a szóbeli alkotásmód és az emlékezés technikája teljesen hasonló! Amikor verset idézünk, jellemző módon sorpárokra emlékszünk. Én a magam részéről egészen jól emlékszem a *Családi körre*. De a szavalást rendszeresen elrontom, mert a sorpárokra jól emlékszem ugyan, de a sorpárok sorrendjére már nem! Gondolom, efféle memóriazavar játszhatott közre a *Pajkos ének* jelenlegi szerkezetének kialakulásában is. Ha idéznem kell, könnyedén mondok részleteket versekből, a *Toldiból*, a *János vitézből*, ezeknek legnagyobb része azonban rímmel összekötött sorpár. Ebben nyilván szerepet játszik a megjegyzendő szöveg mérete, a memória területi korlátja és a rím memóriát segítő funkciója is. Két különböző folyamatról van ugyan szó: egyszer a szöveg szóbeli megalkotásáról, másodsor a szöveg felidézéséről, azaz produkcióról és reprodukcióról – ám mindkét folyamat a memóriára épül, a szóbeliség technikáját alkalmazza, ennél fogva mindkettőre jellemző lesz a *szóban kettő* szabálya.

Ebből sajnos az következik, hogy a kétsoros töredékek csoportjában döntésképtelenek vagyunk. Nem tudjuk megmondani, hogy mit látunk. A szóbeli alkotásmódra jellemző jegyet, vagy a szóbeli megőrzésre és felidézésre jellemző jegyet. Lehet, hogy a *Soproni virágének* eleve csak két sornyi lírai miniatűr, lehet, hogy terjedelmes epiko-lírikus alkotás töredéke. Ezen belül megengedhető, hogy egyvégtében párrímekre épült, de az is, hogy szabályos négysarkú strófákban hömpölygött. Nem tudunk választani, mert a két technika elfedi egymást.

Miután végignéztük a példatárát, vessünk egy pillantást a szövegelemlékek korára! Feltűnhet, hogy a tárgyalt szövegek nagy része igen korai. Vannak középkori példáink, sok a XVI. század elejéről, derekáról származó vers, és alig akad olyan, melyet határozottan késeinek tarthatnánk. Az lehet a gyanúnk, hogy egy fokozatosan eltűnő, kihalófélben lévő jelenséget szemlélünk. És valóban, az

írásbeliség elterjedésével, a nyomtatás megjelenésével a vizsgált metrum eltűnni látszik. Teljesen nem tűnik el, hiszen a nyomtatott anyagban is felbukkan, például Heltai Gáspár használ párrímes strófákat, a táblázatunkon is szerepel két Szenci Molnár Albert-példa, Balassi Bálintnál is felbukkan kétsoros forma, de ahogyan a számadatok értékelésénél mondtuk, a sorpárokból építkező technika meglehetősen ritka, az arányokat tekintve elenyészőnek mondható. Jól megvilágítja ezt a helyzetet egy kontrollvizsgálat.

Gondolatmenetünk elején onnan indultunk ki, hogy a szóbeliségnek és a közköltészetnek sok köze van egymáshoz. A *Szendrői hegedősének*, a *Pajkos ének* műfaja alapján arra gyanakodtunk, hogy ebben a regiszterben fogunk érdemben jó példákat találni. Vizsgáljuk meg tehát az RMKT XVII. századi sorozatának 3., szerelmi és lakodalmas verseket tartalmazó kötetét,³⁰ arra számítva, hogy itt további, a szóbeliségre jellemző szöveget találunk. Nos, nem fogok újabb táblázatokat bemutatni, egyetlen százalékos adat is jól jellemzi a helyzetet. A helyzet az, hogy egy-két ritka kivételtől eltekintve *nem találunk párrímes szerkezeteket*, és a kétsoros strófa is kimondottan ritkának nevezhető. (Az összes előfordulás: 75., 84., 147., 164., 204., 214., 216., 233., 234., 254., 266., 267., 268., 269., 275.) Az RMKT-kötet anyagát a négysarkú 8-as és 12-es, valamint jellemző módon a Balassi-strófa uralja. A párrímes strófák aránya az egész kötetben 5%, vagyis a teljes XVI. századi aránynak a fele, a XVI. századi kéziratos versek közötti aránynak a negyede. Pedig a vizsgált korpusz már szűkített, műfajában, kéziratos jellegében a szóbeliséggel rokon verscsoport. Ebből én arra következtetek, hogy a XVII. századi közköltészetre nem a szóbeli alkotásmód a jellemző, hanem az írásbeli. Noha ezek a szövegeink erősen variálódnak, sőt nagy részük csakis variánsok formájában létezik, létmódjukra mégsem a szóbeliség kétsoros technikája jellemző, hanem az írásbeli, deákos, műveltségre valló négysoros. Stoll Béla *Közösségi költészet, népköltészet* című tanulmányában világít rá, hogy a XVII. század kéziratos közösségi költészete elsősorban a köznemesség kultúráját jelenti.³¹ A vizsgált verstechnika pedig arra mutat, hogy ez a formakultúra részben ugyan szóban hagyományozódik, de a szövegek létrejöttékor az írásbeli hagyományra támaszkodik.

A szövegnek ezt a kettős életét – ahogyan írásban születik, de szóban terjed – akár illusztrálhatjuk is. Tinódi Sebestyénnel egy időben él Kassán egy bizonyos Sebastianus Citharida. A keresztneve miatt gyakorta össze szokás keverni Tinódival, a megkülönböztetés végett szokás öt Hegedűs Sebestyénnek nevezni. Pap Balázssal közösen arra gondolunk, hogy talán éppen ő szerezhette a *Szendrői*

30 *Szerelmi és lakodalmi versek*, s. a. r. STOLL Béla, Bp., Akadémiai, 1961 (Régi magyar költők tára, XVII. század, 3).

31 STOLL Béla, *Közösségi költészet – népköltészet: Megjegyzések a XVII. századi kéziratos szerelmi lírához*, ItK, 62(1958), 170–176.

hegedőséneket. Erre közvetett bizonyítékaink vannak. Nos, ez a Hegedűs Sebestyén igencsak rossz hírben állt, gúnyéneket szerzett Huszár Gálról, s emiatt perbe is fogták. Az egyik tanúvallomás az ügyben így szól:³²

Hitem szerint azt írhatom Kegyelmeteknek, hogy mikor ez ének kikelett Kassán, akkor én ott voltam és hitta vala bátyámat a mislei prépost vacsorára és vacsora után menék én utána az bátyám szolgálival, hát szintén bátyám uram akkor olvassa az éneket és kérdé, hogy honnan kült az ének, és mondának, hogy Keglevith szolgálja találta volna. Ott vetekedének rajta, hogy ki szerzette volna. Monda egyik, hogy talán Sebestyén szerzette. Mondék én, hogy hozza, lássam az írást, én megyesmerem az ő írását és kezemben adák. Látám, hát bizony szép írás, hogy tíz Sebestyén sem tunna olyan szépet írnia és én mondék, hogy ez az írás bizony nem Sebestyén írása, mondék. Ez ebben múlték. Más napon én kijűék házamhoz, tehát Sebestyén itt vagyon és mondék neki: Sebestyén! Kassán egy éneket szerzettek, hallottad-e s monda: Micsoda éneket? És az menit én kordén tudék benne, azt elymondám elűtte. Monda, hogy valaki szerzette bestye kurvafájul szerzette, de bizony igeny akarnám látni egyem. Mondék én neki: De ne hazugy, mert talám te szerzeted? Monda ő, hogy az én hitemre soha mégy csak híret sem hallottam egyem.

Az az mennit kordén tudék benne azt jelenti, hogy 'amennyit kívülről, fejből megjegyeztem'. Vagyis a szóban forgó ének vélhetően írástudó szerző munkája, létezett kéziratos másolata, de azonnal énekelni kezdték, sőt szóban is el kezdett terjedni. A példa azt mutatja, hogy sokkal bonyolultabb, összetettebb módon kell elgondolnunk a szóbeliség és írásbeliség közötti átmenetet, mint általában szokás.

Magyarul Thienemann Tivadar fejtette ki *Irodalomtörténeti alapfogalmak* című könyvében a szövegnek a szóbeliségből a kéziratosságon keresztül a nyomtatott könyvig vezető útját.³³ Alapvető megállapításai maig érvényesek, ám kissé leegyszerűsíti a képet. Egy idealizált kultúrában el tudom gondolni, hogy előbb pusztán szóbeliség létezik, majd megjelenik az írás, és szép lassan átfejlődik a kultúra kéziratossá, végül igazodik a legfrissebb technikához, a nyomtatáshoz. Erre a technicizálódási folyamatra épül Walter Ong elmélete is. De a magyar irodalomtörténetben *nem* ez történt. *Nem* a középkorban létező szóbeliségünk öltözött írásos formába. Az írásos kultúra a latin írásbeliségből vette mintáit, ahogyan ezt rögtön a *Halotti beszéd* és az *Ómagyar Mária-siralom* példáin megfigyelhetjük. A szóbeli költészet nyilván jó ideig létezett még eredeti formájában

32 Idézi: DÉZSI Lajos, *Tinódi Sebestyén*, Bp., 1912, 56.

33 THIENEMANN Tivadar, *Irodalomtörténeti alapfogalmak*, Pécs, 1931. Reprint kiadás: Pécs, 1985.

a XVI–XVII. században is, de mindinkább igazodott az írásbeliség hagyományaihoz. Mind a *Szendrői hegedősének*, mind pedig a *Pajkos ének* kolofont használ, ami világos jele annak, hogy ismeri az írott költészet bizonyos elemeit. Nem a szóbeliség alakítja ki tehát a magyar írásbeliséget, hanem fordítva történik, az írásbeliség formálja maga képére az oralitást. Ez a szóbeliség aztán szép lassan teljesen felszívódik, elenyészik, adatolhatatlanná válik. Helyét pedig elfoglalja a deákos műveltség, a latin minta alapján kialakított strófa-képző szabály, ahogyan Orwell mondaná: *négy láb jó – két láb rossz*.

De mégiscsak próbáljunk meg kései orális szövegre példát találni, térjünk vissza a XVII. századi közköltészethez. Történeti vonatkozásai miatt nem az RMKT 3. kötetében, hanem a 10-ben található 120-as sorszám alatt *Oláh Geci dala*. Néhány strófát idézünk belőle:

1. Oh gyönyörű tavasz idő,
Szerencsétlen új esztendő,
A kit akarsz, meg újítasz,
Engem pedig szomorítasz. [...]
6. Paripája mindaddig fut,
Amíg ura ahoz nem jut,
Habos tajték róla szakad,
Elesvén egy árkon akad.
7. „Vigy ki innen, jó lovacskám,
Szépen nevelt jó mackókám,
Elhidd, bizony meghizlallak,
Őz után már nem nyargallak.”
8. „Mondám, rajtam bátor szívvel
Pogánt vágatsz erős kézzel,
De te kétélű töröddel
Őzet űztél fegyveröddel.”
9. „Hozz ki még egyszer, jó lovam,
Megládd, törökre lesz utam,
Bor, pecsenye lesz abrakod,
Nem leszen többé panaszod.

Jobb szeretőm' főzése, Mint Urak' tse-
megjeje, Nem tserélnék meg Urakkal, Sem
nagy süvegű Papokkal, Asztalát felnem
váltánám, azt jobbnak tartanám.

Királyok' Koronáját, Nem kívánom pál-
tzáját, Jobb a' Juhász botom annál, Orfzá-
gok' Birodalmánál, Már Juhaim sétálnak,
Az akolnál ott hálnak.

Az egész nap hévséget, És szörnyű me-
legséget; Szenvedek fok árnyékokat Hí-
ves fészes fűvasokat, Sétálok düdölgatva,
Vagy sipáll sipolgatva.

Második Oláh Getzi' Dalja.

Oh gyönyörű Tavasz idő, Szerentsét-
len új elszendő, A' kit akarsz, meg-
űjítasz, Engem pedig szomorítasz.

Gyerünk alá jó Katonának, Az all föld-
re Ketskemétre, Ott próbáljunk jó Szeren-
tsét, Talám Isten jobban adja.

Mennek vala az all földre, Oláh Getzi
A' fakó ló tsak eléri, Oláh Getzi tsak ellövi.

Mindjárt mondja az Urának: Uram!
Uram Oláh Getzi, Ne kergesd én rajtam
őzet: ha Törököt nem fogsz, nem vágsz.

Paripája mind addig fut, A' míg Ura
ahoz nem jut, Habos tajték róla tsakad,
Elesvén egy árkon akad.

Vigy ki innét jó lovatskám, Szépen ne-
velt jó matzkótskám, Elhidd, bizony
meghizlallak, Őz után nem nyargallak.

Mon-

Mondom rajtam bátor szívvel, Pogányt
vághatsz erős kézzel, De te két élt török-
del, Őzet őztél fegyvereddel.

Hozz ki még egyfzer jó lovam, meglád'
Törökre lefzsz útam, Bor petsenye lefzsz
abrakod, Nem lefzen többé panaszod.

Hordozd bátran bús szíveimet, Keresd-
fel régi kedvemet, Hidd el majd a' Pogány
oízol Oláh Getzi az hol hartzol.

Üll fel hát, ne félj Törököt, En is hí-
zem pogány vértől, Terjeszd tovább is
híredet, Keményítsd meg személyedet.

Tót Teleki Hazánk' fénye, Buga Jakab
nagy reménye, Jász berényi is népefől,
Majd hozzád jös feregefől.

Ellenségedet töreksed, Mérges nyállal
fértgeffsz, Majd fok Török test lefz éves,
Kiknek nem kell többé leveles.

Minden vitéz bátor légyen, Hijában
zöldöt ne végyen, Szeressen jó hirt né-
ptinknek, E' vólt tárgya fegyverünknek.

Harmadik' a' Buga Jakab Éneke.

Mit búsúlsz Kenyeres, midön semmid
nincs, jó az Isten, jót ad légy jó
reménységben, kinyilik az' idő majd a'
jó Tavaszkor hová lát két szemünk, oda
mennünk akkor.

Hogy ne búsúlnék én, én edes pajtásom,
A' temérdek gondok uralkodnak rajtam,
gondolkodásim között fe nyugtom, se álom,
lelkemet is bennem tsak alig találom.

Ki-

Az ének egyik XVIII. századi ponyvakiadása: *Mezei Juhász Dallok*, é. n.

(Rumy Károly György gyűjteménye, MTA)

A vers a XVII. század közepe tájékán keletkezhetett, hiszen a törökkel szembeni harcokat emlegeti. Bizonyosan hosszú ideig élt a szóbeliségben, így kerülhettek bele a Rákóczi-szabadságharc korára utaló személynevek, például a *Buga Jakab*. Jól megfigyelhető a szóbeliségre jellemző párrímes technika. A versben a *Pajkos ének* több jellemző fordulatára ismerhetünk. Ilyen a *bíró* és *gazda* megszólítás,³⁴ valamint a *pecsenye* és a *bor elutasítása*, hasonló módon fogalmaz a *Pajkos ének*-ben Drágfi Gáspárné is. Az *Oláh Geci dala* azt bizonyítja, hogy a szóbeli költészet XVII. századra már szinte adatolhatatlan párrímes formája mégiscsak létezik, fennmaradt egészen a XVIII. századig, hogy ott aztán felismerhetetlenül összekeveredjen az írásbeliségben is felbukkanó *tudatos* párrímes technikával. Amikor ugyanis az írásbeliség is felhagy a négyesrímmel, már egyáltalán nem tudjuk megállapítani, hogy a közköltészet, népköltészet mennyiben őriz archaikus formát, és mennyiben frissül a műköltészet popularizálódása, folklorizálódása során.

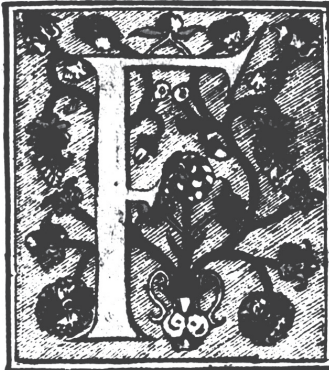
34 Ezek a megszólítások a szöveg egy még kiadatlan változatában fordulnak elő, a *Vécsey Far-
kas-énekeskönyv*ben található változata az RMKT-sorozat pótkötetében jelenik majd meg.

Befejezésül egy látványos ellenpéldával szeretném dolgozatom állítását gyengíteni. Nem érintettem a XVI. század egyik nevezetes szóbeli alkotását, a *Cantio de militibus pulchrát*.³⁵ Nem említettem a gyulai vitézekről szóló szép éneket, mert háromsoros strófákból áll. Noha szóbeli, mégsem kétsoros. A *Cantio* háromsorosságát nem tudom megmagyarázni. Mindezek után annyi bizonyos, hogy *írva négy* – de igaz-e, hogy *szóban kettő*?

35 *Répertoire de la poésie Hongroise ancienne*, 369.

ELSŐ EYEL KOVETKEZIK ⁶

Noticia. Gondviselő Isten. Te.

erics dűsölegben lakozo szent Isten,
As the Országban, Ejel soha minsen,
Sem Flot, sem Napulagh oth kolle-
ben minsen,
Rettenethös fölsögh merth uagy hatal-
madban, Magadtul feniesögh uan
chiak Országadban, Orualo földög-
sagh, nem lehet iuh meggh tudasban,

Angyalok Szereghe oth theneked Szogall,
Földögül sok Lelek es mind elötted all,
Ervetlen chiak monduan: Szenth uagy, es aldalasall.
Nalad es hatalom öly, hogy mindenirte uagy,
Az földön mindenkor, s Menyben egyet es mind uagy,
Eghekenel. Melisqnel, s touah hathatob uagy
Chilyat hatalmadnak soha nem erbeteny, Ber: de cony
Felben semmikepen, ben nem rekésatheny, lb. 5
J. Vironth, Felbirt soha km, theged nem hagyhateny
Ingen Kividen Szintit, de chiak hogy mefry uagy, Grog: suy
s Flolott kegielmeddel arkiéim! tauult uagy, Ezech 8 1
The binnetekekuel azokhoz meegh közt uagy:

ÁCS PÁL

A látható nyelv

A költészet vizuális képe a XVI. századi magyar könyvekben*

A XVI. század elején mind a magyar történelemben, mind a magyar kultúrában új korszak kezdődött. A kultúra számos területén a hanyatlás jelei mutatkoztak – ám az anyanyelvű irodalom éppen ezekben az évtizedekben indult látványos fejlődésnek. Az előrelépés csak részben magyarázható a reformáció anyanyelvi programjával. A változás valójában már a protestantizmust megelőzően megindult. A könyvnyomtatás gyors terjedése, a reneszánsz nyomtatott könyv megbecsülése és az Erasmus hatására kibontakozó népnyelvű humanizmus keltezőképpen előkészítette a talajt.¹ Helyesebb tehát az irodalmi kommunikáció kiterjedéséről, az anyanyelv növekvő szerepéről beszélni. A magyar nyelv gyorsan teret nyert a magánlevelezésben,² valamint a vallási és a politikai élet szféráiban. A század közepére már kialakultak a magyar irodalom intézményes keretei és műfaji struktúrája is. Az egyre szaporodó nyomdatermékekben jelentős számú verses mű található: a XVI. századi magyar versek repertóriumá mintegy 1500 vers adatait tartalmazza.³ A korszak költészetének zenei, metrikai problémái mellett érdemes figyelmet szentelni a régi magyar vers külső megjelenésének, vizuális képének is – annak, amit „látható nyelvnek” szokás nevezni.⁴

* Előadásként elhangzott 2012. október 18-án, az Országos Széchényi Könyvtár Könyvtárlat című programsorozatának keretében. Készült az OTKA K 104951. sz. pályázata támogatásával.

1 GERÉZDI Rabán, *Aldus Manutius magyar barátai* = Uő, *Janus Pannoniustól Balassi Bálintig*, Bp., Akadémiai, 1968, 204–266; Paul Oskar KRISTELLER, *Erasmus from an Italian Perspective*, *Renaissance Quarterly*, 23(1970), 1–14; Augustin RENAUDET, *Érasme et Italie*, préface par Silvana SEIDEL MENCHI, Genève, Droz, 1998, 151–166; Ács Pál, *A magyar irodalmi nyelv két elmélete: az erasmista és a Balassi-követő* = Uő, „Az idő ósága”: *Történetiség és történetiszemlélet a régi magyar irodalomban*, Bp., Osiris, 2001, 13–31.

2 Erre a művelődéstörténeti fordulópontonra vonatkozóan ma is fontos tanulmány: TAKÁTS Sándor, *Batthyány Ferencné Bánffy Kata* = Uő, *Régi magyar asszonyok*, Bp., Az „Élet”, 1914, 30–58.

3 *Répertoire de la poésie hongroise ancienne: Manuel de correction d'erreurs dans la base de données* (RPHA), dir. Iván HORVÁTH, Paris, Nouvel Objet, 1992. (<http://rpha.elte.hu/>)

4 A kifejezésre vonatkozóan l. Ács Pál, „A látható nyelv”: *Beszélgetés Haiman György tipográfussal*, *Kortárs*, 25(1981), 1809–1812.

AZ MAGYAR NIPNEK KI EZZ
OLVASSA

Prophetát által folt ríghen néked az ísten/
Az ítt íghirt imé vigre meg arto fiát.
Szugo ílefuél fol most es néked ez által/
Kit hága hog halgass/itt hága hog te kúess.
Néked az írt ez lún profetád/doctorád/ez lún
Mestered/ez most es/ mellet az ísten oda.
Az profeta háuát halgald/ mert íghed az ísten
El veszi/ es nomos itt nem lehet az te neued.
Ítt ez irásban fol mostan es néked ez által/
Hútre hiu mind/hog íenti nemerze magát.
Az í Siboul/ es Görögül es vigre Dáful
Szol vosa ríghen/fol néked az itt Magyarul.
Minden nipnek az ú nétwín/hog minden az ísten
Törvínin íllen/minden imagga netoit.
Ítt vagon az rentek kúcz ítt vagon az í folo víz/
Ítt vagon az tudomán mell örök íletet ad.
Ílfi íenir vagon ítt/ mellben ímter ífel örökfe
Ílfi/ mell az menéből hálla/ halálra mene.
Az í feremt íghed/meg vált/örök íletet es ad
Az íent álol/núcz íobb bizodalmod az írt.
Ínnel az ítt íolgáll mindenfor ítbra íbúduel/
Ínnel mindenfor íg ígaz aldozatot.
Íghedbet ez hozza vísen/s nem hág ímter íg mond
Íbogat el íduetel/ íffíetel el gorosfol.

Syluester János írta

IOANNIS EPISCOPI
QVINQVE ECCLESIAE
PANEGYRICVS PRÆCEPTORI
Guarino Veronensi.

P R Æ F A T I O,

Phyllirida monitis cum profecisset Achilles
Edoctus pariter gramina, tela, chelym,
Nō Labyrinthos relegendē Thesea flexus
Antē, nec Alcide monstra pericpta manu,
Nec seuum Oebalto prostratum Bebrycæ castris,
Nec matris fertur concinuisse thoros:
Semiferi laudes quàm prelusuisse magistri,
Illa fuit teneræ prima Camœna lyræ.
Vix dum fila leui tentarat timula plectro,
Aspiceres placidas accelerare feras.
Iuncti gryphes equis, lepores venere molossis,
Contulit accipitri blanda columba latius:
Non tigrim ceruus tremuit, non dama leonem,
Sedū et hispidus agna propinqua lupis.
Mobilis Oeteo de vertice sylua curcurrit,
Nuper ad Herculeos sylua recisa rogos.
Nudus Athos mutila Lemnon non attigit vmbra:
Repsit ad auditos Pindus, et Offi modos.

2 Constitit

1. Sylvester János magyar disztichonokban írott kísérőverse az 1541-ben, Sárovaron kiadott Újtestamentum-for-dításához

2. Janus Pannonius Guarino-panegyricusa Zsámboki János 1569-es bécsi kiadásában

A magyar nyelv – a nyugat-európai nyelvektől eltérően – alkalmas mind a hangsúlyos, mind az időmértékes verselésre.⁵ Ezt a kettős lehetőséget Sylvester János felfedezése nyomán már a XVI. századi költők átültették a gyakorlatba, ezáltal is bizonyítva azt a meggyőződésüket, hogy a magyar a szent nyelvekhez, a latinhoz, a göröghöz és a héberhez hasonló.⁶ Érdekes megfigyelni, hogy a magyar nyelven, klasszikus, időmértékes formában írott versek – javarészt disztichonok – tördelésekor mindig ugyanazt a technikát alkalmazták, ami a latin versek esetében régóta szokásos volt. (1–2. kép)

5 HORVÁTH János, *Rendszeres magyar verstan*, Bp., Akadémiai, 1969, 92–101.

6 HORVÁTH János, „Próféták által szólt rígen...” = Uő, *Tanulmányok*, Bp., Akadémiai, 1956, 48–60; BALÁZS János, *Sylvester János és kora*, Bp., Tankönyvkiadó, 1958, 294–310; SYLVESTER János, *Grammatica Hungarolatina*, Sárovar-Újsziget, 1539. – Faksimile kiadás, szerk. KÖSZEGHY Péter, bev. SZÖRÉNYI László, Bp., Akadémiai, 1989 (Bibliotheca Hungarica Antiqua, 22); Ioannes SYLVESTER, *Grammatica Hungarolatina*, ed. Stephanus BARTÓK, Bp., Akadémiai – Argumentum, 2006; Szabó ANDRÁS, *Szenci Molnár Albert és a magyar időmértékes vers* = Uő, *Respublica litteraria*, Bp., Balassi, 1999 (Régi Magyar Könyvtár. Tanulmányok, 2), 113–121.

A korabeli magyar nyomtatott könyvekben, verskéziratokban és kéziratos énekgyűjteményekben⁷ fennmaradt *nem időmértékes* anyanyelvű versek – az időmértékesekkel ellentétben – meglehetősen változatos külső képet mutatnak. Ez a mozgalmasság egyfelől a költemények *tördelésében*, másfelől a versek köré csoportosított különféle értelmező jegyek, feliratok és *kísérő szövegek* sokaságában mutatkozik meg. Most a nyelvi jelek képi megjelenítésének e két fő csoportjával foglalkozom.

Mindenekelőtt érdemes részletesebben megismerkednünk a XVI. századi magyar vers vizuális megformálásának eljárásaival és típusaival.

A szövegeket (így a verseket is) kezdetben folyamatosan, szünetmentesen másolták, illetve nyomtatták – mivel igyekeztek takarékoskodni a papírral.⁸ Különösen ezért vált fontossá a versek kezdetének és végének jól látható meghatározása. Az új versszövegeket a magyar gyakorlatban rendszerint MÁS felirattal vezették be, az első betűt díszes iniciaisévé formálták, a mű végét pedig FINIS, VÉGE vagy AMEN felirattal látták el, illetve záródíszekkel egészítették ki.⁹ Igényesebb költői alkotásoknál a végjelzés – lírai invencióval – beépült magába az utolsó strófába.¹⁰ (3–4. kép)

A források egy része folyamatosan, törésmentesen rögzítette a versek szögét, szinte üggyet sem vetve a mű metrikus karakterére. Ez az eljárás általános volt a középkori kódexekben. Egy 1494 előtti magyar nyelvű kéziratban a másoló (a hóráskönyvek liturgikus műfajának megfelelően) gondosan megkülönböztette az eltérő szövegtípusokat: *antiphonákat*, *zoltárokat*, *hymnusokat*, *versiculusokat*,¹¹ ám kísérletet sem tett a szöveg zeneiségének képi megjelenítésére.¹² (5. kép) Más magyar kódexek viszont – antik hagyományokat követve –

7 STOLL Béla, *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840)*, 2., bőv., jav. kiadás, Bp., Balassi, 2002.

8 Paul SAENGER, *Space Between Words: The Origins of Silent Reading*, Stanford, Stanford University Press, 2000, 52–82; Uő, *Az olvasás a középkor utolsó századaiban = Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban*, szerk. Guglielmo CAVALLO, Roger CHARTIER, ford. SAJÓ Tamás, Bp., Balassi, 2000, 136–167.

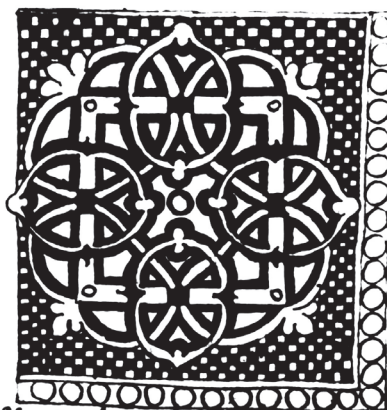
9 A magyar nyomdászat korabeli dekorációs készletének áttekintő gyűjteményei: V. ECSÉDY Judit, *A régi magyarországi nyomdák betűi és díszei 1473–1600*, Bp., Balassi OSZK, 2004.; Uő, *A régi magyarországi nyomdák betűi és díszei: XVII. század*, I, *Nyugat- és észak-magyarországi nyomdák*, Bp., Balassi – OSZK, 2010.

10 VADAI István, + 1: *Metrikai határjelölések a régi magyar versben*, ItK, 95(1991), 351–369. A kéziratos énekeskönyvek iniciaiséinak, záródíszjeleik és egyéb ornamenteik funkciójáról pl. CSÖRSZ Rumen István, *Vizuális kultúra a kéziratos hagyományban (17–19. század) = Folklor és vizuális kultúra*, szerk. SZEMERKÉNYI Ágnes, Bp., Akadémiai, 2007, (Folklor a magyar művelődéstörténetben, 2), 151–169.

11 *A versiculus* – liturgián túli – műfaj történetére vonatkozóan l. KOVÁCS Sándor Iván, *Versiculusok: „Szótárvers”, „szóvers”, „proverbiumvers”* = Uő, *Szenci Molnár redivivus*, Bp., Ister, 2000, 76–95.

12 *Kinizsi Pálné imádságoskönyve. Festetics-kódex, 1494 előtt*, Faksimile kiadás, szerk. N.

saga di szantalan volta, testemet rubiklia
 gimesmet bevarasztia, legi legi elmes nekem,
H a est megb nyekbennem, ninosen is
 kessegem fenned em istenem, boldogb lort
T eriedt la keszedet ne nersz bronneimet
 hasalmas ue isten de nersz kapielmisen teri
 hozam kopielson, legi legi elmes nekem,
M egb emestto bronom: szizatom osztom,
 legi elmes istenem, de sekisvs kopielson
 las megb legi elmesen, legi legi ist.
V egi hozad kedvedben es sziallo testem
 ben, ne hadgi el epednem, tudod bünben
 lötem bünben, fupantattam, legi legi ist.
K iert di szerezet migbelek eneklek ne
 ked en istenem, di szerezet di szerezeg legien
 napi: kiffiolregh mind orakke amen

101
 Oh mint keseregnek most az körös-
 tenek, ninosen ő nekial rommi beker-
 dek mezt el hasalmasalmas nek kiffi-
 lenek.
K iert az Jesus Orsuffi el nem ist-
 vedbetek, es az ő szekiből istet el ke-
 well.

3. Záródísz és verszárlat az 1638-ban másolt Csoma-kódexben (MTA Könyvtára, Kéz-
 irattár, K 72)

tartalmazznak a felolvasást segítő intonációs utasításokat, úgynevezett pozitúrákat.¹³ A nem szótagszámláló versek ritmusának vizuális érzékeltetésével a XVI. századi nyomtatványokban sem találkozhatunk: Bornemisza Péter a prédikációskönyvében versként értelmezhető ritmikus varázsszövegeket, ráolvasásokat közöl – természetesen prózai formában.¹⁴

A magyar vers legnagyobb metrikai egysége az állandó szótagszámú sorokból felépülő, szabályos rímelésű *strófa*.¹⁵ Az egyes strófák határait olykor már a késő középkori kéziratokban megjelölték. Egy XVI. század eleji *cantilena* másolatában például minden versszakot *versus* jellel láttak el, a strófákat új bekezdésbe írták, és

ABAFFY Csilla, Bp., Argumentum – Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1996 (Régi magyar kódexek, 20).

13 LÁZS Sándor, *A Birk-kódex keletkezése: Alkotói szándékok és módszerek a 15. századi domonkos reformban*, ItK, 110(2006), 337–356.

14 BORNEMISZA Péter, *Ördögi kísértetek*, kiad. ECKHARDT Sándor, Bp., Akadémiai, 1955, 134–137; versként értelmezve és tördelve: *Középkori magyar verseink*, kiad. HORVÁTH Cirill, Bp., MTA, 1921, 436–443.

15 HORVÁTH Iván, *A vers*, Bp., Gondolat, 1991, 121–125; SZIGETI Csaba, *Magyar versszak*, Bp., Balassi, 2005, 41.

Lön enec iráfa az ió Kolofuárba, Tinódi
Sebestyén egy iratos házban, Lele Croniciár ot
nyomatáffaba, Kis karáczon közbe írta óruca
háromba.

Finis, Laus Deo.

HISTORIAS ENEC Á S'EGEDI VES'EDELEM RÓL.

SZERTELEN véfedelem gyakran érkö-
zic, Ifennec oitora feúnken ielőnic, Az
kegyetlen Pogán raytunc dühöskedic,
Mert à mj életünc lám löha nem ióbodic.
En befédemlefen most történt dolgokról, Na
gy Stegeden efet ferrelen ezodákról. Soc Töróc
és Magyar ot el huláffokról, Mélo hogy én iriac
ferencze forgáffáról.

Buda vára hogy lön Stóliman Czafáré, Soc
Bep kó váratat vércé à mellé, Gondola hogy egy
L ij várat à

4. Tinódi Sebestyén János királynak testamentomáról való históriás énekének záró strófiája (kolofonja) Heltai Gáspár 1574-ben, Kolozsvárrott kiadott *Cancionaléjában*.

nagybetűvel kezdték.¹⁶ Ez az eljárás tehát kizárólag a versszakhatár vizuális megjelenítésére törekedett. Ugyanilyen verstördeléssel találkozhatunk sok XVI. századi nyomtatott énekeskönyvben is. A versszakok határának vizuális megjelenése párhuzamban áll a strófavégek metrikai határjeleivel. Minthogy a magyar szavak szótagszáma sohasem lehet kérdéses,¹⁷ a korszak magyar költői gyakorta éltek azzal a fogással, hogy az egyenlő szótagszámú sorokból álló versszak utolsó sorát egy szótaggal megnövelték – ezzel is figyelmeztetni kívánták a befogadót arra, hogy a strófa véget ért.¹⁸ (6–7. kép)

A versérzék magasabb rendű képi megnyilatkozása a sorhatárok jelölése.¹⁹ Mind a kéziratokban, mind a nyomtatványokban láthatunk olyan folyamatos lejegyzésű költeményeket, amelyekben minden egyes sort nagybetűvel kezdenek. Viszonylag ritkább, de számottevő az a forráscsoport, amelyben (a modern gyakorlatnak megfelelően) a verssorok egymás alatt helyezkednek el. Ez utóbbi jelölésmód kései fejleménynek látszik, de már a XV. században is van rá példa. Egy verses históriát – mely Hunyadi Mátyás egyik várfoglalásáról szól – újrakezdő

dő sorokba írtak. A többi közt ez a „modern” sortördelés az oka annak, hogy egyes kutatók hamisítványnak tartják ezt a költeményt.²⁰ (8–9. kép)

16 A *versus* szó jelentése itt sokkal inkább 'bekezdés', 'paragrafus' volt, mint 'versszak'. Ez él tovább a bibliai szakaszok 'vers' elnevezésében. A magyar *vers* szó a latin *versus*ból ('barázdaforduló') ered, és már a középkorban jelentett költeményt, vagy annak részét, verssort. Ez jelenik meg a ritmusos versek, 'rímes verssorok' kifejezésben is. HORVÁTH, *Középkori magyar verseink...*, i. m., 24–25; VADAI, + I..., i. m., 352–353; vö. FRANS A. JANSSEN, *The Rise of the Typographical Paragraph = Cognition and the Book: Typologies of Formal Organisation of Knowledge in the Printed Book of the Early Modern Period*, ed. Karl A. E. ENENKEL, Wolfgang NEUBER, Leiden, Brill, 2004 (Intersections. Yearbook for Early Modern Studies, 4), 9–32.

17 HORVÁTH János, *A magyar vers*, Bp., MTA, 1948, 161.

18 VADAI, + I..., i. m., 359–361.

19 Jurij TINYANOV, *A versnyelv problémája = Uő, Az irodalmi tény*, szerk. BAKCSI György, ford. KÖNCZÖL Csaba, Bp., Gondolat, 1981, 160.

20 Szabács viadala, 1476 = HORVÁTH, *Középkori magyar verseink...*, i. m., 468–476; HORVÁTH János, IMRE Samu, *A Szabács viadala hitelességének kérdéséhez*, Bp., Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai, 1956. – Ha igaz a feltételezés, hogy a verset német anyanyelvű szerző írta, akkor a szöveggép kialakításában is a német gyakorlat érvényesülhetett: BOGNÁR Péter,

5. A *Festetics-kódex* (OSZK, MNY 73 – balra), Kinizsiné Magyar Benigna óraskönyve a műfaj követelményeinek megfelelően jelzi a szövegtípusok váltakozását: versiculus, responsum, antiphona stb. A jobb oldali képen az 1638-ban másolt *Csoma-kódex* (MTA Könyvtára, K 72) egyik verszáró virágdíszje látható

A versornál kisebb metrikai egységek – például a sormetszet vagy a belső rímekkel tagolt félsor – vizualizálására általában sem a régi, sem a modern verstördelés nem vállalkozik. Kivételképpen mégis találunk olyan XVI. századi nyomtatott verseket,²¹ amelyekben jól látható nyomdai jel, egy vessző választja ketté a váltakozó szótagszámú sorokat. Míg a vessző előtti szövegrészek szótag-száma ingadozik, addig a vessző utáni szótagok száma állandó.²²

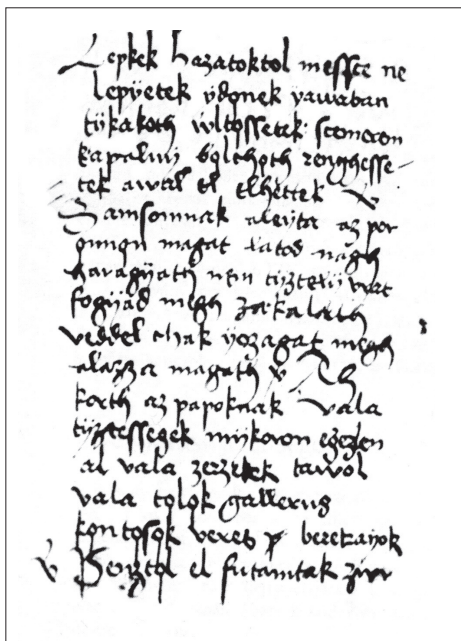
A verseket körülvevő értelmező jelek és paratextuális segédszövegek szintén változatos képet mutatnak.²³

HORVÁTH Iván, *Szabács viadala = „Látjátok feleim...”: Magyar nyelvemlékek a kezdetektől a 16. század elejéig. Az OSZK kiállítása, 2009. október 29. – 2010. február 28., a katalógust szerk. MADAS Edit, Bp., OSZK, 2009, 151–158.*

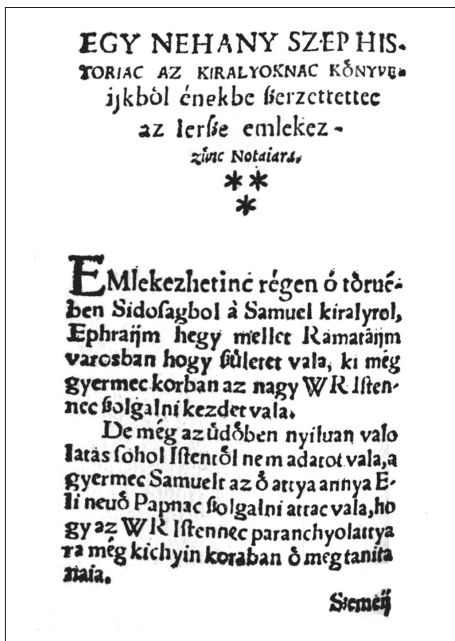
21 PESTHI GÁBOR, *Esopus fabulái, Bécs, 1536*, Faksimile kiadás, szerk. VARJAS Béla, Bp., Közoktatási Kiadó, 1950.

22 Pesti Gábor elfeledett verselési rendszerének szabályait éppen a versekben alkalmazott különös – a középkori pozitúrákra visszavezethető – interpunkció segített értelmezni: VADAI István, $X + 6 = Szolgáltatamat ajánlom a 60 éves Jankovics Józsefnek$, szerk. CSÁSZTVAY Tünde, NYERGES Judit, Bp., Balassi – MTA Irodalomtudományi Intézet, 2009, 490–498.

23 GERARD GENETTE, *Paratexts: Thresholds of Interpretation*, transl. by Jane E. LEWIN, foreword by Richard MACKSEY, Cambridge, Cambridge University Press, 1997.

6. Apáti Ferenc feddő éneke (1525 körül) a *Peer-kódex*ben (OSZK MNY. 12.). Versus-jel a strofa végén.

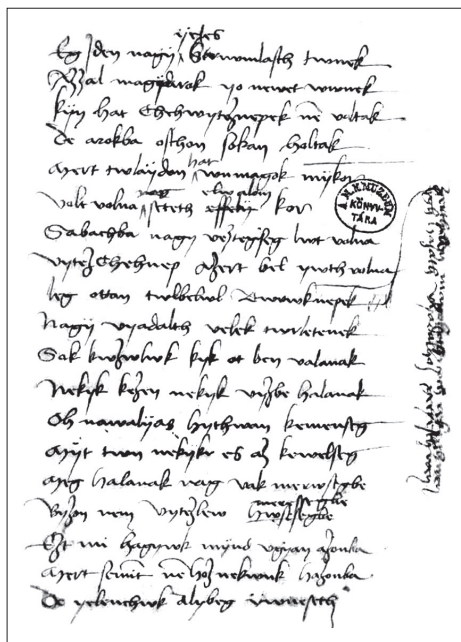

7. Fekete Imre bibliai históriája Sámuel királyról (*Históriák, melyeket a Szent Bibliából...*, Kolozsvár, 1556). A versördelés, a paragrafus, a bekezdés jelzi a versszakok határát.

A régi magyar versek nagy többségéhez dallamok kapcsolódnak.²⁴ Olykor a kottát is kinyomtatták, de legtöbbször megelégedtek az úgynevezett *nótajelz*zéssel, vagyis egy közismert dallamú vers kezdősorára való utalással.²⁵ A *nótajelzések* gyakoriságából sokan arra következtetnek, hogy a XVI. századi versek

24 Szó és dallam kapcsolatában, a reneszánsz elitkultúrában a szöveg volt a meghatározó: a zeneszerzők többnyire magas költői kvalitású költeményeket zenésítettek meg. A populáris kultúrában ez a viszony fordított lehetett, itt többnyire a dallamnak volt primátusa, a költészet ismert melódiákhoz igazodott. Vö. Adam Knight GILBERT, *Words and Music in the Sea of Long Waiting = Bon Jour, Bon Mois Et Bonne Estrenne: Essays on Renaissance Music in Honour of David Fallows*, ed. by Fabrice FITCH, Jacobijn KIEL, Woodbridge, Boydell Press, 2011, 207–217.

25 CSOMASZ TÓTH Kálmán, *A 16. század magyar dallamai*, Bp., Akadémiai, 1958 (Régi Magyar Dallamok Tára, 1). A *nótajelzések* gyakorlatáról l. *Magyarország zenetörténete*, II, szerk. BÁRDOS Kornél, Bp., Akadémiai, 1991, 259–260; SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, Csörsz Rumen István, *Nótajelzés = Magyar Művelődéstörténeti Lexikon: Középkor és kora újkor*, főszerk. KÓSZEGHY Péter, VIII, Bp., Balassi, 2008, 233–238. – további irodalommal; Csörsz Rumen István, *Szöveg szöveg hátán: A magyar közköltészet variációs rendszere 1700–1840*, Bp., Argumentum, 2009 (Irodalomtörténeti füzetek, 165), 87–106.

8. Szabács viadala (1476), OSZK MNY 2 – A kézirat a modern versek megformálásához hasonlóan pontosan jelzi a verssorok határát.

EZ HISTORIAS ÉNEKNEC II.
RÉSZ E.

IMMÁR leszen várátknac el oltásá, Vitézek-
nec neucc el bámlálása, Az Baffáknac Eger allá
fállása, Nagy romlása, és gyakor oltromlása.
Magyaroc vitezec Eger varába, Fő Hadna-
gyoc vadnac nagy forgodásba, Vitézket vár-
tátra el oltásba, Mint czeleködienec meg tany-
tásba.
Mondám, Fő Hadnagy, vitez Dobo Istián,
Neki tárfá vitez Metskei Istián, Pető Gáspár, vi-
tez Zóltai Istián, Vitez Gergely Deác ot ior for-
gódúán.
A Káptalan Hadnagya kösítéc vala, Iő Phige
di lános forgódic vala, Várta oltátnac ilyen mód
ia vala, Be iáro kapunál kezdetec vala.
Rayta az wy báflyáig meg hadiánac, Az bá
flyáual őfue be állatánac, Egy hcián fáz dra ban-
tot ot hadiánac, Azzoc előt fő legényt hadiánac.
Ot iő Pestyéni lános egyic vala, Kúbitouit
Horuát György máfodic vala, Gáspánt Mihály,
Horuát

9. Tinódi Sebestyén *História az Eger várnak csoda nagy szerencsés vitatásáról* című históriája Heltai Gáspár *Cancionáléjában* (Kolozsvár, 1574). A nyomtatás a verssorokat sajátos szedési technikával egyértelműen elkülöníti, pontosan követte a zenei formát.

elszakíthatatlanok a hozzájuk rendelt dallamoktól, mivel a költeményeket mindig fennhangon, énekszóval adták elő. Mások úgy vélik, hogy a dallamutalásokból nem következethetünk okvetlenül az énekelt előadásmódra.²⁶ A nótajelzés inkább a vers metrikai képletének frappáns, könnyen memorizálható formája volt.²⁷ (10–11. kép)

26 KÖSZEGHY Péter, *Énekvers/szövegvers – a vers létmódja = Ghesaurus: Tanulmányok Szentmártoni Szabó Géza hatvanadik születésnapjára*, szerk. Csörsz Rumen István, Bp., rec.iti, 2010, 459–468. – A sokágú problematikához érdekes adaléklul szolgálnak Rimay János saját verseinek olvasásához adott utasításai. Az igen gyakori, „ki-ki így szóljon magában” jellegű felszólításokban a „magában” kitétel nem utal néma olvasásra, sem pedig szövegversre, csupán arra, hogy a vers magánjátosság keretében hangzik el. Rimay így részletezi ezt: „ez következendő egynehány versecskénket ne restelljük énekszónkkal is mondanunk”. *Rimay János írásai*, kiad. Ács Pál, Bp., Balassi, 1992 (Régi magyar könyvtár. Források, 1), 91.

27 VADAI, + I..., i. m., 352.

10. A Körmendi-kódex (MTA Könyvtára, Kézirattár. K 93) egyik énekének nótajelzése. A nótajelzés a vers metrikai képletének frappáns, könnyen memorizálható formája.

műfajára, tárgyára és címzettjére utalnak.²⁸ (14. kép) A század végének költői gyakorlatában a címek alatt – néha több oldalnyi hosszúságú – bevezetőket is olvashatunk, melyek mintegy a költemény beszéd tárgyainak prózai kidolgozását nyújtják. Ezeket a terjedelmes prózai bevezetőket nevezzük *argumentum*nak.²⁹

Az énekeskönyveknek is volt címük, alcímekkel is találkozunk, és az egyes fejezeteket is címekkel látták el. Ezek a paratextuális szövegelemek rendszerint az elrendezés szempontjaira utalnak. A vallásos költeményekhez gyakran kapcsolódtak bibliai utalásokat és teológiai kitérőket tartalmazó margójegyzetek.

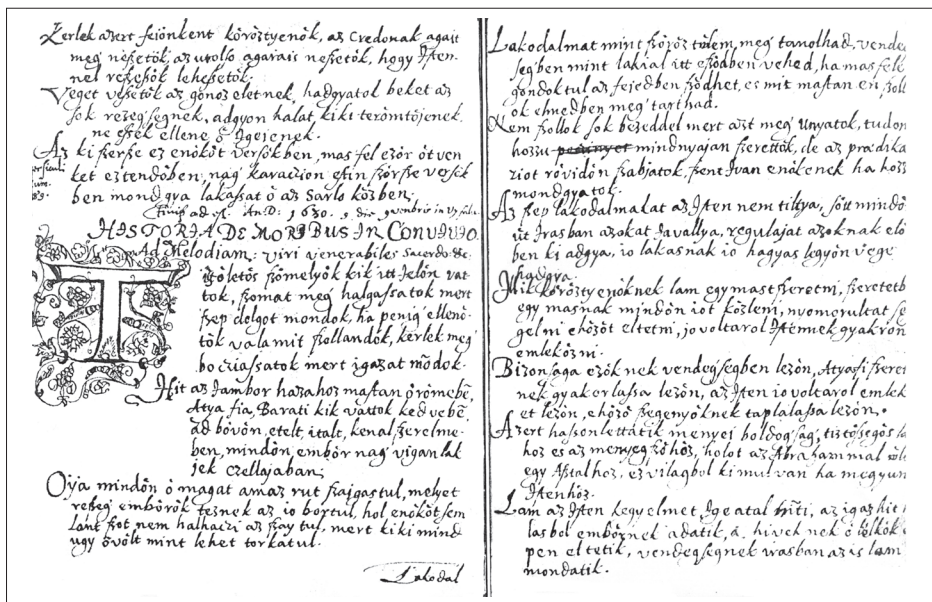
A régi magyar versek strófakezdő betűit a költők gyakorta értelmes szöveggé formálták. Az akrosztichon utalhatott a szerzőre, a címzettre, a szerzetés körülményeire, olykor a mű retorikus megfogalmazású címét foglalta magába, esetenként latin szentenciát, idézetet „írtak bele” a versfőkbe. Az akrosztichon célja elsősorban a szöveg integritásának megóvása volt. Amiként a

A régi magyar nyomtatványokban egyéb zenei jellegű feloldási jeleket is találhatunk. A hugenotta zsolttárok magyar fordításában gyakran látunk három csillagból álló szünetjeleket. Az énekeskönyvekben a refrént az *etc.* rövidítés jelöli. (12–13. kép)

Az antikizáló költemények címszegénységével vagy címtelenségével szemben az anyanyelvű versezeteknek szinte mindig volt – olykor igen terjedős – címük. A versek fölött sokszor tűnnek fel a mai verscímelekhez hasonló, nagybetűvel kiemelt megjelölések. Ezek a kísérő szövegek mégsem tekinthetők *modern értelemben vett* címeknek. A költemény lényegét kifejező, úgynevezett deszignatív címelekkel a XVI. században ritkán találkozunk. A kor legáltalánosabban elterjedt verscímei nem megnevezik a műalkotást, hanem feltárják annak retorikai szerkezetét: leggyakrabban a szöveg

28 Ács Pál, *Ratio és oratio: Rimay János verstípusai* = Uő, „Az idő ósága”..., i. m., 63; vö. GENETTE, *Paratexts*, i. m., 76–91.

29 Az *argumentum* fogalmáról l. PIRNÁT Antal, *A magyar reneszánsz dráma poétikája*, ItK, 73(1969), 527–555.

11. Tolnai Fabricius Bálint „lakodalmi tanító énekének” (*Lugossy-kódex*, Debrecen) nótajelzése: *Viri venerabiles sacerdotēs dei...* A hozzá kapcsolódó kanásztánc típusú vágás dallam századokon keresztül élt a magyar közköltészetben és népköltészetben.

nótajelzés a szótagok száma felett örködött, ugyanúgy védte az akrosztichon a strófa számát.³⁰

Az utolsó versszak gyakran csak lazán illeszkedett a mű egészéhez. A kolofonban – hasonlóan az akrosztichonhoz – a szerző önmagáról, a szerzetetés idejéről és körülményeiről szólt. Az ilyen formában megalkotott záró strófa egyszerűsége végjelzésként is felfogható.³¹

A nótajelzések, címek, argumentumok, akrosztichonok és kolofonok a régi magyar versekre vonatkozó történeti tudás kiemelkedő forrásai. Fontos szerepük van a szövegek egymás közötti viszonyának értelmezésében is. Ez a nótajelzés esetében könnyen átlátható: az egyazon dallamra énekelhető szövegek között gyakran műfaji, hangulati vagy történeti összefüggések is kimutathatók.³² A segédszövegek sokszor vállalkoztak a versciklusok vizuális és textuális

30 VADAI István, *A függőleges beszéd: Tinódi akrosztichonjairól = Művelődési törekvések a korai újkorban: Tanulmányok Keserű Bálint tiszteletére*, szerk. BALÁZS Mihály, FONT Zsuzsa, KESERŰ Gizella, ÖTVÖS Péter, Szeged, Szegedi Tudományegyetem, 1997 (Adattár 16–18. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 35), 617–638; Uő, *A tudósító ének műfaja = A magyar irodalom története, I. A kezdetektől 1800-ig*, szerk. JANKOVITS László, ORLOVSZKY Géza, Bp., Gondolat, 274–285.

31 VADAI, + I..., i. m., 354–356.

32 Vö. Az 1580-as évek költészete (1579–1588): Kozárvári Mátyás, Decsi Gáspár, Decsi Mihály,

2 Nagy főnyen mongyác: Mit késűnc
ezzel

Jer szaggassuk él ezeknek kőtelit,
Es minden igájokat rontfuk el,
Ne vilellyűnc többé raytunc effilit.

De az Ur Istent az riagas mennyekbē,
Czak nevei dolgokat azoknac,
Czufollya őket űvén szent fizékiben,
Kinec ezec fēmmir nem árthatnac.

Es végie hogy megindol haragja,
Kemény befizēddel kezd fizolni azoknac,
Rettentesképpen magiafztya,
Kimiart tellyesēggel elbadgyadnac.

Hogy mertek, ugy mond, ez ellen zu-
godni?

Az kit én keatem az királyfagra,
Es királyipálrtat én attam néki,
Az én szent hegyemre à Sionra,

* * * 4 Mond ez királyfag: Im kihirdetē
Az ő tanaczat és szent decretomat:

Az földfeges űsmonda ennēkem,
En fiam vagy ma szűltelec fiamat.

Kérjed én tőlem az fōc pogányokat.
Kiket őfōkfēgűl nēked adoc,
Földkerēkfēgűn tartományokat,
Mindenűt én tenēked ajánloē.

5 Ronts meg őket te nagy hatalmoddal,
Mint az földből egetet czerēpedēnr,
Es az te királyi vas páltzáddal

Verd őfzve, és tōrdapro pozdonjankēnt.

Azert fejedelmec, bírāc, királyoc,
Ezekbōl tanofāgot vegyeterc,
s magarokat jól meggondollyātoc
Kic ez földön tegnātoc, itēlterc!

12. Szenci Molnár Albert 2. zsoltára (Miért zúgolódnak...) az 1608-as Hanaui Biblia mellékletében. A szünetjel a prozódiaát, a zene és a szöveg helyes illeszkedését segíti.

RÉGVÉLI

Az Vr Istent diczériétec őnnōn
ezelekedeti, birodalmānac mindē
helyēn: te is oh en lelkem diczer-
ied az Vr Istent.
Diczōfeg &c.

RESPONSORIUM.

Aldgyuc mīnyaiā az Vr Istēt min-
den időben. Mindenkoron az ő
diczeterē maragyō mi bennűnc.
Minden

13. Kálmáncsehi Márton, *Reggeli éneklések*, 1560–61. Protestáns liturgikus énekeskönyv, kotta és vers szerves egysége. Az etc. a refrén jelölésére szolgál.

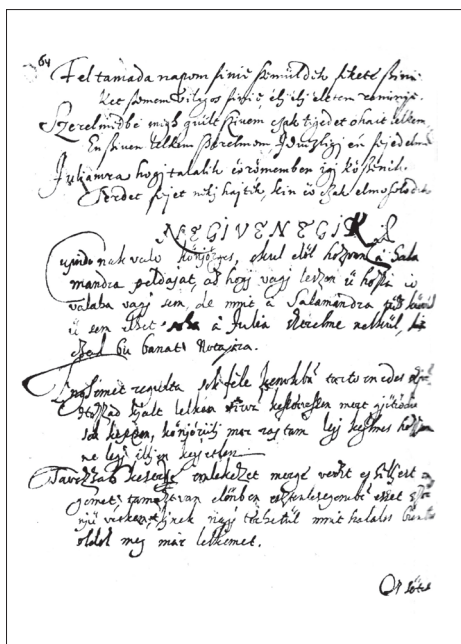
értelmezésére: a versek megszámozása révén például láthatóvá vált a versfüzerek számszimbolikus összetétele.³³ A címek olykor előre- és hátrautalásokat tartalmaztak – máskor pedig műfaji vagy narratív szempontból értelmeztek egy egész verscsoportot. Joggal merül fel a kérdés, hogy a vizuális szövegformálás módozatai, illetve a verseket kiegészítő szövegelemek mennyiben tekinthetők az irodalmi szöveg részeinek.

Megfigyelhető, hogy ugyanaz a vers – akár szövegének megváltoztatása nélkül – az egykorú nyomtatványokban többféleképpen is tördelhető, többféle dallamra énekelhető, eltérő címek alatt is szerepeltethető, argumentuma megváltoztatható vagy elhagyható, kolofonja átírható, sőt, még az akrosztichont is át lehet formálni, meg lehetett toldani,³⁴ akár a benne foglalt neveket is könnyedén

Tolnai Fabricius Bálint, Pécsi János, Murád Dragomán (Somlyai Balázs), Szepesi György, Vajdakamarási Lőrinc, Skaricza Máté, Zombori Antal, Tardi György, Tasnádi Péter, Hegedűs Márton, Moldovai Mihály és ismeretlen szerzők énekei, s. a. r. Ács Pál, Bp., Akadémiai – Orex, 1999. (Régi Magyar Költők Tára XVI. század, 11), 414–415.

33 HORVÁTH Iván, *Az eszményi Balassi-kiadás koncepciója*, ItK, 80(1976), 613–631.

34 DOMOKOS Gyöngyi, *Függőbeszéd Zsámbokyra, avagy Az Eger vár viadaljáról való ének szö-*

14. Balassi Bálint *Engemet régolta* kezdetű versének (Balassa-kódex, OSZK Quart. Hung. 3247) összetett címe [címetett:] CUPIDÓNÁK VALÓ [műfaj:] KÖNYÖRGÉS [argumentáció], OKUL ELŐHOZVÁN AZ SALAMANDRA PÉLDÁJÁT...

Ha tehát a szóban forgó két jelenségcsoport nem tekinthető a vers részének, akkor hogyan kell azokat értelmeznünk?

A filológia sokáig nem tulajdonított jelentőséget ezeknek a paratextuális jeleknek, mivel irodalomtörténeti vonatkozásban jelentéktelennek és elhanyagolhatónak tartotta őket. A 60-as évek szöveg-centrikus irodalomértelmezése figyelt fel rájuk, és – különösen a versciklusok értelmezésekor – komoly szerepet kaptak. Jellemző, hogy ennek az intenciónak megfelelően az elemzők igyekeztek „szerzői kezét”, szerzői szándékot felmutatni a tördelésben és különösképpen a kiegészítő

új nevekké lehet átalakítani.³⁵ A versciklusok felbontásával új kötetkompozíciók alakíthatók ki, ennek megfelelően a ciklusokat kísérő és értelmező szövegelemek is megváltoznak.³⁶ Még a vers strófaszerkezetébe írt metrikai határjelölések is viszonylag egyszerűen megváltoztathatók, sőt, akár a vers metrikai képlete is átírható.³⁷ Köztudomású, hogy az idők folyamán maguk a versek is átalakultak, darabok hullottak ki belőlük, újabb részeket toldottak hozzájuk, esetenként még a szerző neve is megváltoztatható volt anélkül, hogy bárki plágiumot emlegetett volna.³⁸ Ez a változás azonban sokkal lassúbbnak tűnik, mint a vers vizuális képének és a kísérőszövegek átalakulásának folyamata.³⁹

Mindebből az következik, hogy a verstördelés és a verseket kiegészítő textusok *nem* tartoznak közvetlenül az irodalmi mű szövegéhez – még azok sem, amelyek mintegy ráíródnak a költemény szövegtestére, pl. az akrosztichon.

vegvariánsai = Tinódi Sebestyén és a régi magyar verses epika, szerk. Csörsz Rumen István, Kolozsvár, Kriterion, 2008, 55–77.

35 PAP Balázs, *Az akrosztichonok és az első harminchárom*, Tiszatáj, 58 (2004), fasc. 10, 44–52.
 36 ÁCS Pál, *Rimay János korai versciklusai* = Uő, „Az idő ósága”..., i. m., 43–51.
 37 *Szerelmi és lakodalmi versek*, s. a. r. STOLL Béla, Bp., Akadémiai, 1961 (Régi magyar költők tára XVII. század, 3), 709.
 38 SZIGETI, *Magyar versszak...*, i. m., 221–303; Csörsz, *Szöveg szöveg hátán...*, i. m., 155–186.
 39 A paratextuális szöveg időlegességét hangsúlyozza: GENETTE, *Paratexts...*, i. m., 1–15.

szövegekben. A „makrotextus” mindenképp értékesebbé vált a „mikrotextus”-nál.⁴⁰

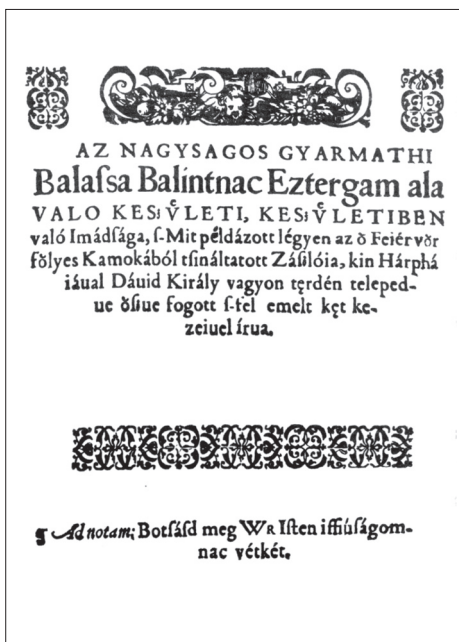
Ezt az értelmezői gyakorlatot sok esetben maguk a szövegek cáfolják meg. Egyre többször bizonyosodik be, hogy a címek és az argumentumok nem a szerzőtől származnak, hanem későbbi betoldások, sokszor a nyomdász szüleményei. Máskor az tűnik szembe, hogy maga a szerző volt az, aki figyelmen kívül hagyta, vagy átalakította saját korábbi formarendjét.

Kézenfekvő, hogy mind az itt bemutatott jelenségek elhanyagolása, mind túlértékelésük hiba lenne. A tördelés és a segédszöveg persze nem a vers része, de sokat elmond a mű aktuális olvasatairól, egykorú értelmezéséről és értelmezési lehetőségeiről. Ez a jelenségcsoport nem az irodalom, hanem az *irodalmi gondolkodás* történetéhez tartozik. Vizsgálatuk által az egykorú értelmezői közösségekhez juthatunk közel, és észlelhetjük ennek változásait.

A versek tipográfiája és a segédszövegek elrendezése a teljes XVI. század folyamán a hasznosság, a gyakorlatiasság, az érthetőség, egyszersmind a papírtakarékosság elveinek volt alávetve. Az esztétikai indíttatású szövegformálásnak nem sok nyomát látni.

A tördelés tekintetében a XVI. század végén és a XVII. század elején tapasztalható némi változás. A relatív igénytelenséget és a könyvtervezés minden szintjén megjelenő durva praktikumot ekkor lassan valamiféle átgondoltság, művésziesség és vizuális igényesség váltotta fel. Kérdés, hogy ez a figyelem maguknak szövegeknek szólt-e, avagy valamiféle divatjelenséggel állunk szemben?⁴¹

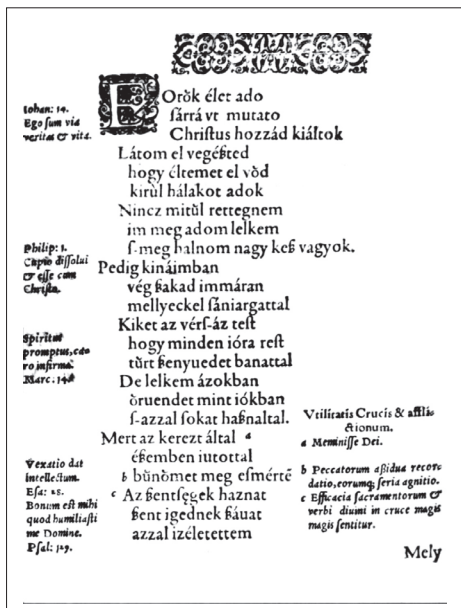
Mindkét megállapítás tartalmazza az igazság elemeit. A századfordulón a verses kiadványok egy része mintha szakított volna a tradicionális énekeskönyvek praktikus formai hagyományaival, és igényesebb, „irodalmias” verskötetek láttak napvilá-

15. Rimay János *Balassi-epicédiuma* (Vizsoly, 1596). A könyv címlapja az első költeményrész argumentumát alakítja kötetcímmé, hibásan. Rimay valószínűleg igényesebb, Balassi fiktív síremlékét ábrázoló címlapot tervezett a könyvhöz.

40 HORVÁTH Iván, *Balassi poétikája*, Szeged, Szegedi Tudományegyetem, 1973 (Irodalomtörténeti dolgozatok, 95).

41 KOVÁCS Sándor Iván, *A lírikus Zrínyi*, Bp., Szépirodalmi, 1985, 277–278.

16. A Rimay Jánosnak tulajdonított, állítólag Mantskovit Bálintot, a Vizsolyi Biblia nyomdászát elírató, *Örök élet adó* kezdetű gyászköltmény (Bártfa, 1597) tördelése feltárja a Balassi-strófa belső szerkezetét, egyszersmind bonyolult kíséző szövegeket, margójegyzeteket közöl.

Mégis az a benyomásom, hogy ebben a fokozódó igényességben nem annyira az irodalmi szöveg, mint inkább hordozója, a *könyv iránti tisztelet* jutott kifejezésre. Ezt a vélekedést néhány szembeötlő körülmény bizonyíthatja.

A kutatás kimutatta, hogy a XVII–XVIII. századi folklórban továbbélő, ún. „hosszú reneszánsz” során a kéziratos könyvek díszítményei sok esetben a nyomtatott könyvek ornamenteit imitálták, olykor rézmetszetű címlapok rajzos utánzataival is találkozunk.⁴⁴

Megfigyelhetjük azt is, hogy a XVI–XVII. század fordulóján megjelenő színvonalasabb, kevésbé helytakarékos verstördelés nem is mindig a metrikai határok feltárására irányult, hanem öncélú alakzatok megformálására töreke-

got.⁴² Ezek a könyvek a korábban is ismert magánjellegű nyomtatványok – esküvői, keresztelői, temetési meghívók, építáriumok, epithalamiumok, epicédiumok – tipográfiai rendjét követték.⁴³ (15. kép) A versek tördelésére, díszes, gyakran cirkalmaktól sem mentes megjelenítésére egyre nagyobb hangsúlyt helyeztek. Ezekben a nyomtatványokban már komoly gondot fordítottak a strófászerkezet egészének nyomdai jellegű imitációjára. Az új típusú verseskönyvek sokkal mélyebben tárták fel a költemények metrikai struktúráját, mint a XVI. századi énekeskönyvek. A strófászerkezet belső struktúráját nyomdai eszközökkel imitáló kiadványok olyan tipográfusok munkái, akik kapcsolatban álltak Rimay Jánossal, a kor irodalmi ízlését meghatározó lírikussal. (16–17. kép) Amikor a magyar nyelvű költészet a humanista lírához hasonló megbecsülést vívott ki magának, a versek külső megjelenése is kezdett hasonlítani a latin költeményekéhez.

42 HAIMAN György, *Néhány megjegyzés az Epicédium tipográfiájához* = RIMAY János, *Balassi-epicédium*, Vizsoly, 1596, Faksimile kiadás, szerk. Ács Pál, Bp., Balassi, 1994, 76–77.

43 FITZ József, *A magyar könyv története*, Bp., Magyar Helikon, 1959, 80–82.

44 CSÖRSZ, *Vizuális kultúra...*, i. m., passim; vö. TASNÁDI Zsuzsanna, *Díszített iratok és kéziratok = Legendás lények, varázslatos virágok: A közkedvelt reneszánsz; Kiállítás a Néprajzi Múzeumban*, 2008. november 14. – 2009. szeptember 27, a katalógust szerk. FEJŐS Zoltán, Bp., Néprajzi Múzeum, 2008, 123–126.

<p>Haján ez síóc Pallás Monda ez kiáltás En elditem keüer lölt, Nagy síánakozálom Ki volt ez síológámon Búual már tñac meg nem ölt, Hogy az rofi hituán föld Ki rá tñac mérget tölt Vele femmi iót nem tett, Touáb már soç iómot S kegyes síándékomot Nem méltó halásitanom, Sem ö síegény feiéç Kit ennyi soç kiny sçrt Töb búual aggaztálnom, Sokat tñrt érditem Láttam f-meg értettem Kell már fel magaztálnom. Lacheiflt hiuatom S. Nçki mayd meg hagyom Hogy çlete fonalát, Touáb ne erefifç De gyengén el melle Látuán eldít óráiát, Mert Atropofis már Az mely nagy búual iár</p>	<p>El vntá fodráfát. Söt tettzie meg ezis Hogy Vitez Örléçis Nehadgyuc ki közzölönc, Kit más vénségében Ö ez çletiben, Vegyen el keduen tölönc, Vlye mi síçkünkct Böuicfe rendönkct S. Lakiéc othól mi öllönc.</p> <p>Vl'ere factus & iam mortem appetiturus, Patriam, Amicos, & Germanum a loquitur, orat Superas, exaudiat, animam Deo commendat, recipitur, ex- bita, celum gaudet perfonat.</p> <p>Meg febeduçu Ghulalához közzel leven, Hazajának, Barcinak, es az ötiének föl, l'iennek könyörögç f-meg halgattak, lelkçe l'iennek ajánlyá l'el fogadtatik. Meg hal, f, menyofag meg örvendezteik.</p> <p>Hon édes Hazám Ez az Iele hogy síán Eletem igen teged, Hogy Verem hülláfát Az kit két síemed lát Nem kiméllettem töled, S. Iob immár meg halnom Hogy nem búdot látnom Vagy el síöknem mellöled. Keferues kinaid</p> <p style="text-align: right;"><small>Kavanauz íadó</small></p>
E l	B 2 O lly

17. Rimay Balassi-epicédiumának egyik oldalpárja, az igényes magyar verstördelés egyik legelső példája.

dett. Nem véletlen, hogy a képvers, a magyar vizuális költészet kialakulását is a XVI–XVII. század fordulójára tehetjük.⁴⁵ Az is jól látható, hogy ez idő tájt a tördelés változatossága mellett számos egyéb, „barokkos” (olykor meglehetősen funkciótlan) tipográfiai díszítmény is megjelent⁴⁶ – ugyanakkor a kiegészítő segédszövegek megformálásában semminemű lényegi változás nem volt tapasztalható. Az átgondolt verstördelés nem feltétlenül járt együtt a címek, alcímek és más segédszövegek értő és invenciózus elrendezésével.

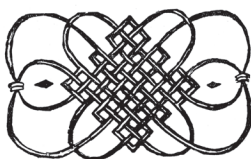
Ez arra utal, hogy a XVI. század végétől kezdve fokozatos megbecsülésben részesült az esztétikai értékkel bíró könyv és kézirat, illetve megnőtt magának az irodalmi intézménynek az elismertsége. A késő humanista ízlés dominálta a századvég megváltozó könyvkultúráját, amely az elmúlt XVI. század populáris és gyakorlatias könyvtervezési szokásait az új korszak „tudományos” igényeinek megfelelően kívánta megváltoztatni.⁴⁷ Mindez azonban mégsem járt együtt

45 KILYÁN István, *A régi magyar képvers*, Miskolc – Bp., Felsőmagyarország – Magyar Műhely, 1998.

46 Erről tanúskodik a XVII–XVIII. századi kalendáriumok (hajdan szimbolikus-allegorikus) képanyaga. Bővebben: DUKKON Ágnes, *Régi magyarországi kalendáriumok európai háttérben*, Bp., ELTE Eötvös Kiadó, 2003.

47 TÓTH Tünde, „Egy vers nemének megjobbitot modgyai”: Szenci Molnár Albert a versről, *ItK*, 97(1993), 501–509.

a költői szöveg tipográfiai reflexiójának lényeges átformálódásával. Paradox jelenség, hogy az egyetlen európai szintű magyar reneszánsz lírikus, Balassi Bálint szerelmes versei évszázadokig nem jelentek meg nyomtatásban. A magyar vers iránt megmutatkozó tipográfiai igényesség nem a magyar líra valódi értékeire reflektált. Az igazán kvalitásos magyar költészet a XVI. században nem találkozott a színvonalas nyomdászattal.

CSIRKÉS FERENC

Egy török nyelvű vallási propagandavers a XVI. századi Iránból és Anatóliából

Csingisz Bayburdi (Tebriz, 1925 – Budapest, 2012) emlékére

Dolgozatom egy XVI. század eleji török nyelvű versről szól.* A szerzője Sah Iszmail, az Iránt 1501 és 1722 között uraló szafavida dinasztia alapítója; az ő uralma alatt tért át a síizmusra az addig jórészt az iszlám szunnita ágát követő térség. Az itt bemutatandó vers is ehhez a folyamathoz kapcsolódik: vallási propagandaversről van szó, mely stílusában és verselésében nem a perzsa vagy az abból kinőtt török nyelvű elit irodalom műfaji követelményei szerint, hanem török népi versformában íródott. Nyelvezete mind grammatikai, mind stilisztikai szempontból egyszerű, és a klasszikus arab-perzsa időmérték helyett a népi török szótagszámláló verselés szabályait követi. Mint ilyen, jelenlegi tudásunk szerint egyedülálló a szafavida Iránban született Hatájí-kéziratokban, míg az oszmán területek kéziratos hagyománya tele van ehhez hasonló, a szafavidák és más heterodox vallási csoportok által képviselt vallásossághoz is köthető, szintén szótagszámláló versekkel.

Írásom célja bemutatni, hogy a XVI. századi Iránban egy történelmi pillanatra miként emelkedhetett egy alapvetően populáris műfaj a magas irodalom szintjére, vagy legalábbis annak közelébe, illetve hogy miként tudott onnét ismét alászállni populáris szintre, megtermékenyítve a közköltészetet. A dolgozat egy folyamatban lévő kutatás részeredményeit közli egy olyan tudományterületen, az iráni török irodalom kutatásában, mely egyelőre valóságos *terra incognita* a nemzetközi tudományosságban. Következtetéseim ennek megfelelően részben feltételesek, s nem véglegesek.

Perzsa elit és török populáris költészet

Tekintsük át röviden a folyamat történeti hátterét! Bár Irán hivatalos nyelve ma a perzsa, a térség mindig is több etnikumnak és több nyelvnek adott otthont. A muszlim kalifátus központi hatalmának hanyatlásával a X. századtól kezdve

* Köszönettel tartozom Sudár Baláznak, aki javaslataival és észrevételeivel hozzájárult a dolgozat megszületéséhez.

egyre jobban megerősödtek a különféle helyi dinasztiák, akik az addigi arab nyelvűség mellett vagy helyett a helyi, perzsa nyelvű kulturális hagyományokat ápolták. A történeti Iránt a XI. századtól kezdve török nyelvű dinasztiák uralták, akik azonban az adminisztrációban a perzsa nyelvű értelmiségre támaszkodtak. A korabeli források ezt a jelenséget úgy írják le, mint a török katonai elit és a – korabeli szóhasználattal – *tádzsik* (azaz perzsa nyelvű és kultúrájú) urbánus értelmiségi patríciusréteg (az *aján*) szimbiózisát.¹ Ez a berendezkedés vezetett a perzsa nyelv hegemóniájához, míg az arab elsősorban a teológia, a filozófia és a jogtudomány nyelve maradt. Perzsa volt tehát az adminisztráció és a műveltség, az irodalom nyelve, a vallási élet terén pedig a misztikus irodalmat művelték leginkább perzsául.

A folyamat csak tovább erősödött a XIII. század közepétől, amikor a mongolok végső csapást mértek az iszlám addigi kultúrközpontjaira, megsemmisítve magát a kalifátust. Amikor saját adminisztrációjukat szervezték meg, ők is a perzsa nyelvű bürokráciára támaszkodtak, mely magával hozta kulturális és politikai hagyományait. A perzsa nyelv hegemón szerepe így teljesedett ki. A perzsán (és az arabon) kívül azonban voltak más irodalmi nyelvek is az iszlám világban – a kurd, a török vagy az urdu –, ha nem is az elit kultúra részeként. Ezek nyelvi és kulturális szempontból egyaránt óriási perzsa hatás alatt álltak. A szakirodalom ma ezt a jelenséget Bert Fragner nyomán *perszofóniának* nevezi:² a XI. századtól a XIX. századig a kulturális minták a perzsa nyelvűségre mentek vissza az Adriától Kínáig terjedő óriási iszlám világban. A szókincs, a verselés, a metrumok, a költői képvilág, a műfajok stb. mind perzsa mintára, illetve óriási mennyiségű perzsa elem átvételével alakultak. Ez leginkább az elit perzsa kultúra nyomdokain létrejövő helyi irodalmi nyelvekre, a törökség vonatkozásában tehát a XVI. században államnyelvvé váló oszmán török, vagy a XV. században a timurida dinasztia udvarában művelt csagatáj-török nyelvre volt igaz, míg ezzel párhuzamosan megmaradt a törökség populáris, népi kultúrája, így szóbeli irodalma is, amely jóval kevésbé volt kitéve perzsa hatásnak. A folyamatot, illetve a perzsa és az egyéb muszlim irodalmi nyelvek egymáshoz viszonyított helyzetét leginkább a középkori latinság és a helyi európai irodalmi nyelvek viszonyához lehet hasonlítani. Ezzel a háttérrel válhatták fel a helyi nyelvek a kora újkorban Európában a latint, illetve a Közel-Keleten – jóval hosszabb és nem egységes folyamatként – a perzsát. Jól látszik a párhuzamos-

1 Ennek klasszikussá vált megfogalmazása: Marshall G. S. HODGSON, *The Venture of Islam: Conscience and History in a World Civilization*, Chicago – London, The University of Chicago Press, 2, 61–69. és 91–94.

2 Bert FRAGNER, *Die "Persophonie": Regionalität, Identität und Sprachkontakt in der Geschichte Asiens*, Berlin, ANOR, 1999.

ság abban is, hogy a helyi irodalmi nyelvek emancipációjában Európában a reformáció, míg az iszlám világban a szúfi misztikus rendek előretörése, tehát mindkét esetben egyfajta populáris vallásosság játszott kulcsszerepet.³

Ezzel kapcsolatban meg kell említenünk egy másik folyamatot is. A mongol hódítás után, de főleg akkor, amikor a XIV. század második felére a Mongol Birodalom is fragmentálódni kezdett, a különféle misztikus, szúfi rendek, a népi iszlámhoz köthető irányzatok az addigiakhoz képest jóval inkább előtérbe kerültek. Az iszlámot már a kezdetek kezdetétől kettéosztó skizma, a szunnita–síita ellentét helyett ezekben az irányzatokban gyakran keveredett a szunni identitás, a misztikus életfelfogás és az eredetileg síita vonásnak számító szenvedélyes tisztelet Ali iránt. Egy modern kori kutató ezt az állapotot vallási többértelműségnek (*confessional ambiguity*)⁴ nevezte. Közülük is ki kell emelnünk azon vallási irányzatok fontosságát, amelyeket a kortársak *gulátnak*, tehát túlzónak, eretneknek neveztek, mivel Alit – a Próféta unokaöccsét, az iszlám 4. kalifáját (ur. 656–661) – isteni attribútumokkal ruházták fel; vallották, hogy Isten földi halandóban testesülhet meg (*tadzszalli*); illetve hittek egy lélek-vándorláshoz hasonló tanban, a *tanászuhban*. Egy ilyen militáns *gulát* szekta, a szafavida dervisrend vezetője volt Sah Iszmail is, aki I. Sah Iszmail (ur. 1501–1722) néven kulcsszerepet játszott abban, hogy az addig zömmel szunnita Irán áttért a 12-es síizmusra. Az ő általa képviselt síizmus azonban nagyon kevésbé hasonlított annak a hivatásos síita vallástudósok által képviselt ágára. Nem volt kimunkált teológiája, viszont vezetője, Sah Iszmail önmagát Mahdínak, azaz az idők végezetén eljövő megváltónak állította be.⁵ Híveit az anatóliai és iráni nomád török törzsek között toborozta; költészete, legalábbis annak vallásos tartalmú része, elsősorban nekik szóló propaganda – ezért annak egyszerű nyelvezete. Érdeemes még megemlíteni, hogy a korszak szellemi életében milyen fontosak voltak a híres misztikus, Ibn Arabí tanai: mind a *vahdat al-vudzsúd*, ‘a létezés egysége’, mely minden létezőt Isten manifesztációjának tart, mind pedig az *al-inszán al-kámil*, ‘a tökéletes ember’ mint a misztikus önmegismerés útjának végső pontja, akiben tükröződik az isteni lét. Nagy valószínűséggel ezzel a gondolatkörrel kapcsolatos az, hogy a szafavida rend vezetőjének, Sah Iszmailnak titulusa *mursid-i kámil*, azaz ‘a tökéletes mester’ volt.

3 Erről bővebben l. Sheldon POLLOCK, *The Language of the Gods in the World of men: Sanskrit, Culture, and Power in Premodern India*, Berkeley – Los Angeles – London, University of California Press, 2006, 318 passim.

4 John WOODS, *The Aqqyunlu: Clan, Confederation, Empire*, 2. bőv. kiad., Salt Lake City, The Utah University Press, 1999, 4.

5 A szafavidák vallásosságáról magyarul l. NYITRAI István, *Irán története a muszlim hódítástól napjainkig = Iráni föld – perzsa kultúra*, szerk. JEREMIÁS Éva, Piliscsaba, Avicenna Közkelet Kutatások Intézete, 2007, 187–188; MARÓTH Miklós, *A síiták = Uo.*, 365–366.

A modern nemzeti török történetírás e folyamat ábrázolásában más megközelítéssel él. A heterodox szekták terjedése, illetve az anatóliai nomád törökség ezekre való affinitása mögött inkább a török nomád hiedelemvilág, a sámánhit, tágabb értelemben pedig a török népi éthosz továbbélését látja.⁶ Egyes nyugati kutatók ezt a nézetet újabban kritikával illetik: nem kérdőjelezzik meg, hogy egyes pre-islám elemek – így például a dervisek öltözéke vagy a róluk szóló legendák stb. – pre-islám gyökerekre vezethetők vissza, vagy esetleg kortárs nem-muszlim (például keresztény) eredetűek, a tárgyalt korszakban azonban már mint a muszlim élet integráns részeire tekintettek rájuk, és semmi szerepe nem volt annak, hogy milyen eredetűek.⁷ A probléma hosszabb taglalása szétfeoszténé e dolgozat kereteit, ezért itt csak annyit hadd jegyezzek meg, hogy a két nézet nem zárja ki egymást: a tárgyalt korszakban a kérdéses elemek valóban a muszlim világ integráns részét képezték, megértésükben azonban gyakran segíthet, ha figyelembe vesszük pre-islám gyökereiket is.

A szafavidák hatalomátvétele 1501-ben óriási vízvonalzó volt az iszlám történetében. Nyomukban gyökeresen megváltozott Anatólia és Irán vallási, politikai, kulturális és társadalmi térképe. A szafavidák katonai bázisát alkotó nomád türkmén törzsek részben és legalábbis névleg eredetileg oszmán alattvalók voltak. Míg ezen törzsek, melyek éles társadalmi ellentétben álltak a letelepült városi kultúrával, a szafavida zászlók alá kezdtek seregleni, magukévává téve a szafavidák millenarista vallásos nézeteit, addig az oszmán politika a vallásjogi tudósok képviselte szunnita iszlámmal fogott össze. Ugyanakkor vallási kisebbségek, nevezetesen az aleví-bektasi közösségek körében az Oszmán Birodalomban a későbbiekben is fennmaradt az a fajta vallásosság, melyet a szafavidák képviseltek. Ennek okait ma még nem tudjuk minden részletében, de érdemes megjegyezni, hogy a legújabb kutatások azt mutatják, hogy a szafavidák és anatóliai híveik között voltaképpen sohasem szakadt meg a kapcsolat.⁸ Mindez azonban nem tudta ellentételezni a nagy folyamatokat: az oszmánok az ortodox szunnizmus, a szafavidák a síizmus felé mozdultak el, I. Abbász (1587–1629) ennek ortodox ága felé; az oszmánoknál a XVI. század közepétől minden szinten a birodalmi elit nyelve, a perzsa-arab elemekkel teletűzdelt oszmán török nyelv lett az adminisztráció és a kultúra nyelve, míg a szafavidáknál ugyanezt a szerepet a perzsa töltötte be.⁹

6 Magyarul l. még: ÁGOSTON Gábor, SUDÁR Balázs, *Gül Baba és a magyarországi bektasi dervisek*, Bp., Terebess, 2002, 24–26; NYITRAI, i. m., 188.

7 Ahmet T. KARAMUSTAFA, *God's Unruly Friends: Dervish Groups in the Islamic Later Medieval Period 1200–1550*, Salt Lake City, University of Utah Press, 1994, 11.

8 Ayfer KARAKAYA STUMP, *Subjects of the Sultan, Disciples of the Shah: Formation and Transformation of the Kizilbash/Alevi Communities in Ottoman Anatolia*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University, 2008 (kiadatlan doktori értekezés). A legjobb magyar nyelvű munka a bektasikról: ÁGOSTON – SUDÁR, i. m.

9 A dolgozatnak nem tárgya a modern török és azerbajdzsáni nemzeti identitás, röviden azon-

Egy filológiai probléma és a safavida messianizmus

A neves orosz orientalista, Vladimir Minorsky egy elejtett megjegyzésében mutatott rá először 1942-es cikkében, hogy Sah Iszmail dívánjának egyes kéziratai tartalmilag nagyon különböznek egymástól, és azt a folyamatot tükrözik, amelynek során a safavidák eltávolodtak a kezdeti messianisztikus síizmustól egy ortodox vallásfelfogás felé. Az általa ismert kéziratok közül az 1541-es régebbi párizsi kézirat rengeteg messianisztikus verset tartalmaz, amelyekben Sah Iszmail önmagát mint Isten vagy Ali megtestesülését mutatja be, illetve a hívők az imádkozáskor használt prosternációt (*szaddzsáda*) gyakorolják előtte. A későbbi kéziratokból viszont az ilyen szélsőséges versek vagy hiányoznak, vagy valamilyen szelidebb változatban szerepelnek.¹⁰ Ebből az őt követő tudományosság messzemenő történeti következtetéseket vont le, hiszen jól illeszkedik abba a safavidák történetéről alkotott vízióba, mely szerint Sah Iszmail után a safavidák egyre inkább, I. Sah Abbász uralkodásától kezdve pedig végleg szakítottak messianisztikus gyökereikkel.¹¹ Ez a folyamat párhuzamban állott azzal, hogy a korai safavidák nomád török *kizilbas* törzsi bázisa egyre inkább kiszorult a hatalomból, átadva helyét a perzsa nyelvű és kultúrájú bürokráciának, illetve az oszmán rabszolgaelittel, a *kul*-réteggel sok hasonlóságot mutató *gulám*oknak. Ezt a weberiánus modellt – a karizmatikus erejű állam elmozdulását az intézményesülés felé – tükrözte a Minorskyra visszavezethető megfigyelés is.

ban érdemes megjegyeznünk, hogy Sah Iszmail és a safavidák égisze alatt tevékenykedő török nyelvű költők jelentős része a mai azerbajdzsáni török dialektus egyik nyelvtörténeti elődjén írt. Mivel azonban azeri nemzeti tudatról csak a XX. századtól kezdve beszélünk, nem tartottam alkalmasnak az *azeri* vagy *azerbajdzsáni török* megjelölést, amikor Sah Iszmail költészetéről beszélek. A kortársak, ha meg akarták különböztetni a Sah Iszmail és más safavida török költők nyelvét az oszmán vagy a csagatáj töröktől, általában a *kizilbas török* – tehát vallási és nem etnikai – megjelölést használták. A kérdésről bővebben: Tourkhan GANDJEÏ, *Turkish in the Safawid Court of Iran*, Turcica, 21–23(1991), 311–318; Uő, *Zabān-i turkī dar durbār-i Šafaviyya dar Isfahān*, Tribun, 4(1999), (<http://www.tribun.com/nr4/TR410.PDF>); VÁSÁRY István, *The Beginnings of Western Turkic Literature in Anatolia and Iran = Irano-Turkic Cultural Contacts in the 11th–17th Centuries*, ed. Éva M. JEREMIÁS, Piliscsaba, The Avicenna Institute of Middle Eastern Studies, [2002] 2003, 245–253.

- 10 Vladimir MINORSKY, *The Poetry of Shāh Ismā‘īl I*, Bulletin of the School of Oriental and African Studies, 10(1942), 1006a–1053a. A párizsi kéziratról I. E. BLOCHET, *Catalogue des manuscrits turcs*, Paris, Bibliothèque Nationale, 1932–33, vol. 2, 229 (Supplément 1307).
- 11 A teljesség igénye nélkül: H. R. ROEMER, „The Safavid Period” = *Cambridge History of Iran: The Timurid and Safavid Periods*, ed. Peter JACKSON, Cambridge, Cambridge University Press, 1986, 198; Tourkhan GANDJEÏ, *Ismā‘īl I. His Poetry = Encyclopaedia of Islam, 2. Edition*, Brill Online, 2012; Kathryn BABAYAN, *Mystics, Monarchs, and Messiahs: Cultural Landscapes of Early Modern Iran*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 2002, 312.

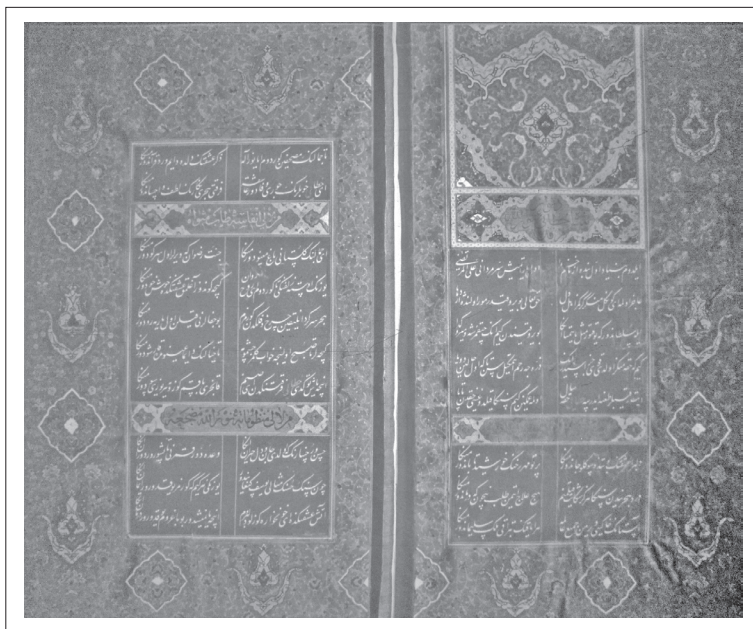
A Minorsky-tézissel azonban több probléma is van. Egyrészt talán még akkor is kissé túlzott általánosításnak tarthatnánk, ha mi csak ugyanazt a kéziratos anyagot ismernénk, amit ő. Az általa eredetinek, legjobb kéziratnak tekintett párizsi kéziraton kívül a későbbi, de valószínűleg a XVI. századból származó londoni kézirat is jócskán tartalmaz a Minorsky-tézis szerint a síita papi cenzúra alá esett anyagból. Ha azonban olyan forrásokat is bevonunk a vizsgálatba, amelyeket ő nem ismert, megfigyelhetjük, hogy egyetlen, alább ismertetendő versen kívül az összes ilyen költemény szerepel a későbbi kéziratos hagyományban, minimális, nem tartalmi eltéréssel.¹² Ráadásul létezik Sah Iszmail dívánjának egy olyan kézirata is, amely nem csupán a Minorsky-források messianisztikus verseit, hanem további, a tudományosság számára mindeddig ismeretlen verseket is tartalmaz. A teheráni Gulisztán Palota könyvtárában őrzött kézirat 1678-ban keletkezett, és egy bizonyos Ibn Abu Turáb Núr al-Dín Muhammad Iszfaháni, egy neves kalligráfus dinasztia tagjának keze munkáját dicséri, melyre a kolofoon szerint magától az uralkodótól, II. Szafí szafavida sahtól (1666–1694) kapott megbízást.¹³ Mivel egy minden korábbinál nagyobb terjedelmű, szépen kivitelezett kéziratról van szó, joggal feltételezhetjük, hogy a dinasztiaán belül támadt igény arra, hogy legyen egy „Sah Iszmail összes”. Ez talán összefüggött azzal, hogy a XVII. század végén – egyelőre még pontosan ismeretlen okokból – a szafavidák, illetve a szafavida török katonai elit körében nagy érdeklődés mutatkozott Sah Iszmail személye iránt: életét ekkoriban több populáris történeti legendagyűjtemény is feldolgozta.¹⁴

A függelékben bemutatandó vers nemcsak explicit messianisztikus, kiliasztikus tartalma miatt érdekes, hanem a költő választotta versforma miatt is. A klasszikus török nyelvű költészet perzsa mintákat követett, s így a perzsában használatos, egyébként az arab költészetben gyökerező időmértékes verselést használta. Ez szemben állt a népi török költészetrel, mely szótagszámláló. A szóban forgó vers esetében tehát nem a perzsa – vagy inkább perszofón – hagyományból ismert időmértékes *gazelle*, hanem a török népi költészet műfajával, a szótagszámláló, 4×8-as *kosmával*

12 Itt leginkább három kéziraatra gondolok: a taskentire, melyet 1535-ben másolt a neves kalligráfus, Sáh Mahmúd al-Nisápúri, s melyre aztán az 1966-os bakui kiadás alapul (МӘММӘДОВ, Azizağa. *Şah İsmayıl Xatayı əsərləri*, Bakı, Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası, 1966, 2 köt.); egy dátum nélküli, de valószínűleg XVI. vagy XVII. századi, az iráni parlamenti könyvtárban őrzött másolatra (Kitābhāna-yi Majlis-i Şūrā-yi Islāmī, 4096); illetve a következőkben ismertetett gulisztánira.

13 Kitābhāna-yi Gulistān, 2194, 113a. Badri ĀTĀBEG, *Fihrist-i dívānhā-yi haṭṭī-yi Kitābhāna-yi Saḷṭanatī*, Teherán, Čāpḥāna-yi Zibā, 2535 [1976].

14 Robert MCCHESENEY, „Ālamārā-ye Šāh Esmā‘il” = *Encyclopaedia Iranica*, London, Boston, Routledge & Kegan Paul, 1983–, I, fasc. 8, 796–797; Barry D. WOOD, *The Tarikh-i Jahanara in the Chester Beatty Library: an illustrated manuscript of the “Anonymous Histories of Shah Isma‘il*, *Iranian Studies* 37:1(2004), 89–107.

Divān-i Ḥaṭāyī, Kitābhāna-yi Gulistān, 2194, 1b–2a

van dolgunk.¹⁵ Ez az egyetlen *gulāt*-ideológiát tartalmazó Sah Ismail-vers, amely nem szerepel a kései kéziratokban, míg más, ilyen tartalmú versek igen, ezért hajlok arra a feltételezésre, hogy Minorsky véleményével ellentétben nem tartalma, hanem verselése miatt nem került bele a későbbi kéziratokba. A vers ugyanakkor egy olyan hagyományhoz kapcsolódik, amelynek mentén ketté tudjuk választani Sah Ismail közönségét. A kéziratok egy része ugyanis tartalmaz, más részük pedig nem tartalmaz szótagszámláló verseket a költőtől. Igen érdekes, hogy míg a *dívān* azon példányai, amelyek láthatólag a dinasztia vagy talán a kizilbas elit részére készültek, nem tartalmaznak szótagszámláló verseket, míg azok a kéziratok, amelyek az anatóliai bektasi hagyományhoz kapcsolódnak, tele vannak szótagszámláló *Hatájí*-versekkel, sőt, ezekben a kéziratokban, illetve a *dzsönknek* vagy *medzsmuának* nevezett kéziratok magán-versgyűjteményekben éppen ezek vannak többségben.¹⁶ Ám a kéziratok hagyomány a *Hatájí*-œuvre fogyasztóinak társadalmi helyzetét is tükrözi a szafavida Iránban, illetve az Oszmán Birodalomban. Míg a szafavidáknál több igényesen kivitelezett, egyes esetekben miniatúrákkal gazdagon díszített *Hatájí*-

15 Erről magyarul l. SUDÁR Balázs. *A Palatics-kódex török versgyűjteményei: török költészet és zene a XVI. századi hódoltságban*, Bp., Balassi, 2005, 31–34.

16 Tourkhan GANDJEI, *Pseudo-Khatā'ī: Iran and Islam, in memory of the late Vladimir Minorsky*, ed. Clifford Edmund BOSWORTH, Edinburgh, Edinburgh University Press, 1971, 263–266.

kéziratot ismerünk,¹⁷ addig az oszmán oldalon csak a már említett dzsöngökkel és medzsmuákkal találkozunk. Úgy tűnik tehát, hogy a szafavidák esetében a Hatáji-kéziratok megrendelői a török nyelvű kizilbas türkmén katonai arisztokrácia sorai-ból kerültek ki, tehát gyakran vagyonos megrendelőknek, egyes esetekben magának az uralkodónak készültek, míg az oszmánoknál a társadalom alsó rétegeihez közel álló bektasik lejegyzéseivel találkozunk. Mintha a Hatáji-kéziratos hagyomány leké-pezné azt a folyamatot, mely során az addig kulturálisan jórészt egységes anatóliai és iráni iszlám világ fokozatosan különvált egymástól.

Itt azonban egy másik jelenség is szerepet játszik. A perzsa és török lírai iro-dalmi műfajokban követelmény, hogy a költő a vers utolsó vagy utolsó előtti verssorában költői álnevével maga is megjelenik. A Hatáji is ilyen álnév, arab eredetű szóval *tahallusz*, melyet Sah Iszmail használt. De nem csupán ő! A fen-tebb említett medzsmuákban vagy dzsöngökben százával kerülnek elő az olyan, Hatáji tahalluszát tartalmazó versek, melyek nincsenek meg a szafavidák ural-ta Iránban készült kéziratokban. Ráadásul – szemben ezzel a kéziratos hagyo-mánnyal – rengeteg szótagszámláló verset is tartalmaznak. Látható tehát, hogy Sah Iszmail után több olyan költő is volt, aki ezt az álnevet használta, mások pedig tudatosan választottak olyan költői álnevet (például Dzsán Hatáji, Kul Hatáji, Sah Hatáji), amely Sah Iszmail alakját idézte. Ezek a pszeudo-Hatájik – természetesen az igazi Hatájival, azaz Sah Iszmaillal együtt – a bektasi rend, illetve a Törökországban ma is jelentős vallási-kulturális kisebbséget képező alevi-bektasi közösségek költői panteonjának tagjai.¹⁸ Mivel a szafavidák szpon-zorálta kéziratokban eddigi tudomásunk szerint nincsenek szótagszámláló ver-sek (kivéve az alább ismertetettet), a bektasi környezetből kikerültekben viszont igen, okkal feltételezhetjük, hogy Sah Iszmail maga nem írt szótagszámláló ver-seket, vagy ha igen, csak elenyészően keveset; közülük eddig csupán az alább ismertetendő költeménye került elő.¹⁹ De még ha el is fogadjuk, hogy az anatóliai

17 Pl. Wheeler M. THACKSTON, *The Diwan of Khata'i: Pictures for the Poetry of Shah Ismai'il I*, *Asian Art*, 1:4(Fall 1988), 37–63; Tourkhan GANDJEI, *A Note on an Illustrated Ms of Shāh Ismā'īl*, *Turcica* 18(1986), 159–164.

18 A pszeudo-Hatájikról l. még: İbrahim ASLANOĞLU, *Şah İsmail Hatayi ve Anadolu Hatayileri*, İstanbul, Der Yayınları, 1992.

19 Az anatóliai kéziratos hagyományban szereplő Hatáji-versek szisztematikusan vizsgálata még várat magára. Két kézirat egybegyűrt anyaga már megjelent (Sadeddin Nüzhet ERGUN, *Hatâyî Divanı: Şah İsmail Safevi Edebi Hayatı ve Nefesleri*, İstanbul, Maarif Kitaphanesi, 1946). Ezek közül csak az egyik (Millet Kütüphanesi, Ali Emîri Mnz. 131), egy valószínűleg XIX. századi vagy talán még újabb tartalmaz kizárólag Hatáji- vagy Hatájinak tulajdonított verseket, míg a másik kézirat esetében medzsmuáról, azaz a kéziratos versgyűjteményről van szó, melyben Sah Iszmail-, illetve neki tulajdonított versek együtt szerepelnek a bektasi körökhöz köthető költői hagyomány ver-seivel (Millet Kütüphanesi, Ali Emîri Mnz. 631). A kézirat nincs datálva, de a lelegején szereplő verses bejegyzés III. Szelim trónra lépésére utal, így lejegyzésére nézvést a terminus ante quem 1789; ugyanakkor az is biztos, hogy a XVI. század után keletkezett, mert nemcsak Sah Iszmail, hanem a kéziratban verseikkel szereplő összes költő is ebből a korszakból származik.

medzsmuákban szereplő Hatájí tahalluszú verseket ő – esetleg a szafavida propagandagépezet legfelső vezetése – írta, ezek egyértelműen az anatóliai nomád törzsek számára íródtak. A bektasi körökben működő pszeudo-Hatájí versei azonban nem csupán a metrumban térnek el a szafavida Irán uralkodójának költeményeitől.²⁰ Mint fentebb már említettem, a dívánköltészet versformái mellett igen gyakran találhatunk köztük török népi versformákat is, amilyen például a kosma vagy a tujug.²¹ Amelia Gallagher szerint tartalmilag is különböznek Sah Iszmail messianisztikus verseitől, amennyiben ő már nem a világvégét elhozó Mahdíként jelenik meg, hanem a misztikus dervisrend atyjaként, pírként. Máig ebben a minőségben szerepel az alevi-bektasi panteonban, s az őt ekként bemutató versek szerves részét alkotják a rend ma is gyakorolt rituáléinak.

Összefoglalás

Az alábbi vers többféle hagyomány metszéspontján áll. Egyrészt beletartozik abba a közös anatóliai-iráni török nyelvű tradícióba, amely a szafavidák és az őket támogató török nyelvű kizilbas törzsek révén a XVI. század elején néhány évtizedre az elitkultúra közelébe került; ezt jól tükrözik a szafavidák által megrendelt és jeles kalligráfusok által előállított kéziratok. A század második felétől a szafavidák mint irodalmi mecénások távolodni kezdtek milleniarista vallási eszményeiktől, illetve az ezt megjelenítő egyszerű török nyelvű verselőktől, és egyre inkább a perzsa nyelvű magaskultúra támogatóivá váltak. Ez nem jelentette sem a messianisztikus diskurzus teljes eltűnését, sem pedig a török nyelvű irodalom pártolásának teljes háttérbe szorulását, de a folyamatot még nem ismerjük pontosan. A vers, illetve Sah Iszmail költészetének vallási propaganda része ahhoz a heterodox hagyományhoz is kapcsolódik, amely éles ellentétben állt mind az ekkoriban önmagát újradefiniáló és a kialakuló központosított oszmán állammal szoros szövetséget alkotó, illetve annak struktúrájába betagozódó szunnita ortodoxiával, mind pedig a XVII. század első felétől kezdve a szafavida Iránban egyre inkább megerősödő ortodox síizmussal és az iráni síita papsággal. Mint láttuk, ez az egyetlen, népi török műfajban, illetve törökös szótagszámláló verseléssel íródott Hatájí-költemény, mely a szafavida Iránból származik, míg az ehhez hasonló versek valósággal hemzsegnek a kortárs és a későbbi anatóliai bektasi hagyományban. Tanulságai hasonlóak tehát, mint a kora újkori európai közköltészeté, amely az ideológiák és hagyománytípusok határán éppígy átjárhatott.

20 Amelia GALLAGHER, *The Fallible Master of Perfection: Shah Ismail in the Alevi-Bektashi Tradition*, Montreal, McGill University, 2004 (kiadatlan doktori disszertáció).

21 Erről magyarul: SUDÁR Balázs, *A Palatics-kódex török versgyűjteményei: török költészet és zene a XVI. századi hódoltságban*, Bp., Balassi, 2005 (Humanizmus és reformáció, 29), 31–34.

Sah Iszmail verse²²

1. Allāh allāh dīn gāziler
gāziler diyen šāh menem²³
karşu gelün secde kılıñ
gāziler diyen šāh menem
2. uçmağda tūti kuşiyam
ağır leşker erbaşiyam
men şūfiler yoldaşiyam
gāziler diyen šāh menem
3. ne yerde ekersen biterem
hānde çağırsan yeterem
şūfiler elin dutaram
gāziler diyen šāh menem
4. Mañşūr ile dārda idim
Ḥalil ile nārda idim
Mūsá ile Ṭurda idim
gāziler diyen šāh menem
5. Esrā'adan²⁴ beri gelün
nevrüz edüng šāha yetüng
Hey gāziler secde kılıñ
gāziler diyen šāh menem

۲۰

۱ الله الله دينك غازى لىر دين شاه منم
قارشو كلونك سجده قىلونك غازى لىر دين شاه منم
۲ اوچماغده طوطى قوشيم اغير لشكر ار باشيم
من صوفيلر يولداشيم غازى لار دين شاه منم
۳ نه بيرده اكرسن بىترم خانده چاغيرسن يترم
صوفيلر الين دوترم غازى لار دين شاه منم
۴ منصور ايله دارده ايديم خليل ايله ناردده ايديم
موسى ايله طورده ايديم غازى لار دين شاه منم
۵ ايسرادن برى كلونك نوروز ايدينك شاهه يتونك
هى غازى لار سجده قىلونك غازى لار دين شاه منم
۶ قرمىزى تاجلو بوز آتلو اغير لشكرى هيبتلو
يوسف پيغامبر صفت لو غازى لار دين شاه منم
۷ خطايى ام ال آتلويم سوزى شكردن داتلويم
مرضى على داتلويم غازى لار دين شاه منم

Il canzoniere di Sah Ismail Hatai, ed.
Tourkhan GANDJEI, Napoli, Istituto
Universitario Orientale, 1959, #20, 22.

- 22 *Il Canzoniere di Shāh Ismā'il Ḥaṭā'ī*, ed. Tourkhan GANDJEI, Napoli, Istituto Universitario Orientale, 1959, #20, 22; vö. MINORSKY, *i. m.*, 1032a.
- 23 Minorsky véleményem szerint tévesen értelmezi a refrént, amikor így olvassa: *dīn-i šāh menem* (I am the faith of the Shah (Ali) 'én vagyok a sah vallása'). Szintén téves olvasatot ad a 2006-os isztambuli kiadás (*Şah İsmail Hatâ'i Külliyyatı: Türkçe divanı, Nasihat-name, Deh-name, Tuyuğlar, Koşmalar, Geraylılar, Varsağular ve Bayatılar*, ed. Babek CAVANŞİR, Ekber N. NECEF, İstanbul, Kaknüs, 2006, 267–268): *Allāh Allāh dēñ gāziler, gāziler! Dēyin šāh menem* ('Gázik, mondjátok: Allah, Allah! Mondjátok, hogy én vagyok a sah!'), ugyanis nem adja meg, hogy miért szerepel két formában a felszólító módú ige: *dīn* (DYK) és *din* (DYN). Így jómagam a 2005-ös bakui kiadás olvasatát fogadtam el (*Şah İsmayıl Xatai əsərləri*, ed. Əliyar SƏFƏRLİ és Xəlil YUSİFLİ, Bakı, Şərç-Qərb, 2005, 151).
- 24 L. MINORSKY, *i. m.*, 1032. Problematikus olvasat; Minorsky külön jelzi, hogy *isrā'adannak* kell olvasni. Az *isrā'* szó jelentése 'éjjeli utazás'; Minorsky valószínűleg innen próbálja származtatni az *eve* 'éjjel' jelentést, melyre azonban még sehol sem találtam párhuzamot. A másik három olvasat szintén problematikus, és még össze kell vetni a kézirattal, melyhez sajnos eddig nem fértem hozzá. Gandjei: 'YSR'DN *ey sıradan* (?); Cavanşir-Necf: *bir sıradan*; Səfərli-Yusifli: *əsir edin* 'ejtsetek foglyokat!'.

6. kırmızı tâclu boz atlu
ağır leşkeri heybetlü
Yüsif peygamber şıfatlu
ğâziler diyen şâh menem
7. Hâṭâyî'em al atluyam
sözi şekkerden datluyam
Murtazá 'Alî zâtluyam
ğâziler diyen şâh menem

1. Kiáltsátok, gázik:²⁵ „Allah, Allah!”
Én vagyok a sah, ki hívlak bennetek!
Jertek elé, boruljatok le!
Gázik, én vagyok a sah, ki hívlak bennetek!
2. Én vagyok a papagáj a mennyben,
Erós hadak vezére vagyok,
A szúfiknak társa vagyok.
Gázik, én vagyok a sah, ki hívlak bennetek!
3. Akárhó vetsz, ott én növök,
Akárhó hívsz, én ott leszek,
Én fogom a szúfik kezét.
Gázik, én vagyok a sah, ki hívlak bennetek!
4. Manszúrral voltam a vesztóhelyen,
Ábrahámmal voltam a tűzben,
Mózeszel a Sinain voltam.
Gázik, én vagyok a sah, ki hívlak bennetek!
5. Jertek elő az éjjelből,
Ünnepeljétek az újévet, jertek a sahhoz!
Gázik, boruljatok le!
Gázik, én vagyok a sah, ki hívlak bennetek!

25 A szó általában hitharcost jelent, itt Sah Iszmail türkmén kizilbas híveire utal.

6. Vörös süveg, szürke paripákon nyargaló
Hatalmas, félelmetes sereg,
József prófétához hasonló
Gázik, én vagyok a sah, ki hívlak bennetek!

7. Hatáji vagyok, lovam veres,
Beszédem cukornál édesebb.
Ali maga vagyok.
Gázik, én vagyok a sah, ki hívlak bennetek!

A refrénbeli sah egyszerre utal a szerzőre és Alira: Sah Iszmail Ali megtestesüléseként állítja be magát. Arra szólítja fel a híveket, hogy boruljanak le előtte, felidézve ezzel az ima aktusát. Egyszerre papagáj, aki a perzsa-török irodalmi hagyományban mézédés szavaival az isteni bölcsességet közvetíti, de itt egyben a militáns dervisrend hadvezére, illetve misztikus mester. A 3. párvers mintha a *vahdat al-vudzsúd*, azaz a létezés egységének híres, a hagyományban Ibn Arabí misztikus filozófusnak tulajdonított és fentebb már említett tanát idézi fel, mely szerint minden létező valójában Isten manifesztációja. A következő verspárban a költő implicite Istennel azonosítja magát: Manszúr al-Halládzs (megh. 922) az antinomista iszlám miszticizmus szimbolikus figurája volt, akit kivégeztek eretneknek tartott kijelentéseikért, melyek közül a leghíresebb: *aná'l-hakik* 'Én vagyok Isten,' mely azóta is a mintegy mottója a muszlim unio misticáról való gondolkodásnak. Ábrahámot a Korán (21:68–9) szerint azért akarták megégetni, mert összetörte a bálványokat, de Isten kimentette a tűzből; Mózesnek pedig Isten hatalma jelent meg azáltal, hogy lerombolta a Sinai-hegyet.²⁶ Sah Iszmail uralma eszkatologikus értelemben a megváltó, azaz az idők végezetéig rejtőzködő Imám uralmának kezdete. A saría, azaz a muszlim jog érvényét felfüggesztik, hiszen ezentúl az istenség közvetlenül Sah Iszmailon keresztül nyilatkozik meg. Az 5. versszak újévi ünnepe talán éppen ennek az új időszámításnak a kezdetét jelöli. A következő párversben maguk a kizilbas türkmén nomád katonák, a szafavidák hívei jelennek meg vörös süvegben. A költő Józsefhez hasonlítja őket – ő mind az Ótestamentumban, mind a Koránban szerepel; az iszlámban az isteni szépség megtestesülése. Az utolsó párversben az édes szavak ismét visszahozzák a bölcs szavú papagáj, azaz a bölcs vezető motívumát. Végül a költő kijelenti azonosságát Alival, mely arra utal, hogy a szafavidák *szejjid*nek, azaz Mohamed utódainak vallották magukat, ugyanakkor pedig az, hogy a vers egy Ali-leszármazott eljövételéről szól, szintén az eszkatologikus kontextus részét képezi.

KISS BÉLA

Hymen szövétneke

Mitológiai utalások a XVIII–XIX. századi magyar lakodalmi költészetben

Manapság bizonyára meglepődnénk, ha egy esküvőn az ünnepi fogásokra várva vagy a töltött káposzta fölött antik istenekkel és hősökkel, mitológiai utalásokkal teli versekkel szórakoztatna bennünket egy közeli református kollégium diák-különítménye. Ez azonban nem volt ritka a XVIII. században, sőt a *Közköltészet* című sorozat 2., a társasági és lakodalmi költészetrel foglalkozó kötetének¹ névmutatójában elég sok antik mitológiai név található. Az antik mitológia szerves jelenléte a lakodalmi versekben már nem olyan meglepő, ha figyelembe vesszük, hogy kik és kiknek írták azokat. A lakodalmi verseket ugyanis olyan (elsősorban református) diákok írták, akik valamilyen juttatás reményében elő is adták a művüket az esküvő közönsége előtt. A kor középfokú oktatásának pedig jelentős részét tette ki az antik irodalommal való foglalkozás, illetve annak imitálása, s ez a műveltségi anyag a lakodalmi versekbe is beszűrődött. Ugyanezt a kulturális háttérrel kell feltételeznünk a befogadói oldalon is, hiszen enélkül nem érthetőek a mitológiai allúziók. Ebből következik, hogy ilyen típusú lakodalmi verseket inkább magasabb társadalmi állásúaknak, gyakran lelkészeknek írták, például Nagy Mihály tordai rektornak,² egy bizonyos Hamvay úrnak,³ Szilágyi Annának és lelkész férjének⁴ vagy egy beregszászi lelkipásztornak.⁵

Dolgozatomban a XVIII. századi közköltészetben fellelhető mitológiai elemek felhasználási módját vizsgálom. A dolgozat végén kitérek két olyan versre, amely a XIX. század második évtizedében keletkezett, és bár sok hasonlóságot mutat az előző bekezdésben említett verstípussal, ugyanakkor egy újabb irányzat is megfigyelhető bennük. Ezeknek a költeményeknek az értékeléséhez azon-

1 *Közköltészet 2: Társasági és lakodalmi költészet*, s. a. r. Csörsz Rumen István, KÜLLŐS Imola, Bp., Universitas, 2006 (Régi Magyar Költők Tára XVIII. század, 8; a továbbiakban: RMKT XVIII/8). A versekre a kötetben szereplő számuk szerint hivatkozom, megjelölve az esetleges versszak, majd oldal számát.

2 *Uo.*, 110. sz. (223–225.)

3 *Uo.*, 126. sz. (244–245.)

4 *Uo.*, 154–160. sz. (270–271.)

5 *Uo.*, 198. sz. (313–323.)

ban előbb meg kell vizsgálni, milyen szerepet töltenek be az antik mitológiai utalások a XVIII. századi lakodalmi versekben. A lakodalmi költészet bőséges anyagából elsősorban azokról lesz szó, amelyeket mendikáns diákok írtak és adtak elő, ugyanis főként ezekben jelennek meg antik elemek.

Házasságkötés alkalmából már az ókorban is írtak epithalamiumokat, általában császárok, előkelő emberek esküvőjére. A műfaj legismertebbjét Catullus, Staius és Claudianus alkotta.⁶ Ezeket a költeményeket jól ismerhették az iskolában, s valószínűleg nagy hatással voltak a műfaj alakulására a XVIII. században. A magyar nyelvű előzmények között meg kell említeni Gyöngyösi Istvánt, aki Thököly Imre és Zrínyi Ilona házasságára írt egy hosszabb, epikus jellegű költeményt. Ezekben az előzményekben az antik mitológia eszköztárának felvonultatása mellett az is közös, hogy a házasság feletti öröm kifejezése mellett mindegyikben szerepet kap a vőlegény dicsérete is, ami lehetőséget ad a költőnek arra, hogy kitágítsa a vers horizontját, és politikai üzeneteket fogalmazzon meg.

A közköltészetre általában, de különösen a lakodalmi versekre érvényes, hogy a költők bizonyos sémák alapján alkotják meg a műveiket.⁷ A poétáknak jelentős hagyomány állt rendelkezésükre, amelyből kedvükre válogathatták és szerkeszthették össze az adott alkalomhoz illő elemeket. A versek különböző részei ugyanis különböző funkciót látnak el a lakodalmi esemény kommunikációjában, és minden lakodalmi versben megtalálhatók ezek a szerkezeti elemek, ezekből a megszabott funkcióval bíró részekből szerkeszti össze a szerző a költeményt. Természetesen nem minden versben kap szerepet minden lehetséges szerkezeti elem, illetve azok sorrendje is variálható. A szerzők a különböző kommunikációs funkciójú szerkezeti elemeket aztán különféle toposzokkal tölthetik fel, amelyek között bőven találunk antik elemeket is.

A legfontosabb kommunikációs funkciók magából az alkalomból (a megnyegző) következnek. Ebből a szempontból a lakodalmi költészet igen szorosan utal az elhangzását körülvevő helyzetre, valóságra. A következő funkciók a leggyakoribbak a lakodalmi költészetben:

a) A szerző vagy előadó(k) *önmagára utal* (általában a költemény elején), E/1. vagy T/1. személyben, mintegy beleírja magát a versbe. Ez egyenesen következik abból a szokásból, hogy a diákok az esküvőn előadták vagy felolvasták művüket, tehát jelen voltak az alkalmon. Ennek következtében a lakodalmas énekek nagy részében mindig tudni lehet, milyen pozícióból szólal meg a költő.

6 Catullus 64. carmene Péleusz és Thetisz házasságát dolgozza fel. Staius *Silvae*jének I. 2. költeménye (*Epithalamion in Stellam et Violentillam*) már tartalmazza azt a toposzt, hogy az istenek (Venus) meglátogatják az esküvőt, és együtt ünnepelnek az emberekkel. Claudianusnak az *Epithalamium de Nuptiis Honorii Augusti* című műve tartozik ebbe a műfajba.

7 Vö. KÜLLÖS Imola, *Közköltészet és népköltészet: A XVII–XIX. századi magyar világi közköltészet összehasonlító műfaj-, szüzsé- és motívumtörténeti vizsgálata*, Bp., L'Harmattan, 2004 (Szóhagyomány), 25–29.

b) Az *alkalomra* (helyre, időre) is gyakran utalnak a költemények, szintén főleg az első részükben. Ez az utalás általában deiktikus jellegű: az *ittre* és a *mostra* vonatkozik.

c) Igen gyakori a lakodalmos versekben a *megszólítás*: általában az E/1. ~ T/1. és az E/2. ~ T/2-ben íródott szakaszok váltakoznak. A költő leggyakrabban a menyasszonyt vagy a vőlegényt szólítja meg, emellett azonban szólhat a vendégekhez, sőt a segítő személyzethez (például a szakácsnőhöz) is, vagy felszólíthat például a vendégek jóltartására.

d) A b) és a c) pontokhoz szorosan kapcsolódik a következő állandó szerkezeti elem: az *öröm* kifejezése vagy az örömrre való buzdítás. A költő gyakran az időt és helyet megjelölő részben szólítja fel a hallgatóságot az örvendezésre: most kell örvendezni, hiszen esküvő van. Az öröm okát általában az f) és a g) pontokban tárgyalt elemek képzik.

e) Igen gyakori a menyasszony vagy a vőlegény *dicsérete*.⁸ A menyasszonynak általában a szépségét, háziasságát dicséri a költő, míg a vőlegénynek az erényeire szokott kitérni. Ehhez a funkcióhoz gyakran kapcsolódik a feleség kötelességeinek felsorolása, a menyasszonyt a költő jövőbeli feladataira figyelmeztetheti.⁹

e/1) Gyakran előfordul, hogy a költő a vőlegény vagy a menyasszony szájába adja a másik dicséretét vagy az elvárásokat.

f) Viszonylag sok lakodalmi költemény tartalmaz olyan szakaszt, amely a házasság dicséretét zengi.¹⁰ Ezek általában kitérnek a magány rossz voltára, illetve azokra az esetekre, amikor a házastárs segít a másíknak elviselni az élet nehézségeit.

g) A költők gyakran elmélkednek a szerelem hatalmáról. Különféle metaforákat (rabság, bilincs, vár bevétele, két szív egyesülése, a szerelem kertjében lelt virág) használnak ehhez.

h) Általában a költemények vége felé következnek a *jókívánságok*: a költő boldog, hosszú, sok gyermekkel megáldott együttélést kíván az ifjú párnak. Ez a rész kötelező eleme a lakodalmi versnek, szinte mindegyikben megtalálható.

i) A jókívánságoktól nem mindig különválasztható az *áldás* kérése, és ez nincs is minden költeményben jelen: a költő az Istenhez fohászkodik, hogy segítse a házaspárt

j) Versét a költő gyakran E/1-ben fejezi be, ahogyan elkezdte, és ismét saját helyzetére utal, általában valamilyen adományt kér.

Ezek a fontos szerkezeti-kommunikációs elemek a lakodalmi versek nagy részében visszaköszönnek. Természetesen nem kötelező az összesnek jelen lennie egy versben, és a különböző elemeket különféleképpen variálhatják, eltérő

8 Uo., 113–147.

9 Uo.

10 Uo.

logikai-retorikai módszerekkel kapcsolhatják egymáshoz. Sorrendjükéről annyit lehet elmondani, hogy az *a)* és *b)* elemek a versek elején kapnak helyet, a *c)*–*g)* elemek képezik a vers középső, hosszabb részét, és a *h)*–*j)* elemekkel zárulnak a költemények.

Ezeket a szerkezeti elemeket retorikai szempontból két nagyobb csoportba lehet osztani: az egyik csoportban az alkalomra való reflektálás dominál, előtérbe kerül a beszélő, akár első személyben beszél, akár másokat szólít meg, ide tartozik az *a–d)* és *j)* elem. A másik csoportra (*e–i)* ezzel szemben az jellemző, hogy E/3-ban mond valamit, legyen az dicséret, intés vagy történet.

Ezek után érdemes megvizsgálni, hogy a mitológiai toposzok milyen szerepet játszhatnak a lakodalmi költeményekben, a fent felsorolt szerkezeti elemek közül melyekben hogyan jelennek meg. Az egyes felhasználási módokat egy skálán lehet elhelyezni, aszerint, hogy a mitológiai toposz mennyire *szervesen* épül bele a költeménybe, mennyiségileg és minőségileg mekkora részét teszi ki annak. Csak futólag említ-e meg a költő egy-egy mitológiai nevet, eseményt; allegorikus alakok szerepelnek-e a költeményben; a mitológiai történet párhuzamot vagy példát jelent-e az adott esküvőre; az aktuális eseményt mitológiai narratívába ágyazza-e. Ezek alapján a következő csoportokat lehet elkülöníteni.

1) A költők nagyon sok olyan mitológiai toposzt, szófordulatot használnak, amelynek a klasszikus műveltségük megcsillogtatásán és a vers stílusának emelésén kívül semmi más szerepe nincs, tehát nem módosítja a vers narratív szerkezetét. Ezek a szófordulatok visszaadhatók lennének magyar szavakkal is, tulajdonképpen egyszerű metaforákról van itt szó. Elég gyakori a szerelemnek Cupido/Erósz nyilaként való megnevezése:

Gyengén kezdi a vőlegény angyali szólását,
Palástolja asszonykám is gyenge pirulását:
Marjulása van szívének,
Nyíla Cupido ívének
Sértette,
Sebhette...¹¹

Azt mívelte kegyes Eros, hogy lennék páros¹²

A többi antik istenalak is gyakran testesít meg egy-egy fogalmat vagy tulajdonságot.

Szüzek tüköre, Diánám, Minervám s Venusom¹³

11 RMKT XVIII/8, 110. sz., 1. vsz. (223.)

12 *Uo.*, 112. sz., 3. vsz. (232.)

13 *Uo.*, 110. sz., 8. vsz. (225.)

Itt a menyasszonyt szüzessége miatt az antik mitológia két szűz istennőjéhez hasonlítják. Ugyanakkor kicsit disszonánssá válik a metafora, amikor Venust is ebben a sorban említi. A szerelem istennőjének jelenléte azt hivatott kifejezni, hogy a vőlegény szerelemre lobban a menyasszony iránt. A mitológiai utalások más helyen is elég zavaróak, mivel az, aki ismeri a háttértörténetet, esetleg éppen a költő szándékával ellentétesen értelmezi az utalást. Minerva a szüzességen kívül jelentheti a tudományt, a tanulással eltöltött éveket, Themisz az igazságot, Júnó a házasságot, Apolló a költészetet stb.

2) Az előzőhöz szorosan kapcsolódnak azok a mitológiai utalások, amelyek bizonyos antik isteneket szólítanak meg, illetve hívják őket, hogy vegyenek részt a menyegzőn. Gyakori az a fikció, hogy az antik istenek is meglátogatják az esküvőt:

Jöjj el, Flóra, vigyázóra, köss ékes bokrétákat,
Hymen légyen jelen, végyen lánggal égő fáklyákat!¹⁴

Az istenek jelenléte mintegy kedvező előjel az ifjú pár szerencsés jövőjéhez, így ez a motívum gyakran kapcsolódik a jókívánságokhoz, áldáskéréshez (*h-i*). Ebben az esetben az istenek általában azokat az elvont fogalmakat jelképezik, amelyeket az antikvitásban tulajdonítottak nekik.

Gyöszte, Hymen, gyújts közöttünk menyegzői tüzeket!¹⁵
E párosult személyeknek kösd együvé szíveket!
Tedd szakadhatatlanokká szerelmeknek láncait,
Hogy tölthessék víg örömmel életeknek napjait.¹⁶

Más esetben a menyegző feletti örömet érzékelteti a költő (*d* szerkezeti elem):

Köss bokrétát, Flóra!
Vénus parancsolja,
[...]
Júnó, Pallás itt van,
Örvendeznek mostan
Vígóság a lakodalomban.¹⁷

Ez a poétikai fogás több, mint ha a költő pusztán megemlítené egy antik istent, hiszen nem csupán egy kulturális tudásra utal, hanem szinte a valós esemény

14 *Uo.*, 159. sz., 2. vsz. (273.)

15 Hymen, a házasság istenét fáklyákkal ábrázolták az ókorban.

16 RMKT XVIII/8, 135. sz., 3. vsz. (253.)

17 *Uo.*, 155. sz., 1. vsz. (271.)

résztevőivé teszi az isteneket, ugyanolyan szereplőkké, mint az esküvőn megjelent valós személyek.

Nagyon gyakran előfordul ennek ellenkezője, amikor valós szereplőket mitologizál a költő, például amikor a diákok, a versek szerzői mitologizálva beírják magukat a szövegbe (az *a*) szerkezeti elembe): Apolló követeként érkeztek a Pindusról, a Múzsák köréből.¹⁸

Nohát, zendíts, hárfát pendíts, ékes Apolló!
Mű hárfánk is lesz, Múzsánk is ékesen szóló,

Parnasus hegyein mulató Múzsáknak
Zengjen trombitájok az ékes nimfáknak,
Hangos citerája pengjen Orféusnak,
Mert jelen van napja most a vigasságnak.

Ez arra az antik felfogásra megy vissza, hogy a költészet isteni eredetű, a költő pedig istennel eltelve (vö. enthúziaszmosz), isteni ihlettől vezérelve ír verset. Az alkalmi költészet művelőinek ez alapján költői öntudata volt, büszkék voltak műveltségükre, versírói tudásukra. Ugyanakkor mai szemmel lehetetlen mind ezt nem (ön)iróniának értelmezni: egy lakodalmi vershez a Múzsákat hívni segítségül, s ezáltal azt az eposz műfajával hozni párhuzamba máskülönben elég merésznek tűnik. Talán ennek az iróniának bukkanhatunk a nyomára abban a versben, amelyikben a lakodalom muzsikúsának nevezi a költő Apollót.

Ha egy cimbalmot kapok,
Apollót,
Táncolót,
Majd hívok muzsikálót.

Az irónia itt abból fakad, hogy Apollót mint a költészet és a zene istenét egy korabeli jelenséggel (a lakodalmi muzsikussal) azonosítja.

3) Nemcsak antik istenekre, hanem hősökre, mítoszokra is utalhat a lakodalmi vers költője. Az ókori irodalom híres szerelmespárjai mind megjelennek a lakodalmi költeményekben, a költőt az sem zavarta, hogy ezen szerelmi történetek közül elég sok tragikus véget ért. A kínos részletekről nem esik szó:

A Jasonért Kolkist elhagyá Média.
Te is az Didóért harcolál Aénea¹⁹

18 Uo., 113/III. sz. (234.)

19 Uo., 195. sz., 4. vsz. (308.)

Míg az első két csoportban vagy szófordulatként jelennek meg az antik mitológiai elemek, vagy a költő az esemény valóságába írja bele az antik isteneket, addig itt a mitológiai szerelmes történetek betétként épülnek a versbe: vagy valamilyen argumentatív funkcióval bírnak (azaz valamilyen állítást támasztanak alá), vagy pedig az esküvői alkalom és a mitológiai történet között von párhuzamot a költő.

A mitológia szerelmi történeteit különböző hosszúságban adhatta elő a szerző. Volt, aki csak néhány sorban utalt egy-egy történetre a szereplők nevével és a cselekmény főbb mozzanataival, sőt vannak olyan versek, amelyek igazi katalógusát tartalmazzák a szerelembe esett hősöknek. A *Theseust régenten egy szűznek szerelme* kezdetű vers²⁰ például az első négy versszakban megemlíti Thészeusz, Parisz, Iaszón, Aeneas, Decius és Palidorus szerelmét, illetve utal Proserpina elrablására, valamint Jupiter és Júnó szerelmére. A másik véglet is előfordul azonban, amikor egy mítoszt viszonylag hosszan mond el a költő: a legnépszerűbb mitológiai történet Péleusz és Thetisz házassága volt, amely a *Jupiter az égben vendégséget hirdet* kezdetű,²¹ az *Apostrophe Epithalamica ad Connninas iam iam Cibum...*,²² valamint a *Lakodalmi dictiók 10 Nemes Baky Zsófia kisasszony Ccenteritz János úrral való összekerülése alkalmával* című versben²³ is megtalálható. A kétfajta megközelítés között műfaji különbség is megfigyelhető: a hosszabb feldolgozás inkább a *Közköltészet* II. kötetének II/C *Lakodalmi köszöntőversek, diákrigmusok* című részében található művekre jellemző, míg a rövidebb, említészerű feldolgozás a házasénekekre, házasságdicsérőkre (II/B rész).

A mitológiai betétek felhasználása különbözhet a hosszúságon kívül abban is, hogy argumentatív funkciója van, vagy csupán lazán kapcsolódik az alkalomhoz. Az utóbbi esetre jó példa a már említett *Apostrophe Epithalamica ad Connninas iam iam Cibum sunt ...pturos* című vers, amelynek a 21-ből az első tizenöt versszaka Péleusz és Thetisz esküvőjét mondja el. A lakodalom leírása a jelen levő istenek katalógusával kezdődik: minden istent a saját attribútumával jellemez a költő. Itt is megfigyelhető az antik mitológia beolvasztása az ismerős, XVIII. századi valóságba: az esküvő úgy zajlik le, ahogyan azt a valódi lakodalom vendégei megszokhatták.

A több istenek is leültenek sorba,
Egyiknek sem esett pecsenyéje porba,
Meg akarnak innya jól a finum borba
Gondolván, nincsenek hogy siralmas torba.

20 *Uo.*, 195/I. sz. (308–309.)

21 *Uo.*, 194. sz. (305–308.)

22 *Uo.*, 208. sz. (341–344.)

23 *Uo.*, 225. sz. (380–385.)

Az istenasszonyok sem maradtanak el,
Örömet akarnak mulatni férjekkel,
Igen cifrák s fénylők sok ékességekkel,
Hogy vígan lakjanak, magokban vélték el.²⁴

A mítosz többi része ismerős, kivéve a végkifejletet, az istennők ugyanis nem forralnak bosszút az aranyalma miatt, hanem egy darabig civakodnak rajta, majd hazamennek. De hogyan kapcsolja bele ezt a történetet a költő a lakodalmi szituációba? A 16. versszakban a történet végeztével a vendégséget szólítja meg: itt nem fog hasonlítani történeti, mert nem kitalált isteneket hívtak meg – ezért nem lesz köztük Discordia, a viszály istennője sem –, hanem a „békesség Urát”. Ugyanez a mitológiai esküvő található a *Jupiter az égben...* kezdetű, fentebb idézett versben. A történet itt jobban megfelel a mítosznak, mint az előbb tárgyalt versben, sőt a párhuzamot is jobban kidolgozta a költő: a vőlegényt Parisszal azonosítja, akinek választania kell a három istennő ajándéka között:

Ezért Udvarhelyszék kénálta Junóval,
Tőle kitelhető sok szép gazdagsággal,
Homoród mellyéke tudós Minervával
Vele együtt jelen szép tudományával.

De nemes vármegye ígért érte jobb bért,
Vőlegény uram is erre szépen rátért,
Egy jó, jámbor és szép menyasszonyt ad ezért,
El is nyerte, mert ím, odaadták azért. (11–12. vsz.)

A homályos párhuzam (talán háromféle életpálya állt a vőlegény előtt, és ő a házasságot választotta?) ellenére bizonyos, hogy a betétet úgy kapcsolta a lakodalmi énekbe a költő, hogy a mítosz szereplőit megfeleltette a valóságos események egy-egy mozzanatával. Ugyanakkor a történetnek argumentatív szerepe is van, ugyanis a 13. versszakban a költő kifejti, hogy mindez azt bizonyítja, hogy a gazdagságnál és tudománynál többet ér a házasság, illetve „az szép és jámbor asszony”, így a mitológiai betét a házasság és a menyasszony dicséretéhez kapcsolódik (*e, f* szerkezeti elem).

Ugyanezt a poétikai eljárást követi a *Lakodalmi dictiók...* című vers is, melynek első 22 sora mondja el Parisz döntésének történetét, a továbbiakban pedig az esküvői alkalomra aktualizálja azt a költő. Parisznak a vőlegény felel meg, akinek a lányok közül kell választani magának feleséget. Itt a lánysorolók

24 Uo., 208. sz., 3–4. vsz. (342.)

hagyományát idézi fel a költő,²⁵ ugyanis a vőlegénynek nehéz dolga van a választással: az egyik menyasszony szép, a másik jó, a harmadik gazdag, a negyedik előkelő származású. A vőlegény választása azért múlja felül Pariszét, mert az ő választottja nemcsak szép, hanem benne „mindazt concentrálta / A Természet”, amikről Parisznak szép Heléna választása miatt le kellett mondania. Ezután a menyasszonyt dicséri, hogy mind a négy előbb említett tulajdonság megvan benne, és ki is fejtí azokat részletesen.

A mitológia szerelmespárjai példát jelenthetnek szinte minden fontosabb toposzra, amely a lakodalmás énekekben elő szokott fordulni: a menyasszony/vőlegény dicséretére (e) és a szerelem hatalmára (g).

Illik is e pár egymás kezére,
Bár ki-ki végye ítéletére,
Ez Helena személyére,
Amaz Páris termetére²⁶

Egy másik versben a költő párhuzamot von aközött, hogy Venus elnyerte az aranyalmát, és hogy a vőlegény megtalálta élete párját.²⁷ Ez a *menyasszony* = *kincs* toposzának egy fajtája:

Vénus aranyalmát
Nyert, s rég várt jutalmát
Elvette, s ám jól járt,
Nem vallott semmi kárt,
Mert boldog s sokat nyert,
Ily kincsre hogy tett szert,
Melyért ugyan örül,
Örömben majd elmerül. (1. vsz.)

Az antik mitológiai történetek alapul szolgálnak a szerelem hatalmát részletező toposznak is: ezekkel a példákkal bizonyítja a költő, hogy mi mindent képesek a szerelmesek kiállni azért, hogy együtt lehessenek. A *Nemmel, becsülettel ékeskedő fejek* kezdetű költemény azt példázza Danaé történetével, hogy az embernek tennie is kell valamit azért, hogy megszerezze a feleségét (a kincs metafora itt is előkerül):

25 KÜLLŐS, *i. m.*, 136–141.

26 RMKT XVIII/8, 111. sz., 21. vsz. (229.)

27 *Uo.*, 191. sz. (299.)

Mi az oka, hogy ki csak egy helybe megül,
Annak a szájába sült galamb nem repül²⁸

Bezzeg Jupiter „[a] zsindelezeset felbontá felette” (8. vsz.), ti. Danaé felett, így került közel a szeretett nőhöz. Arról a költő hallgat, mi lett Danaé sorsa a szerelmi légyott után (apja ládába zárta és a tengerbe vetette).

Ugyanez a logika olvasható ki a *Siet a kék égnek felsőbb tetejére* kezdetű versből is:²⁹ a házasság nagy kincs, amelynek eléréséért sokat kell szenvedni, tehát itt a szerelem hatalmának toposza és a házasságdícséret szorosán összekapcsolva jelenik meg. A költő két mítoszt mesél el ennek bizonyítására: Héró és Leander, illetve Atalanta mítoszáét. Leander egy tengeröblöt úszott át, hogy éjszakánként a szép Héróval találkozzon. A költő itt is elhallgatja a történet tragikus végét: Leander egy alkalommal belefut a tengerbe. A másik hősnő, Atalanta, hogy ne kelljen férjhez mennie, futóversenyre hívta ki kéréit, azzal a feltétellel, hogy aki legyőzi őt, ahhoz hozzámegy, aki viszont alulmarad a versenyben, annak meg kell halnia. Egy ifjú azonban (mikor kezdett lemaradni a lánytól) aranyalmát dobott elé, és ez elvonta Atalanta figyelmét, így az ifjú legyőzte. A két mitológiai példát a költő „aktualizálja” a jelen helyzetre:

Vőlegény uram is csak éppen így jára,
Mert virradott mára oly boldogságára
Hogy hamarébb jutott ő a métára,
Szert teve mellette ülő mátkájára (16. vsz.)

Mindössze egyetlen olyan példát találtam, amely nem hallgatja el a mitológiai szerelem tragikus végét: arra használja fel, hogy a házassággal szemben a magány mellett érveljen. Ez a példa egy négy versből álló versfüzérben³⁰ szerepel, amelyben a jegyesek felelgetnek egymásnak. Először a vőlegény vallja meg a menyasszonynak a szerelmét, az azonban először visszautasítja, mivel fél a házasságtól, inkább a magányt választaná. A szerelem veszélyeire, nagy érzelmi ingadozásaira hívja fel a figyelmet Dido példájával:

Éppen Dido is így jára
Eneásnak a szavára,
Kit Dido igen kedvele,
Eneásnak de nem kelle.

28 *Uo.*, 216. sz., 4. vsz. (356.)

29 *Uo.*, 217. sz. (358–361.), Héró és Leander történetét a 6–9., Atalantáét a 10–15. versszakok mondják el.

30 *Uo.*, 120–123., 240–242.

Én tehát életem
Ily bajba nem vetem.³¹

A következő versben az ifjú megfogadja, hogy mindig szeretni fogja a lányt, mire az már beleegyezik a házasságba. Itt tehát a házasságdicséretre, illetve a házasság és magány összehasonlítására épül fel a vers, ebben talál helyet a költő az antik példának.

A fentiekből látható, hogy ezen a 3. csoporton belül sem lehet könnyen elkülöníteni az egyes eseteket. A párhuzam és az argumentáció ugyanis gyakran összefonódik a gyakorlatban: a házasság vagy a menyasszony dicséretét alátámasztó antik példa ugyanis párhuzamként szolgálhat az aktuális helyzethez, a vőlegényt sokszor hasonlítják az antik szerelmi hősökhöz. Az antik példának talán éppen az lehetett a szerepe, hogy összekösse a lakodalmi vers „elmélkedő” részét az aktuális helyzetre utalással.

4) Az utolsó csoportba tartoznak azok az esetek, amikor a mitológiai elem nem betétként épül be a nagyobb egységet jelentő lakodalmi versbe, hanem éppen fordítva: magát a lakodalmi eseményt illesztették mitologizáló keretbe. Ezek a keretek azonban nem az ismert mitológiai szerelmi történeteket használják fel, hanem az antik irodalom olyan kliséit, mint például az istenek tanácskozása, vagy hogy az istenek megjelennek az emberek előtt. Ez a poétikai eljárás lehetővé teszi a vőlegény és a menyasszony dicséretét. Több lakodalmi versben megjelenik az a szüzsé, hogy a házasságot istenek készítik elő, és mintegy jutalmul adják a feleséget a vőlegény kiemelkedő erényei, cselekedetei, haditettei miatt. Ezt vagy az istenek tanácsán döntenek el, vagy egyetlen isten ajándékozza meg a vőlegényt a menyasszonnyal. Az eljárás annak a keresztény elképzelésnek a mitologizált változata, miszerint a házasságot az Úr akaratából köti a fiatal pár.

Ennek a szüzsének a nyomai megtalálhatók Gyöngyösi István korábban említett költeményében: itt ugyanis Venus különböző szózatokat intéz Thökölyhez és Zrínyi Ilonához, amelyekben Thököly kiválóságát részletezi.³² Ez szét is feszíti az eredetileg az esküvőre készült költemény kereteit: az esküvő maga jóval kisebb hangsúlyt kap a politikai üzenetnél.

A *Közköltészet* II. kötetében mindössze két olyan verset találni, amely ezt a szüzsét alkalmazza: az *Ηπιθαλαμίων* című³³ és a *Szűz Hymen vendégi s menyegzői népe* kezdetű költeményt.³⁴ Mind a kettő E/1. hanggal, álomelbeszélésben való sítja meg a mitológiai keretet, tehát a költő egy álmában találkozik a mitológiai

31 *Uo.*, 121. sz., 3. vsz. (241.)

32 GYÖNGYÖSI István, *Thököly Imre és Zrínyi Ilona házassága, Palinódia*, s. a. r. JANKOVICS József, NYERGES Judit, Bp., Balassi, 2000. (<http://mek.oszk.hu/06000/06096/html/#d0e5953>)

33 RMKT XVIII/8, 197. sz. (311–313.)

34 *Uo.*, 223. sz. (371–377.)

szereplőkkel. Az *Ηπιθαλαμιον* Venus menetével kezdődik, ez a korábban említett toposzra utal, miszerint az istenek meglátogatják a halandók esküvőjét. A menetben részt vevő Erató arra kéri a költőt, hogy írja meg, amit lát. A költő felébred az álomból, és az asztalnál nekiáll leírni a látottakat-hallottakat. A 9–16. versszakot Erató lakodalmi verse teszi ki, amelyben a szokásos jókívánságok olvashatók. Az utolsó két versszakban a költő saját nevében is összefoglalja a jókívánságokat. Érdekes a vers reflektálása a műfajra: egyrészt a költő utal a mű keletkezésének (fiktív) körülményeire, másrészt a lakodalmi vers fő része, a jókívánságok egy Múza szájából hangzanak el, szinte mise-en-abyme-ként lakodalmi verset olvashatunk egy lakodalmi versben.

A *Szűz Hymen vendégi...* kezdetű, 55 versszakos vers első két bevezető strófája után a költő rátér a mitológiai narratívára: éppen aludt, mikor a Hold felébresztette, hogy szerelmet valljon neki, és felvette maga mellé a kocsijára. (A versben összekeveredik az ókori mitológiából ismert Auróra istennő a Holddal.) Egyszer csak azt veszik észre, hogy előttük halad Venus Cupidóval. Venus elmondja, hogyan gerjesztettek szerelmet egy ifjú és egy leány szívében, akik aznap készülnek összeházasodni. Venus éppen Júnóhoz tart, hogy felkérje, legyen jelen a házasságnál. Júnó beleegyezik, de megkérdi, kik házasodnak össze. Itt lehetősége nyílik a költőnek elsorolni a pár erényeit: az ifjú Pallas gyermeke, a lány Vestáé – válaszolja Venus. Juno felháborodására (hogy merte Cupido két szűz istennő gyermekét összehoronálni) Cupido azt válaszolja, hogy ez a nász nem lesz olyan rossz kimenetelű, mint Parisz és Heléna, illetve Dido és Aeneas szerelme volt. Ezután az istenek elindulnak a lakodalomba, a költő pedig a Hold kocsiján utazik, ezért csak estére ér oda. Ekkor – megérkezvén a fikció szerint a Hold kocsijával – átvált a lakodalmi költészet szokásos toposzaira: a vőlegény és a menyasszony dicséretére, illetve a jókívánságokra.

Látható tehát, hogy a két vers szüzséjében sok hasonlóság van: az istenek lakodalomba mennek, s az ifjú pár dicséretét egy isteni személy mondja el.

A XIX. század elején ugyanezt a szüzsét találjuk Csokonai Vitéz Mihály *A szépség ereje a bajnoki szíven* című,³⁵ 1800-ban Debrecenben megjelent lakodalmi költeményében, amelyet Borbély Gábor nyugalmazott kapitány és Vay Jeanette (Zsanét, Johanka) házasságára készített a költő. Már a címből nyilvánvaló, hogy az esküvőben magasabb eszméknek allegorikus összefüggését akarta láttatni a költő, ami ugyanakkor a szokásos „a szerelem hatalma” toposzra is rímelt, tehát nem csupán egy esküvőt akart megénekelni, hanem magasabb stílusregiszterbe tartozó művet akart alkotni, és eszmeileg is magasabb szintre akarta emelni a házasságot. Ehhez vette igénybe az allegorikus istenalakokkal létrehozott mitologikus keretet.

35 CSOKONAI VITÉZ Mihály, *Költemények 5: 1800–1805*, s. a. r. SZILÁGYI Ferenc, Bp., Akadémiai, 2002 (Csokonai Vitéz Mihály Összes Művei), 368. sz.

A fikció szerint Mars megunta a hadviselést, ezért megpihent egy fa alatt a Sajó mellett – e környékről jól ismeri Vay Miklóst, a menyasszony apját. Mars lepihenése valószínűleg Borbély kapitány nyugdíjba menetelét jelképezi. Csokonai itt előadja Vay Miklós dicséretét, tehát az ifjú pár erényei mellett módot talál az örömapa dicséretére is, sőt voltaképp ez áll a költemény középpontjában.

Marsot megközelíti Hébé, a fiatalság istennője, aki érdemei miatt ajándékol Venustól egy koszorút hoz neki. Mars visszautasítja azt, és azt javasolja, hogy legyen Borbély kapitányé. A kapitányt Zsolcán, Vay birtokán (újabb alkalom az örömapa dicsőítésére!) találják meg, és Mars egy dicsérő szózat mellett átadja neki a koszorút érdemei elismeréseképpen: ezután már nem kell harcolnia, de még sokat kell várnia, míg célba ér. (Csokonainak a vershez fűzött jegyzeteiből kiderül, hogy a kapitány két évnél tovább várt, amíg feleségül vehette Jeanette-et.) Hébé a menyasszonyhoz intézi szavait – példaként anyját állítja elébe: ő is erősítse férjét, mikor az elfárad a munkában, illetve megjegyzi, hogy le tudja majd győzni szépségével a vitéz hadnagy szívét, majd elmondja a szokásos jókívánásokat.

Hasonló mitológiai narratív keretbe ágyazza a valós esküvőt Szoboszlai Pap István (1786–1855) két műve is. A Darvay Ferenc esküvőjére készült verset 1810 környékén, tanulmányai végeztével, huszonnégy évesen írta, a másikat gróf Rhédey Lajos menyegzőjére (1813). Szoboszlai ebben az időben az értelmiségi pálya elején tartott: tizenegy éves korától a debreceni kollégiumban tanult, „1810-től két évig főiskolai köztanító, egyig contrascriba, illetőleg senior volt; ekkor néha templomi szónoklatokat is végzett.”³⁶ 1815-ben egy évig Göttingában tanult, ahonnan hazatérve elindult a lelkészi ranglétrán: előbb kórházi lelkész, 1819-től belvárosi lelkész volt. Később a közéletben is részt vett, ahol szónoki képessége miatt egyre jelentősebb tisztségeket nyert el, 1841-től a tiszántúli református egyházkerület püspöke volt. A diákkorában elkezdett verselést nem folytatta, szónoklatai mellett elsősorban vallási témájú elmélkedéseket, kegyes-ségi munkákat írt.

Mindkét lakodalmi vers a Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárának kéziratgyűjteményében található, az R 257 jelzetű iratcsomó (amely Szoboszlai diákkori magyar és latin nyelvű fogalmazványait, gyakorlatait, vázlateit tartalmazza) 6. és 7. részében.

A Darvay-vers fogalmazvány állapotban maradt fenn, tisztázataról vagy kiadott változatáról nem tudni. Ebből következik, hogy a kézirat sok javítást, áthúzást tartalmaz, ezeket figyelembe véve azonban késznek tekinthető mind koncepcióját tekintve, mind pedig verstanilag. Kisebbséget okozott a 27 versszakos költemény átírásánál, hogy a 4 fólióból álló kézirat lapjait rosszul számozták

36 SZINNYEI József, *A magyar írók élete és munkái* (<http://mek.niif.hu/03600/03630/html/index.htm>)

be, a kézirat oldalainak sorrendje valójában a következő: 2r, 2v, 1r, 1v, 4r, 4v, 3r, 3v. Az oldalak kezdőpontját a szöveg jobb oldalán jeleztem, a versszakokat pedig a helyes sorrendben számoztam be. A költemény a Blumauer-fordítás után népszerűvé vált hétsoros strófában íródott, a sorok a következő szótagszámmal rendelkeznek: 8, 7, 8, 7, 8, 8, 7, rímképlete: *a b a b c c x*. A kéziratban az egyes sorok rendszertelenül kezdődnek beljebb, ezért a Blumauer-fordításban megfigyelhető strófa képet követtem: a hét szótagos sorok beljebb kezdődnek.

A vers fogalmazvány jellegének tudható be, hogy némely versszak kisebb-nagyobb mértékben eltér a Blumauer-strófától. Az 1. versszak 2 sorral hosszabb a megengedettnél, de a rímképlet segítségével sikerült két sort kirekeszteni. A 3. versszak csak 6 sorból áll. A 7. versszak utolsó sora a megengedett 7 szótagnál hosszabb egy „azomba” szóval. Mivel a következő versszak első sorában szerepel ugyanez a szó, ezért feltehető, hogy szóismétlésről van szó, ezért a 7. versszak felesleges szavát ki lehet rekeszteni. A 10–12. versszakok határai a kéziratban elmosódtak, az értelmi egységek szerint azonban sikerült rekonstruálni azokat, a 11. versszak utolsó két sorát egyetlen sorba írta a költő.

A Rhédey-vers 24 második aszklépiadészi strófából áll, amelyet 3 „ének” követ. A kéziratcsomó tartalmazza a műnek egy fogalmazványát és a tisztázatot (imprimatúrát) is, amelyet aztán nyomdába adtak, erre utal a kézirat végén az „Imprimatur” megjegyzés. A tisztázatot egy másik kéz végigjavította, de csak egy-két ortográfiai változtatást eszközölt, illetve két versszakot kihúzott a korábbi változathoz. A mű 1813 decemberében jelent meg Debrecenben, egy példánya az OSZK-ban található. A szöveget a tisztázot alapján írtam át.

Mindkét szöveg átírásánál törekedtem a betűhűségre, mivel azonban a szerző a nagy J betű helyett I-t írt, ezt megváltoztattam a mai helyesírás szerint.

Mindkét vers tehát mitológiai narratívába építi bele az esküvő eseményeit. A Darvay-vers azonban abban különbözik az eddig tárgyalt mitológiai utalásoktól, hogy a mitológiai történetet nagyfokú ironiával kezeli. Hatott rá Aloys Blumauer német nyelvű *Aeneis*-travesztíája, amelynek első része 1792-ben magyarul is megjelent, Szalkay Antal fordításában.³⁷ A Blumauer-féle travesztia Magyarországon is divatosá vált: bár Szalkay fordításának további részeit a cenzúra nem engedte kiadni, kéziratos formában terjedt. Csokonai több művet alkotott ebben a stílusban,³⁸ ezenkívül ismert a *Bacchus házassága a nimfával* című, Bogyai József művének tartott négyénekes travesztia 1825-ből,³⁹ 1833-ban pedig ismét lefordították.⁴⁰

37 *Virgilius Éneássza, kit Blumauer németre travestált, most magyarosan Szalkay Antal úr által öltöztetett*, Első rész, Bécs, 1792.

38 Például *A tolvaj isten, Az istenek osztozása, Békaegérharc*.

39 Megjelent: *Debreceni diákirodatom a felvilágosodás korában*, szerk. BÁN Imre, JULOW Viktor, Bp., Akadémiai, 1964, 168–195.

40 TOMPA József, *Blumauer Aeneis-travesztíájának magyar fordításai: Adalékok, helyesbítések, további nyitott kérdések*, ItK, 89(1985), 202–209, 204.

A jezsuitából jakobinussá átvedlett Blumauer műve méltán volt népszerű a református diákok körében, ugyanis paródiája leginkább a katolikus egyház intézményeit érintette. Aeneas küldetése ugyanis Vergilius eposzában az, hogy a trójaiaknak új hazát találjon, amelyből később Róma fejlődik ki. Ezt a célt így parodizálja a Blumauer-fordítás:

Azért kellett, még érhetett
Olasz földre, szenvedni
'S itten 's ottan mint lehetett
Veszély ellen küszködni.
Sokszor szinté el is-patkolt,
Még annyira jutott vólt,
Hogy Vatikánt építsen.⁴¹

Aeneas alakja igen fontos volt a Habsburg-ház XVI–XVIII. századi reprezentációjában: a trójai hősben a Római Birodalom alapítóját látták, a Habsburgok pedig önmagukat e birodalom császárainak, Aeneast pedig az ősöknek tartották, emiatt igyekeztek hangsúlyozni a közvetlen folytonosságot. Vergilius eposzában Aeneas egyik legfontosabb tulajdonsága a *pietas* volt, amit a kora újkorban egyértelműen a vallásossággal azonosítottak, a Habsburg uralkodók pedig ebben is igyekeztek követni „őzüket”. Így az *Aeneis*-travesztia a mitológia parodizálásán túl politikai felhangokkal is rendelkezett.

Az *Aeneis*-travesztia humora két forrásból táplálkozik, mind a kettő megfigyelhető a fenti idézetben. Az egyik az, hogy a mitológiai apparátust sután „kontextualizálja”, az eposz bizonyos eseményeihez, és vagy kortárs jelenségekkel vagy bibliai-keresztény elemekkel párosítja az antik eposzi jellemzőket – erre példa a Róma helyett Vatikán említése. A másik forrást a mű stílusa jelenti: Vergilius műve közel áll a pátoszhoz, követi az antikvitás *aptum*-elvét: a mű nyelvi stílusának illenie kellett a témájához. S mivel az eposz témája fenséges, a stílusnak is annak kell lennie. Ezzel szemben a Blumauer-travesztia a nagyszerű témát az alantas stílussal mutatja be, erre példa az idézett versszak „elpatkolni” szava. Aeneast nem eposzi hősként ábrázolja, hanem gyáva kalandorként, akinek az érzelmi reakciói ellentétesek a Vergilius-műben szereplő párjáéival: nem nagyon bánja felesége halálát, Trója bukásának elmesélésekor sem tanúsít fájdalmat. Ez a két eljárás lehetővé teszi mind az antik mitológia, mind az Aeneas, mind pedig a Blumauer korabeli jelenségek kigúnyolását.

A Darvai-vers mitológiai narratívája tehát Blumauer modorában van előadva, azzal a különbséggel, hogy nincs benne annyira maró gúny és metsző kritika. A költemény elején Jupiter összehívja az istenek gyűlését: a 2–6. versszak a

41 „Tanta molis erat, Romanam condere gentem. lib. I. v. 37.” (Szalkay jegyzete.)

készülődést írja le – az istenek azzal vannak elfoglalva, hogy legyen jó kocsijuk, szép ruhájuk a nagy alkalomra (az istennők a gyűlésen is azzal foglalkoznak, hogy egymás ruháját vizsgálják). Juno

Sok findsakat 's poharakat
Ezüst Tányért kanalakat
Készít 's kávét pergeltet. (6. vsz.)

Jupiter a gyűlés reggelén – miután felrántja a nadrágját (!) – „tsak hamarjába feltsapott / Egy néhány findsa kávét” (7. vsz.).

Az istenek gyűlését a költő a (magyar) ország- vagy vármegyegyűlés kígyúnyolására, a követek viselkedésének nevetségessé tételére használja fel (2. vsz.). A gyűlés előtt sok instanciával keresik meg Jupitert, hogy fogja a pártjukat. A költő sok latin szót használ, ezzel utal a magyar országgyűléseken használt jogi nyelv latinizmusaira:

hányták vetették a' mit
Egymásnak projcitaltak.
Sokat beszéltek valamit (11. vsz.)

Az istenek nagyon unatkoznak, „'s néztek egy más szájába”,

az Istenek³ a' sok² ülést
Kivált¹ kippenn meg unták.⁴
azért ezek mozgolódtak
az Istenek ásítottak
's némelly része aludt is. (12. vsz.)

Már majdnem berekesztik a gyűlést, mikor megérkezik az Erény beadványa, amelyben azt kéri, hogy az erényes embereket jutalmazza meg borostyánkószorúval. A kérelem mellett felszólal az igazságosság istenasszonya, Themis is, aki szerint túl keveset foglalkoznak az erényes emberekkel, és nem mindig az kapja a jutalmat, aki megérdemli. „Az Istenek meg szégyenlvénn / magokat beszédjére” (17. vsz.) azt határozzák, hogy Pallas válasszon ki két olyan személyt, aki érdemes lenne arra, hogy megjutalmazza. Pallas Darvay Ferencet és Erdődy Esztert ajánlja, és úgy véli, hogy az a legfőbb jutalma az erényes embereknek, „[h]a hivei egymásnak”, úgyhogy azt javasolja, küldjék el hozzájuk Hyment, aki gondoskodik majd az eljövendő boldogságukról. Ezzel véget ér a gyűlés.

Ezután (24–27. vsz.) a költő a völegényhez fordul: megérdemelte az égiektől kapott jutalmát (a feleségét), hiszen közismert a bölcsessége és tudománya, érdemei. Majd következnek a jókívánságok: sok boldog esztendő töltsön a feleségével.

Tulajdonképpen ez a költemény is a hagyományos toposzokat variálja: a szerelmek sorsát az istenek döntik el az égben, erényeik jutalmaként érdemlik ki a házasságot, a menyasszony jutalom. Az újdonság a mitológiai narratíva blumaueri köntösbe bújtatása, ez azonban nem kérdőjelezi meg a fő mondanivalót, a vőlegény dicséretét, ennek hagyományos toposzaival.

A másik költemény, amelyet Rhédey Lajos gróf esküvőjére írt Szoboszlai, és 1813-ban jelent meg Debrecenben, sokkal hagyományosabb típust képvisel, leginkább a fent említett Csokonai-versre emlékeztet. A második aszklépiadészi strófában íródott vers első szakasza (1–8. vsz.) a lakodalmi énekekre jellemzően az esemény helyére és idejére utal: a költő az öröm hangjait hallja Tokaj és Mád környékén, de nem tudja mire vélni az örömet, először azt gondolja, hogy a természet az embereken gúnyolódik, ugyanis elég rossz volt a szüret, s a Tisza áradása is sok kárt okozott a földműveseknek, talán ezen nevet. Már ebben a részben megjelennek antik motívumok, a szüreti multságokat ugyanis Liber kíséreléssel, az áradást pedig Próteus nyájával (a halakkal) írja le. Elég különös egy lakodalmi verset azzal kezdeni, hogy milyen volt a termés az évben.

Hamar kiderül azonban (9–14. vsz.), hogy az emberek Rhédey gróf érkezésének örülnek ennyire. A gróf ugyanis éppen átutazóban van a területen, megszáll Csekeházán. A gróf első említése alkalmat ad a költőnek arra, hogy dicsőítse Rhédeyt: fejedelmi őseire (a család Aba Sámuelig próbálta visszavezetni a származását) hivatkozik, „[n]épünk dicszse”-nek nevezi a gróft.

A 24 versszakos versből a 15. strófaig szó sem esik a házasságról. A 14. versszak végén jelenik meg Cypria, hogy közölje a gróffal, fényes tettei és nemes érdemei jutalmául az eget feleségül szánták neki Venus lányát (!), akiben a szépség és az erény egyesül. Ez is hagyományos toposz, ahogyan fentebb már szó volt erről.

Cypria beszéde után a költő Rhédeyhez fordul, és elmondja neki, hogy az egész vidék a házasságának örül. Itt a költő az örvendező vendégsereg toposzát szélesíti ki az egész vidék örömévé: a gróf egyéni boldogsága, házassága lokális fontosságúvá válik.

A lakodalmi költemények hagyományos elemei sem maradnak el, azokat a narratív verset követő három énekben fogalmazta meg a költő. Az első ének Bihar ifjú és idős lakosainak jókívánságait fejezi ki, a második Venust szólítja meg, és a szerelem hatalmának toposzát fejti ki, a harmadik pedig Hyment és Florát kéri, hogy ne vonják meg jóindulatukat az ifjú pártól, hanem a jövőben is segítsék őket.

Szoboszlai Pap István stílusukban is igényes, gördülékeny versei azt példázzák, merre haladt a lakodalmi költészet műfaja a XIX. század elején, legalábbis annak az a válfaja, amelyet előkelőbb, tehetősebb vagy műveltebb emberek esküvőjére írtak – és ebben, úgy látszik, kulcsfontosságú szerepe van a mitológiai szüzsének. A szövegekben egyre jobban háttérbe szorul magára a

lakodalomra való vonatkozás, a költemény deiktikus jellege, ami még annyira jellemző a *Közköltészet* II. kötetében olvasható alkotásokra. Ehelyett egy fiktív mitológiai-allegorikus jellegű elbeszélés kerül előtérbe, ez foglalja el a költemények nagyobb részét. A két vers azonban egymástól is különbözik: az egyik a Blumauer-féle változatát képviseli a mitológia felhasználásának, a másik a korábban említett Csokonai-verssel mutat rokonságot: az előbbiben a mitológia szerepe a szórakoztatás, az utóbbiban viszont a témának a fennköltebbé tétele.⁴² A Darvay-vers esetében ez az elbeszélés mitológiai travesztia, ami az egész mitológiai szűzsé alkalmazását teszi idézőjelbe, illetve a vármegyei nemességet parodizálja. A Rhédey-vers ezzel szemben komolyan gondolja a mitológiai utalást, sőt a lakodalmi vers lehetőséget adott annak a vármegyei nemességnek a dicsőítésére, amelyet a másik kigúnyol.

42 Kazinczy Ferenc is, aki pedig leveleiben (*Kazinczy Ferencz Levelezése*, I–XXI. kötet, s. a. r. VÁCZY János, Bp., MTA, 1890–1911; XXII. kötet, s. a. r. HARSÁNYI István, Bp., MTA, 1927; XXIII. kötet, s. a. r. BERLÁSZ Jenő, BUSA Margit, Cs. GÁRDONYI Klára, FÜLÖP Géza, Bp., Akadémiai, 1960; a továbbiakban: KazLev) gyakran adott hangot az alkalmi költésztől való idegenkedésének, 1810-ben alkalmi verset készített Napóleon és Mária Lujza házasságára *A nagyság és a szépség diadalma* címmel. A verset elküldte Berzsenyinek (KazLev 1698), Cserey Farkasnak (KazLev 1699), Döbrentei Gábornak (KazLev 1702), Rummy Károly Györgynek (KazLev 1703), Kis Jánosnak (KazLev 1704). Kazinczy maga a Wesselényire írt epigrammáját, a lánya halálára írt versét és az *Erdő* címűt jobbnak tartotta ennél.

Természetesen a vers kommunikációs helyzete teljesen más volt, mint az itt tárgyaltaké, ugyanis ez nem hangzott el az esküvőn. Napóleon házassága először a sárospataki kollégium tanárait ihlette meg, akik kapcsolatban voltak Kazinczyval, és elküldték neki latin nyelvű verseiket. Sipos Pálnak *Pax et Hymen* című verse annyira elnyerte Kazinczy tetszését, hogy azonnal elküldte Pestre Kultsár Istvánnak, hogy jelentesse meg újságjában (*Hazai és Külföldi Tudósítások*, 1810. 26. szám, márc. 31.) Ennek szövege a KazLev 1660. levél jegyzetei között olvasható. Kézy Mózes *De nuptiis Napoleonis Magni et Mariae Ludovicae Austriacae* című verse 1810-ben jelent meg Sárospatakon. A szövege olvasható a Kazinczy-levelezés VII. kötetében, az 1684. levélhez fűzött jegyzetekben. Kazinczy ezek hatására írta meg a maga magyar nyelvű alkotását.

Kazinczy más leveleiben olvasható, hogy az alkalmi költészet közül azt értékelte, amely túllépett a konkrét tárgyan, és általánosabb dolgokat is tematizált, ezáltal mintegy megemelte a költemény. Ebben az esetben Kazinczy a házasság által létrejövő európai békében (tehát ismét egy politikai eseményben) látta a vers fennköltebb témáját. Ehhez jól illett a mitológiai allegória.

Függelék

R 257/6

I. Darvay Ferenc és Erdődy Eszter házasságára

1. Jupiter meg hirdetteti [2r]
Hogy gyűlés lessz az Égbe
az Isteneket gyűjteti
azért mindnyájann egybe
5 Külön külön invitálja
öket Hüséges szolgálja
's követje Mercúr által.
2. A' mennyeiek készülnek
az ország gyűléséhez
10 Elöre rendelést tésznek
Hogy ezenn ditsösséghez
Légyen illendő ruhájok
Kotsijok és Paripájok
Jókor provideálnak.
- 15 3. Kivált Vénus minthogy éppenn
az a' szokása és tiszte
Magát ugyan mindenképpenn
Tzifrán el készítette.
.....
20 [?] Ujj viganókat 's tzipöket
az ország gyűlésére.
- 25 4. A' mikor Diánnához ért
a' követ 's meg mondotta
Hogy asszonyságához miért
ment, tsak nem össze szidta
Jupiter hogy azonn napra [2v]
mellyenn éppen vadászatra
akart menni; tart gyűlést.

2 [„gyűlés” után:] <fagra> [„lessz” jav. erről:] lenni

3 [„gyűjteti” után:] <összve. meg kell jelenni / Itt mindennek>

16 [„a” után:] <kötelessége>

19 [hiányzó sor.]

- 30 5. De mind a' mellett a' postát
Igen szivesen látta
meg köszönte fáradságát
És gazdagonn tractálta.
Söt a' mellett Jupiternek
Egy pár nyulat petsenyet
35 küldött a' vendégségre.
- 40 6. Jupiter pedig a' sálát
az alatt készítetteti
Juno a' maga szobáját
Ékesiti festeti.
Sok findsakat 's poharakat
Ezüst Tányért kanalakat
Készít 's kávéét pergeltet.
- 45 7. mikor a' meg határozott
nap el jött, az ágyába
nem nagyon soká nyújtózott
Jupiter 's hamarjába
fel pattant nadrágot rántott
's tsak hamarjába feltsapott
Egy néhány findsa kávéét
- 50 8. a' sok instálók azomba [1r]
Egymást érték házába
Egyik ki se lépett, nyomba
más lépett szobájába
Sok ajándékokat vittek
55 Tsak hogy szállana mellették
Jupiter a gyűlésbe.

30 [„látta” jav. erről:] látja

35 [„küldött” előtt:] <El>

37 [„alatt” felett:] <Készíti>

42 [„Készít” felett:] <[?]dás kávéét>

44 [„jött” felett:] <[?] elérkezett>

46 [„hamarjába” után:] <Fel pa>

49 [„kávéét” után:] <azomba>

53 [következő sor:] <vitték a sok aján>

9. Ez alatt mind össze gyültek
már az ország házába
Az Istenek és le ültek
60 's néztek egy más szájába.
az Istennők meg felmentek
a' Karba és tekintették
Egymásnak ruhájain.
10. Utóljára nagy pompával
65 Ehol jön Jupiter Úr.
De köszön nagy gravitással
nyomba követte mercur.
ö meg állott az ajtóba
ama pedig Thronusába
70 Fel ült 's beszédhez fogott.
11. hányták vetették azt a' mit
Egymásnak projcitaltak.
Sokat beszéltek valamit
amig determináltak.
75 a' többire is vigyaznak [1v]
De Minervára halgattak.
mindnyájann különben[?]
12. már az Istenek a' gyülést
majd tsak nem el is hagyták.
80 Kivált¹ kippenn a' sok² ülést
az Istennek³ meg unták.⁴
azért ezek mozgolódtak
az Istenek ásítottak
's némelly része aludt is.

58 [„már” előtt:] <az Istenek> [következő sor:] <a Pompei [?] tanáts házba>

63 [„ruhájain” sötétebb tintával föléírva:] <szélllyel néztek / Ki legtisztább közöttök>

64 [előtte két sor:] <Jött azomba Jupiter Úr / H[?] azomba nagy gracia>

71 [„hányták” előtt:] <meg> [„azt”: beszúrva a sor fölé]

73 [„beszéltek” után:] <Sok idő tölt el mig>

77 [Az utolsó sor a kéziratban a megelőzővel egy sorban szerepel.]

79 [következő két sor:] <mivel [?] sokann a' sok ülést / már akkor meg is unták>

80 [A szavak fölé írt számok a sorrendet jelölik. Következő sor:] <már helyekbe feszengettek>

82 [„azért” előtt:] <aze>

- 85 13. mercur Jupiter kezébe
 Egy instantiat nyujta
 E pedig hirtelenibe
 [?]egy másnak által adta.
 Hogy mindenek hallattára
 90 olvassa és a' hátára
 Irjanak rá valamit.
14. Ezt az instantiát küldte
 a' virtus a' gyűlésnek
 a' mellyben töllék azt kérte
 95 Hogy rá szemet vessenek.
 Hogy adjanak jutalmakat
 [?] borostyán ágakat
 az ő tisztelőinek.
15. Ekkor Thémis asszony fel áll [4r]
 100 /:Kezébe fontot tartott:/
 a' virtus mellett peroral.
 Réa minden halgatott.
 az egész Gyűlést le rakta
 'S ugyan igazánn megmondta
 105 mindennek mondókáját.
16. Hogy olly keveset gondolnak
 a' virtussal 's érdemmel
 's arra keveset vigyáznak
 Jutalmat ki érdemel.
 110 Hogy azt nem mindig azokkal
 Közlik a' kik virtusokkal
 és jóssággal fénylenek.

85 [„mercur” után:] <akkor>; [föle írva:] <Ekkor akkor I.> [Az *Ekkor* felett: <az>]

87 [„pedig” aláírva, áthúzva olvashatatlan szó] [következő sor:] <'s fel szóval al>

88 [„másnak” alatt:] <nek> [következő két sor:] <Hogy olvassa mindeneknek / Hallattára>

100 [felette:] <Mérő font vólt kezébe>

104 [„ugyan” után:] <nagy>

17. Itt beszidjét elvégezvénn
 Themis le ül helyére.
 115 Az Istenek meg szégyenlvénn
 magokat beszédjére.
 Hogy a virtushoz mutassák
 Jó sziveket, 's meg adhassák
 Jutalmát ezt végezték.
18. Hogy most mingyárt válasszanak
 Két személyt virtusokkal
 Kik ekesek, és adjanak
 Ezeknek jószágokkal
 125 meg egyező jutalmakat
 adjanak nekik sok jókat
 's tegyék szerentsésekké
19. Ekkor rá bízzák Pallásra [4v]
 Hogy két személyt válasszon
 Kikhez [?] virtus van 's azokra
 130 minden jókat árásson
 Hadd lássák meg a földiek
 Hogy tudják a' mennyeiek
 Kit illet a' jutalom
20. Ekkor Pallás gondolkodott.
 135 Hogy ezenn jutalomra
 Kit válasszon. kettőt mondott
 Tsak ugyan utóljára
 Esmerek u. m. két Embert
 Darvaýt 's Erdödi Esztert.
 140 Ezek lesznek rá méltók.

125 [„adjanak” felett:] <Ruházzanak>

134 [előtte:] <Pallás tsak hamar szavait / Tsak hamar így kezdette>; [az első sorban található „hamar” felett:] <mig fontol>

21. Hegybe [!] hagyták az Istenek
választását Pallásnak.
Sok jót ígértek mindenek
mingyárt a' mondottaknak.
145 Még vetélkedtek egymással
Egyik eggyel másik mással
akarvánn kedveskedni.
22. Így szólt Pallás: én úgy tartom
a' virtussal bírónak
150 az a' legnagyobb jutalom
Ha hivei egymásnak.
Küldjük el Himent hozzájok [3r]
Kösse össze őket, 's rájok
Mondjon sok ezer áldást.
23. Helybe hagyták az Istenek
a' mit Pallás projectált
S Ezt mondották rá mindenek
Felséged jót comendált.
155 Himen menjen le meghagyták
160 Ezt a'mint meg határozták
a' Gyülésnek vége lett.
- xxx
24. Nagy szerü férj néked adták
Illy Jutalmat az Egek
mivel méltónak tartottak
165 Erre az Istenségek.
Légy szerentsés Eletedbe
's Legyen minden lépésedbe
melletted a' szerentse.

148 [„szólt” alatt:] <Ekkor>

149 [„a” előtt:] <Ho> [felette:] <u. m.> [„virtussal” felett:] <hogy>

162 [„szerü”: „szemü”-ről jav.] [„adták” alatt:] <téged tettek>

163 [„Illy” előtt:] <Hát>

167 [„Legyen” előtt:] <Téged>

- 170 25. Tudományod esmereted
Érdemid tudva vagynak
Bölcsesseged nevezetes.
Ki ne tartana nagynak?
Méltó vagy hát jutalmadra
Méltó hűséges Párodra
175 Vedd karodra hitvesed.
- 180 26. Tudom nem fogja elvenni
az ég róllad szemeit.
nem szokta elfelejteni
Senkinek érdemeit
ámbar úgy láttzik is néha
hogy ő azokhoz mostoha
a' kik birnak virtussal.
- 185 27. Élly kívánom sok időket
szerelmes jegyesseddel
Tölts el sok vig Esztendőket
Erdödi Esztereddel
Hogy esmeretlen léttemre
Versemmel tiszteletedre
Lenni mertem megbotsass

[1810 k.]

178 [„nem” felett:] <mert>

186 [„Erdödi” helyett:] <Hivség> [következő sor:] <Rajtad az egek áldási>

R 257/7

II. Rhédey Lajos és Patai Zsuzsanna házasságára

MÉLTÓSÁGOS GRÓF
KIS RHÉDEI RHÉDEI LAJOS
Ő NAGYSÁGÁNAK
A' FELSÉGES CSÁSZÁR ÉS APOSTOLI KIRÁLY KAMARÁS
HÍVÉNEK
TEK. NEM. BIHAR VÁRMEGYE FŐ ISPÁNYI
ADMINISZTRÁTORÁNAK
ÉS
A' SZENT LEÓPOLD JELES RENDE VITÉZZÉNEK,
KEDVES GRÓFNÉJÁVAL
MÉLTÓSÁGOS BÁJI PATAI SUSÁNNA
ASSZONNYAL
SZERENTSÉSEN LETT HÁZASSÁGI EGYBEKELÉSÉT
ÖRVENDEZŐ VERSEKSEL
ÉS
AZ ÉNEKLŐ DEÁKOK ÁLTAL ELMONDANDÓ ÉNEKEKKEL
ALÁZATOSANN TISZTELNI IGYEKEZET'T
DEBRECZENBENN DECEMB. 11^{kénn}
MDCCCXII^{dik} ESZTEND.
SZOBOSZLAI PAP ISTVÁN
A' DEBRECZENI HELV. VALL. KÖVETŐK COLLÉGIU-
MÁNAK EGY TANÚLÓ TAGJA

1. Mit hallok? mi öröm hangjai zengenek [55r]
Nektárt izzadozó bértzeidenn Tokaj?
's a' Mád Mézese mellől
Melly vig lárma tolúl elő?
- 5 2. Tán a' víg szüretnek zajja ez? a' szedők,
És a' puttonosok dalljai hallanak?
És tán Líber Atyánknak
Késérői zsibonganak?
- 10 3. Nem: mert ő szomorúnn költöze a' minap
Innét távol, üress kádjaival. – Hegyek,
Kik vintzléreitek sok
Izzadságinak, a' reménylt

- 15 4. Must-bért, a' szüretenn meg nem adátok! óh
 Hát a' megcsalatott fáradozásokat
 Igy boszszantja karzajtok?
 – – Hát itt a' Tisza minn örül?
- 20 5. 'S sárgás partjainál mit lotsogatja, olly
 Vígann, jádtzodozó habjait? – óh idős
 víz! hát nem te borítád
 A' zöld réteket, és vetést
- 25 6. Feldúzzadt özönöd nem zaboláztató
 Örvényének alá? Nem te ragadtad el
 A' munkás keze közzül
 A' föld bőv adományait?
7. Hallád partjaidonn jajt keseregni a' [55v]
 Rémült föld mivelőt, a' ki vetéseinn
 Proteus nyájait úszni
 Látá, és zokogott. Baját
- 30 8. Még is kétszerezed pajkos örömmel, és
 Örvendessz, te kevély! vad diadalmadonn?
 Vígásagod nehezíti
 A' szükségét bajait! – De im
- 35 9. Ottan a' lakosok futnak elő: öröm
 Jádszik homlokokonn; és felemelt szavok
 A' Gróf RHÉDEI névvel
 Hangoztatja az el terült
- 40 10. Tájt – ő, – ő jön amott, régi ösünk, ABA
 Nagy magzatja LAJOS. Mejje az érdemek
 's a' felség birodalma
 Fényes zálogítól ragyog.

37 [„ABA” alatt:] <Királyaink>

40 [A 18v oldalon: egy versszaknyi többlet:] <Óh Nemzet! jer örülj RHÉDEInek; 's Abát / Szemléld bennem s' ősid húnyt Fejedelmeit. / Im más népek irigylik / Nékünk e' Fejedelmi vért!>

11. Nagy Gróf! Néked örül a' Tisza, 's a' hegyek
Ké kellő fejeket, tiszteletűl, Neked
Hajtják meg; Neked örvend
E' nép! – óh de hová halad
- 45 12. Népünk diszsze, amott a' hegyek oldalánn?
Már a' Tályá köves halmait elhagya,
's a' Szántói hegyeknek
Elnyúlt mentibe megy tovább.
- 50 13. Kivánczozva siet: mint mikor a' közös [56r]
Jó kívánja elő, 's a' Haza, jobb kezét.
Im meg száll *Czekehazánn*
A' lejtős hegyek oldalánn.
- 55 14. Méltósággal elegy nyájas öröm lebeg
Ortzájánn. – Mi ez? – ott a' hegyekenn felyűl
A' felhők fala megnyílt,
'S a' szép Cypria száll alá.
- 60 15. Hattyúinn. Szerelem játszadoz ajjakánn,
'S Hó mejjénn. Közelít RHÉDEIhez, 's kezét,
Mellyenn Ámorok ülnek
Nyujtvánn nékie, így beszél:
16. „Fényes tetteidet Fáma az elterült
Földdel megtudatá, sőt az Egekbe is
Általhozta nevednek
Nagyságát, 's jeles érdemid'.
- 65 17. Im itt a jutalom. Szívedet, e' nemes
Érzések műhelyét, fedje az érdemek
Bokros csillaga. Imé
Kedves Jányomat, a' kire
- 70 18. A' Bájt, 's el ragadó kellemekeket kezem
Nem kémélve raká, a' kire Virtusa
Mellyel lelke ragyog, még
Több fényt halmaz; ez egygyemet

70 [„Virtusa” után és alatta:] <még az Ég/Fá.. szépsége és ?/Szemével>

19. Nagy Gróf, Néked adom: mert nem is érdemes [56v]
Inkább senki reá, mint TE; kezét Neked
75 Imé én adom által”
Igy szólt Vénus. Azonnal az
20. Új Pár vállait, egy rózsza kötél vevé
Környül; Őtet az ég ködjei befogák:
’S itt lent mennyei érzés,
80 Bóldogság, ’s az öröm maradt.
21. Jer nagy Gróf! jer! öröm zengedez itt, ’s reád
Áldás váraozik. Nézzed, amott Bihar
Vidám szúzei, nyíló
Rózsát hintenek útatonn
- 85 22. ’S éneklük nevedet. Vén ’s fiatal szalad
És egygyezve kiált: RHÉDEI éljen, és
A’ nagy PATAI háznak
Ékessége SUSÁNNA. – Ím
- 90 23. A’ Várad fel emelt halmai tellyesek
Víg Ekhóval: alatt, a’ rohanó Körös,
Minden habjai hátánn,
Hangzó nagy Nevedet viszi.
- 95 24. A’ Múzsák hegyeinn innepi lárma zeng:
„Lássák sok Tavaszok, hogy lobog e nemes
Párbann a’ szeretetnek
Legtisztább eleven tüze.”

Első Ének.

1. Jer nemes Pár! im nyílt karokkal [57r]
Vár a’ tisztelők serege.
Mennyegzői víg hangokkal
100 Tellyes már a’ környék ege.

80 [19v oldalon kimaradt versszak:] <El húnyt RHÉDEIek! vessetek szemet / A’ mennyből ide. im hiv unokátok áll / Mennyegzői öröm közt / Méltósággal előttetek.>

A' hívség, és a' köz szeretet,
Teszi néktek e' tiszteletet.
Im itt minden körös körül
Tsak boldogságtoknak örül.

xx

- 105 2. Im Biharnak vidám szüzei
 Rózsát szórnak utatokra
 Ifjai, 's őszült vénei
 Futnak öszve látástokra
 Ragyog szemek öröm könnyekkel
110 Szívek meg tölt hiv érzésekkel
 Zeng szájokbann nagy nevetek
 'S az Ekhó felel: *Éljetek.*

Második Ének

1. Szerelemnek Királynéja! a' Te hatalmadnak
A' Nagyok, és kitsinyek, egyformánn hódolnak.
115 Te inteszsz: 's a' szívekbenn
 Tűz lángol egyszeribenn,
 És az erek forrnak.
 Nyilat lóssz: 's a' kit ér ez,
 A' tsak szerelmet érez,
120 Tsak szerelmet érez.

III^{dik} Ének

1. Hymen! te szép koszorúdnak
Rózsáit, a' boldogságnak
Kertjébbenn mosolyogva szedték
Az Amorok, kik azt fűzték.
- 125 2. Ha azt, népünk örömére,
 Feltetted, e' Pár fejére:
 Gondod már rajta maradjon,
 Hogy az ott el ne hervadjon.

3. Sőt végezz a' szép Flórával:
Hogy sok Tavasz ujjúltával,
Arra (...)friss rózsáit fűzze,
'S a' vég Telet távol űzze.

Imprimatur Debreczini 9^a Decembris 1813.

FALUDI FERENTZ' ÉNEKEI.

I. ÉNEK. KISZTÖ ÉNEK.

Úri nemzet eredete,
Déli, jeles, ép termete:
Gyöngyös, köves, szép ruhája,
Ruhájánál szebb artzája;
De mit használ, ha hamis?

Szeme kökény, tsillag fénye,
Ámor' tsoda építménye:
Tüzet lobbant pillantása,
Mint az egek' villámlása;
De mit használ, ha hamis?

Faludi Ferenc verseinek recepciója a XVIII–XIX. századi kéziratos énekeskönyvekben

Az „egyéb után írások”¹ mint a Faludi-vershagyomány recepciójának forrásai

Faludi Ferenc költészetének fogadtatását tanulmányozva, úgy vélem, elkerülhetetlen a költői életmű azon másodlagos, „receptuális mozgásterének”² a vizsgálata, amelyet a közköltészet jelent. Akárcsak Amade László vagy Csokonai kapcsán, Faludi verseiről is elmondhatjuk, hogy bekapcsolódtak a XVIII–XIX. századi közköltészet mint „lehetséges irodalmi létmód és kommunikációs csatorna”³ köztes játékterébe.

E kutatási irány jelentőségére többen felhívták már a figyelmet. Küllös Imola Amade László verseinek folklorizációja kapcsán világít rá ennek fontosságára.⁴ Csörsz Rumen István a közköltészet kutatásának többek között poétikai-retorikai, mentalitás- és ízléstörténeti távlatait villantja fel; ez utóbbinak egyik lehetséges útja az általam is választott statisztikai vizsgálat.⁵ Szilágyi Márton a szerzőkhöz köthető közköltészeti darabok tanulmányozásának főként olvasástörténeti jelentőségét, illetve (a regisztráláson túl) lehetséges alternatív kánonok feltárásában játszott szerepét hangsúlyozza.⁶

1 FALUDI Ferenc *költeményes maradványai a jegyző könyvvel együtt...*, kiad. RÉVAI Miklós, 2. megjobbított nyomtatás, Pozson, Loewe, 1787², 11. (Révai lábjegyzete)

2 CSÖRSZ Rumen István, „Zörgettek rózsám ablakán”: Csokonai a közköltészet kapujában = „Et in Arcadia ego”: A klasszikus magyar irodalmi örökség feltárása és értelmezése, szerk. DEBRECZENI Attila, GÖNCZY Monika, Debrecen, Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadó, 2005 (Csokonai Könyvtár, 36), 170.

3 CSÖRSZ Rumen István, *Közköltészet – irodalom alatt, kultúrák fölött*, *Literatura*, 32(2006), 273–282, itt: 276.

4 KÜLLÖS Imola, *Amade László verseinek folklorizációja = Folklor és irodalom*, szerk. SZEMERKÉNYI Ágnes, Bp., Akadémiai, 2005 (Folklor a magyar művelődéstörténetben, 1), 93.

5 CSÖRSZ Rumen István, *Szöveg szöveg hátán: A magyar közköltészet variációs rendszere 1700–1840*, Bp., Argumentum, 2009 (Irodalomtörténeti Füzetek, 165), 193.

6 SZILÁGYI Márton, *Küllös Imola, Közköltészet és népköltészet, A XVII–XIX. századi magyar világi közköltészet összehasonlító műfaj-, szüzsé- és motívumtörténeti vizsgálata*, It, 2006, 470–471.

Faludi maga is fordít, átdolgoz. Költészetének németes-olaszos forrásvidékéről Turóczi–Trostler József, Koltay-Kastner Jenő, Szauder József, Sárközy Péter értekeztek,⁷ vallásos énekeinek mintáiról és változatairól pedig a századfordulón Drebitka Ferenc.⁸ Máig kiaknázatlanok a Szelestei Nagy László által ismerttetett⁹ nagyszombati autográf adatai. Itt ugyanis a versek paratextusai utalhatnak azok eredetére: a *Cupido* és a *Remete* alapszövege német („ex germanico”, „ex germanico versio”); a Nádasi-epitáfium és a *Szerencse* fölött német, illetve olasz nótajelzés olvasható. A *Forgandó szerencse* paratextusa („Fortuna lubrica”) megegyezik a *Lőcsei énekeskönyv*ben olvasható, azonos versformában íródott, latin nyelvű vers incipitjével, amiről ilyenformán, a formai és tematikai hasonlóság alapján, talán joggal állíthatjuk, hogy mintaként szolgálhatott a jezsuita szerző számára.¹⁰ Faludi verseinek hátterében tehát latin, német, olasz nyelvű szövegek állnak, egy olyan, a közköltészettől sem független, magyar nyelvterületen is élő hagyomány, amellyel azonban az alábbiakban nem foglalkozunk.

Történeti szempontból „a néma olvasó válasza kevésbé ellenőrizhető”,¹¹ a köz-költészet kontextusában azonban már nem beszélhetünk „néma olvasóról”. A befogadó – „szöveggazda” minőségében – azáltal, hogy kiválasztja, lejegyzí, saját ízlése és igényei szerint alakítja a szerzői művet, személyes olvasói reflexióhoz is juttatja azt.¹² Így „nyílt szöveggé” válnak, a másolás, előadás, a használat („szövegromlás”, javítás, az egyéni stílusjegyek lekopása, rövidítés, parafrázis stb.) során létrejövő változat ugyanakkor azt bizonyítja, hogy a befogadó, értelmező szöveghez való viszonyulása nem közömbös. A lejegyzett versek másolatai a választás gesztusa révén ezek népszerűségét, korabeli ismertségét is jelzik, s regisztrálásukkal – a számok tanúsága szerint – a Faludi-recepció egy korántsem elhanyagolható vonatkozása, a művek kanonizációjának egy másfajta vonulata tárható fel.

7 KOLTAY-KASTNER Jenő, *Faludi Ferenc olasz versformái*, ItK, 34(1924), 19–27; TURÓCZI-TROSTLER József, *Magyar irodalom – világirodalom*, I–II, Bp., 1961, 363–368, 369–379; SÁRKÖZY Péter, *Faludi Ferenc (1704–1779)*, Pozsony, Kalligram, 2005 (Magyarok emlékezete), 147–159.

8 DREBITKA Ferenc, *Hymnus Francisci Faludi eiusque origó hispano-lusitana et „O Deus, ego amo te, nec ...”*, A Kalocsai J. T. Érseki Főgimnázium Mária-kongregációjának jubiláris értesítője, 1899/1900, 5–48; Uő, *Egy kis költemény nagy világot járja*, Az angolkiasszonyok eperjesi Sancta Maria leánynevelő intézetének értesítője, 1907/1908, 1–24.

9 SZELESTEI N. László, *Faludi Ferenc autográfversek könyve Nagyszombatban*, MKsz, 115(1999), 287–303. Szelestei itt a *Phyllis* Turóczi-Trostler által azonosított német mintájának egy variánsát is közli Paintner Mihály kéziratából, 296–297.

10 „Fortuna lubrica qam fallax es! / Quo volvis turbine Humanas res! / Dum sunt in culmine / Intorto fulmine; intorto fulmine / Evertis spes / Fortuna etc...” (*Aria de Corvino; Lőcsei ék.*, 1768, 125.)

11 SZEGEDY–MASZÁK Mihály, *Színhagyomány és irodalom: kapcsolat vagy ellentét? = Folklor és irodalom*, szerk. SZEMERKÉNYI Ágnes, Bp., Akadémiai, 2005 (Folklor a magyar művelődéstörténetben, 1), 33.

12 CSÖRSZ, „Zörgettek...”, *i. m.*, 170.

A témaválasztás annál is inkább indokolt, mivel Faludi verseinek esetében nem rendelkezünk a szerző életében megjelent, nyomtatott változattal. Míg prózai munkái a század közepétől több kiadást is megértek, verseit nem jelenteti meg (feltehetően nem „szerénységből”, mint Négyessy vélte,¹³ hanem egy másfajta irodalomszemlélet jegyében). „Énekei” azonban, autográf, gyakran díszes kivitelezésű verseskötetei,¹⁴ illetve az ezekről készült másolatok révén, már életében terjedtek, s beilleszkedtek a közköltészet szövegeinek hagyományozódási láncába. A nagyszombati autográf címirata – *Magyar Enekek. Mindenikének meg vagon az eő Nótája*¹⁵ – a versek fogantatására való utalás mellett mintegy proponálja a közköltészet létmódjára jellemző terjesztést. Dallam és szöveg együttélése, a régi énekköltészet szövegalkotási és -használati gyakorlatához kapcsolódva, itt evidencia.¹⁶ Ugyanakkor az énekelt vers nem kötődik kizárólagosan az írásos hordozókhoz, belép az oralitás világába, az elhangzást követően pedig ismét lejegyzésre kerülhet, visszatérve a kézirat (esetenként nyomtatott) variálódási láncba. Ez a Faludi-variánsok mozgásterére is jellemző, s a jelenség általánosnak mondható a kora újkori Magyarországon, ahol oralitás és írásbeliség, folklorikus, populáris és elit költészet egymás számára nyitott, átjárható világ.¹⁷

Az „irodalmi jellegű szövegek befogadási-használati modellje”-ként definiált,¹⁸ hármas tagolású, közlekedőedényhez is hasonlított rendszerben a közköltészet középen helyezkedik el, s mediális helyzete révén közvetít a folklór és az egyre inkább írásos hordozókhoz kötődő műköltészet, „magas irodalom” között.¹⁹ Esetünkben a közköltészet szekundér, tágabb definíciója releváns. Ez

13 FALUDI Ferenc *Versei*, kiad. NÉGYESSY László, Bp., Franklin, 1900 (Olcsó könyvtár), 112.

14 Múzeumi autográf (OSZK Oct. Hung. 357), Szombathelyi példány (szombathelyi Egyházmegyei Könyvtár), hasonmás kiadása: *Forgandó szerentse: Faludi Ferenc (1704–1779) kéziratosa versesfüzete*, bev. DOBRI Mária, KOVÁCS Mihály, Szombathely, 1992; Nagyszombati autográf (Nagyszombat, Szent Adalbert Társaság Levéltára, Fasc. 134. c. 4.), ismerteti SZELESTEI, i. m.

15 SZELESTEI, i. m., 289.

16 Erről újabban, régi magyar irodalmi példákkal: KÖSZEGHY Péter, *Énekvers/szövegvers – a vers létmódja = Ghesaurus: Tanulmányok Szentmártoni Szabó Géza hatvanadik születésnapjára*, szerk. Csörsz Rumen István, Bp., rec.iti, 2010, 459–468. <http://rec.iti.mta.hu/rec.iti/Members/szerk/ghesaurus-1/Koszeghy-Ghesaurus.pdf>

17 ORLOVSZKY Géza, *Micsoda madár? = Folklor és irodalom*, szerk. SZEMERKÉNYI Ágnes, Bp., Akadémiai, 2005 (Folklor a magyar művelődéstörténetben, 1), 51., KÜLLŐS Imola, *Közköltészet és népköltészet: a XVII–XIX. századi magyar világi közköltészet összehasonlító műfaj-, szűzsé- és motívumtörténeti vizsgálata*, Bp., L'Harmattan, 2004 (Szóhagyomány), 23.

18 CSÖRSZ, *Közköltészet – irodalom alatt...*, i. m., 274.

19 A közköltészet definícióiról és jellemzőiről: *Közköltészet 1, Mulattatók*, s. a. r. KÜLLŐS Imola, mts. Csörsz Rumen István, Bp., Balassi, 2000 (Régi magyar költők tára, XVIII. század, 4; a továbbiakban: RMKT XVIII/4), 17–29; KÜLLŐS, i. m., 15–30; Csörsz Rumen István, *Közköltészet a többnyelvű Magyarországon (1700–1840) = Tanulmányok a magyar nyelv ügyének 18. századi történetéből*, szerk. Bíró Ferenc, Bp., Argumentum, 2005, 207–209; Uő, „Zörgettek...”, i. m., 150–151; Uő, *Közköltészet – irodalom alatt...*, i. m., 274–276; Uő, *Szöveg szöveg hátán...*, i. m., 16.

az „irodalmi létmód és kommunikációs csatorna”²⁰ a két szomszédos réteghez való viszonyában, átfedései által definiálható. Ide tartozik tehát nemcsak a szűkebb értelemben vett közköltészet anonim, variánsokban létező, tömeges terjesztésű vershalmaza, hanem minden olyan szöveg (így a műköltészet is), amely a kéziratos hagyománylanc részévé válik, illetve napvilágot lát a népszerű nyomtatványok lapjain.²¹ Csörsz Rumen István a szemléletes „rendező-pályaudvar” metaforát használja, „ahol a különböző irányból érkező szerelvények újakká kapcsolódnak össze, rakományuk pedig egyesül, vagy szétosztásra kerül más vonatok között”.²² A kéziratos énekeskönyvek, verses kéziratok, ponyvanyomtatványok lapjain felbukkanó Faludi-szövegek e köztes hatótérbe kerülve a közköltészet egyéb alkotásaihoz hasonlóan viselkednek. Csak ritkán kapcsolódnak a szerző nevéhez (anonimitás), s a változatképződés szinte minden szintje megfigyelhető ezeken a szövegeken, az egyszerűbb textológiai szintű beavatkozásoktól a parafrázisig és travesztiáig. Ebben a dinamikus befogadói rendszerben az olvasók, éneklők, felhasználók saját műveltségük és ízlésük alapján alakították át a verseket. Legtöbbször nem csupán másolói azoknak, hanem az átdolgozói, kompilátori szövegalkotás sem idegen tőlük. Nemcsak ez az utóbbi, hanem a reprodukálás, a lejegyzés minden formája teljes értékű változatnak tekintendő, hiszen az egyszerű másolás is gyakran rögzít kisebb hangtani, lexikai változtatásokat, „félrehallásokat”.²³ Azon túl, hogy az előfordulás a vers ismertségének bizonyítéka, maga a lejegyzés egyfajta választást, ízlést tükröz.

Az alábbiakban Faludi-versek recepcióját vizsgálom a XVIII–XIX. századi kéziratos hagyományban. Mivel a szerzői szövegek határai ebben a közegben kérdésessé válnak, pontosítsuk, mi is lehet vizsgálódásunk tárgya. Az autográfok szövegváltozatai között is jócskán akad eltérés, ezért az „eredeti”, szerzői szöveg fogalma relativizálódik, hiszen az, ami majd a kéziratos énekeskönyvek lapjain lejegyzésre kerül és folklorizálódik, már eleve variáns. A közköltészet szférájába kerülve ezek tovább variálódnak, a szétírás/széténeklés szélső határain pedig akaratlanul is felmerül a kérdés: hol végződik egy szöveg, és hol kezdődik egy új? Mi az, ami még Faludi alkotásának tekinthető? A kérdés valójában jelentőségét veszti, ha a közköltészet szövegeszménye felől közelítjük meg. Minden, ami ebbe a tartományba kerül, „nyílt szöveggé” válik, az „eredeti” szerzői szöveg variálódik, széttöredezik, majd esetleg újabb szövegekkel kapcsolódik össze a szöveggazdák interaktív befogadói attitűdje nyomán. Az elvariálódott Faludi-

20 Csörsz, *Közköltészet – irodalom alatt...*, i. m., 274.

21 RMKT XVIII/4, 18. és Csörsz, *Szöveg szöveg hátán...*, i. m., 16.

22 Csörsz, *Közköltészet a többnyelvű...*, i. m., 207–208.

23 Csörsz Rumen István, KÜLLŐS Imola, *A XVIII. századi közköltészet textológiai problémái*, It, 2004, 345–355, itt: 345.

alkotásokra tehát ugyanúgy kell tekintenünk, „mint a szabadon formálódó, anonim szövegekre”,²⁴ hiszen akként viselkednek (Faludi neve csak a legkritikább esetben fordul elő).

A Faludi-vershagyomány recepciójának tanulmányozásakor tehát figyelembe veszek minden olyan szöveget, amely ebből a szempontból relevanciával bír, amely még Faludi-szövegek nyomát hordozza, vagy abból inspirálódott. Ide tartoznak a lexikai (mint a fonémák, morfémák cseréje, szórendi változások vagy a közlés irányának megváltozása) vagy strukturális változásokat mutató énekek (rövidítés, bővítés, vándorstrófák, metrumváltás), az alkotások formaváltozatai, illetve a téma- és műfajváltozatok. Nem kerülnek be a statisztikai vizsgálatba a csak metrikai vagy rímtoposzokat tartalmazó versek (a közköltészet retorikai-poétikai eszköztárának elemeiként nehezebben köthetők szerzői szöveghez), illetve amelyekben szintén csupán sejtethető (de nem bizonyítható) a Faludi-művek hatása. Felhasználtam azoknak a csonkult énekeskönyveknek az adatait is, amelyekben fizikai okokból csak a vers töredéke van jelen, illetve a „Mutató Tábla” tanúsága szerint az eredeti gyűjteményben több más Faludi-szöveg is szerepelt. A feltételezhetően autográfokról készült, Négyessy által „régieknek” nevezett másolatok is részben helyet kapnak, hiszen ezek szerves részei, láncszemei lehettek a hagyományozódásnak, variánsokat generáltak.

Források és szöveggazdák

A legkorábbi kézirat, amelyben Faludi-versre bukkantam, az 1740-es évek-ből való, bár a bejegyzés lehet későbbi is²⁵ (biztosan az 1762-es *Szokolczai-énekeskönyv* datálható), a legkésőbbiek az 1840-es évekre tehetőek. Érdekes lesz megfigyelni a Faludihoz köthető szövegek népszerűségének változásait ebben a körülbelül száz éves intervallumban a statisztikai vizsgálatok tükrében. Földrajzi szempontból a mintavétel az egész magyar nyelvterületet átöleli, a Felvidéktől a Bánságig, illetve Erdélyig. Ezek a források, amelyek Faludi-alkotáshoz kapcsolódó énekeket-verseket tartalmaznak (több mint 100 kéziratból 92), s a közköltészet hordozóinak szinte minden típusát képviselik.²⁶

A kiindulópontot a Stoll-bibliográfia tételei jelentették, ezért is kapnak nagyobb hangsúlyt a kutatás során a kéziratos énekeskönyvek, de jelen vannak prózai feljegyzésekben felbukkanó énekek, az olcsó nyomtatványok ilyen jellegű alkotásai, az iskolai színjátékok és közjátékok közköltészeti darabjai is. A számbavett kéziratos

24 Csörsz, *Szöveg szöveg hátán...*, i. m., 16.

25 *Bocskor János énekeskönyve 1716–1739*, DOMOKOS Pál Péter hagyatékából s. a. r. Csörsz Rumen István, Kolozsvár, Kriterion, 2003 (Téka), 18–20.

26 A tipológiához: KÜLLÖS, i. m., 53–55; Csörsz, *Szöveg szöveg hátán...*, i. m., 38–39.

gyűjtemények főként világi jellegűek, de akad közöttük kizárólag vallásos énekeket tartalmazó (pl. a *Hodor Károly-énekeskönyv*), illetve vegyes tartalmú verseskönyv is (pl. a *Lócsei énekeskönyv* belső kötetstáblájának bejegyzése szerint a kötet tartalma: „Cantiones piae et mundanae”). Részben auktoriális (a verseskönyv második része), egészében erős Faludi-hatást mutat a pannonhalmi *S. F. versei* (STOLL 1168); keverék jellegű például Pálóczi Horváth Ádám *Ötödfélszáz énekek* című munkája; de a legtöbb kézirat receptuális (befogadói, megörökítői) gyűjtemény. Az összeíró és a forrás feltételezett viszonyát tekintve gyakoribbak a primer kéziratok, amelyek fokozatosan, több éven, esetleg több generáción keresztül spontán módon bővültek a szerkesztő tulajdonos(ok) ízlésváltozásai nyomán.²⁷ Ezt néha jelzik a címekben szereplő „összeszedegett”, „egyszer ̀ másszor öszszegyűjtött” típusú megjegyzések is. A szekunder kéziratok talán legkiemelkedőbb példája Jankovich Miklós nyolckötetes gyűjteménye, melynek összeállítását (régebbi kéziratok énekeskönyvek megörökítését) a nemzeti értékmentés programja mozgatta. A források között kevés az *omniárium* (Miksa László, Bihari Sándor kéziratái, illetve az ún. *Dugonics Analekta*), többségben vannak a csak közköltészeti termékeket tartalmazó gyűjtemények.

A forrásokból gyakran az is kikövetkeztethető, hogy a lejegyzés emlékezetből vagy más kéziratból történt-e. Az énekeskönyvek így összekapcsolódó hálózatot képeznek, s az utókor olvasója felfejtheti ezeket a szálakat. A hagyományláncba bekapcsolódnak a ponyvanyomtatványok, illetve a korai kiadások is (elsősorban Révai kiadásai és a váci *Énekes gyűjtemény*). A valószínűleg tévesen Dugonicsnak tulajdonított *Analekta* (első két Faludi-versének kivételével), de még a Versegymásolat esetében is felmerül, hogy nyomtatványból másolták. Ez azonban korántsem zárja ki a variánsképződést, a memóriából való felidézést vagy a lejegyző verselői készségeinek megnyilatkozását. Példa erre Farkas Pál, aki szinte kivétel nélkül „beavatkozik” a Faludi-szövegekbe (átír szavakat, rövidít, saját strófákkal bővít), noha az egyik bejegyzésben valamelyik nyomtatott kiadásra hivatkozik.

Bár a közköltészeti alkotások zöme a produkció első szintjén egy deákos műveltségű réteghez, elsősorban az értelmiség alsó és középső rétegeihez kötődik,²⁸ közönségét tekintve a társadalom jóval szélesebb rétegeit öleli fel.²⁹ Az alfabetizáció térhódításával egyre tágul a közköltészet használóinak, befogadóinak köre (használata csak bizonyos szintű írni-olvasni tudást feltételez). A tanulmányozott énekeskönyvek másolóinak, szerkesztőinek, possessorainak társadalmi hovatartozására utaló jelek is ezt igazolják. Találunk közöttük kereskedőt, jegyzőt, jurátust,

27 CSÖRSZ, *Szöveg szöveg hátán...*, i. m., 39.

28 CSÖRSZ, *Közköltészet a többnyelvű...*, i. m., 209. Küllös Imola fehérvja a figyelmet az iparos és földműves, illetve a kevésbé iskolázott városi rétegek bekapcsolódására a XVIII-XIX. században. KÜLLÖS, i. m., 17.

29 „A leszállt irodalmi s az azzal barátságosan elkeveredő népköltészeti hagyomány közös élvezője és birtokosa, egyúttal az új irodalomnak némi távolságból követője ez a középosztály.” HORVÁTH JÁNOS, *A magyar irodalmi népiesség Faludtól Petőfigig*, Bp., Akadémiai, 1978, 9.

városi tanácsost, jezsuita és piarista szerzetest, papot, professzort és kollégiumi diákokat, egykori kadétot, köznemest és arisztokratát. A szöveggazdák saját ízlésük és műveltségük szűrőjén keresztül emelnek be egy-egy művet a kéziratos hagyományba, ami a kisközösség keretein belül egyfajta közös nyelvként funkcionált, „a világnézet sajátos formája volt”.³⁰ Ilyenformán a rendszerbe bekerülő Faludiszövegek is egyfajta ízlésrendszert tükröznek, mivel annak elemei, a lejegyzett szövegeket pedig Csörsz Rumen István szavaival „közönségszavazatnak, a divatosság mérőfokának tekinthetjük”³¹ (különösen, ha a lejegyzések számát is figyelembe vesszük).

A paratextusok mint a recepció forrásai

A gyűjtemények, illetve a verseknek a másolók által adott címei és a szöveggazdák egyéb megjegyzései gyakran utalnak nemcsak a kézirat összeállításának szempontjaira, a forrás és a lejegyző tulajdonos viszonyára, hanem a szövegek recepciójára is. A kéziratok kötetek/füzetek összeállítói a keretszövegekben, ha többnyire az általánosság szintjén is, de egyfajta magyarázattal szolgálnak a válogatás hogyanját, illetve a szándékolt hatást illetően.

Leggyakrabban a gyönyörködtetés, „mulatság” és „mulattatás” szándéka fogalmazódik meg, néha, a horatiusi „dulce et utile” szellemében, a hasznossággal összekapcsolódva. A „maga-mulatságára” „szedeget” össze „külömbféle verszeteket” 1790 körül egy másoló (STOLL 400). Egy másik gyűjtemény összeállítója (L. J.) a „Rendessebben Hangzó Magyar Dallokat” „üres idők nyájassab’ töltésére, és a’ posványos henyelés’ utálatos vétkének el mellözése okáért” irogatja össze (STOLL 535), míg a parajdi Gyulai Sáska Absolon „az Istennek dicsiretíre s Lelkünknek üdvességire” „írta meg” énekeskönyvét „Szent Mihály havának 28dik Napján az 1798dik esztendőben” (STOLL 435).

Egyes gyűjteményeket nemcsak a „maguk mulatságára” állítottak össze a tulajdonosok, hanem tudatosan egy bizonyos nyilvánosságot kívántak megszólítani (függetlenül attól, hogy nyomtatásra szánták, vagy sem).

Mészáros Ignác első kötetében azt állítja, hogy a *Tsallóközi Ódák és Énekek* „a’ szép gondolatoknak, magyarságnak, és ezekben gyönyörködőknek kedvéért” „szedegettettek” össze. A második kötet előbeszéde a „sok kasokból” „a’ szebb s világosabb színt” válogató méhecske toposzával indul, a záró részben talán az énekes előadásra szólítva fel az olvasót: „Mulasd magad vele Te! Kegyes Olvasó! (...) Verd és dalold te-is hangos Kintornáddal, / és zengjed ékesen pengő tziteráddal”.

30 Csörsz, *Közköltészet a többnyelvű... i. m.*, 209.

31 Csörsz, *Közköltészet – irodalom alatt... i. m.*, 278.

Verseghy Ferenc kéziratának paratextusaira a Faludi-recepció kapcsán is érdemes kitérni, hiszen *A' Parnassus Hegyén zengedező Magyar Músának szó-zati: mellyeket egybe szedte egy Hazafi tulajdon multságára 1781 Esztendőben* nemcsak több Faludi-verset tartalmaz, hanem a benne található Verseghy-zsen-gék is erős Faludi-hatást mutatnak. Az előszó talán az énekeskönyvbe illesztett Faludi-énekekre is reflektál. A „sem rend, sem éppen szorgalmatos kézzel vá-logatott munkák, sőt némely kor el-vetett, és már egisz világ előtt meg-avúlt Eneketskék” jelenlétét azzal indokolja, hogy „Némelyeket vagy a magyar nyelv-nek gyakorlásáért, vagy a régi vers-szerzőknél található külömbféle indulatok-nak magyarázásáért magam szerzettem; másoknak szerzéseit nem másképp, mint magam verseit bé-irtam, mert a fel-jedzésre érdemesebbnek tartottam, mint tulajdonimat” [!]. Megjelenik ebben az indoklásban a nyelvművelés, egy régebbi irodalmi hagyomány újrafogalmazásának szándéka, illetve mások (elsősorban Faludi) a *Parnasszus*ban helyet kapó szerzeményeinek értékelése. Az argumentációt az énekelt vers létmódjára való utalással zárja: „azért, hogy a hárfámhoz kaptosoltatni szokott éneklésemmel a külömbféle száj-izeknek külömbféle szerzésekkel elmém fáradsága nélkül kedveskedhessek. Elly! És mi-dőn vagy tulajdon, vagy mások multságáért fáradozom, meg-ne itilly!”³² Az éneklésre szánt Faludi-versekhez több dallamváltozatot is lejegyez.

A collector és az énekeskönyv viszonyára, illetve az énekeskönyv szándékolt hatására is utal a *Henter-verseskönyv* élére illesztett hatsoros pretextus, ami bib-liai, illetve mitológiai előképekre hivatkozva az „időtöltés” mellett egy másfajta hatását is hangsúlyozza az énekeknek:

Keseredet Szívét, ama Saul Királynak
meg enyhített haragját Dávid Hárfájának
a szép ének szava hires orpheusnak
Meg indította szívet Pokoli Királynak
Ez kis könyvecskébe a mely versek vadnak
azok is enyhítést a bus szivnek adnak.³³

A „Némely különös mostani üdőben virágzó Magyar Poéták” közé nyilván Faludit is besorolja (bár nevét nem jegyzi le) 1790-ben Horváth János, aki *Magyar Muzeumát* nyolc Faludi-verssel indítja (STOLL 395). Több mint tíz „világi éneket” tartalmaz Faluditól a XVIII. század végi *Vutskits-énekeskönyv*

32 VERSEGHY Ferenc, *A' Parnassus Hegyén zengedező Magyar Músának szó-zati...*, 2., OSZK Ms. mus. 1824 (STOLL 343).

33 „Énekes Könyv melyeket Némely Üdöknek töltésire és a Bus Sziveknek könyvebitésire Irtam Nemes Déés Várossában Ezer Hétszaz Nyoltzvan Kettődikben Kis Aszony Havának Tizen hatodik Napján. B. H. A.” (STOLL 346).

(STOLL 442), melyek a címirat alapján „sok meg illetődött érzékeny Szivek Szerzeményi” közé sorolhatók. Farkas Pál tamási nótárius (STOLL 1087) paratextusai és másolói gyakorlata jól illusztrálják a „nyílt szöveg” jelenségét. A paratextusban szereplő motiváció csak részben fedti a kézíratra jellemző átdolgozó, kompilátori gyakorlatot: „Következnek sok szép Mulatságra Való Énekek, amellyek Farkas Páll Által Üdörül Üdöre öszve szedettettek, amelyek a Venus mérgétül tiszták voltak, vagy meg tisztogattattak.” A „barátságos Mulatságra való Vigasságosbb Énekek, dallok” között több Faludi-ének is jelen van. „Mulatságra való” például a közismert Strassburger- („Straspurgeris”) nótára éneklendő *Szakácsének*, az *Utra való* pedig farsangi nótaként szerepel. Ezek is „a Barátságos Üdö töltésért irattattak le azoknak kedvéért, akik az éneklésben szoktak gyönyörködni”. A *Magas hegyek, szelíd erdők...* kezdetű kontaminált Faludi-vers előtt található bejegyzésben Farkas Pál megnevezi forrását is: „Az Faludi jó Vers Szerző öszve szedegetett, s könyvben ki nyomtattatott Énekei közöt ezen aláb irt Ének is a többi közöt találtatik” (vagyis a kézirat forrása itt Révai valamelyik Faludi-kiadása lehetett, mivel ezek a bejegyzések 1807 körülre tehetők). Érdekes, hogy az ad notam az ugyancsak Faludi-szerzeményre, *A Hajnalra*, mint „a föllül irt”, anonim „régí énekre” hivatkozik (240.), noha ezt Révai Faludinak tulajdonítja.³⁴

A közköltészet szférájába kerülve az egyes műköltői alkotások gyakran anonimmá válnak, elszemélytelenednek, lekopnak az egyedi stílusjegyek, az eredeti kontextus megszűnik. Példa van azonban arra is, hogy a mű eredeti paratextusa átíródik, s a szöveg ilyenképpen „rekontextualizálódik”. Így válhat Nádasdi „koporsós versének” szerzőjévé – a keletkezési körülmények precíz megjelölésével – *Bihari Sándor omniáriumában* (STOLL 295) maga gróf Nádasdi Ferenc: „Generál Nádasdi maga magának Halála előtt egy Orával irt Epitaphiuma” (kiemelés tőlem). Egy másik példája ennek a *Szent István királyhoz* pontos adatokban bővelkedő paratextusa *Benkes István énekeskönyvében* (STOLL 340): *Szent István első Keresztény Magyar Királyrol való enek*, melyet, a Magyarok enekeltek azon Pompa és Örvendezés alkalmatosságával, *Midon 1771dik esztendőben azon D. Sz. Királynak Rothadás Nélkul Maradott Jobb Keze a Rágusai Respublicától Felsőges Aszszonyunknak ajjándékul vissza adatott és Sz. Jakab havában Nemes Buda Királyi Városban a Boldog Emlékezetű Mátyás Király házánál építettett Templomba, Nagy Örömmel és Pompával bé tétetett* (kiemelés tőlem).³⁵

34 Igaz, a lábjegyzetben a kiadó jelzi, hogy „Ez az Ének nints meg Faludi Kéz írásábann.”

35 Vö. a *Nagyszombati autográf* megjegyzése: „NB. Anno 1771. Mense (...) Allata est Manus S. Stephani Ragusa Mense Julio die (...) exposita est in Schonbrun publico cultui per dies octo - dein die ablata Vienna ad Montem Pannóniae ibi tridua culta - die (...) in-de translata Budam ad Ecclesiam Parochialem sub cura Soc. Jesu, in Praesidio con-quietit una die - hinc in Palatium Regni Budense allata ubi quietura”, 52.

A kötetek összeállítói által adott címek is utalhatnak a szöveg és a befogadó kapcsolatára: a lejegyző gyakran értelmez a címadással. A latin címek (az autográfokhoz hasonlóan) általában műfaj- vagy témajelölők, pl. *Pastoritia*, *Satyrica*,³⁶ *Aria de Pietate*, *Aria de Regreacione*, *Aria de Mundo*.³⁷ A különböző műfajokra magyar megnevezések is utalnak: pásztori ének, epitáfium vagy koporsó(s) vers, dialógus, mars stb.

A *feszülethez* címe a *Brassai-kódexben* (STOLL 222) a vers „funkcionális”, ünnepköri besorolását adja: húsvéti *ájtatos ének*, a *Szakolczai István-énekeskönyv* (STOLL 266) már értelmez is: *Bűnös Léleknek Megváltónkhoz térése*. Ugyanebben a forrásban a *Nádasdi* az alábbi terjedelmes címmel jelenik meg: *Diadalmas ének mellyben Mgsos Gróff Nádosdi Ferencz Hadi Vezér nyert győzedelmek után Vitéz Katonáit meg Szólévtván dicséri, és többekre is sörkengeti*.³⁸ A *Fortuna szekerén okossan ülj* kezdetű ének fölött az *Intés azokhoz etc.* megjegyzés szerepel. A megváltoztatott cím felől közelítve talán maguk az énekek is átértelmeződnek, bizonyos hangsúlyok áthelyeződnek. A legismertebb Faludi-énekek közé sorolható az *Erdő: Erdei Mulatság* (STOLL 1153), *Erdei Méltóság* (STOLL 526), *Erdők Boldogsága* (STOLL 343), *A Falusi Öröm* (STOLL 864). Beszédeselek a már említett Farkas Pál verscímei is: *Az emberi életnek sokféle változásirul (Szerentse kerekén okossan uljj...)*, *A Világnak Csalfaságáruul (Az Újdon Új Politziát...)*, *Szép Szív Örvendeztető Ének az Hajnali Üdörüul (A szép Hajnal mihent hasad...)* stb.

Az összeíró esztétikai értékelésén túl – a *Clorinda* „Egy Pásztori Ének de igen szép”, a *Phyllis* „Más igen szép ének” – már az interpretáció egy mélyebb szintjét jelzi a *Világi énekek* (STOLL 1149) paratextusa, amely a cím mellett megjegyzi, hogy a *Phyllis* szívét ellopó „Amor név alatt a legény” értendő. Pálóczi Horváth Ádám viszont megváltoztatja a *Phyllis* címet, s ezáltal Amor válik a vers főszereplőjévé (*A tolvaj Amor*). Érdekeselek *Paintner Mihály*³⁹ kéziratának paratextusai, aki szükségesnek látta latin nyelvű szómagyarázatokat fűzni a magyar nyelvű Faludi-versekhez.

36 Mészáros Ignác *versgyűjteménye*, I (STOLL 280).

37 *Lőcsei ék.* (STOLL 1080).

38 Lényegében a nagyszombati autográf címének bőbeszédűbb megfogalmazása „Prosopopaea C. Nádasdi ad Milites”.

39 *Paintner autográfból* is másolhatott, hiszen közvetlen kapcsolatban állt mind Faludival, mind a Faludi verseit először kiadó Révaival.

Statisztikai tanulságok

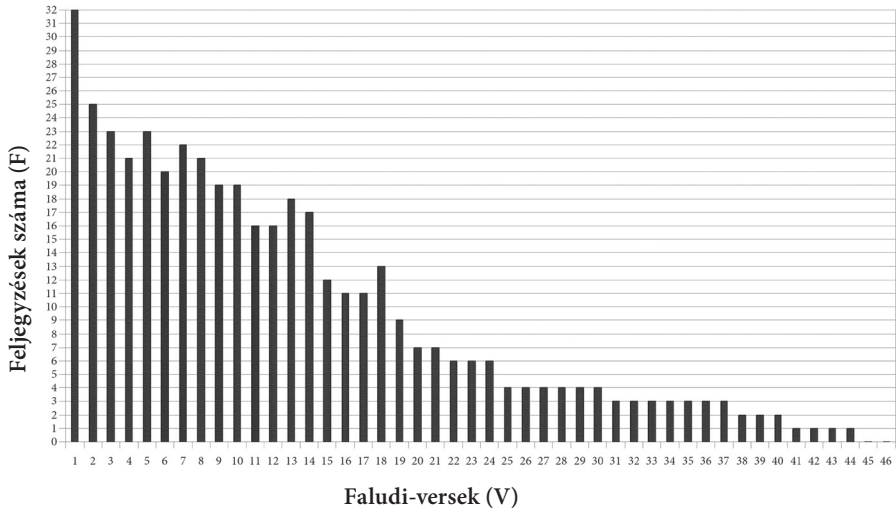
Az alábbiakban 92 forrás alapján statisztikai vizsgálatot végeztem a Faludi-szövegek kéziratossági terjedését/recepcióját illetően, főként Csörsz Rumen István Csokonai-statisztikájának módszereivel.⁴⁰ Az eredmények közel sem mentesek a torzításoktól, hiszen maga a szerzői korpusz sem több 46 versnél (a variálódó korpusz pedig ennél is kevesebb), újabb kutatások adatai pedig egészen biztosan árnyalni, sőt módosítani fogják a képet. Amiért mégis érdemesnek látszott a módszer alkalmazása az az, hogy valamelyest megfoghatóvá válik ez az amorf szöveghalmaz, s ami a Faludi-recepció szempontjából közel sem mellékes, láthatóvá válik, hogy ebben a közegben melyek voltak a költői életmű azon darabjai, amelyek nagyobb népszerűségnek örvendtek. Úgy gondolom, az „élbolyban” szereplő versek pozícióján alapvetően nem változtatna, ha újabb forrásokat vonnánk be a vizsgálatba.

Egyszeri előfordulásként regisztráltam azokat a darabokat, amelyek ugyanabban a gyűjteményben kaptak helyet (például a Jankovich-féle *Nemzeti Dalok Gyűjteményében*), hiszen ezek a „közlés gesztusával” már betöltötték szerepüket a statisztika szempontjából. Külön-külön regisztráltam viszont a később egybekötött kolligátumokban előforduló azonos Faludi-versek variánsait.

Csőrsz Rumen István nyomán⁴¹ kétféle mennyiségi kategóriával dolgozom. Az egyik a *Faludi-versek* (V) számára vonatkozik, amelyek megjelennek a variálódásnak ebben a „köztes terében” (vagyis az a 46 vers, ami jelenlegi ismereteink szerint – az autográfok, illetve a Négyesy-féle kritikai kiadás alapján – Faludinak tulajdonítható), a másik a számszerűsíthető *Faludi-szövegek* (Sz) összességét jelöli ($Sz = F \times V$, ahol az F azt jelzi, hogy egy verset hányszor rögzítettek a korabeli gyűjteményekben).

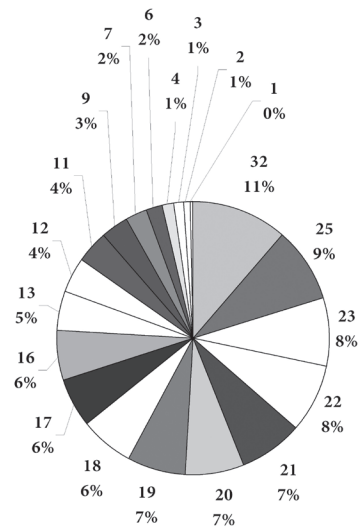
40 CSÖRSZ, *Csokonai közkézen, avagy egy költő kéziratossági toplistája = „s végre mivé lesz?” Tanulmányok Csokonai Vitéz Mihály halálának bicentenáriuma alkalmából*, szerk. HERMANN Zoltán, Bp., Ráció, 2007 (Ráció–Tudomány, 10), 278–294.

41 Uo.

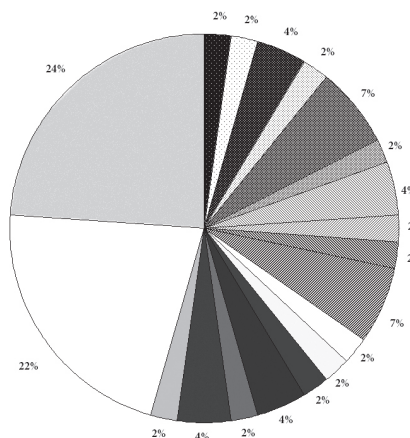
A 46 Faludi- (vagy neki tulajdonítható) költeményből, Faludi összes magyar nyelvű verséből 44-et rögzítettek valamilyen formában a kéziratok, összesen 281 alkalommal. Ez 435 szöveget jelent, ami a variálódó Csokonai-repertoár 773 szövegéhez viszonyítva sem nevezhető kevésnek, hiszen Faludi esetében a szerzői korpusz is jóval kisebb (Csokonainál ez 145 vers, 101 forrásban). A lejegyzett szöveganyag mennyiségi megoszlásáról elmondhatjuk, hogy meglehetősen egyenletes; több szöveget hordoznak a gyakrabban lejegyzett szövegek (a 16–32 alkalommal előforduló versek a korpusz 68%-át).

F	V	Versek %-os aránya	Sz	Szövegek %-os aránya
32	1	2%	32	7%
25	1	2%	25	6%
23	2	5%	46	11%
22	1	2%	22	5%
21	2	5%	42	10%
20	1	2%	20	5%
19	2	5%	38	9%
18	1	2%	18	4%
17	1	2%	17	4%
16	2	5%	32	7%
13	1	2%	13	3%
12	1	2%	12	3%
11	2	5%	22	5%
9	1	2%	9	2%
7	2	5%	14	3%
6	3	7%	18	4%
4	6	14%	24	6%
3	7	16%	21	5%
2	3	7%	6	1%
1	4	9%	4	1%
0	2		0	
281	46	101%	435	101%

Akárcsak Csokonai esetében, az egyik elsőként szembetűnő jelenség, hogy a költői életmű egy része nem, vagy csak kis mértékben kapcsolódik be a kézíratos másolati láncba. A variálódó korpusz 46%-át az 1–4 alkalommal előforduló versek alkotják. Ez még nyilvánvalóbb, ha a források köréből kivonjuk a négy, autográfáról készült másolatot, hiszen ezekben, a csak néhány Faludi-verset tartalmazó forrásokkal szemben, nem érvényesül a választás/válogatás szempontja. Az arányok a következőképpen alakulnak:

F	V	Sz = F×V
28	1	28
21	1	21
19	2	38
18	1	18
17	3	51
16	1	16
15	2	30
14	1	14
13	1	13
12	3	36
10	1	10
7	1	7
6	1	6
5	2	10
4	1	4
3	2	6
2	1	2
1	10	10
0	11	0
211	46	320

A versek 24%-a egyáltalán nem, 24%-a pedig csak egyszer, illetve (egy vers) kétszer fordul elő a közköltészeti használatban. Ez csaknem felét jelenti a variálódó korpusznak. Lássuk, melyek ezek az énekek:⁴²

- 2 A megfordult szerencsén való epekedés – Az epezsti szívemet
- 1 Cupido
- 1 Szent Imre hercegrül
- 1 Az Úr Jézushoz
- 1 A Szüz Máriához
- 1 Szent Emidhez
- 1 Mária Terézia királyné asszonyunkhoz
- 1 Bucszó ének
- 1 Fekete Györgynek – Ide felénk Pásztor
- 1 A kesergő pásztorok – Pásztor, kinek fonod
- 1 Felfuvalkodottnak megfordult szerencséje

42 A versek címét a kritikaiként számon tartott, Négyessy-féle kiadás alapján közlöm. FALUDI Ferenc *Versei*, i. m.

- 0 Batthyáni Lajosnak
- 0 Azon méltóságnak nevenapjára
- 0 Niczky György házasságára
- 0 A tarcsai savanyó vizről
- 0 Szily János püspöknek
- 0 Pásztorversengés – Minap egy kis kanász
- 0 Megint páztorversengés – Egy mohos kősziklán
- 0 Az aggódó pásztor – Tátra hegye alján
- 0 Ismét pásztori versengés
- 0 Nem szeretem, nem gyülölöm
- 0 Affectus ad Jesum⁴³

Ide tartoznak tehát *A feszülethez* és a *Szent István királyhoz* kivételével a vallásos énekek, az iskoladrámák betétdalai (3), az alkalmi költemények nagy része és az eklogák. Ez utóbbiaknál az okot részben a műfajban kereshetjük (mely nem tette lehetővé a „felaprózódást”), részben a versformában (Faludi más verseitől eltérően, kivétel nélkül páros rímű, felező 12-esekben íródtak), nem utolsósorban pedig a szövegek hosszúságában, ami nem kedvezett a kéziratos terjesztésnek. Ezt igazolni látszik, hogy a Nádasdiról írt mindkét vers, bár alkalmi költemények, mégis a „toplista” első tíz helyezettje között szerepel. A közköltészeti létmód is az apróbb formáknak kedvezett, s a kétsarkú 12-esek a XVIII. század végére kikerültek az énekelt versformák közül.⁴⁴

A *Bucsuzó ének* és a *Cupido* esetében nehezebb magyarázatot találni. Az előbbi viszonylag kései datálású (1775). Az utóbbi a közköltészetben is kedvelt motívumot dolgoz fel (például *Álnok Cupido, hamis csalárd zsidó...*), talán más, hasonló témájú, népszerűbb versek szoríthatták ki az alkalmi versekhez hasonlóan magyar alexandrinban írt felelgetős éneket. A négy vallásos ének terjedését, alkalmi vonatkozásaik mellett (három közülük konkrét korabeli eseményhez vagy személyhez kötődik), talán az is akadályozta, hogy – a *Szüzek, iffjak sírjátok...*⁴⁵ kezdetű énekkel ellentétben – nem kerültek egyházi használatba.⁴⁶ Ugyanakkor nem szabad elfeledni, hogy a statisztika torzításai éppen itt lehetnek a legnagyobbak, ahol kisebb előfordulást regisztrálunk egy versből, „hiszen itt az egy és két előfordulás közt jókora (100%-os) eltérés van”.⁴⁷

43 A vers csak a nagyszombati autográfban fordul elő. Közli SZELESTEI, *i. m.*, 291.

44 CSÖRSZ, *Szöveg szöveg hátán...*, *i. m.*, 66.

45 *Keresztények, sírjátok...* incipittel terjedt, később egyházi énekeskönyvekben is. Elsőként BOZÓKI Mihály, *Katolikus kar-béli kótás énekes könyv...*, Vác, 1797, 154.

46 Legalábbis a Faludi-szövegekre visszavezethető formában, hiszen a Xaveri Szent Ferencnek tulajdonított *Az Úr Jézushoz* általános ima, mely magyar nyelvterületen is közismert volt már a XVII. században. Vö. DREBITKA, *i. m.*

47 CSÖRSZ, *Csokonai közkézen...*, *i. m.*

A skála másik végén a leggyakrabban lejegyzett, így leginkább népszerűnek tekinthető versek helyezkednek el. Itt már az összes vizsgált forrás anyagára támaszkodtam, bár az első 11 vers ugyanaz marad (csak sorrendjük módosul valamennyire). A címeket itt is a Négyessy-kiadás alapján közlöm. Mivel az énekeskönyvekben szinte sohasem ilyen formában fordulnak elő (leggyakrabban álcímekkel jelzik, hogy egy másik ének következik: *Más, Más ének, Világi ének, Nota, Alia*), a kezdősorokat is feltüntetem (bár sokszor azok is módosulnak).

Helyezés	Előfordulás	Cím	Incipit
1.	32	Phyllis	Phyllis nyugszik, mély álomban
2.	25	Clorinda	Gyenge Chlorinda
3.	23	Forgandó szerencse	Fortuna szekerén okosan ül
	23	Tavaszi	Királyi mulatság erdőben sétálni
4.	22	Erdő	Magos hegyek, szelíd erdők
5.	21	Gr. Nádasdi Ferencz horvátországi bán koporsós versei	A mig engedte Uri nemzet eredete
	21	Kisztó ének	Uri nemzet eredete
6.	20	Nádasdi	Rettentő Mársnak fajzati
7.	19	A feszülethez	Szüzek, iffjak sirjatok
	19	Felelő ének	Hires főrend nemzetében
8.	18	Nincsen neve	Egy agg-lant van Gyöngyös táján
9.	17	Tarka Madár	Egy kis tarka madár vig kedvében
10.	16	Utra való	Ne maraszszuk, elmehet
	16	A hajnal	A szép hajnal mihelyt hasad

Újabb források bevonásával az énekek sorrendje itt is változhat, bár az „élbolyban” várhatóan ugyanezek fognak szerepelni.

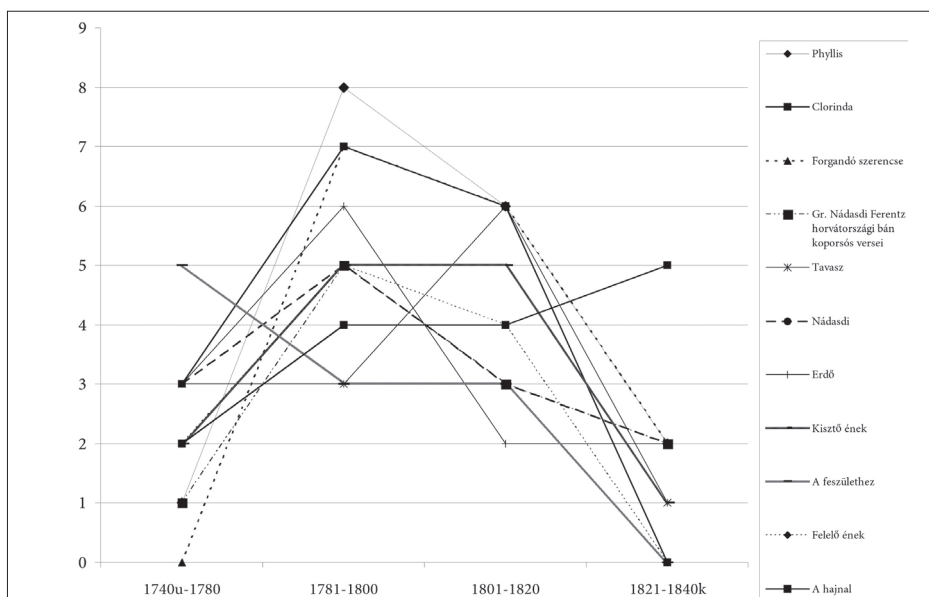
Árnyaltabb képet kapunk a kéziratos Faludi-recepcióról, ha a feltárt adatokat megpróbáljuk időrendi csoportokba rendezni. Kimaradnak a vizsgálatból a pontosan nem datálható források.

	1740 után–1780	1781–1800	1801–1820	1821–1840 körül
Források száma	9	24	16	16
Faludi-versek	16	34	23	11
Faludi-szövegek	37	114	75	20

A mintavétel alapján szépen kirajzolódnak a Faludi-szövegek közköltészeti recepciójának kronológiai változásai. Eszerint a Faludi-hagyomány az 1781–1800 közötti időszakban éri el népszerűségének tetőpontját, majd az 1800-as évektől kezdődően fokozatosan teret veszít. Érdekes megfigyelni, hogy az 1801–1820, illetve az 1821–1840 körüli időszakokban a források száma nem változik, ennek ellenére a Faludi-versek és -szövegek jelenléte rohamosan csökkenő tendenciát mutat:

Az egyes énekek népszerűségi mutatója sem állandó a különböző időszakokban:

A csúcspontok többnyire megegyeznek az általános tendenciával. Kivételt képez *A feszülethez*, melynek közismertsége az 1780-ig tartó periódusban éri el a tetőpontját, majd csökken; a *Tavaszi*, amelyet 1801–1820 között jegyeztek le a legtöbbször; a *Hajnal* pedig az 1820–1840 közti időszakban tűnik népszerűbbnek. Faludi énekeinek terjedése a vizsgált korszakot követően sem zárult le. Ezt tanúsítják azok a népköltési változatok, melyeket a XX. században regisztráltak.⁴⁸

48 L. Bándi Péter énekeskönyve 1837, DOMOKOS Pál Péter hagyatékából s. a. r. CSÖRSZ Rumen István, Kolozsvár, Kritérium, 2000 (Téka), 172, 176–177; SÁRKÖZY, i. m., 208.

Bár nem része a statisztikai vizsgálatnak, érdemes néhány szempontot felvetni azt a kérdést illetően, hogy a Faludi-versek közül miért épp ez a néhány ének lett népszerűbb ebben a közegben. Noha nem állíthatjuk, hogy Faludi Amadéhoz és Csokonaihoz hasonlóan bizonyos értelemben „közköltőként” alkotott volna, költészetének kétségtelenül vannak ilyen vonatkozásai. Hogy versei bekerültek a folklorizáció körforgásába, részben annak is tulajdonítható, hogy költészetében megtaláljuk ennek a regiszternek a kedvelt toposzait (például a forgandó szerencse témája, a vénasszonycsúfoló, a szerelem nyilaival lövöldöző *Ámor/Cupido* motívuma).

Fontos szerepe lehetett a közköltészeti létmódba való bekapcsolódásban a versek énekelhetőségének: az oralitással való szoros kapcsolata révén a dallam elősegítette a memorizálást és a terjesztést. A verseket már a szerzői intenció szerint is éneklésre szánták, a későbbiekben pedig a közköltészet általános gyakorlatának megfelelően újabb „nótákat” rendeltek hozzájuk. A lista élén szereplő alkotásokhoz gyakran többféle dallam is társult, ami elősegíthette évtizedeken átívelő népszerűségüket, továbbélésüket. Talán éppen a vezető pozíciójú *Phyllis* és a *Clorinda* az, aminek a legtöbb dallamváltozata ismert. Nem ritka az attribúálás sem. Verseghy *Parnasszusában* megjegyzi, hogy mivel gyűjteményének első néhány éneke, köztük a *Tündérvirágok (Virágok Tántza)*, az *Erdő (Erdők boldogsága)*, a *Hajnal (Hajnali üdö)*, a *Phyllis (Sokféle Szíveknek vágyakodási)*⁴⁹ „egy forma lábu versekből” áll, „azért ezen 6 éneket lehet akármely notára ezek közül, melyek alájok vannak írva, sőt a következő Ariakra is énekelni” (17). A versforma nem más, mint a 8/7-es, ami részben éppen Amade és Faludi lírájának, az egyházi énekhagyománynak, majd a német érzékeny dalköltészetnek a hatására vált a XVIII. századi világi líra egyik legkedveltebb formájává.⁵⁰ Az ebben a formában írt Faludi-versek népszerűségének fenntartásához tehát hozzájárulhatott, hogy a század végére már számtalan újabb, klasszikus dallammintára lehetett énekelni őket.⁵¹ A gáláns-rokokó énekköltészet darabjai közé sorolható a *Clorinda* is, mely rövid soraival, rímekkel tagolt, szimmetrikus, apró ívekből, motívumismétlésekből felépülő strófaszerkezetével szintén többféle dallamváltozattal volt ismert.⁵²

49 A címadásban benne rejlik az interpretáció, hiszen itt nem *Phyllis* és nem is *Amor* a „főszereplő”, hanem az emberi természet sokszínűsége a szerelemben.

50 HOVÁNSZKI Mária, *Magyar nyelvű énekelt (dal)költészet a 18. századi Magyarországon*, Magyar Zene 2007/3, 302–303; HEGEDÜS Béla, *Strófaeképletek hagyománya a 18. század végén*, Palimpszeszt, 1998, 10, http://magyar-irodalom.elte.hu/palimpszeszt/10_szam/18.htm

51 HOVÁNSZKI Mária, „*Hogy kezdhessek Énekembe...*” avagy *Csokonai és a 18. század végének érzékeny énekelt dalköltészete*, PhD-értekezés, Debrecen, 2009, http://dea.unideb.hu/dea/bitstream/2437/84983/5/ertekezes_magyar.pdf, 69–70.

52 Többfajta kottás átiratát közli HOVÁNSZKI, *Magyar nyelvű énekelt...*, i. m., 303–304.

Faludi verseinek zenei vonatkozásaival Hovánszki Mária foglalkozott.⁵³ Tanulmányában rámutat az Amade–Faludi-hagyomány populáris regiszterre gyakorolt hatására is: „A rokokó formaváltozások, nem utolsósorban Faludi és Amade népszerűsége révén a 18. század közepétől a popularitás szintjét is érintették, ahol régi és új együttélése rendkívüli dallam- és stíluskeveredéshez vezetett (...) Faludi és Amade líráján keresztül elsősorban az elit műzene alakította át a közköltészet formáit”.⁵⁴ Ugyanakkor a lista élén szereplő versek átmenetet képeztek az érzékeny énekelt dalköltészet felé. Az 1780–90-es évektől az éneklés kultúrája is megváltozott, s Faludi énekeinek egy része megfelelt az új társasági divatnak.⁵⁵ Bár a populáris regiszterben ezek a változások jóval áttételesebben, vagy kevésbé érzékelhetők (itt még továbbra is a régi énekköltészethez kapcsolódó kulturális hagyomány a döntő), hatásukkal számolni lehet, hiszen ez a regiszter is folyamatos változásban van.

Ami az egyes versek popularizálódását elősegítette (különösen a *Tavaszi*, az *Erdő*, *A hajnal* és a Nádásdi-epitáfium esetében), az a jelenség lehetett, hogy egyes kollégiumi vagy esetleg papi-szerzetesi kisközösségek versírási gyakorlatában poétikai-retorikai mintaként funkcionálhattak. Ezt bizonyítja a kolozsvári Egyetemi Könyvtár Ms. 438 jelzetű kézírata, ahol főként magyar nyelvű poétikai gyakorlatok követik egymást különböző témakörökben (például a télről, a tavaszról, a pásztori életről stb.), más-más „szerzők” tollából. Az 1812 körül keletkezett kézirat *A Tavasz óhajítása* című kísérleteihez Szentjóni Szabó László verse mellett Faludi *Tavaszi* című költeménye szolgált mintául. A legnyilvánvalóbb ez a Miklós Károly neve alatt szereplő versben:

... Jöjj el oh ohajtott tavasz
Es ne légy mi hozzánk ravasz
Mert az erdőkben sétálni,
Királyi hely; is járkálni,
Az ő árnyékos Utzáin.
S Gyenge szellők legyezésin,
Ott kedvességet szerezni
S Időt vigan töltogetni...

Ugyancsak ezen a címen szerepel egy prózaira sikerült kísérlet:

a Filemile... majd bájos énekével társat édesgetvén a zöld biborba öltözött erdőket s azoknak lakosságait musikalni tanította. A Pásztor már alig várhatta hogy

53 HOVÁNSZKI, „Hogy kezdhessek Énekembe...”, i. m.

54 HOVÁNSZKI, *Magyar nyelvű énekelt...*, i. m., 303–305.

55 HOVÁNSZKI, „Hogy kezdhessek Énekembe...”, i. m., 30.

a zöld halmokon és a tarka völgyeken kedves nyáját étethesse abból a füből a mellyet a rosa szín Hajnal gyöngy harmatokkal hintett bé (...) Dianna keseregve ohajtja, hogy már valahára a kies és szent berkekben a kinálkodo árnyékokban vonnya sátorát...

A *Télről* szóló, 8/7-es sorokban írt vers is Faludi-hatást mutat:

Meg szünt a szép Filemile
Vig hangját harsogtatni (...)
Kedves paraszt furuglyáját
Kénnye szerint pengetni
'S szép gyöngy harmattal rakott
Füven nyáját etetni
Meg szüntek a szép mezők is
Zöld füvekkel kérkedni
'S Florának szép fiaival
Lakosit ketsegtetni

Busongnak és keseregnek
Kárhoztatják attyokat
Hogy oly gyászba öltöztette
Szép s kedves tájékokat...

A próbálkozások poétikai színvonalától, esztétikai értékétől eltekintve, a fenti adatok jelentősége abban áll, hogy bizonyítja a Faludi-szövegek retorikai-poétikai „alapanyagként” való működtetését az iskolai kötelező versírási gyakorlatban, aminek ilyenformán ízlés- és kifejezésformáló hatása is volt.⁵⁶

Lényegében ugyanez a jelenség játszódik le egyes ismert szerzőkhöz köthető művek esetében is, csak más poétikai-esztétikai szinten. Ide sorolhatók Révai egyes versei mellett Bíró István jezsuita szerzetes sokáig Faludinak tulajdonított verse, a *Tavaszi üdö*,⁵⁷ valamint Fejér György⁵⁸ *A kert* című rokokó idillje is. A leginkább azonban Verseyhy zsengeiben figyelhető meg ez a hatás, ahol nemcsak retorikai-poétikai eszköztárként, hanem metrikai toposzként is működnek az ugyanannak a gyűjteménynek a lapjain található Faludi-költemények.

56 Vö. KOMÁROMY Sándor, *A XVIII. századi sárospataki kéziratoss énekeskönyvek és versgyűjtemények*, Debrecen, 1992, 9–11.

57 SZELESTEI N. László, *Egy Faludi Ferencnek tulajdonított vers szerzője: Bíró István*, ItK, 102(1998), 534–535.

58 A papi szeminárium éveit Pozsonyban töltötte, s a kispapok irodalmi társaságának tagjaként, szerepe lehetett Révai Faludi-kiadásának megjelentetésében.

*„Más valaki toldta bé emez Éneknek Vers kötetjei közé
a' kézről kézre járó le iratás közben”⁵⁹*

A variogenezis és topogenezis fogalmait Csörsz Rumen István vezeti be a köz-költészeti szövegekben végbemenő folyamatok megnevezésére. Míg az előbbi a folklorizálódó szövegeket „az *egy szöveg* → *sok szöveg* mozgásterében” ragadja meg (hogyan nyílik meg egy szöveg más szövegek előtt), addig a topogenezis az invariánsok közötti rokonságot próbálja feltérképezni: az a retorikai készség, „amely lehetővé teszi a toposzokból való moduláris gazdálkodást, n+1 szöveg létrehozását”.⁶⁰ Az alábbiakban Küllös Imola tipológiáját követem a Faludi-szövegek köz-költészeti létmódjának bemutatásában, aki Amade-tanulmányában a variálódás négy, egymástól nem elkülöníthető szintjét nevezi meg.⁶¹ Az első a morfe-matikus szint (fonémák, szavak, szórend cseréje, a közlés irányának megváltozása). A lexikai változatokat a szintaktikai változások (Csörsznél „a strófákban végbemenő strukturális változások”) követik: rövidítés, bővítés, „széténeklés”, a szótagszám és az ezzel összefüggő strófaforma változása. A harmadik szintet a formaváltozatok jelentik (ide tartoznak stílusváltozatok), míg a negyediket a téma- illetve műfajváltozatok képezik (parafrázis, inverzió, travesztia). Ez utób-bit Csörsz már a topogenezis szférájába utalja mint a toposzok különböző használati formáit (ide tartozik többek között a rímtoposz és a metrikai toposz is).⁶²

„Ha valami hibát találna hugom Aszony bene meg igazétsa”⁶³

A változatképződés számtalan formája jelenik meg a kéziratokban rögzített szövegekben. Mivel a köz-költészeti alkotások esetében a repetitív jelleg és a szövegek hatása az elsődleges,⁶⁴ a szöveggazdák is ennek megfelelően alakítják, szerkesztik vagy írják át a verseket aszerint, hogy saját ízlésük, megítélésük alapján milyen formai vagy tartalmi változtatást tartottak fontosnak. A nyílt szövegek létrejöt-tének egy kevésbé tudatos folyamatára utalnak azok a variánsok, amelyekben a textológia szintjén megragadható az oralitás közvetlen belépése az írásbeliségbe. Ilyenkor a lejegyzett változat talán az elhangzás állapotához áll közelebb, s gyakran a „félrehallás”, félreértés vagy meg nem értés nyomát tükrözi.⁶⁵

59 FALUDI Ferenc *Költeményes Maradványi*, i. m., I, 24.

60 CSÖRSZ, *Szöveg szöveg hátán...*, i. m., 32–33.

61 KÜLLÖS, *Amade László...*, i. m., 81–82; l. még CSÖRSZ, *Szöveg szöveg hátán...*, i. m., 178–185.

62 *Uo.*, 33–34., 67–70.

63 Levéltöredék az MTA Kézirattárából (RUI 8r 193/25/30).

64 KÜLLÖS, *Köz-költészet és népköltészet...*, i. m., 29.

65 Mészáros Ignác versgyűjteményében például egyes szavak helye üresen marad (legtöbbször amelyek lejegyzése egyediségük miatt más énekeskönyvekben is nehézségbe ütközött).

A szövegek mind földrajzi, mind társadalmi értelemben „határtalanul” áramlanak, ezért a „befogadhatóság” érdekében a felhasználók gyakran megváltoztatják a nyelvjárási sajátosságokat vagy a deákos-klasszikus műveltség számukra jelentéssel nem bíró jegyeit. Nyelvjárási fonémaváltoztatásokat mutat például a *Horváth János-énekeskönyv*, illetve a *Pannonhalmi énekeskönyv* anyaga, de Verseghy másolata is a Tisza-vidéki nyelvjáráshoz áll közelebb feltételezett dunántúli mintájához képest.⁶⁶ Ugyanakkor nyelvjárási és „nyelvhelyességi” tekintetben maguk az autográfok sem egységesek (a szombathelyi példány nyugat-dunántúli sajátosságaival szemben a korábbra datált *Múzeumi autográf* a mai irodalmi nyelvhez áll közelebb).

Az átalakítások nagy része az egyszerűsödés irányába mutat. A lexikai variánsok közül a szavak / szintagmák cseréje többnyire ezt jelzi.

A XIX. század végi nyelvészek által is megfejteni próbált „otsó nyulakat” jelzőjét gyakran cserélik ki „félénk”-re (például a *Baky Rudolf-énekeskönyvben*, *Mészáros Ignác gyűjteményében* vagy a *Szép világi énekekben*), egy Erdélyi Jánosnak beküldött változatban „alvó”-ra (MTAK RUI 206/118). Farkas Pálnál „friss futó nyulak” szerepelnek. A *Felelő énekben* legtöbbször a „Mint az evet felültében / Meg sem mozdul lágy nyergében” hasonlat okozott problémát,⁶⁷ ezt az utóbbi gyűjtemény összeállítója így oldja meg: „mind szép lóra fel ültében...” (Rákosi S. *Holmijában*: „mint szép lova...”). Több forrásban szerepel a *Phyllis-beli* „Hamis, titkos, *dévaj sziv*” szókapcsolat helyén a kontextusba nem igazán illeszkedő „de vaj sziv(e)” változat (Rákosi, *Vajasdi, Analekta*). Ugyebben az énekben a sokféle „szív” egyik jellemzésében, „Ez kendőzik, fürtet *visszál* / Százszor tükeréhez fut”, a *visszál* igét módosítják: „visel” (*Mészáros, Rapos J.*), „vesz rá” (*Dugonics*), „választ” (*Analekta*). A *Zichy Franciska-ék.* az egész sort kicseréli: „Ez könyökik vízben fürdik...”. Ugyancsak szokatlan igének számít a *megverdődnék* („Satyrosok *megverdődnék* / Tépik egymás szakállát”), ennek lexikai variánsai például a „meg verődnek” (*Páter Vitus-ék.*), az „öszve vesznek” (*L. J.-ék.*) vagy a „verekednek” (*Zichy Franciska-ék.*). Egyszerűsít az *Erdélyi-ék.*, illetve *Bándi Péter énekeskönyvének* összeállítója is: „Félnek ne talán tán Tanítójok meg verje tenyereket”, illetve „Félnek, netám professzorok / Megcsapassa bőröket” (Faludi: „Félnek, netán preczeptorok / Megszegdelje bőröket”).

Néhány kéziratban az általánosabb „Sokkal bíztat ajánlása” a konkrétabb „csókkal”-ra cserélődik (például Rákosi Sámuel *Holmijában*, *Izsák Sámuel* vagy *Resetka János énekeskönyvében*). A közköltészeti közegben túlságosan is egyedi stílusjegy, az „álomkincs” metafora helyett egy „köznapi” jelzős szókapcsolat áll a *Forgandó szerencsében*: „Szerentsére tsak úgy tekints / Ajándéka *merő kints*” (Stoll 458).

66 FALUDI Ferenc *Versei, i. m.*, 112.

67 Mészáros Ignác első kötetében ennek a szónak a helye üresen van hagyva.

A mitológiai eszköztár „lekopásának” példái *Barra János énekeskönyvében* a nimfák „nem fák”-ra való cserélése, az „Echo néki válaszol” szintagmának a lokális vonatkozású „e kálnoki válasszal” való behelyettesítése. *L. J. énekeskönyvében* nimfák helyett „leánykák” „kelletik magukat”. A *Világi énekek* (Stoll 277) „félrehallása” szerint Pán helyett „Párim” szerepel Dorindo esküjében, Izsák Sámuel *Quodlibeticorum*ában a „lovát más úgy nem ugrattya” változat („Márs” helyett). Farkas Pál „megtisztítja” a pásztorköltészet szereplőitől Faludi tavaszversét, a „Pásztor után sétálgatni, / Musicáját meghallgatni, / *Corydon dudáját, / Mopsus furugláját*” szövegrész végét így írja át: „midőn fujja sipját, vezeti az nyájját”. A *Lőcsei ék.*-ben csak *Corydon* szerepel: „*Corydon Dudáját, séró furulyáját, ugrató sépját*”.

Talán felekezeti indíttatású beavatkozást enged sejtetni a *Dr. Horvát-énekgyűjtemény* töredékén a „Te Deum borok” „*Derék Borokra*” való változtatása. Ugyancsak az általános fele mozdítja el a szöveget az az utólagos javítás a *Benkes István-ék.* Szent István-énekének utolsó szakaszában, ami az eredeti kontextus elhalványodását és a versszöveg aktualizálását is jelzi: „Attya mellett itt lesz fia / Már meg testesült Angyalunk / Meg szerzi eszt *Két Mária / Égi s földi* Aszszonyunk (a javítás: *Szuz Mária / mi mennyei* Aszszonyunk). Szintén a *Mária Teréziára* való utalást „emendálja” a már említett *L. J.-ék. Nadasdy Koporsó versei*: „Hogy ontsam véretem / A hazáért” (Faludinál „Asszonyomért”). Ennek ellenkezőjével is találkozhatunk. A *Kenyeres János-ék.* egy újabb sorral toldja meg a verset: „Asszonyomért / ’s Királynémért.”

A „szebbítésre”, az erősebb kifejezések átírására is találunk példát. Már az első kiadók vitatkoztak a „*rágjuk / vágjuk* apróra szíveket” variáns létjogosultságán. Mészáros és Verseghy a „gázoljuk bűdös véreket”, Farkas Pál a „*Vágjuk* apróra testüket” sorra cseréli. Szintén a tamási nótárius a „bűdös” jelzőt „*piros*”-sal helyettesíti (egy másik forrásban előfordul a „gázoltuk az *eő* véreket” változat is), illetve a sor folytatásaként „ki atták ők már lelküket” (az autográfokban: „*Patvarba / Pokolra* úztük lelkeket”, „*És kikergettük* lelkeket”). Az „*Ásit* Faunus és nyujtózik / *Rut torháját* kiveti” sort is átesztétizálja: „*állmas* szemét föll veti”. Ugyanott, talán a „*Venus* mérgétül való” „megtisztogatás” jegyében, a pásztorok nem „szerelmüket”, hanem „jó kedvüket” emlegetik.

A stilizálás példája az *S. F.-verseskönyv* receptuális részének pipa-verse. A „sonetto” két tercínáját egy négysoros szakasszá fogalmazza át:

Oh ember! Rövid életednek
így lesz ám majdan vége,
Mint a füstök enyésztenek
Ilyen lesz el tűnése

(Faludi: „Sótt nem csall, leczkét ád elmémnek, / Mert így lesz vége életemnek, / Élő ember, gondold meg: // Mint a füst oszlik hirtelenül, / Ugy magad is, fontold meg, / Elcseppensz egykor véletlenül!”.)

Megtörténhet, hogy a szerzői szövegbeli jelentés az ellentétébe fordul át. Nem kifejezetten építi Dorindo apológiáját a Horvát István által beküldött töredék szövegváltoztatása: „Kivel tréfáltam /... / Szenteb Náladnál / Nagyob Náladnál / *És igen szép.*” (Faludinál: „De nem olly szép!”). *Baky Rudolf énekeskönyvében* a máshol „lator” vagy „hamis” Dorindót a „bátor” jelzővel illetik, a *Pesti-ék.*-ben a kellemetlen vendégre: „Jó hogy tőlünk elpatkolt!” helyett „Kár hogy tőlem el patkolt”.

A személyragok megváltoztatásával Clorinda és Dorindo párbeszéde értelmét veszti a *Vajasdi N. Károly-ék.* lapjain – „Nem úgy Klorindo / Kivel tréfáltál / Akit imádtál / Nem földi kép” – hiszen az igék itt a beszélőre, a hűtlenséggel gyanúsított Dorindóra vonatkoznak.

A rímcsere is gyakran előfordul a szavak, ragok vagy a szórend megváltoztatásának eredményeként. Néha megbomlik a rím, például „Erre ki ki puha ágyát elfelejti talpra áll / Oda rugja nyoszotájját, és az egész erdő ég” (Farkas Pálnál), máskor azonban adaptálják: „...embereket fárasztják/... ezeket megmondhatják” (*Erdélyi-ék, A Hajnal*), vagy „Szatyrusok verekednek (...) Szarvakkal öklelkednek” (*Zichy Franciska-ék.*)

Gyakori, hogy az ezen, illetve a folklorizáció következő szintjén végbemenő változtatás a vers értelmének vagy metrikai „épségének” a rovására történik. Olykor a versek teljes amortizációjára is találunk példát.

A főként morféma-/szó-szinten variált szövegváltozatok után lássunk néhány szintaktikai szintű változást. Ide sorolhatók a rövidítések, egyedi strófákkal való bővítések, szótagváltoztatás stb.

A korszakra jellemző „szervetlen kompozíció”⁶⁸ egyik megnyilvánulási formája a versszakok (vagy sorpárok) rendjének felcserélése. A *Világi énekekben* például (Stoll 516) a Nádasdi-epitáfium szakaszainak rendje a következőképpen alakul: 1 3 2 5 4 7 8 6.

A szótagszám-változás legtöbbször metrumváltáshoz vezet (például „Ne a kosár videl veled / benne az obsit leveled!”). Ennek zenei okai is lehetnek: a választott dalam ritmusához igazítják a szöveget. Verseghy *Parnasszusában* Faludi *Remetéjét* a hárfához „kapcsoltatni szokott éneklés” jegyében írja át, a szakaszok első két sorát következetesen 12 szótagúra rövidítve: „A kemény kősziklák kietlen keb(e)lében; járatlan barlangok elrejtett (mély) öblében; a vadon erdők közt találtam kedvemet, és lelkem ki hűltig itt töltöm életemet. // A büszke szín világ sétályon (fris) bársonba; egy kevés rongyalis be érem (én) azomba; ma holnap a kigyók fel bontják *béletemet*, az apró férgetskék elosztják *testemet*” stb. (zárójelben a kihagyott szótagok).

68 SZIGETI Csaba, *Magyar versszak*, Bp., Balassi, 2005, 225.

A rövidítés megfigyelhető például a *Lócsei ék. Nádasdíjában* (hiányzik a 2. szakasz). Farkas Pál a *Tavasznak* csak öt szakaszát veszi át (1 2 3 6 7), *Kún Sámuel énekeskönyve* (Stoll 776) *A hajnal* első három versszakát.

Az énekek gyakran nemcsak „helyszűke” miatt rövidültek le. Az egyes strófák-sorparók kihagyását értelmezhetjük szelektálásként, az ízlésnyilvánítás jeleként is (ki mit tartott fontosnak vagy szépnek az adott szövegből). Egy másik lehetséges ok a *pars pro toto* elve. Csörsz Rumen István az *ad memoriam* technika kései hatását látja ebben:⁶⁹ a rögzített szakasz(ok) az egész felidézését szolgálták. Nagy valószínűséggel ez érvényesül *Kovács Ferenc énekeskönyvében* (Stoll 326), aki *A feszülethez* első versszakának variánsát jegyzi le, illetve Pálóczi Horváth Ádámnál, az *Ötödfélszáz énekek* 117. énekében, ahol *A tolvaj Amor* cím alatt a *Phyllis*nek csupán az első szakasza szerepel. A hangjegyekkel való rögzítésnek szintén lehetett ilyen vonzata (például a *Fillis* Demjén Sámuel *Világi nóták hangjegyekkel* című gyűjtésében).

A rövidítésnél azonban jóval érdekesebb az a jelenség, amikor a szöveggazdák egyéni sorokkal, strófákkal bővítik ki a verseket, illetve ha a versszakok-sorparók kiszakadnak az eredeti szövegből, s vándorstrófaként épülnek be más közköltészeti produkciók szövetébe.

Két új sor jelenik meg a *Pray-Miscellaneorum* harmadik szakaszában:

Vitézit nyomtam,
Rab-szíjra vontam
Be szántolt táborát
Sok festett sátorát
Le tapottam.

Az új szakaszokkal való bővítésre álljon itt néhány példa Farkas Pál gyűjteményéből:

A Hajnal

Egy Szép Sziv Örvendeztető Ének az Hajnali Üdőrül. Nota Propria

9. Csitseregnek a Patsirták, szárnyaikon lebegnek,
föl ébredvén Béres szolgák, ásetozván sietnek,
az ekékhez furkójokkal, sok Ökröket kergetnek,
füttyörésznek brázdájokban, munkájoknak örülnek.

A versszakok sorrendje: 1, 2, 3_v, 4, 6, 7_v, 8_v, 9, 10, 11_v, 12, 13_v, 14_v, 15_v, 16_v, 17_v, 18_v, + szakasz, 19, 20.

69 Csörsz, *Szöveg szöveg hátán...*, i. m., 186.

Erdő

13. sz. a Révai második kiadása által lábjegyzetben közölt változat, ezt követi:

14_v

R2

Farkas Pál

Másra bizza nap' járását,
Másra bizza lovait:
Itt keresi multságát,
Itt forgatja nyilait.

másra bizza a szekerét, másra bizza lovait,
Máshol től[t]i multását, Ugy forgattya sugarit

+ szakasz:

Szép hajnalban sugarassan világította Utzákat
A Puskások az erdőkben lövöldözik vadakat

15_v:

+ szakasz:

Föl jöt Phoebus már Magossan Az egek közepére
Vadászatot, más Munkákat félben hagyván, ebédre
ki ki siet hus fák alá, mégyen a Pihenésre
igy fáradván szép haszonnal haza jutnak estvére.

Nem mind vigasság a vigasság

A Vigság nem mind Vigság

A Faludi-vers két utolsó szakasza helyett:

5. Titkomat ki jelenteni
mit használ azt ki mondani	Éppen nem is tanácsos,
nem lehet sinki [!] orvos.
6. Az egekre egyedül hát
onnét várja orvosságát	bizom minden dolgomat,
jobbithattyák Sorsomat
7. But, Vigságot bár szemléllem
mind a kettőt mérsékellem	néha néha szívemben
latos serpenyőtskémben
8. A sántával santikálni
a síróval együt sirni	régi jó szép tanátlás,
bus szívnek nagy orvoslás

9. A vig szivvel vigadozni Szivet hozzá kaptsolni,
kedves illat így áldozni erköls éltet így élni.

Új kontextusba kerülve a szövegek gyakran más stiláris töltetet kapnak, s az eredetiben talán kevésbé „érzékeny” Faludi-strófák a századvégi divatosabb érzékeny dalköltészet felé közelítenek. Ugyanakkor az elvariálódás különböző formái ezekben a vándorstrófákban is folytatódnak. Ennek egyik példája a kolozsvári *Henter-verseskönyv* egyik darabja, amelybe Faludi *Azon senki ne építsen...* kezdetű verse épült bele, kissé átformálva az érzékenység szellemében,⁷⁰ s ami ilyenformán már a topogenezis határán jár. Egy Faludi- és (Faludiból inspirálódott) Verseghy-sorokat felhasználó érzékeny dal (*Ah Erdűk! Erdűk!...*) szakaszai között a *Clorinda* soraival találkozunk.⁷¹ Vándorstrófaaként illeszkedik a *Barra János-énekeskönyv* iskolai propozíciós versgyakorlatra emlékeztető, s a verselő „tehetségének korlátait”⁷² tükröző szövegébe az *Erdő* néhány szakasza.⁷³

Ugyancsak a parafrázishoz közelít a *dr. Horvát István-kolligátum* udvarló levéltöredéke. Ez utóbbi azért is érdekes, mert működésében mutatja meg a köz-költészetté váló szöveget. Nemcsak azzal, hogy az éneket („Notaja ugyan rendes”) az udvarlás kontextusába helyezi,⁷⁴ hanem a szabad variálásra való felszólítás által is, jelezve, hogy a „nyílt szöveggé” válás folyamata korántsem zárult le: „Ha valami hibát találna hugom Aszony bene meg igyéztsa.”

A „kincsestár kulcsa”⁷⁵ (?), avagy a topogenezis

A Faludi-verstől meglehetősen eltávolodik az a századvégi *Nádasdi*-parafrázis, amely az osztrák–török háborúk kontextusába helyezi az eredetileg a poroszok elleni harcra buzdító szöveget.⁷⁶ Nemcsak a helynevek aktualizálódnak (Schweidniz, Boroszló helyett Nándorfehérvár bevétele az aktuálpolitikai esemény, amire utalás történik), illetve a „burgus kölykei” cserélődnek „pogány szivü Törökökre”, hanem a vers egészében átíródik. A vers tehát 1789 végén, vagy azt követően keletkezhetett, azoknak az alkalmi költeményeknek a sorát gyarapítva, melyek a korabeli török háború csatáiról, hőseiről készültek. Talán – Baróti Szabó Dávid verséhez hasonlóan – itt is a *Hadi és Más Nevezetes Történetek* által

70 Függelék 1.

71 Függelék 2.

72 KOMÁROMY, *i. m.*, 9.

73 Függelék 3.

74 A sorok kiemelt betűit „megolvasva” kiderül a levél küldőjének neve: Antal.

75 CSÖRSZ, *Szöveg szöveg hátán...*, *i. m.*, 33.

76 Függelék 4.

ugyanebben az évben közölt metszet, illetve annak leírása adhatott ötletet.⁷⁷ A felaprózódott Faludi-vers „morzsáit” későbbi történelmi eseményhez kapcsolódva, 1809 körül keletkezett ponyvanyomtatványok, ugyancsak császárhű, a magyar nemességet mozgósító lapjain is megtaláljuk:

Fel-üllok a' lovamra
Kényén nevelt fakómra
Nézek Vitéz társimra
Beollna [!] magzatira (...)

Bellonának született fiai,
Márs Iftennek ki válafztottai (...)

Most az idő, mellyben majdan
Ti méltán ditsértettek
Ha villogó fegyvertekkel
Ellenséget *űzitek*
És nemes vitézségtekkel
Táborát meggyőzitek

Törd öszve Magyar karoddal
Szerentséje kerekét
Vesd meg hamislelkűségét,
*Gázolj kevély vérében*⁷⁸

A parafrázisok, travesztiák legjobban körülhatárolt csoportját *A feszülethez* variánsai alkotják. *A Leánytársim, sírjátok...* incipittel terjedő változat megtalálható a *Lócsei ék.*, az *Erdélyi-ék.* és az erről készült Jankovich-féle másolat (NDGy, IV, 82.), illetve a *Borzi Nagy Iván-ék.* lapjain. Címe (*Aria de Jefte, Az Jephthe Leányáról*), az ószövetségi tematika és korai datálása alapján feltételezhetjük iskoladrámai eredetét. A vers travesztiájának ugyancsak drámai közegben való felbukkasására hívja fel a figyelmet Küllős Imola.⁷⁹ Legkorábban 1765-ben az *Omina vincit amor* pálos iskoladráma közjátékában, a *Kocsonya Mihály házasságában* jegyezték fel vénleánypanaszként, majd egy XIX. század eleji Zsuzsánna-játékban („Bús szemeim sírjátok / Könnyeim omoljatok /

77 *Első folyóirataink: Magyar Museum*, s. a. r. DEBRECZENI Attila, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2004, II. 151.

78 Ponyvanyomtatványok kolligátuma, OSZK 821.132–821.158., az első idézetek forrása: N. ÉDES István, *A fel-keelő nemes sereghez intézett nogatások...*, Komárom, 1809. (821.139.)

79 KÜLLŐS, *Közköltészet és népköltészet...*, i. m., 110.

Eső szakadj fejemre / Forrás fakadj szívemre”).⁸⁰ Incipitje alapján a közjátékot indító ének áll a leközelebb az összöveghez, s – paródia volta ellenére – talán ez lehet az átvezető kapocs a nagyböjti énektől a későbbi travesztiáig (az első versszak: „Szűzek, iffjak sirjatok / Rajtam szomorkodgyatok, / Vig tanácsot adgyatok, / Mert búm s- bánatim nagyok”).⁸¹ Ugyanennek a szövegnek a Napóleon-kori inverziójára bukkant Csörsz Rumen István Rummy Károly György Erdélyi Jánoshoz került kéziratában („Jértzék, Tikok, sírjatok! / Elmentek a Kakasok”).⁸² A sort egy kolozsvári kézirat Judit-napi köszöntőjével egészíthetnénk ki: „Örvengyen ma minden szív / Aki ezen házhoz hív” (*Benczédi György-ék.*).

Parafrázisra gondolhatunk Pálóczi Horváth Ádám *A barátság csak kettős társaság* című versének első strófájában (158. ének):

Pálóczi Horváth

Sem drágább kincs, sem ritkább nincs, mint az a hűség,
S mint az az egymáshoz való igaz-lelkűség,
Mellyel társához a hiv Barát és egyenes szív
Viseltetik, ez míg élünk, egy gyönyörűség.

Faludi

Nehéz jó barátat,
Szives igaz társat
Találni;
De tőle nehezebb
És keservesebb
Elválni!

Mert a két szív
Olyan kincs,
Ha egymáshoz hiv,
Mellynél drágább nincs.

Ebbe a kategóriába tartozik a *Temetési öröm* S. F versei között,⁸³ ami a kötetben szintén megtalálható Faludi-vers, az *Útravaló* travesztiája, illetve Verseghy *Koporsó verse*, amit nem sokkal előz meg a gyűjtemény lapjain a mintaadó Nádasdi-epitáfium Faluditól.⁸⁴

80 Uo.

81 *Pálos iskoladrámák, királyi tanintézmények, katolikus papneveldek színjátékai*, kiad. VARGA Imre, Bp., Akadémiai, 1990 (Régi Magyar Drámai Emlékek, XVIII. század, 3), 164–165.

82 Csörsz Rumen István, *Egy Faludi-vers travesztiája Napóleon korából = Summa: Tanulmányok Szelestei N. László tiszteletére*, szerk. MACZÁK Ibolya, Piliscsaba, PPKE BTK, 2007 (Pázmány Irodalmi Műhely, Tanulmányok, 7), 49–52.

83 Függelék 5.

84 Függelék 6.

A textológiai értelemben vett variáns és az átdolgozás-átköltés⁸⁵ határát olykor nehéz megállapítani. Ezen a határterületen mozognak például Farkas Pál gyűjteményében a kontaminált strófákban bővelkedő *Erdő*, *A Hajnal*, és részben a piarista Végh János versgyűjteményének jambusokba „átal tett” Faludi-darabjai. A parafrázisnál, travesztianál jóval nehezebben megragadható a metrikai toposz, illetve a rímtoposz kategóriája, hiszen itt egy olyan eszköztár használatáról van szó, amivel maga Faludi is élhetett és élt.

A pannonhalmi gyűjtemény, *S. F. versei* (STOLL 1168) auktoriális része számos témát, motívumot (címet) vesz át a kötetben feljegyzett Faludi-versekből: pipa, szerencse, Cupido, remete, hajnal, Phoebus szekere, Fillis. *A Tavasz* című szerzemény (az incipit kivételével), az azonos téma mellett számos motívumot, parafrázált sort kölcsönöz Faludi munkájából. *A Gerlitze* esetében a verseskönyv másik felében lejegyzett *Clorinda* versformája metrumtoposzként működik, s a *Fillis hűsége* című versben a szív-hív rímtoposz is felbukkan („Oh Fillisem! ládd ez a szív / Te hozzád mindörökké hív”).

Ugyanez a rímpár számtalan gyűjteményben megtalálható, és különösen azon verseskönyvekben, amelyek Faludi-szövegeket is tartalmaznak, felmerülhet annak gyanúja, hogy a rímtoposz arra vezethető vissza.

Mert csak te vagy az a szív / Kihez holtig lészek hív (*Vajasdi N. Károly-ék.*)

Színes szív kölcsön hív” (Pálóczi Horváth Ádám)

Nincs mindennél igaz szív / Ritka ki igazán hív (*Mindszenty Dániel gyűjteménye*)

Nem igaz szív / A melly nem hív... (Borzi Nagy Iván, MTAK RUI 8r 206/59)

Ez a tiszta Magyar szív / Marad ez mind holtig hív...

Magyar szív / Holtig hív... (MTAK RUI 8r 206/138)

A szerentse csak jádzik, / Hol fel hol alá láttzik / Néha mézzel tsalogat / De majd mérget osztogat / Magam ezt tapasztaltam / A szép szó tsupa színes kép / Mely meg ragad mint a lép⁸⁶ (*Vajasdi*)

A fenti rímtoposzok is jól mutatják, hogy a topogenézis szabadon felhasználható „kincsestárának” elemei több évszázados múltban gyökereznek és messzire nyúlnak előre, a kölcsönhatások szövevényének felfejtése pedig itt nem lehet feladatunk.

85 ORLOVSZKY, *Micsoda madár?...*, i. m., 50.

86 A *Nincsen neve* szakaszvégi rímei: kép – ép – csép – pép – lép – cserép – szép – tép szintén a topogenetikus játéktér részét képezték.

Függelék

1.

Henter-verseskönyv, 13a–14a

Más Enek

- 1ő Resze Szerettelek álnok Lélek, de nem szerettél
Szemmel szóval tsalogattal szivel gyűllel
Abban lelted kedvedet hogy robba tettel
Titkon annak árultál a ki szerettel.
- 2 resz Hízlekedve ki kémelelted titkos tzélotat
Ugy szivemről számra tsaltad minden titkomat
Titkaidból valamit te is mondottál
Csak hogy mesterségesen jégre tsalhassál.
- 3ik resz Isten hozzád ély kedvedre azzal kit szeretsz
Tellyen abba minden kedved hogy engem meg vetz
De hid el a magas ég semmit se feleit
Mikor leg többet remelsz akkor hanyat ejt.
- 4ik resz Nem szeretlek már én többbe nem szeretlek már
Erre tanitot engemet az nekem tett kár
Tudom aszt is okom nints több panaszra mint az
Hogy egy szivhez más sziv sints valoba igaz
- 5ik resz Azon senki ne épitsen hogy vigadni lát
Vagy ki derült vig homlokom egy kis jo szint ád
Kedvet ott is tanultam mutatni szinel
Hol többi köszt mulatok beteges szivvel.
- 6ik resz Volt örömem bánatom is igen sok izben
Ebben s abban volt nagy részem tellyes éltembe
De több vólt az bánatom vig örömemnel
Eszt így fogja hordozni szivem a mig él.
Vege.

2.

RUI 8r. 193/25/21

Aria

1. Ah Erdűk! Erdűk!
Zűldellő Erdűk!
Hová lett kedvem?
Meg epett Szivem,
El tőnt örömöm.

2. Ah Erdűk! Erdűk!
Zűldellő Erdűk!
Sokszor sétáltam
Vigan múltattam
Zűld árnyéktokban.

3. Itten Narczissok
Szép Hiacyntok
Oldalom körül
jártak fel-s-elűl
Reám Mosolyogván.

4. Itten a Flora
Gyenge Virágra
Nyújtotta kezét
Szaggatta szépét
Nékem ajánlván.

5. *Itten Dianna*
Midőn sétálna
Vadat kergetvén
Sokat meg ejtvén
Én hozzám jöve.

6. Nimphák karjai
Szép játékjai
Rendes tánczai
Diszes Tréfai
Itt Vigasztaltak.

7. Pan furulljája
És ugró nyája
Orpheus ama
Héres Harfája
Volt mulatságom.
8. De Erdük! Erdük!
Zöldellő Erdük!
Mondgátok nékem
Ki vitte-el szívem
Szép mulatságát.
9. Im halljad! Edük
Tudtodra adgyuk:
Sok irigykedük
Hamis kérkedük
Rosz Kereskedük
10. Halljátok Erdük!
Okát ezt adgyuk:
Isten akarta
Ambár nem hadta
Búban Szívemet.

3.

Barra János-ék., 23–27.

Sebes szárnyal vig jelekkel
Az holnapok repülnek
Lagy meleggel fris szellőkkel
Kikelethez készülnek
A víg tavasz kezdetével
A komor tél költözik el
Erdő mező dolgot mivel
Zöld köntösben öltözik

Fejer köntös jegyes [!] fedel
Már a mezőt nem fedí
A természet máskeppen jár
Magát olly rendben szedi

Ember barom minden állat
Víg tavaszal ujulnak
Pasztorok is vonnak valat
A tűz mellől tagulnak

A nagy hegyek küs [!] mezők
Szabad szállást keszitnek
Tsokros bokros szalos erdők
Völgyeket ekősitnek
Szálás erdőknek teteje
Zöldsegetől vidamulnak
A virágok szep mezei
Egeszen meg ujulnak

Midön tamad nap sugárral
Fel zendül a Jeles nap
Jön fel plebus [!] uj világgal
A Szarnyas nep fakra lep
Bus Gerlitze regi sorsát [!]
Fel keresi utnak kél
Minden madár kiáltya társat
Zengesektől zeng a hegy

Panis fuja trombitáját
E kálnoki válaszsza
Viszi hamar illy postáját
Kej fel a ki aluszol
Venus immár a nem fákkal
Ide járul tanczra kel
Szűz nim fákkal Grátiakkal
Járulnak mindenek [!] igy él

Nohát müis elméssereg
Minervának magzati
Mert az idősem kesereg
Kilennc musák rajzári [!]
Vitorlákot ki terjeszven
A mezőre repüljünk
Kedvünk vig szelnek ereszven
Vigságban el merüljünk

Magos hegyek szelid erdők
Pan Istenünk satora
Hantos halmok hizte [?] ernyök
Dianák udvara
Szüz nem fáknak vig utzaja
meg tetzik hogy ujulnak
Dialesek palotája
Ha hozzátok járulnak

4.

Vutskits-ék. (1798), Ms 1625 (STOLL 442.)
87a–88b. CXXVIII. Enek

[Laczkovits János verse; *Magyar Kurir*, 1789. november 4.]

1. Talpra esett Vitézek! Trombitánk rivadgyon
Szelek Postáin hirünk had nyargaljon
Agyuk menydörgési
Enekek Zengési
Szaggassák az Egeket
Hirdessék a nevünket
2. Meg vettük Várait Nandor Fejér Várnak
Országunk haidoni leg első kulcsának
Vertük a Táborát
Rontottuk Udvarát
Pogány szívü Törököknek
Kereszténység Olyvének
3. Tornynos kö falait földig le rontottuk
Mecsetes Templomát porán, hamván hagjtuk
Fene kevélységét
Poklos dölyfösségét
Meg alacsonitottuk
Porát Lántzra jutattuk.
4. Villam Pattantyuít hoztuk halgatásra
Dühüs Orditasit nyögő jajgatásra
Konczoltuk rongyait
Öltük porontyait
Pusztitottuk Joszágát
Meg törtük avadságát

5. Egeket csapkotta sebess Tüznek lángja
A Földet el telte sebben estek jajja
Döntöttük falait
Egettük Házait
Mint Barmokat Öldöztük
Vas Lántzokkal kötöztük.
6. Dörgöttek agyuink szörnyü Menyborgéssel
Hullottak a Bombák Zaporos eséssel
Tüzes Patak Várban
Folyt mint Viz árkában
Minden pörgölt enyészített
Hammu. 's. porrá égetett
7. Boltozott Tetei pompás Palotáknak
Omlottak Falai Kö Száli Tornyoknak
Bástyák hasadoztak
Vas Kapuk Szakadtak
Volt nagy kurjangatás
Es iszszonyu jajgatás
8. Török Dög Testeken lejtö Tántzot jártunk
Istennek hálákat gyözedelmért adjunk
Mert Török igáját
Rabbá tettük nyájját
Harásoltuk mindenit
Fel prédáltuk Kincseit.
9. Ki üztük Belgrádnak roppant Városából
Ösi[n]knek Vérivel felépült Várából
Szakallas Lakosit
Holdnak a Zsoldosit
Rab Szijjakra aggatuk
Mint a Csordát hajtottuk.
10. Loboghatnak immár szabadon a Dunán
Szines Vitorláink Száván és a Dráván
Többé a Töröknek
Vámot nem fizetnek
Már szabadon mehetünk
Mikis kereskedhetünk

11. Ti Magyar Seregek már örvendeztetek
Győzelem Pálmát im ti meg nyertétek
Törököt öltétek
Mindenütt Vertétek
Fegyverteket mejjében,
Fördöttetek vérében.
12. Szerencsés Austria nézd Győzedelmedet
Országot hodito villám Fegyveredet
Oroszlány a néped
Szívében van képed
Tsak egy Laudon vezesse
Es a Császár szeresse.

5.

S. F. *versei*, 45–46.

Temetési Öröm

Hogy meg haltál jól esett,
Kár, hogy előbb nem vetett
Elődbe tört a' halál,
Olyan fínom fi valál.

Jól tetted, hogy meg haltál,
Tőlünk egyszer el váltál
Úgy is tested nem soká
A' könnyű szél ingatná.

Tsendességben nyúgodjál,
Kedved szerént alugyál,
Ne talántán fel keljél,
És még haza dötözgjél.

6.

Verseghy Ferenc, *A' Parnassus Hegyén zengedező
Magyar Músának szózáti...*

54. Koporsó vers

Ki erre bújdosol,
és még kint habozol
világnak kintseit
vadászván kényneit,
állapodgy-meg!

E falat', mely ékemet
el-zárta képemet
szemnek nyilaitol
szépnek ajakitól
jól tekintsd-meg.

Még-éltem tűz valék!
Ah sokszor lobbanék
látván kegyeseket,
mellettem ölyveket,
édes lángra

Ebreszték sziveket
sok ékes mellyeket
vagy tetző szinekkel
vagy hiv szerelmekkel
viszszont lángra.

Már múlnak tűzeim
mert sűrű könyveim
lelkemből forván
's reájok hűlván
hamvá teszik:

menny! Kérlek, ne sirass
felettem ne mulass
Ekesnek könyvei,
mert tűznek jelei,
tűzzé teszik.

Szeretett 1781^{dik} esztendőben 1^ő 9^{ben}, midön Modesta Szűz, a klostrom-
ba menvén, a világnak meg hala

Nro. 32.

Hol vagytok Pegafus, Parnafus leányi
Mulatozó Muzsák, Apolló' hűgái,
Legyetek szívemnek meg-vizsgálalóji
El-múlt öröimnek vizíza térítóji,

Nem kérem töletek Tullius' bölts nyelvét,
Sem vitéz Hektornak bátor, 's mérész
szívét,
A'vagy Achillesnek vagdalkozó kezét,
Tsak egyedül kérem szívemnek örömét.

Bújdosó erdőkön, kietlen mezőkön
Nints meg-maradálon sem hegyen, sem
völgyön,
Mint a' könnyű labda a' jádzó' kezében,
Szinte úgy van él'tem habok' tengerében.

Nro. I.

Ösztön a' barátságos mulatságra.

Jer, kit mérges gondok rágnak,
Bú felejtésére,
Ez ártatlan mulatságnak
Ébrefztő helyére;
Itt örvendezhetz,
Itt zengedezhetz
Barátid' kofzorújában,
Es szíves Tárfaságában
Kedved szerént vígadhatz."

Jer, kit a' lora üzöbe vett,
Kit Pandóra kerget,
Az írgyek' nyelve hány, vet,
'S Nevedre hint mérget:
Itt nints, a' ki árt,
Vagy kívánjon kárt;
Hanem minnyáján egy szívvel,
Barátságossal, és hívvel
Kettőztettyük kedvünket.

Jer, kit a' szerelem próbál,
'S könnyaidra vigyorog;
Pufzta reménységgel táplál,
'S rab szíjjadra hűnyorog:
Tedd-le bilintsed,
Légyen bár kintsed;

A 2

Hadd

Hadd nyugodjon fárat szívéd,
Talán majd meg-hódol híved;
Itt febedre önthetz írt.

Te-is Bölts, ki könnyeidnek
Közepette járíz, kélíz,
'S gondolkodó ereidnek
Íjját meg-ne rontsz, félíz;
Hadgy egy kis időt,
Ugy vélíz új erőt;
'S ha van elméd háborúban,
Mulafe e' szép kofzorúban,
'S hidd-meg, új életbe lépíz.

Nro. 2.

A' Barátságról.

Az őszinte Barátság
Egy ritkán termő kints;
Mert ez olyan Buzgóság,
A' minél szebb, 's jobb nints;
Ez tartya az életet,
Az emberi Nemzetet;
Nó tehát,
Rajta hát,
Éllyen a' Barátság!

Éllyen a' szent Barátság,
Az a' szép illetség;
Kinél a' ízín Albokság,
'S tsoda ékletség;

Nem

CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN

Az első magyar lírai antológia: a váci *Énekes Gyűjtemény* (1799, 1801, 1803, 1823)*

Mezei Márta emlékére

A XVIII. század végi Magyarországon megszorodnak az egyszerűs (időnként posztumusz) lírai verseskötetek. Több költő műveinek együttes megjelenései viszont – az episztolákat nem számítva – inkább a bontakozó folyóiratokhoz, az irodalmi közélet műhelyközösségeihez köthetők. Az irodalomtörténet-írás érthető okokból a szerző fogalmának korabeli átalakulásaira összpontosít, s talán ezért szentelt kevés figyelmet egy alapvető, korai verses antológiának.

A váci *Énekes Gyűjtemény*ről eddig főként a folklorisztika szakirodalmában olvashattunk. A kiadványcsoport újszerűségéről már Kultsár István említést tett egyik híres programírásában (1811):

Igen kívánatos dolog volna, az ilyen,¹ a köznép hangján írott énekeket összegyűjteni, és közönségessé tenni. Ezt már elkezdte a Vácon készült *Énekes Gyűjtemény*, de ennek is csak két csomója jött ki.²

Erdélyi János szintén átvett néhány szöveget *Népdalok és mondák* gyűjteményébe (1846–1848). Előszavában már árnyalni próbálta a kérdést:

A magyar népköltemények gyűjtésének gondolata nem új, de fájdalom, nem is régi. *Énekes gyűjteményeket* ismerünk, minő 1803-ból a váczi, mellynek előszavában emlékezet vagyon egy, 1799-ben készült és megjelent gyűjteményről. Ez utolsót nem ismerem, de mennyiben a kezem között levő annak folytatása vagy

* Készült az OTKA 104758. sz. pályázat keretében, az MTA Bolyai János Ösztöndíj támogatásával. Előzetes összefoglalás a *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon* szócikkében (XII, 255–257.). Ez úton mondok köszönetet Forró Katalin (Vác), Violáné Bakonyi Ibolya (Csurgó), Kakasy Judit (Bp., ELTE EK), Hidvégi Violetta (Fővárosi Levéltár), valamint az OSZK Kézirattár és Kisnyomtatványtár és az MTAK Mikrofilmtár dolgozóinak segítségéért.

1 A *Híres Buda vára alatt* kezdetű allegorikus versre utal, amelyet ugyanitt közölt.

2 *Hazai és Külföldi Tudósítások* (1811), II. 83. Az 1823. évi felújított kiadásról ugyancsak hírt adott (l. alább).

utánzása lehetett, a mi szempontunkból tekintve, – nem igen sokat ért, mivel a benne megjelent dalok minden egyéb voltak mint népdalok.³

Szórványos említések (például Karcsú Antal Arzén váci várostörténete) után tudományos szempontból elsőként Sebestyén Gyula ismertette a sorozatot 1913-ban.⁴ Neki köszönhetjük a kiadástörténet részletes feltárását és az 1803. évi előszó közlését. Főként az 1799-es őskiadás népköltészeti adalékaival foglalkozott, hiszen „...a népköltési gyűjtések kiadása terén a váczi Énekes Gyűjteménynek éppen az 1799-ki mellőzött Első Darabja volt nálunk a vásári ponyva apró füzetektől független első nagyobb kísérlet”.⁵ Ő is felrótta az egykori szerkesztőknek, hogy mennyire kevés népdalszerű szöveget adtak közre. Az 1803. évi előszó⁶ viszont – a korai Herder-recepció nyomán, Révai Miklóshoz hasonlóan – egyáltalán nem népdalokról beszélt, csupán általánosságban az énekelte költészet gyöngyszemeiről. Látni fogjuk: a kiadvány ennek a daltermésnek sem a legelső, oralitáshoz közeli repertoárjából válogatott. Néhány, itt kiadott közköltészeti alkotáson túl ugyanis mindenekelőtt a népszerű (síteni vágyott), éneklésre alkalmas magyar műköltészet aranyalbumának szánták.

Az *Énekes Gyűjtemény* kutatásában a fentiek hangsúlyozása ellenére később is a folklorisztika szempontjai maradtak túlsúlyban, holott e forrás épp innen nézve a legkevésbé beszédes. Erre már Horváth János figyelmeztetett rövid, de adatokban gazdag jellemzésében, ahol számos vers szerzőjét azonosította.⁷ A kötetek filológiai adatait, közköltészeti vagy Csokonai-konkordanciáit apránként feldolgozták a különböző kritikai kiadások,⁸ s néhány fontos mondat is felbukkant a szakirodalomban, főként Mezei Márta tollából.⁹ Mindenütt kiemelik,

3 *Népdalok és mondák*, A Kisfaludy-Társaság megbízásából szerk. és kiad. ERDÉLYI János, Pest, 1846–1848, I, V.

4 SEBESTYÉN Gyula, *A váczi Énekes Gyűjtemény*, Ethn, 24(1913), 104–114.; Uő, *A váczi Énekes Gyűjtemény 1799-ki Első Darabjának egyik irodalmi forrása*, Ethn, 27(1916), 315–316.

5 SEBESTYÉN, *i. m.* (1913), 107.

6 Részletesen l. alább!

7 HORVÁTH János, *A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfig*, Bp., Akadémiai, 1978₂, 96–98.

8 *Arany János népdalgyűjteménye*, közzéteszi KODÁLY Zoltán, GYULAI Ágost, Bp., Akadémiai, 1952; *Ötödfélszáz énekek: Pálóczi Horváth Ádám dalgyűjteménye az 1813. évből*, s. a. r. BARTHA Dénes, KISS József, Bp., Akadémiai, 1953; *Csokonai Vitéz Mihály Összes Művei: Kritikai kiadás*, főszerk. SZILÁGYI Ferenc, SZUROMI Lajos, DEBRECZENI Attila, Bp., Akadémiai, 1979–2012 (a továbbiakban: CSÖM); 4. *Közköltészet 1: Mulattatók*, s. a. r. KÜLLÖS Imola, mts. Csörsz Rumen István, Bp., Balassi, 2000 (Régi magyar költők tára, XVIII. század, 4; a továbbiakban: RMKT XVIII/4); *Közköltészet 2: Társasági és lakodalmi költészet*, s. a. r. Csörsz Rumen István, KÜLLÖS Imola, Bp., Universitas, 2006 (Régi magyar költők tára, XVIII. század, 8; a továbbiakban: RMKT XVIII/8).

9 MEZEI Márta, *Dalköltészetünk a felvilágosodás korában*, ItK, 73(1969), 220–242, itt: 225; Uő, *Felvilágosodás kori líránk Csokonai előtt*, Bp., Akadémiai, 1974, 163–166. és másutt.

hogy a gyűjtemény alig közöl népköltészeti alkotásokat, s hogy főként a szanyi plébános, Nagy János versei dominálnak benne, de más egykorú szerzők munkái is megtalálhatók. Horváthnak van azonban egy elejtett félmondata, amelyre később még vissza kell térnünk:

Minde gyűjtések csak átmeneti típusok az igazi népköltési gyűjtemény s a régi módi kéziratos énekeskönyvek között, mely utóbbiak szintén vegyest tartalmaztak ismert szerzőjű, *meg már gazdátlan énekeket*. Különség közöttük a hagyománymentésnek sok esetben már világos tudata s szándéka.¹⁰

E tanulmány nem pótolhatja a téma monografikus feldolgozását, amelyet valaha Pogány Péter ígért: ez lett volna a váci nyomda ponyvatermékeiről szóló könyvének¹¹ folytatása. A kötet azonban nem készült el, Pogány hagyatéka ismeretlen helyre került, az *Énekes Gyűjtemény* pedig jó időre eltűnt a szakma látóköréből. Kerényi Ferenc volt az egyetlen kutató, aki újra felhívta a figyelmet az antológia körüli megoldatlan kérdésekre, például a szerkesztők személyét illetően. Márkánisan jellemezte a repertoárt is – annak továbbélésével, színháztörténeti és lokális szempontjaival együtt.¹² Egyrészt tehát szükségesnek látom összefoglalni mindazt, amit a kiadványról a korábbi kutatások feltártak, illetve eloszlatni néhány félreértést, másrészt a felmerülő kérdések némelyikére is megpróbálok választ adni, illetve ötleteket a jövődő kutatóknak.

I. Kiadástörténet

Az antológia összesen négy változatban jelent meg, különböző években. Összefüggéseiket elsőként (s jórészt máig helytálló adatokkal) Sebestyén Gyula tárta fel. Az általa bemutatott példányokon kívül sajnos továbbra is csak egy-kettőt ismerünk.

- 1) ÉNEKES Gyűjtemény. Első darab. [1799]
- 2) Második darab. [1801]

A két „darab” tudomásunk szerint csak egybekötve maradt fenn, de egyik kötetrészt címlapja sem árul el többet a pusztá címnél; a 2. egység MUTATÓ-

10 HORVÁTH J., *i. m.*, 98. Kiemelés tőlem.

11 POGÁNY Péter, *Folklor és irodalom kölcsönhatása a régi váci nyomda működése nyomán (1770–1823)*, I, *Vásári ponyvairatok*, Bp., MTA Irodalomtörténeti Intézete – Akadémiai, 1959 (Irodalomtörténeti Füzetek, 24).

12 KERÉNYI Ferenc, *Pest vármegye irodalmi élete (1790–1867)*, Bp., Pest Megye Monográfia Közalapítvány, 2002 (Előmunkálatok Pest megye monográfiájához, 3), 236–241.

ÉNEKES
Gyűjtemény.
Első Darab.

ÉNEKES
Gyűjtemény.
Második Darab.

A

ÉNEKES
GYŰJTEMÉNY.

ELSŐ DARAB.

VÁTZON;
Máramarosy Gottlieb Antal költségével. 1803

ÉNEKES
GYŰJTEMÉNY.

ÖSZVE-SZEDEGETTETT
ÁRTATLAN MŰLATSÁGÁRA
AZ
ÉRZÉKENY SZÍVERNEK
REDVERÉRT
EZER NYÓLTZ-SZÁZ HUSZON-HARMADIK
ESZTENDŐBEN.

Első Darabb.

VÁTZON,
Marmarosai Gottlieb Antal' és Ruttkay Gábor
Betűivel és költségével.

Az Énekes Gyűjtemény négy kötetének címlapja
(felső sor: a keltezetlen 1799. és 1801. évi kiadás; alsó sor: az 1803. és 1823. évi kiadás)

TÁBLÁjának végén is mindössze a VÁTZON. feliratot találjuk. Lehetséges, hogy 1799-ben valóban kinyomtatták az *Első darabot*, de – talán üzleti okokból – megvárták a folytatást, s csak együtt hozták forgalomba. Ezt bizonyíthatja, hogy a két kötet(rész) repertoárjában egyáltalán nincs átfedés, s eltérő szerkesztői elveket tükröznek. Az *Első darab* 76 éneke a kezdősorok betűrendjében követi egymást, a *Második darab* 95 verse viszont megkomponált, tematikus csoportokat alkot. Így nem tűnik valószínűnek, hogy pontosan egy időben készültek volna, ugyanakkor bizonyára összehangoltan. Keltezésük egyébként Sebestyén okfejtésén alapul; sem cáfolni, sem megerősíteni nem tudjuk. Az 1799-es dátum biztosabbnak tűnik, hiszen erre utal az 1803. évi edíció bevezetője, majd ennek nyomán Erdélyi János előszava is, bár ő nem ismerte az ősváltozatot. Kultsár István „két tsumó”-t említ, márpedig *Második darab* csak ebben a kiadásban szerepel. Az 1801-es datálás egy itt közölt dalra vezethető vissza: *Ezer nyöltz száz Efstendőben a' végén*; nem lehet korábbi ennél sem a dal, sem annak kiadása.¹³

Sebestyén ennek a kettős kiadásnak csak sárospataki példányát ismerte (QQ 220 a–b). Az ELTE Egyetemi Könyvtárban két hibátlan, possessorbejegyzés nélküli példányt is őriznek (Hd 649. és Hd 1340; egyikükről már Petrik Géza bibliográfiája tudósított).¹⁴ Az Országos Széchényi Könyvtár csonka ikerpéldányára Kerényi Ferenc hívta fel a figyelmet. Ebben több helyütt Csizmadia György nevét olvashatjuk.¹⁵ Az OSZK 1967-es évkönyve is erről számol be mint új gyarapodásról; valamilyen oknál fogva 1792-re datálja a kötetpárt.¹⁶ A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár példánya a Szűry-gyűjtemény része volt (SZ 2541).

3) ÉNEKES GYŰJTEMÉNY. Első darab. VÁTZON, Máramarofsy Gottlieb Antal' költségével. 1803. – Borítóképe: stilizált ógörög kithara olajágakkal.¹⁷

A két korábbi „darab” repertoárját kombináló új változat nem oszlik fejezetekre. Előszó került viszont a kötet élére, amely utalást tesz a jövőbeli folytatásra. Erdélyi János csak ezt a kiadást ismerte;¹⁸ az általa használt példányt Kelecsényi Józseftől kapta.¹⁹ (Az általa beküldött egyik – elkallódott vagy máshova beosztott – kézirat könyvtári címlapján ez áll: „7 kötet népdal, közte váci daloskönyv

13 SEBESTYÉN, *i. m.* (1913), 105.

14 Az EK Hd 1340. jelzetű példányban Pest város könyvtárának 1850-es pecsétje is látható; nyilván ennek jogutódja, a Fővárosi (Szabó Ervin) Könyvtár adta át az EK-nak.

15 OSZK 815.549. KERÉNYI, *i. m.*, 237.

16 OSZK Évkönyve 1967, 11.

17 HOLL Béla, *A kétszáz éves váci könyv (1772–1972)*, Bp., Magyar Helikon, 1973, 64; tévesen az 1823-as kiadás címléírásal.

18 SEBESTYÉN, *i. m.* (1913), 104; KERÉNYI, *i. m.*, 237.

19 *Népdalok és mondák...*, *i. m.*, I, V., jegyzetben.

Kelecsényi Józseftől²⁰). Ez valószínűleg azonos az MTA Könyvtárának példányával. Az OSZK teljes példánya 1927-ben került őrhelyére.²¹ Sebestyén állítása szerint a Nemzeti Múzeum könyvtárában (a mai OSZK-ban), az aprónyomatványok között is található egy csonka, mindössze az első ívet tartalmazó töredék.²² Egy csaknem hiánytalan változatot őriz viszont Csurgón a Református Kollégium könyvtára,²³ Sárközy István bejegyzéseivel. A Petőfi Irodalmi Múzeum példánya²⁴ szintén hiánytalan; sajnos nincs benne possessorbejegyzés, levélszámozását kézzel, ceruzával pótolták. Nem hagyatékként került a múzeumba, hanem Pasztinszky Miklóstól vásárolták 1969-ben. Egy 2011. áprilisi árverési katalógusban ugyancsak felbukkant egy ép példány, Magyary-Kossa Sámuel könyvtárának (Tápiószentmárton) pecsétjével, *Est Jo. Magyarij 1820*. possessorbejegyzéssel.²⁵

4) ÉNEKES GYÜJTEMÉNY. Öszve-szededetett ártatlan multságára az érzékeny szíveknek kedvéért ezer nyóltz-száz huszon-harmadik esztendőben. Első Darabb. VÁTZON, Maramarossi Gottlib Antal' és Ruttkay Gábor Betűivel és költséggével. (112 + [8] l.)²⁶ – A borítón Urania látható (a nyomda megszokott Múza-sorozatából), fekete körben, kezében távcsővel, jobbról éggömb.

Mint Sebestyén rávilágít, ez a kései variáns már nem áll kapcsolatban az 1803-assal, mivel – arról mintegy tudomást sem véve, előszavát is mellőzve – az 1801. évi *Második darab* szövegeit közli, azonos tipográfiai elrendezésben. Változtatás nélkül újraszedték a zavaros sorokat és a sajtóhibákat is.²⁷

Az általam ismert példányok közül csak a Ráday Könyvtaré teljes;²⁸ a köz-költészeti érdeklődéséről nevezetes, kéziratokat és ponyvákat gyűjtő Sebestyén Gábor tulajdona volt. A csonkítatlan példányt végiglapozva megbizonyosodhatunk arról, hogy talán egyszerűen elrontották a kilövést, így számos üres, nyomtatatlan oldal maradt az amúgy is igénytelen papírú kiadványban.

Az OSZK példánya csonka, csak az első hét ívet tartalmazza; ezt maga Sebestyén Gyula szerezte a Nemzeti Múzeumnak.²⁹ Az utolsó megkezdett szöveg

20 MTAK Irodalom 8r. 206/85.

21 OSZK 25.515/1803. A növedéknapló 1927-es dátummal rögzíti.

22 Nem sikerült megtalálnunk az évenkénti aprónyomatvány-dobozok áttekintésekor sem.

23 Csurgó, Csokonai Vitéz Mihály Gimnázium könyvtára, 7267. A kötetnek csak a címlapja hiányzik.

24 Jelzet: PIM Könyvtára A 4.629-P.

25 http://www.axioart.com/index.php?set_lang=en&op=live_item&id=818617&set_currency=USD . (2011. aug. 23.)

26 POGÁNY, *i. m.*, 179.

27 SEBESTYÉN, *i. m.* (1913), 106–107.

28 Ráday Kvt. 2-19809.

29 SEBESTYÉN, *i. m.* (1913), 106. Mai jelzete: 25.514/1823. A növedéknapló bélyegzője 1901-es.

a 88. sorszámú, *Honnan jöttél? Debreczenből* kezdetű csúfoló. A 35. oldal alján fontos kéziratos megjegyzést találunk: „Sárközi Mihályé ez az rú<t>kai Gábor tsinálmánynya vettem egy húszason vázdon Gotlib antaltol”. Ruttkay Gábor a Gottlieb-nyomda üzleti válságának mélypontján, 1822-ben csatlakozott egykori mesteréhez, akit még Pestről ismert.³⁰ Gottlieb Antal 1823. március végén (talán 27-én) halt meg nagy szegénységben, s a kötetet valószínűleg a „Pálma-vasárnap” előtti szerdán, a négy nagy váci sokadalom egyikén³¹ dobták piacra, hiszen a vásár némi reménnyel kecsegtethette a csődben lévő nyomdát. Ezt a kéziratos bejegyzés is megerősíti. 1823-ban Húsvét vasárnap március 30-ra esett, a vásárt tehát március 19-én tartották: ekkor Gottlieb Antal még életben volt, s akár személyesen részt vehetett az árusításban.

Vác helytörténeti monográfusa, Karcsú Antal Arzén érdekes módon eltérő címlappal idézi ezt a kiadást. „Hogy Plöszl Lipót 1823-ban másodmagával bírta a nyomdát, bizonyítja a következő mű czimlapja: »Énekes gyűjtemény.« Öszveszedeggetett ártatlan multságára az érzékeny sziveknek kedvéért. Kiadta Ruttkay Gábor 1823-ban, Váczon. Nyomtatott Plöszel Leopold és Compag. betüivel, Marmarosi Gottlieb Antal és Ruttkay Gábor költségével. A 125 lapra terjedő, 8-dr. kötet 95 társas és népdalt tartalmaz (...).”³² Az általam ismert OSZK-beli és Ráday könyvtári példányok címlapján azonban semmi nyoma a Plöszl Lipótra vonatkozó sornak. A többi adat is arra utal, hogy egy teljes példány lehetett a kezében, hiszen az OSZK csonka exemplárja a 112. oldalnál megszakad, így sem a 95 énekről, sem az összterjedelemtől nem árul el semmit. Márpedig Karcsú mindezt még Sebestyén Gyula cikke előtt írta, s ha tudomása lett volna a korábbi edíciókról, bizonyosan nem hagyja említés nélkül az 1801. évit, amely szinte pontosan megegyezik az 1823-assal. (Plöszl neve egyébként Kultsár István könyvismertetőjében is szerepel, l. alább.)

A kiadástörténet egyik bizonytalan pontját jelenti egy nyomtatványtöredék, amely – mint a megőrzője, Rummy Károly György kéziratos lapszéli jegyzetében olvashatjuk – egy azonosítatlan „Vátzi Kalendár.”-ból származik. Rummy ezt a lapot egy ponyvafüzet társaságában illesztette be saját kéziratos gyűjteményciklusába.³³ A lap tetején nyomtatott fejléc: „Énekes Gyűjtemény’ folytatása.”, alatta a *Ketskemeti Tsárdában (Halled-é te szolgáló)*³⁴ kezdetű ivónóta olvasható, majd lapalji *Más ország* után a túloldalon a *Honnan jöttél? Debretzenből* kezdetű csúfoló. E két szöveg 1801-ben és 1823-ban egymást követi (87–88. sz.). A bordal itt 10 strófaból áll, s egy szakasz (a hajdani 8.) híján megegyezik az 1801-as, illetőleg 1823-as kötetbeli vál-

30 POGÁNY, i. m., 56–59.

31 *Uo.*, 79–80.

32 KARCSÚ Antal Arzén, *Vác város története*, Vác, 1888, IX.

33 MTAK Irodalom 8r. 206/172/a, 60a–b.

34 RMKT XVIII/8, 23/V. sz.

1820.
Énekes Gyűjtemény folytatásából

Ketszemti Tsárdában, Három Betyár ma-
gában, úgy meg-ízák bűjében, ki-fordí-
tott bundában.
Egyik fűjjanótáját, hogy el-felejtse bűját,
Élre veti bundáját, pengeti farkantyúját,
Másk kiált: hozz több bort, mert nem em-
legat ma tort; ha nem ér-is öreg kors, rúgja lá-
bával a port.
A' harmadik csak halgat, fremeivel pil-
logat, néha fohajt, és jajgat, torka orvost
kívárogat.
Nofza töltö nekem - is még, mert a' torkom
égy meg-ég, Ó! be jó ízü vendég! úgy meg-
szeszlek, hogy még.
Hátod-é te szolgálo, körmöljön-meg a' hol-
ló, a' nem ide-valsó, Bor a' ísív vígasztaló.
A' más-kép jó lenne, de béka lakik ben-
né, még tsömörbe sjtethne, has-rágást szerez-
néne.
A' Doktor-is tiltotta, hogy ne igyam, meg-
hotta; maradjon az eb-fajta, nem-is kapok én
szesz.
Jó tudom hogy meg-bánám, ha csak egy-
ker-lyinném, a' gyomrom meg rontanám; tor-
kóm jó' adásitanám.
Magát hát nem ihatom, de véle bort sem
rontom, köszönje ha meg-mordom, elég nekí,
azt mondom.
Nofza Lyánka! hozz hát még, mert a' torko-
kom úja ég, fogadom nem lesz elég, ha szesz
hozol is még.

1820

Vasvári Károly
1820. 82

1820. 81.
Már.

Honnan jöttél? Debretzenből,
Mit halottál a' köz-hírből?
Hogy egy Alfzony Urát meg-verte,
Söt az házból ki-is kergette.
Mivel verte? az öklével,
Mivel ütö? a' söprövel;
Mundván néki: te szét fogadját,
En utánnam ne álál odjál.
Frissebb legyél az hajnalnál,
Eben fülelj az ajtónál,
Hogyha kelnek: jó reggel mondhas,
'S tédet hajtván kezét tsókölhás.
Ez meg-léven, máshoz látsál,
Sürögj, forogj, ne mulassál,
Reám adván holzú köntösöm
Már bent légyen a' fölötstököl
Ha meg-ittam, öltöztessél,
A' Templomba úgy kövessél,
Ott könyvemet előmbe téven,
Fris, tisztogás mindent, szesz
Vigyázz, hogyha a' Misének,
Vége közelit, 's mindennek;
Te azonnál hozzám siesseél,
A' Templomból haza kísérsél,
Már a' konyhában jó tűz égben,
Egy lépésed kettőt érjen,
Az ebédről kérdezőkudjél,
A'hoz való mind tölem kérjél.
Ebéd után tudakozzad,
A' jó kávét miként hozzad,
Fejéren é, avagy feketén?
Te úgy igyál, ha engedem én.

1820

*MAGY. TUD. AKADEMIÁ
KÖNYVTÁRA*

A Rummy Károly György gyűjteményében fennmaradt töredék

tozattal. A tördelés és a szöveggondozás azonban jóval igénytelenebb, mint a megjelölt kötetben. Úgy tűnik, a váci nyomda a két kezdő „darab” között valamelyik kalendáriumában (1800, 1801, netán 1823?) ízelítőt közölt a készülő folytatásból.

Egy másik kétes hitelű adatunk is van. Török Károly a magyar találós kérdések történetének összefoglalásakor említést tesz arról, hogy a váci Énekes Gyűjtemény egyik ívén bibliai feladványokat közöltek.³⁵ Ezt nemigen tudom értelmezni, mivel az általam ismert példányokon nincs ilyesmi. Lehet, hogy Török egy kolligált példányt ismert?

35 Török Károly, *Csongrád megyei gyűjtés*, Pest, Athenaeum, 1872 (Magyar Népköltési Gyűjtemény, 2), 499. Hivatkozva: VARGHA Katalin, *Források és rendszerezési javaslat a 19. századi magyar találósok antológiájához = Tanulmányok a 19. századi magyar szövegfolklórról*, szerk. GULYÁS Judit, Bp., ELTE BTK Folklore Tanszék, 2008 (Artes Populares, 23), 13–57, itt: 25.

II. Kötetkompozíció

„...többek' kezébe, ajakira, és szívebbe...”

A gyűjtemény szerkesztőjéről vagy szerkesztőiről egyelőre semmilyen bizonyított adatunk sincs. Nem kizárt, hogy maga Gottlieb Antal állította össze az antológiát, bár ezt Holl Béla kétségbe vonta. Valóban: „A szerzők valamennyien kortársak, és verseik Gottlieb idejében másutt is napvilágot láttak.”³⁶ Tévesen állítja azonban, hogy az 1803-as kiadás előszavának végén Gottlieb neve szerepelne. A programszöveg titkosztos aláírói: „Igaz szívű Hazafiak”, bár a keltezés kétségkívül Vácra utal: „Vátzon, Aprilis Hónapb. 1803 Efstend.”, csupán a dalok beküldésére vonatkozó felhívás nevezi meg Gottlieb Antalt. Az 1823-os változaton Gottlieb neve mellett Ruttkay Gáboré is olvasható, de nem valószínű, hogy érdemben köze lett volna a kötetrend kialakításához, hiszen az megegyezik a 22 éve rögzített sorrenddel. Neve csupán a csőd szélén álló nyomda egyik új tulajdonosát jelzi – esetleg azért, mert ő kezdeményezte az újrakiadást a benne rejlő üzlet reményében. E vonatkozásban igaza lehetett: a hiánypótló antológiának még évekig nem volt méltó vetélytársa, majd csak a sárospataki diákok által kiadott *Régibb és újabb, részint érzékeny, részint víg, többnyire eredeti dalok gyűjteménye* (1826; kibővítve 1834-ben, *Érzékeny és víg dalok* címmel).

Ákár a közköltészeti, akár a szerzői alkotásokat tekintjük, fontos összefüggés (pontosabban annak hiánya!) olvasható ki a ponyvakultúrával. Bár a váci nyomda profiljába kétségkívül beleillett volna, ha kötetben is közli a ponyván már kiadott szövegeket, az ÉGY összesített repertoárjának csupán kis hányada jelent meg korábban vagy ez idő tájt ponyvakiadásban! A váci ponyvák repertóriumából (Prep)³⁷ az alábbi darabok tartoznak ide:

<i>Apám ki volt, nem tudhatom</i>	1799, 4. sz. = Prep 152.
<i>Az igaz Messiás már eljött</i>	1799, 3. sz. = Prep 153.
<i>Árva szívem nyögésit</i>	1801, 79. sz. = Prep 154.
<i>Csipkebokor, kormos agyag énekemet énekeli</i>	1799, 69. sz. = Prep 157–158.
<i>Egy agglant van Gyöngyös táján</i>	1799, 16. sz. = Prep 158.
<i>Ne keress (~ Ha keressz) nálam állandóságot</i>	1801, 56. sz. = Prep 161.
<i>Minden az ég alatt mulandóság</i>	1799, 49. sz. = Prep 168.

Még ha további (nem Vácott megjelent, ezért itt nem regisztrált) ponyvákon akadnak is párhuzamos szövegek – pl. *Hej, most élelem világom; Tanuld, asszony, az uradat megbecsülni* stb. –, az összrepertoárhoz képest ezek mennyisége ele-

36 HOLL, *i. m.*, 60–61. Közli az 1803. (64.) és az 1823. évi kiadás címlapjának fotóját is (63.), de felcserélt képaláírásokkal.

37 POGÁNY, *i. m.*, 151–175.

nyésző. Bár a szerkesztő személyének azonosítása sokat árnyalhatna a kis antológia értelmezésén, annyi már most is jól látható, hogy a ponyvaversek rétegen tudatosan túllépő, igényes közönségnek szóló válogatásként került a piacra.

A Horváth János által említett „gazdátlanág” nem a szövegek fölötti kontroll hiányát jelenti a közköltészet rendszerében. Kétségtelen, hogy a szerző, mielőtt átadta a kiadónak a versét, gyakorlatilag le is mondott róla, olyannyira ellenőrizhetetlen utakon hagyományozódott a továbbiakban. A szerző által még látott kiadás(ok) mellett így kerültek többségbe a nyomdászok és szerkesztők kénye-kedve szerint átalakított edíciók – de talán mégse rablókiadásnak nevezük őket. Az anonimitás a korabeli folyóiratokban sem ritka: egyes írók rejtőzködő természetükre hivatkozva, mások az objektívabb kritika reményében közölték névtelenül munkáikat.³⁸ Nem vitás, hogy az archaikus, nyílt, „interaktív” szövegfogalom és a kialakuló újszerű, önvédelemmel élő, önmeghatározó szerző kategóriája feszül itt egymásnak. E két szempont találkozására a kéziratos hagyományban konfliktusmentes lehetőség nyílt. A váci *Énekes Gyűjtemény* ugyanezt a nyilvános, nyomtatott médiumba is beemelte, mondhatnánk: napfényre, nyilvánosságra hozta.

Azt, hogy a kiadványban nem jelölték meg a szerzőket, az 1823-as kiadás kapcsán Kultsár István is felröta. A *Hazai és Külföldi Tudósítások*ban rövid ismertetést közölt róla, ahol épp ezt vetette az addigra már elhunyt kiadó, Gottlieb Antal szemére:

Énekes Gyűjtemény. Őszveszedegedett ártatlan multságára az érzékeny szíveknek kedvéért. 1-ső darab, Vácson nyomtattatott Plözl Leopold és Compagn. Betűivel és költségével 1823.

Ezen *Énekes Gyűjtemény* azon szakaszokban megjelent Váczi kiadásokat követi, mellyek több esztendő előtt Maramarosi Gottlieb Antal, Váczi Könyvnyomtató által kiadattattak. Nem szándéka itt a' Kiadónak új és válogatott énekekkel kérkedni, hanem a' céljok az, hogy különbféle munkákban megjelent, vagy írásban kezeken forgó multságos énekeket egybe gyűjtsék, és közönséges olvasásra elterjesszék. Minthogy az ilyen gyűjtemény által sok, különben elveszendő, énekek is fenn tartathatnak, az igyekezet kedvezést érdemel, tsak azt óhajtanók, hogy a' mennyiben tudni lehet, a' következő darabokban az énekek Szerzőinek neveit is kijelentsék.³⁹

38 MEZEI Márta, *A kiadó „mandátuma”*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1998 (Csokonai Könyvtár, 15), 24.

39 *Hazai és Külföldi Tudósítások*, 1823, Kisasszony hava (aug.), 134–135. Új kiadása KULTSÁR István, *Tudósítások és Hasznos Multságok (Válogatás a hazai és Külföldi Tudósítások, valamint a Hasznos Multságok cikkeiből)*, vál., s. a. r., bev., jegyz. BUDA Attila, HIDVÉGI Violetta, Kolozsvár, Kriterion, 2010 (Téka), 82.

A *mulatságos ének* kifejezést ne értsük félre: ekkoriban nem feltétlenül ‘vidám költészet’-et jelent, sokkal inkább általánosságban az idő mulatására, vagyis magáncélú művelődésre szolgáló olvasni- vagy énekelnivalót.⁴⁰

Es lám: egy kissé sértett szerző ránk is örökítette panaszait az 1803-as kiadás csurgói példányában. Ennek tulajdonosa Sárközy István (Pálóczi Horváth Ádám sógora) volt, akinek ekkoriban szerte az országban énekeltek *Sóhajtozik egy szép nimfa magában* kezdetű akrosztichonos dalát. Csokonai például erre a dallamra írta az *Énekeljünk Cipriának, drága kincs* kezdetű népszerű versét (már az 1799-es ÉGY-kötetben szerepelt). Sárközy az 1803-as előszó után egy girbegurba lapalji jegyzetben teszi szóvá először, hogy „Valahogy bele keveredett az én notam kozzúl az egy, tik. az 53dik ha nem egészlet a”. A gyűjtemény 53. számmal kiadott verse valóban a *Sóhajtozik...*, a végén pedig újabb feljegyzés olvasható: „Sárközy István mp. mint a vers fejekből is ki tetszik – de magam versei közt is láttam nem tudom hogyan jutott ide.”⁴¹

A négy – valójában három – kötet kompozíciója nem teljesen azonos. Az 1799-re datált *Első darab* (néhol pontatlan) betűrendes elrendezése mintegy elhárítja a tematikus komponálás terhét: leltárszerűen adja közre a 76 verset. Ennek kéziratos példái is előfordulnak a korszakban, a legismertebb a *Világi énekek és versek* (1800) című kézirat. A B. P. monogrammal fennmaradt, gondos küllemű gyűjteményt talán ugyancsak nyomtatásra szánták.⁴²

Az öskötet szerkesztője viszonylag kevés forrásra támaszkodott. A repertoár zömét olyan költők művei alkotják, akiknek az 1780–90-es években jelent meg a kötetük (Révai Miklós, Nagy János, Péteri Takács József) vagy a posztumusz kiadásuk (Faludi Ferenc). Amade Lászlónak is egy közkezen forgó verse szerepel itt (*Nem gondolok szíveddel*, 57. sz.).⁴³ Tőle egyébként – a teljesen kimaradó Faludi-dalokhoz képest fontos újítás! – az 1801-es kiadás három új verset hoz, ráadásul egymástól csak kis távolságra; ezek bekerültek a későbbi kötetekbe is (*Ámornak lángjával, Szerelem’ díjjával*, 1801, 51. sz.; *Tovább nem türhetem, Azért ki-hírdetem*, uo., 55. sz.; *Árván, sírván, szívetem, Kedvetem*, uo., 59. sz.). Vajon egy új kézirat került a közreadók birtokába? Ezeknek ugyanis éppúgy nem ismerjük korábbi nyomtatott kiadását, mint az elsőként publikált Amade-dalnak. Révai vagy Nagy János verseinek közhasználatba kerülését legalább ennyire segítette

40 Erről legújabban: HEGEDÜS Béla, *Három Mikes-mű irodalomszemléletének összehasonlítása* (Törökországi levelek; Mulatságos napok; A Keresztnek királyi uttya) = *Író a száműzetésben: Mikes Kelemen*, szerk. TÜSKÉS Gábor, mts. CSÖRSZ Rumen István, HEGEDÜS Béla, LENDGYEL Réka, Bp., Universitas, 2012 (Historia litteraria, 28), 196–205, itt: 201–203.

41 ÉGY 1803, E4.

42 STOLL Béla, *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840)*, 2., jav. és bőv. kiadás, Bp., Balassi, 2002 (A továbbiakban: STOLL), 557. sz.

43 *Amade László versei*, s. a. r. AJKAY Alinka, SCHILLER Erzsébet, Bp., Balassi, 2004 (Régi magyar kötők tára, XVIII. század, 7), 5. sz.

a kiadvány, Faludi népszerűségét pedig némiképp meghosszabbította. Az ifjú Csokonai egyelőre csak egy verssel képviselteti magát, amely viszont a legnépszerűbbek közül való: *Énekeljünk Cipriának drága kints* (25. sz.).

Az anonim közköltészeti alkotások aránya az 1799-es kötetben jóval magasabb, mint az 1801. évi és azt követő edíciókban. Bár nem érdemes ezeket túlértékelni (különösen az autochton népköltészet szempontjából), de kétségkívül megkönnyítette e dalok országos terjedését, hogy nyomtatott kiadáshoz jutottak. A legrégebbiek *Az igaz Mefsiás már el-jött* a XVII. század végétől ismert farsangi-lakodalmi mulatódal, amely ponyván is megjelent.⁴⁴ Ugyanilyen korú a *Hol vagytok Pegafus, Parnafus leányi kezdetű szerelmi keserves* (32. sz.), de nyomtatásban korábban nem jelent meg. Az itteni változat csupán 3 szakasznyi esszenciája a korábbi versnek.⁴⁵ A többiek a XVIII. század második felének közismert darabjai: érzékeny szerelmi dalok (*A fényes nap már ezután Rejtekezzék felhőben*, 1. sz.; *Démónnak [!] víg barátságá [Midőn szeretőjét várja]*, 15. sz.; *Nem tudom ki dít sírne / szeretne*, 58. sz.), köztük egy népdalszerűbb közköltés (*Hat nap van egy hétben hetedik vasárnap*, 34. sz.), katona- és insurgents dalok (*Héj! most élem világom*, 35. sz.; *Kézüly szép Magyar Nemejség*, 45. sz.⁴⁶), moralizáló és szatirikus dalok (*A' ki azt kérdezi hogy hínak engem?* 5. sz.; *Merő bolondság a' mostani nagy hívság*, 50. sz.⁴⁷), csúfolók (*Apám ki volt nem tudhatom*, 4. sz.;⁴⁸ *Sirasd-meg azt az üdőt, mellyben baráttá lettél*, 60. sz.;⁴⁹ *Száraz berket kaszáltam, Úgy meg-égett hogy*, 63. sz.;⁵⁰ *Tanuld Afzszony az Uradat meg-betsúlni*, 71. sz.;⁵¹ *Van egy kozfos, tetves rongyos vá-vá-város*, 75. sz.⁵²), valamint két pohárköszöntő tus (*Adná Ifjen! Hogy száz efsztendő mulva!* 9. sz.⁵³ és *Entze, bentze, medentze*, 24.

44 A szövegcsalád kritikai kiadása: *Az 1660-as évek költészete*, s. a. r. VARGA Imre, Bp., Akadémiai 1981 (Régi magyar költők tára, XVII. század, 10), 128. sz. Varga Imre jegyzetei sajnos nem részletezik a XVIII. századi ponyvakiadásokat, pl. OSZK 820.744 (2. sz., 11 strófa); vö. POGÁNY, *i. m.*, 153. – Varga nem említi az *Énekes Gyűjteményt* sem, holott a XIX. század eleji másolatok egy része kétségkívül ezt az antológiát követi.

45 *Szerelmi és lakodalmi versek*, s. a. r. STOLL Béla, Bp., Akadémiai, 1961 (Régi magyar költők tára, XVII. század, 3), 201. sz. Bővebben: Csörsz Rumen István, *Kisbolygók nagy bolygása (A 18. századi magyar közköltészet kritikai kiadásáról) = Filológia és textológia a régi magyar irodalomban: Tudományos konferencia, Miskolc, 2011. május 25–28.*, szerk. KECSKEMÉTI Gábor, TASI Réka, Miskolc, Miskolci Egyetem BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, 2012, 435–446, itt: 445.

46 Ezek kritikai kiadása az RMKT XVIII. *Közköltészet* 3. kötetében, előkészületben.

47 Leendő kritikai kiadásuk uo.

48 A szövegcsalád kritikai kiadása: RMKT XVIII/4, 73. sz.

49 *Uo.*, 76. sz.

50 *Uo.*, 43. sz.

51 *Uo.*, 25/IV. sz.

52 *Uo.*, 112. sz.

53 RMKT XVIII/8, 3. sz.

sz.⁵⁴). Ezek többsége valóban itt jelent meg először nyomtatásban, bár épp az utoljára említett mulatódal már 1789-ben nyomdafestéket látott a kassai *Magyar Museum*ban Simai Kristóf *Váratlan vendég* című vígjátékának betétdalaként.⁵⁵

Az 1799. (?) évi kötet tartalomjegyzéke

1799 (Nr.)	incipit	cím	szerző
1.	A' fényes nap már ezután, Rejtekezzék felhőben		
2.	Az még élek mindég bánom, fájlalom' tettemet	<i>A' meg-tsalattatott szívnek kefergése.</i>	
3.	Az igaz Mefsiás már el-jött	<i>Kánaán Menyegző.</i>	
4.	Apám ki vóltt nem tudhatom	<i>Vándorló varga legény.</i>	
5.	A' ki azt kérdezi hogy hínak engem?	<i>Vilag' szokása.</i>	
6.	A' farsangi multság Móddal hafznos bolondság	<i>Farsangi Ének.</i>	Nagy János
7.	A' fzerentse' változáfin Tanúltt elme nem indúl	<i>A' Szerentse.</i>	Faludi Ferenc
8.	Azon fenki ne építtsen, Hogy engem lát vígadni	<i>Nem mind vígafság a' vígafság.</i>	Faludi Ferenc
9.	Adná Iften! Hogy száz efitendő mulva!	<i>Bor-ivás előtt, 's alatt.</i>	
10.	A' ki nem jár a' gonofzok tanáttán		Ráday Gedeon
11.	Boldogúl élhetz Licini, ha mindég	<i>A' Középfzerűség.</i>	Péteri Takáts József
12.	Be kár! be kár! nékem a' pártát vífelnem!	<i>Vén leány' Éneke.</i>	
13.	Bakonyi Jutka hol valál?	<i>Bakonyi Leány.</i>	Nagy János
14.	Bundás Getzi házafodni régen akart már	<i>Ének.</i>	Nagy János
15.	Démónnak (1803: Dámónnak) víg baráttása		
16.	Egy agg-lant van Gyöngyös táján	<i>Vén Menyetske.</i>	Faludi Ferenc
17.	Egek tekíntsétek forfunkat	<i>Ének Zajdébúl.</i>	Mátyási József
18.	Egy kis tarka madár víg kedvében	<i>Tarka madár.</i>	Faludi Ferenc
19.	Én kegyefem olyan beteg talán meg-is hal	<i>Más ének.</i>	
20.	Egy fzip Bajnok oftromolja, faggatya ép mellyemet		

54 RMKT XVIII/8, 57. sz.

55 3. felvonás, 4. jelenet. Kritikai kiadása: *Piarista iskoladrámák*, II, kiad. CZIBULA Katalin, DEMETER Júlia, KILIÁN István, PINTÉR Márta Zsuzsanna, Bp., Argumentum, 2007 (Régi magyar drámai emlékek, XVIII. század, 5/2), 486. Vö. *Magyar Museum*, I. 106. – Az RMKT XVIII/8. közreadásakor sajnos erről az adatról még nem volt tudomásunk.

1799 (Nr.)	incipit	cím	szerző
21.	Égek érted, de nem érzed, nem-is látod tűzemet	<i>Szerelem és félelem.</i>	Erdődy Lajos
22.	Egek! miért sértetek?	<i>Az igaz szeretetnek meg-gátlása.</i>	
23.	Én fzegény Uj Polgár	<i>A' kesergő Tzigány.</i>	Nagy János
24.	Entze, bentze, medentze	<i>Víg Ének.</i>	
25.	Énekeljünk Cipriának drága kints		Csokonai Vitéz Mihály
26.	Fortúna' fzekeerén okofsan üllý	<i>Fortúna.</i>	Faludi Ferenc
27.	Fillis nyugfzik mély álomban	<i>Fillis.</i>	Faludi Ferenc
28.	Fel-nyitom már bús fzívemnek, Régen bé-zártt ajtaját	<i>Más ének.</i>	
29.	Fel-fogattam az Egeknek: Soha többé fzerelmednek	<i>Farba-rúgás.</i>	
30.	Fut az üdő, 's nem fokára Leg-fzebb korom majd el-múl		Kazinczy Ferenc
31.	Gyenge Klorinda, hús ki keletben	<i>Klorinda.</i>	Faludi Ferenc
32.	Hol vagytok Pegafus, Parnafsus leányi		
33.	Hiv tárfom dohányos börböntzém!	<i>A' Pipáról.</i>	Faludi Ferenc
34.	Hat nap van egy hétben hetedik vasárnap		
35.	Héj! moft élem világom, Mert van Magyar kalpagom	<i>A' Magyar Banderista.</i>	
36.	Ha fzerető nélkül élnék Tsak el-únnám éltemet	(1803: <i>Kiki magának.</i>)	
37.	Hamis Lutza! meg-jázdodtál	<i>A' meg-hílltt Szeretet.</i>	Révai Miklós
38.	Hafzontalan keresem El-távozott kedvesem'!	<i>Édes aggódás.</i>	Kazinczy Ferenc
39.	Hogy alatsony, és meg-vetett, A' te forsod, mért búsúlfz?	<i>Vígaftzalás.</i>	Nagy János
40.	Hold melly fzépen világítfz te a' tsillagos kék Égrül	(1803: <i>A' Holdhoz.</i>)	Péteri Takáts József
41.	Igaz fzív, és hív fzeretet, ritka e' világban!		
42.	Iften tartsd meg Ferentz Tsáfzárt, A' mi jó Királyunkat ⁵⁶		
43.	Jó voltod Iften! fellyebb ér, Mint a' felhők' járása	<i>A' kérés.</i>	Ráday Gedeon (ford. Gellertől)

56 Joseph Haydn: „Gottesgehalt” (Császár-himnusz), bemutató: 1797. február 12.

1799 (Nr.)	incipit	cím	szerző
44.	Királyi multság erdőkben sétálni	<i>A' Tavafz.</i>	Faludi Ferenc
45.	Kézfűly szép Magyar Nemefség	<i>Nemes Infurgen- seknek nótája:</i>	
46.	Kékes fzemü szép Enyelgöm! Jer velem	<i>Egy kegyes Leányhoz.</i>	Csokonai-parafrázis
47.	Közfönöm, hogy hamis voltál	<i>A-Dieu.</i>	Faludi Ferenc
48.	Különös kints, Drágább egy fints, A' fzíves barátságánál I. még: Igaz, hogy kints (1801)	<i>A' jó Barátságúr. Világi mulandóság.</i>	
49.	Minden az Ég alatt mulandóság	<i>A' moftani világ.</i>	
50.	Merő bolondság a' moftani nagy hívság		
51.	Mint nap gyakor búsulálsal Rettent elfő fzaadással (!)		
52.	Mond meg Rózsám igaz vagy é hozzám, vagy tsak tsalogatfz		
53.	Mi kefergő fok gondolat, Terheli bús fejemet?	<i>Szomorú indulat.</i>	Révai Miklós
54.	Mi bajod van én Húgotskám?	<i>Panaszt tévő leány.</i>	Nagy János
55.	Ne marafzfzuk el-mehet	<i>Útra-való.</i>	Faludi Ferenc
56.	Nofza legény a' tántzba	<i>Ének a Tántzrúl.</i>	Nagy János
57.	Nem gondolok [szíveddel]		Amade László
58.	Nem tudom ki dít sírne / fzeretne		
59.	Nagy Iften! mit tegyek? Vagy már mihez kezdjek?	<i>Habozó fzív.</i>	Nagy János
60.	Sirasd-meg azt az üdőt, mellyben baráttá lettél	<i>A' Barátrúl.</i>	
61.	Szerentsetlen az olyan fzív.	<i>A' hív fzív.</i>	
62.	Szapura Margit hol voltál?		Nagy János
63.	Száraz berket kafzáltam, Úgy meg-égett hogy	<i>Vén Afzfzonyrúl.</i>	
64.	Szép tavafzi Rózsa virág, Szép Flórának Leánya!	<i>Kofarakat ofztogató Leány.</i>	Nagy János
65.	Tsak egygyet fzeretek, de titkofsan		
66.	Tenger búknak közepette, Mihez fogjak egett fzív?	<i>Szomorú ének. (1803: A' fzomorú fzív.) Kártigám</i>	Mészáros Ignác:
67.	Termézetnek tsudállatos mefterségét	<i>A' nőttelenség</i>	
68.	Távozz álnok-el én tőlem!	<i>Az álnok fzeretőrúl.</i>	Nagy János
69.	Tsipke-bokor kormos agyag énekemet énekeli	<i>Érthetetlen Ének.</i>	Pálóczi Horváth Ádám

1799 (Nr.)	incipit	cím	szerző
70.	Titkos indulatja igaz szívemnek		
71.	Tanuld Afzfzony az Uradat meg-betsúlni		
72.	Tündér álnok gonofz világ!		
	Magadhoz mit tsalogatfz?	<i>Tartózkodás.</i>	Révai Miklós
73.	Tehát lelkem! még-is vidúlfz!		
	Öröm napod támadott	<i>Vidulás.</i>	Révai Miklós
74.	Ugyé minap te szép Leány!	<i>A' hervadt Rózsa.</i>	Péteri Takáts József
75.	Van egy kofzos, tetves rongyos	<i>Furtsa Ének.</i>	
76.	Vefznem kel! már nints mit várnom,		
	Nem adatik kegyelem	<i>Sohajtás.</i>	

Az 1801-re datált *Második darab* karaktervonásai jelentősen eltérnek az előzménytől. A közköltési darabok visszaszorulnak: az itt közreadott 95 versből csak néhány sorolható ide, azok is jórészt a kötet végén, a szerzői alkotásokól elkülönülő csoportban találhatóak. Akadnak köztük insurgents dalok (*Ezer nyóltz száz Efstendőben a' végén*, 9. sz.), *A' szőlő fej' panaßza* című keservesparódia (*Egész Világ életemet Szomjúhozza, és véretem*, 86. sz.), bortalok (*Ketskemeti Tsárdában, Három Betyár magában*, 87. sz.; *Igyunk egy pohár bort: jó egészségért*; 89. sz.), férjcsúfoló (*Honnan jöttel? Debretzenből*, 88. sz.) és a besúgók ellen írt szatirikus moralizáló dal (*Az újdön új Politziát Ha kívánod hm, hm, hm*, 91. sz.). A mezőny túlnyomó részét az *Első darabhoz* képest kevésbé ismert műköltői darabok uralják: Péteri Takács József, Révai Miklós, Verseghy Ferenc, Ráday Gedeon, Szentjóni Szabó László, Pálóczi Horváth Ádám, Döme Károly, Gyóri Mihály és mások versei, köztük Mészáros Ignác *Kártigámjának* betétdalai. Kazinczy Ferenc egy ritka verssel van jelen (Themistocles éneke egy Metastasio-fordításból⁵⁷), új Amade-dalok is előkerültek. Érdekes, milyen sok vers jelent meg korábban a *Magyar Museum* és az *Orpheus* hasábjain.

Az egyre hírnevesebb ifjú költő, Csokonai Vitéz Mihály néhány műve ugyan-csak „megérkezett” a kiadvány lapjaira. A kötetet indító előkelő hely (az egész kiadvány invocatiója) épp az ő egyik verse kibővített változatának jutott *Öfstön a' barátságos mulatságra* címmel: *Jer, kit mérges gondok rágnak*. Eredetileg *Jöszte Poétának* címmel, 1794 táján⁵⁸ írta, de a metrum az 5–6. sorban eltért, s a folytatás sem azonos:

57 A vers eredeti szövegkörnyezetének kiadása egy valamivel későbbi, nem autográf kéziratból: CZIBULA Katalin, *Metastasio Temistocle című drámája Kazinczy Ferenc állítólagos fordításában*, Lybus. Magyarságtudományi Forrásközlemények, 2005, 169–206, itt: 194.

58 A kritikai kiadásban még 1792-es dátummal szerepel, de ezt helyesbítette a pótkötet: DEBRECZENI Attiója, *Csokonai költői életművének kronológiai rendje*, Bp. – Debrecen, Akadémiai – Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012 (Csokonai Vitéz Mihály Összes Művei, Pótkötet), 587–588, 683.

1792 [?]

Jer, kit mérges gondok rágnak,
 Jer a' zöld Tempére,
 Ez ártatlan mulataságnak
 Ébresztő helyére.
 Itt örvendhetsz a' víg ekhóval,
 Játszadován muzikaszóval,
 Az örömök' táborában,
 A' Grátziák' sátorában
 Vigadozván Názóval.⁵⁹

1801 [?]

Jer, kit mérges gondok rágnak,
 Bú felejtésére,
 Ez ártatlan mulatságnak
 Ébrefztő helyére;
 Itt örvendezhetz,
 Itt zengedezhetz
 Barátid' kofzorújában,
 És fzíves Tárfaságában
 Kedved fzerént vígadhatz.⁶⁰

Szilágyi Ferenc egyértelműen elvitatja Csokonaitól a váci kiadványban megjelent változatot. Ebben én (kizáró bizonyítékok híján) nem vagyok teljesen bizonyos, bár nem foglal állást róla Debreczeni Attilának az életmű kronológiáját tisztázó kötete sem. Épp Csokonai alkalmi versei világítanak rá legékeesebben az általa kedvelt moduláris verstechnikára, ahol ritmusuk vagy rímeik miatt már jól bevált sorokat-kifejezéseket épít be új keretbe.⁶¹ Gottlieb Antallal köztudomásúan kapcsolatban volt, hiszen épp ő adta ki váradi fióknyomdájában Csokonai legismertebb köteteit, köztük az *Ódákat*. Nem kizárt, hogy ő maga kérte fel az ifjú poétát az egyébként már 1795-ben publikált vers átírására, „demitologizálására”. Akárki írta is, az ének nem véletlenül került az új kötet élére. Sorra veszi az új antológia kulcstémáit: az olvasó megszabadulhat a szerelem gondjaitól, az irigyek nyelvétől és a sors nehézségeitől, a könyveit bújó bölcs pedig megpihenhet, sőt új erőt nyerhet. Ugyancsak fontos ponton, a kötet 5. verseként látott napvilágot Csokonai *A' Reményhez* című verse, ezúttal *Vígafztalás* címmel.

Tekintsük át röviden a tematikus kompozíciót, hiszen sok későbbi kiadvány és kézirat mintája lesz. Az invocatio után a barátság dicsérete (2–3. sz.⁶²), majd Péteri Takács József két verse következik a vidéki élet szépségéről (4. és 6. sz.); e kettő közé ékelődik Csokonai *Földiekkal játszó...-ja* (5. sz.), kevéssel utána pedig egy másik remény-vers (8. sz.). Kettejük között az eddigiektől eltérő, inkább a kötet második feléhez tartozó, moralizáló verset találunk (7. sz.), amely ráadásul a közreadók szerint sem tökéletes változat, emiatt a kötet függelékében újra hozták (*Senkit titkod' és szándékod'...*; 90. sz.: „Ez az Ének már a' 8-dik

59 CSOKONAI VITÉZ Mihály, *Költemények 2. (1791–1793)*, s. a. r. SZILÁGYI Ferenc, Bp., Akadémiai, 1988 (CSÖM, II), 93. sz. 5–9. sor.

60 ÉGY [1801], Nro. 1. 5–9. sor.

61 CSÖRSZ Rumen István, *Szöveg szöveg hátán: A magyar közköltészet variációs rendszere 1700–1840*, Bp., Argumentum, 2009 (Irodalomtörténeti Füzetek, 165), 99–100.

62 Ez az egyetlen szöveg, amelynek változata már az *Első darabban* is szerepelt (*Különös kints, Drágább egy fints, A' fzíves barátságánál*, 48. sz.)

fzám alatt vagyok; de mivel ott némely hibák tsúfztak közibe, itt meg-jobbítva adjuk elől.”).

A következő egységet egy szervesen, ám időszerű insurgens dal nyitja (9. sz.), 1803-ban joggal emelik mellé vissza az 1799-es kiadvány hasonló énekét (*Készülj, szép magyar nemesség*). Ezután viszont a tavasz, a nyár, a virágok és a természet szépségét dicsérő ciklus következik, főként Péteri Takáts József és Szentjóni Szabó László műveiből (11–15. sz.). A témakör folytatásaképp az álmodó és a hajnal dicsérő énekek (16–17. sz.) olvashatók, majd természeti képekkel indító érzékeny szerelmi dalok (18–19. sz.). Az előző ciklus idilli, ábrándos légkörét ellenpontoszák a következő csoport moralizáló, néha szatirikus-panaszos felhangú szövegei, főként a nők szerelmi és társas erkölcséről (20–24. sz.), majd futólag ismét egy álomvers (25. sz.) és az arra szigorúan felelő, ébresztő szándékú Révai-vers (26. sz.). Az ábrándozás ellenszereként egy panasz (27. sz.), az arra adott *Vígafztalás* (28. sz.), majd a halálra ítélt, de megtörhetetlen lelkű Themistocles éneke következik Kazinczy Metastasio-fordítása nyomán (29. sz.). Metruma kétségkívül mintául szolgált egy hasonló fogadkozás-vershez, amely hamarosan a legismertebb dalok egyike lesz kéziratunkban (*Életemmel, halálommal...*, 8, 8, 4, 4, 7).

Nro. 29. Temistocles' Éneke.
A' hol bűn nints, félelem fints.

A' lántzban fem változtatom
Nyugott bátor szívemet;
A' tömlötzben-is fenn tartom
Ki nyílt vídám kedvemet.
Tsak a' gonofzság' fertelme,
Nem a' büntetés félelme,
Szoríthattya,
Fordíthattya
Halaványra színemet.

Ha bűn, hogy Hazám' kárára
Fegyvert én nem ragadok;
Ha bűn, hogy az ő hafznára
Allandón hív maradok:
Haljak meg – Illy szép vétekért,
Illy nemesen vét ő [!] bűnért,
A' kíntásra,
A' halálra
Büfzkén, örömmel futok.

A halni kész hős énekét egy halálvágyó szerelmes ifjú verse követi (30. sz.), majd apránként felerősödik a vigasztaló, sőt örömkereső hangnem: a szeretetben feloldódó, boldogságot lelő hangulatok versei sorjáznak (31–35. sz.). A következő kis ciklus ugyancsak e témakörnél marad, ám e dalok nem a szerelemről szólnak, hanem az idealizált szépséghez írt vallomások (36–37. sz.), majd a szerelem tüzét írják le egy heves udvarlásról szóló kettős dal társaságában (38–39. sz.). A fogadkozások sorát bővíti a 40–41. vers, utóbbi az éjszakai édes gyötrődésről; a folytatásban titkos szerelmi bánatokról (42. sz.) és egyéb panaszokról olvashatunk (43–46. sz.). Az igaztalanul kérdőre vont hűséges szerető dala (47. sz.) nyitja a következő ciklust, amely a szerelem fájdalmas voltáról mutat be egyre drámaibb képsorokat (48–51. sz.). Ezután a szétszakadt párokról olvashatunk: egymást leckéztető egykori szeretők és a szakítás utáni megkönnyebbülés vagy visszavágyakozás hangulatai váltakoznak (54–62. sz.), majd a páratlan gerlice motívumára írt versek (63–65. sz.). Itt egy lazábban komponált sorozat következik évődő és dicsérő-epekedő dalokból (66–69. sz.), majd egy ellentétpár: a hajadon lány dicsekvése (70. sz.) és a férjhezmenetelét megbánt asszony panasza (71. sz.). Az irigyek és a szerencse kiszámíthatatlanságai ellen szóló versek (72–76. sz.), panaszok és fogadkozások (77–79. sz.) után egy szerelmi búcsú (80. sz.) és annak párja, a halálra ítélt hitves említett búcsúéneke (81. sz.), majd halotti versek (82–85. sz.) alkotnak jól fölismerhető csoportokat. E tragikus záróponton a szerkesztők mindenképp oldani szerették volna a hangulatot, így eshetett választásuk egy keservesparódiára (86. sz.), amelyben a bornak leszüretelt szőlőszem meséli el szenvedéseit. A boros-tréfás tematika szervezi csoporttá a következő dalokat (87–89. sz.), majd a már kiadott, de itt korrigált moralizáló dal, mellette a besúgók és rossz nyelvek elől bujkáló „elhallgatós” nóta (90–91. sz.) és Csokonai szerelemtagadó, majd ahhoz mégis visszatérő dala (92. sz.) készíti elő a kötetet lezáró, sztoikus hangnemű versfüzért (93–95. sz.), amely végül egészen a halálig kíséri az ember sorsát.

Az 1803-as kiadás kétségkívül a legrendezettebb, bár nem sok újdonsággal szolgál: az itt közreadott 112 vers közül csak egyetlen akad, amely nem szerepelt az 1799-es vagy az 1801-es kötetben (*Nagy Isten! Húllnak könnyeim; Szánd-meg teremtményedet*, 33. sz.).

Lássuk tehát összefésülve a két meghatározó kiadás anyagát: az első számoszlopban az 1803. évi sorrend látható, a másodikban a kompozíció alapját jelentő 1801-es, a harmadikban pedig a szövegrepertoár néhány régi darabját biztosító 1799-es. Itt is törekedtem a műköltői alkotások szerzőinek azonosítására, de még számos megoldatlan attribúció maradt.

1803 (Nr.)	1801 (Nr.)	1799 (Nr.)	incipit	cím (1801)	szerző
1.	1.		Jer, kit mérgef gondok rágnak, Bú felejtésére	<i>Özttön a' barátságos mulatságra.</i>	Csokonai Vitéz Mihály [paraftr.]
2.	2.		Az őfzinte Barátság egy ritkán termő kints	<i>A' Barátságrol.</i>	
3.	3.		Igaz, hogy kints Drágább egy fints → Különös kints (1799, változat)	<i>Ugyan a' Barátságrol.</i>	
4.	4.		Bóldog, a' ki egéfségben Szülő egét fzihatja	<i>Kívánság.</i>	Péteri Takáts József
5.		39.	Hogy alatsony, és meg-vetett	<i>Vígafztalás.</i>	Nagy János
6.	6.		Én Teremtöm! Hálát adok	<i>A' Parafzt.</i>	Péteri Takáts József
7.		72.	Tündér álnok gonofz világ!	<i>Tartózkodás.</i>	Révai Miklós
8.	7.		Senkit titkod' és fzándékod' fenekére ne botsáfs	<i>Intés.</i>	
9.	8.		Ki fzeretné az életet, Ha Reménység nem lenne?	<i>A' Reménység.</i>	Szentjóbi Szabó László
10.	9.		Ezer nyóltz fáz Efztendőben a' végén (1803: Efztendőnek)	<i>A' fel-kező Magyar Sereg.</i>	
11.		45.	Kézfzily fzép Magyar Nemefség	<i>Nemes Infurgenseknek nótája (1803: A'...)</i>	
12.	10.		Napról napra fzebben nevet	<i>A' Tavafz.</i>	Péteri Takáts József
13.	11.		Kedves idő' víg kezdete	<i>A' Tavafzhoz.</i>	Szentjóbi Szabó László
14.	12.		Szép Tavafzkor a' rétekben	<i>A' Nyár.</i>	Péteri Takáts József
15.	13.		Én-is ezen öröm' kertben Egy ifjú fát ültetek	<i>Az ujonnan ültetett Fához.</i>	Péteri Takáts József
16.	14.		Egy fzép kertben, hol virágok	<i>A' Viola, és a' Tulipán.</i>	Péteri Takáts József
17.	15.		Meg kell adni a' Rózsának	<i>Rózsa, és a' Téli-zöld.</i>	Péteri Takáts József
18.		74.	Ugyé minap te fzép Leány!	<i>A' hervadt Rózsa.</i>	Péteri Takáts József
19.	16.		A' piros hajnal Gyöngyös harmattal	<i>Álom.</i>	
20.	17.		Piros Hajnal, fényes nap' ságárok!	<i>A' Hajnalhoz.</i>	Pálóczi Horváth Ádám
21.	18.		Kis bújdosó fzeletske! Keresd Laurámat-fel	<i>Sohajtás.</i>	Ráday Gedeon
22.	19.		Amott, a' tsendes völgy' ölében	<i>A' Ne-felejts.</i>	Verseghy Ferenc
23.	20.		Árva, erőtlen Ifjúság! Tekénts életedre	<i>Az Ifjúsághoz.</i>	

1803 (Nr.)	1801 (Nr.)	1799 (Nr.)	incipit	cím (1801)	szerző
24.	21.		Szárazak, 's erőtlének Az erköltsi Törvények	<i>Az Afzfonyi erkölts.</i>	
25.	22.		Vidámabb érzéfü fizerelmes Leányok	<i>A' Szüzek' Éneke.</i>	
26.	23.		A' fzeretet fzemes	<i>A' Szeretet és a' fzerelem.</i>	
27.	24.		Szeretni jó ugyan, fzeretni kell	<i>A' meg-választott fzeretet.</i>	
28.	25.		Hol vagy, hol te, ó drága kép!	<i>Álom kép.</i>	
29.	26.		Kelly fel Ifjú! e' gyp ágyról	<i>A' gyp' fzinén álmodozó Ifjúhoz.</i>	
30.	27.		Az izmos nagy fák, Kemény kő-fiziklák	<i>Az állandó kín.</i>	
31.	28.		Akár miként komorkodgyon	<i>Vígafztalás.</i>	
32.	29.		A' lántzban fém változtatom Nyugott bátor fzívemet	<i>Themiftocles' Éneke. A' hol bűn nints, félelem fints.</i>	Kazinczy Ferenc ford.
33.			Nagy Iften! Húllnak könnyeim	<i>A' nyugodt fzenvedő.</i>	
34.	30.		Alig tűnt-fel előttem Ez élet' fzésége	<i>Érzékeny Panasz.</i>	
35.	31.		Szeretet! Te édes erő	<i>Szeretethez.</i>	
36.	15.		Dámónnak víg barátságá	<i>(1803: Dámon, és Fillis.)</i>	
37.	32.		Álom! Álom! Édes álom!	<i>Az Álomhoz.</i>	
38.	33.		Boldog, ki Amor' ölébe fzunnyadozik	<i>Az igaz fzeretnek böldogsága.</i>	
39.	34.		Nem búsúl az, van kinek Egy hív fzeretője		
40.	35.		Nints fzebb vígság, mint egymáft fzeretni		Mészáros Ignác: <i>Kártigám</i>
41.	36.		Ártatlan fzívű, Fillisem! hallgafs-meg	<i>Fillishez</i>	
42.	37.		Ó ti könnyű deli fzemek!	<i>Egy széphez.</i>	
43.	38.		A' fzerelem nagy tüzet vet	<i>A' fzerelem veszedelmes.</i>	
44.	39.		Lyánka! Útat fzerelmemnek	<i>Dafnis, és Klóe.</i>	Versegly Ferenc
45.	40.		Ne kételkedj fzavaimban	<i>Az igaz fzív.</i>	Mészáros Ignác: <i>Kártigám</i>
46.	41.		Áldlak téged fok ezerfzer	<i>Az Éjtfzaka.</i>	
47.	42.		Tsak titokban kell tartanom	<i>A' titkon fzerető de állandó fzív.</i>	
48.	22.		Egek! miért sértetek?	<i>Az igaz fzeretnek meg-gátlása.</i>	
49.	43.		Kegyefségedért, Szép fzemélyedért		

1803 (Nr.)	1801 (Nr.)	1799 (Nr.)	incipit	cím (1801)	szerző
50.	44.		Tsak sinlödöm! Eftzendeje már		
51.		70.	Titkos indulatja igaz szívemnek		
52.	45.		Ó te kegyetlen fors!	<i>Bofzszú-állás.</i>	
53.	46.		Sóhajtozik egy szép Nimfa magában		Sárközy István
54.	47.		Ímé megint ropogtatod Haragodnak tüzeit	<i>Engesztelés.</i>	Döme Károly
55.	48.		A' fzeretet néha keferűség	<i>A' bajos fzeretet.</i>	
56.	49.		Szerelem gyötrellemel együtt jár	<i>A' világi fesletség.</i>	
57.	50.		A' nagy szerelemnek	<i>A' szerelem fergeget</i>	
58.	51.		Ámornak lángjával,	<i>Ámornak tsapása.</i>	Amade László (?)
59.	52.		Gyáfzba borúltt gondolatim! fzűnjetek	<i>A' meg-tsalattatott.</i>	
60.		40.	Hold mely világitfz te	<i>(1803: A' Holdhoz.)</i>	Péteri Takáts József
61.	53.		Árva, bús fejem mit gyötrödöl?		
62.	54.		Álnok Szíren! Nem halgatom	<i>Meg-vetés.</i>	
63.	55.		Tovább nem tūrhetem, Azért ki-hírdetem	<i>Vetekedés.</i>	Amade László
64.	56.		Ne kerefs nálam állandóságot		Csenkeszfai Poóts András?
65.	57.		Ély! magadnak gyenge ág		
66.	58.		Óh! mennyi fzerentsémet		
67.		58.	Nem tudom ki dītsírne (1803: fzeretne)		
68.	59.		Árván, sírván, szívemet		Amade László
69.	60.		Ím' e' kisedem femmit nem lát	<i>A' vaknak boldogsága.</i>	Péteri Takáts József
70.	61.		Szívem' fájdalma, Test' aggódalma		
71.	62.		Dolgom mikor folyt kedvemre	<i>Vifzontagságok.</i>	Hari Péter
72.	63.		Kedves párom' el-vefztettem	<i>A' páratlan gerlitzé.</i>	Beretzky Mihály
73.	64.		Láttam minap egy Gerlitzét Vefztett társán búsongni	<i>Örömrre vált fzomorúság.</i>	Péteri Takáts József
74.	65.		Mint a' hím Gerlitzé fzaraz ágra ül	<i>A' páros Gerlitzé.</i>	
75.		64.	Szép tavafzi Rózsa virág	<i>Kofarakat ofztoató Leány. (1803: fzéséhez)</i>	Nagy János
76.	66.		Félre tőlem, fzés kevély!	<i>Egy kevély fzéshez.</i>	Földi János
77.		61.	Szerentsétlen az olyan fzív.	<i>A' hív fzív.</i>	
78.		37.	Hamis Lutz! meg-játzodttál	<i>A' meg-hűltt Szeretet.</i>	Révai Miklós

1803 (Nr.)	1801 (Nr.)	1799 (Nr.)	incipit	cím (1801)	szerző
79.		38.	Hafzontalan keresem El-távozott kedvesem'!	<i>Édes aggódás.</i> (1803: <i>Az el-hagyatott Leány</i>)	Kazinczy Ferenc
80.		36.	Ha fzerető nélkül élnék	(1803: <i>Kiki magának.</i>)	
81.	67.		Ki mit fzeret, ha nem fzés-is		
82.	68.		Fakadj piros Rózsa! Fakadj tsendesen	<i>A' Rózsához.</i>	Szentjóni Szabó László
83.	69.		Mondják mások, hogy fzeretlek		
84.	70.		Ki lefz nálam fzerentsébb?	<i>A' jegyben járó Leányka.</i>	
85.	71.		Siralmas életem, bánam tselekedetem	<i>Panafzolkodó</i> <i>Mennyetske' éneke.</i>	Pálóczi Horváth Ádám
86.		66.	Tenger búknak közepette	<i>Szomorú ének.</i> (1803: <i>A' fzomorú fzív.</i>)	Mészáros Ignác: <i>Kártigám</i>
87.		1.	A fényes nap már ezután		
88.	72.		Látom, repülz fölem	<i>Bútsúzó.</i>	
89.		28.	Fel-nyitom már bús fzívemnek	<i>Más ének.</i>	
90.	73.		Búshadt fzívem húzd-fel vitorlát	<i>El-költözés.</i>	
91.	74.		Oh! átkozott irígy nyelvek!	<i>Az irígy nyelvek.</i>	
92.	75.		Irígy tsuka! mért martzongod	<i>Az Irígyhez.</i>	Vályi András
93.	76.		Bal fzerentse! hát valaha	<i>A' bal fzerentse.</i>	Pálóczi Horváth Á.
94.		53.	Mi kefergő fok gondolat, terheli bús fejemet?	<i>Szomorú indulat.</i>	Révai Miklós
95.	77.		Nagy fzomorúságom, Boldogtalanságom		
96.	78.		Panafzimnak sűrűsége, Érje bár az Egeket	<i>Panafz.</i>	
97.	79.		Árva fzívem' nyögésit	<i>Aggódás.</i>	
98.	80.		Ah! fzívem' öröme! miért habozol? (1803: mért)		
99.		76.	Vefznem kell már, nints mit várnom	?	Mede Pál
100.	81.		Halni megyek. Ah! ne legyenek	<i>Egy halálra ítéltetett</i> <i>Ifjúnak jegyben lévő</i> <i>Mátkájától fzomorú</i> <i>el-válása.</i>	Gyóri Mihály
101.	82.		Ah! el-vefztettem kedvesemet		
102.	83.		Ah nints többé, a' kit fzerettem		Szentjóni Szabó László
103.	84.		Jaj! melly fzörnyen kell meg halnom		

1803 (Nr.)	1801 (Nr.)	1799 (Nr.)	incipit	cím (1801)	szerző
104.	85.		Drága kintse fzívemnek Itt nyugfzik		
105.		49.	Minden az Ég alatt mulandóság	<i>Világi mulandóság.</i> (1803: <i>A' Mulandóság.</i>)	
106.	86.		Egéfz Világ életemet	<i>A' fzőlő fej' panaffza.</i>	
107.	87.		Ketskemeti Tsárdában		
108.		35.	Héj! moft élem világom	<i>A' Magyar Banderista.</i>	
109.	88.		Honnan jöttel? Debretzenből	<i>Újság.</i>	
110.	89.		Igyunk egy pohár bort: jó egészségért	<i>Barátságos köszöntés.</i>	
111.	90.		Senkit titkod' és fzándékod'	<i>Intés.</i>	
112.	91.		Az újdon új Politztiát Ha kívánod	<i>Az újdon új Politzia.</i>	

Látható, hogy bár túlnyomórészt az 1801. évi repertoárt ismétli meg az 1803-as (összesen 88 szöveget), de az 1799. évi kiadásból is újraközöl 20 verset, méghozzá nem tömbszerűen, hanem beillesztve a tematikus kompozíció rendjébe. A tudatos szerkesztői munka szép példája, hogy 5. sorszám alatt *Vígafzttalás* címmel újra ki-nyomtatták a *Hogy alattsony, és meg-vetett, A' te forsod, mért bússúlfz?* kezdetű verset (az 1799-es edíció 39. sorszámú verse volt). Láthattuk, hogy 1801-ben e helyen épp-úgy *Vígafzttalás* olvasható, Csokonai említett verse (*Földiekkal játszó égi tünemény*). A csoportosítás időtállóan bizonyult: egy azonos „argumentumú” vers váltotta fel az eredeti *Vígafzttalást*. A nyitó éneken, tehát egy apokrif Csokonai-dalon kívül vi-szont 1803-ra mind elmaradtak a debreceni poéta 1801-ben kiadott versei. Az 1803-ban már *nem közölt* versek listája eredeti sorszámuk rendjében:

1801	incipit	cím (1801)	szerző
5.	Földiekkal jádzó Egi tünemény	<i>Vígafzttalás</i>	Csokonai Vitéz M.
92.	Fel-fogattam fzáz meg-fzázfzor		Csokonai Vitéz M.
93.	Óhajtott nyugvó Óra üt		
94.	A' hol ember nem fevíthet, Idő ott a Doktor		
95.	Ember Életének, itten lételének		

A rendezett kötet fontos újdonsága a kissé titokzatos *Előszó*. Mivel ez a kritika-történeti fontosságú szöveg modern kiadásban kevés helyen hozzáférhető,⁶³ s az 1803-as kiadás önmagában is ritka, érdemes teljes terjedelmében felidézünk:

63 SEBESTYÉN, *i. m.* (1913), 105–106.

ELŐ-SZÓ

E' jelen-való Énekes Gyűjteménynek⁶⁴ egybe-rakatására, az a' valódi fzeretet, és buzgóság, mellyel ditső Magyar Nyelvünk' virágzását forrón óhajtjuk, vólt leg-főbb moztony.

Tudjuk azt, hogy Magyar Nyelvünk' tulajdonságira nézve nem alábbvaló akármelley Európai Nyelveknél, és minden-féle indulatoknak ki-nyilatkoztatá-sára alkalmas; akár Fejedelmekkel, 's Fő Méltóságú Személyekkel beszédbe eredni, akár Jó Barátinkkal, a'-vagy a' szép Nemmel érzékennyen, 's édesdeden nyájaskodni, akár a' régi Történeteket, és véres tsapásokat le-írni kellekik.

A' vers írásra pedig, és főképpen a' Dallokra, úgy láttzik, mintha éppen tsak fűlte vólna nyelvünket a' fzív, és éfz; olly könnyen, és kedvesen folyik, akárminémű rámára kézfíttesék. Ezt befzéli Faludi Ferentznek, Ányos Pálnak, Rájnis Jó'sefnek, Virág Benedeknek, Kazinczy Ferentznek, Péteri Takács Jó'sefnek, Illei Takáts Károlynak, V. Csokonai Mihálynak, és másoknak gyönyörű Versei, ezt befzéli Hymfinek [!] arany munkátskája; ezt befzéli azok a' Hazánk' minden réfzén elől-forduló Énekes Dallok, mellyekben sokszor annyi elméség, érzékenység, és termézfeti eleven ki-fejtések találatnak, hogy Horátzius Énekes Dallaival az elsősegről minden magunknak-való hizelkedés nélkül vetélkednek. – Egek! Azoknak hangra kelő kedveségében melly fzeően olvadoznak a' Magyar Szűzek, és Ifjak! melly fzívre ható érzéssel keseregnek a' Magyar Szeretők! – És tsak azoknak gyenge ajakin forjanak-é ezek a' magokat ajánló lágy fzepségek? azután a' por emézfzett papirosokkal egygyütt huljanak, 's vefzfzenek é-el? Meg-téríthetetlen örökös kár vólna ez! Ollyan kár, mellyért azok, a' kik későbben fogják nézni ezt a' világofságot, és fzívni a' Magyar Eget, Maradékink, áldást bizonyára nem mondanának hamvainkra.

Ugyan azért, hogy ezek az Ékéségek fenn maradandó életbe jőjjenek, munkás fáradsággal őfzve-fzedegettük, meg-váláftottuk, és néhol jobbítást-is tettünk rajtok. Közben vetettünk némelleyeket, a' mellyek tudni-illik tettetősebbek, azokból-is, mellyek már az 1799-dikben kéfzült Gyűjteményben kijöttek vólt. – Ide fűztünk egynehányat ollyanokból-is, mellyek ugyan már némelley Könyvekben bé-vagynak nyomtatva, de mivel a' Könyvekkel egygyütt azok-is homályban sínlődtek, most mint egy önként láttattak a' világofságra kívánkozni, hogy többek' kezébe, ajakira, és fzívekbe símulhatnának. Mind ollyan darabok, mellyek a' tífza igaz erköltsöt meg-nem zavarják; mind ollyanok, mellyekben vagy a' fzív, vagy az elme, vagy a' nyájas tréfa kellemetes érzéssel jádfzik. Jobbára a' leg-nagyobb indulatot, a' barátságot, és a' fzívnek leg-édesebb érzését, a' fzeretetet fejtegetik. Vagynak némelley andalító képzeléseknek festegetései is; de a' mellyeket tsak azok fogják Vénus Cyprufának nevezni, a' kik a' tífzes é r z é k e n y s é g e t vakmerően kár-

64 A címlapon: GYŰJTEMÉNY.

hozzatják; a' kik a' testből, 's vérből épült fízvet ki-akarják mint tulajdon, mint az emberek mellyéből fzakafztani; a' kiknek az érzékenységet káprázó fzakak' olvasására leg-ottan efzek véfz, vagy fzívek el-tseppen.

Néhol a' versek' végezeti még-nem [!] egygyeznek. De azon meg-nem álapodunk; mert azoknak egygyenlősége még-nem kívántatik az Énekekben olly fzorosan, mint más versekben. Azon felül-is, az Ének, és a' Muzsika az egygyenlőségnek nem léttét ki-pótolják.

Azomban reménylén, hogy válogatot Gyűjteményünk' kedvetséget fog Hazánkfiainál találni, úgy intéztük fáradságunkat, hogy ez lenne első darabja a' Magyar Énekek' Gyűjteményének, mellyet azután folytatni lehetne, ha nyelvünk' ditsőséget elől-mozdítani kívánó Hazánkfiak a' kezeknél lévő, vagy lakhelyek-béli jobb izlésű Énekeket Vátzra a' Könyv-nyomtató Gottlieb Antal Úrhoz által-küldeni nem fognak terheltetni.

Vátzon, Aprilis Hónapb. 1803 Efstend.

Igaz fzívű Hazafiak.⁶⁵

Lássunk néhány kiragadott szempontot! Nagy hangsúlyt kap az elsőség programja: az 1799-es kiadás csak előzmény, de nem része a sorozatnak. Talán azt mások állították össze? A nyomda pályadíjat írt volna ki, s a két győztes pályamunkát (az átfedések kigyomlálása után) egyidejűleg hozták volna forgalomba? Ha így van, vajon melyik kiadványban hirdették meg a pályázatot? Arról sincs tudomásunk, hogy 1803 után bárki verseket küldött volna Vácra, hogy a hasonló kiadványok repertoárját bővítse. Ilyen közelítésben érthető az 1823-as kiadás megmerevedett repertoárja, amely az 1801. évit követi.

Szintén hangsúlyos a nem túl ismert, így feledésre kárhozzatott régebbi könyvekből való tudatos értékmentés – ennek tükrében mégis furcsa a névtelenség, miközben az előszó felsorolja a szerzők többségét. Meglehet, hogy a folytatás épp az ő ellenkezésük vagy akár tiltakozásuk miatt hiúsult meg; mindegy azonban csak levéltári kutatások adhatnak választ. Az érzékenység kulcsszava azonban mégis az egykorú irodalmi programok fősodrához közelíti a váci antológiát, annál inkább, mivel az itt közölt újabb versek esetenként folyóiratokban is megjelentek. A sokoldalú magyar nyelv dicsérete éppígy toposznak számít a XVIII. század végi irodalomban, Szirmay Antal a *Hungaria in parabolis* (1804, 1807) 33. §-ában hasonlóképp érvel – V. Károlyra hivatkozva, aki a különböző beszédhelyzetekhez eltérő nyelvet használt, ám mi, magyarok ezt saját anyanyelvünkön tehetjük.⁶⁶ Az a verstani mondat, amely a „végezetek” (rímek) meg

65 ÉGY 1803, A2v–A3r.

66 Az irodalmi és közköltészeti példákkal bőven illusztrált nyelvdicsérő „szócikk” modern magyar kiadása: SZIRMAJ Antal, *Magyarország szóképekben (Hungaria in parabolis)*, ford.

nem egyezésére vonatkozik, a megengedőbb, kevésbé teoretikus énekvers-prozódia jele; hasonló megjegyzéseket olvashatunk például Pálóczi Horváth Ádám írásaiban.⁶⁷ Bár a dallam valóban sokszor áthidalja a rímelés vagy a ritmus dőcönőit, e mondatnak teljesebb jelentést adott volna, ha az antológiában kottákat is közölnek – így csak egy képzelt, „privát” előadásra vonatkozik, akárcsak a XVI–XVII. századi énekeskönyvek „metrumszabó” megjegyzései.

III. Az *Énekes Gyűjtemény* hatása

A váci ÉGY-sorozat a korábbi világi nyomtatványokhoz, elsősorban a ponyvákhoz képest igen jelentős, mondhatni: jól mérhető hatással volt a magyar kéziratot verseskönyvekre, illetve a későbbi hasonló kiadványokra. Az alábbiakban a teljesség igénye nélkül néhány szembeötlő példát sorolunk fel.

Előljáróban egy általános megfigyelés, amely a *Régi magyar költők tára* XVIII. századi közköltészeti köteteinek (I–III.) textológiai munkálatai során született. Láthattuk, hogy az ÉGY fő célja nem a közköltészeti, anonim alkotások népszerűsítése volt, s hogy ez a réteg igen szűk a sorozat műköltői kínálatához képest. E néhány „közdanára”, az összes kötet közköltészeti repertoárjára igaz azonban, hogy az itt kiadott változatok fontos, központi helyet foglalnak el az adott szövegcsaládok történetében. Az ÉGY megjelenése utáni variánsok többsége immár e „standard” formához igazodik, közvetlen vagy közvetett másolatnak tekinthető – egyúttal kissé elszürkül, leegyszerűsödik a variálódás. Kivétel ez alól a *Van egy hitvány...*, de ennek is sok későbbi változata rokonítható a váci kiadásával.⁶⁸

Az 1799-es „félkötet” jellegzetes darabjainak kéziratot felbukkanása csak ritkán jár együtt az 1801-es *Második darab* szövegeivel. Voltak tehát olyan olvasók, akiknek csak az 1799-es példány forgott a kezükben; máskülönben jó eséllyel a folytatásból is kimásoltak volna néhány éneket. Az 1803. évi edíció viszont – amely a két előzmény szövegeinek legjavát összesíti – szinte seholy érezteti intenzív hatását. Még az 1803-ban újra kiadott verseket is láthatólag a korábbi kötetekből másolták, hiszen az utóbb kihagyottak társaságában találjuk őket. Ekkorát változott volna pár év alatt egy nyomtatott versgyűjtemény státusza, vagy ennyire különböző befogadói közösségekben terjedt az 1799-es és 1803-as kiadás?

VIETÓRISZ József, s. a. r. Csörsz Rumén István, Kolozsvár, *Kriterion*, 2008 (Téka), 72–88.

67 Például a *Magyar Arión* c., kéziratban maradt életmű-válogatásának jegyzetei között; ezek zömének modern kiadása: *Ötödfélszáz énekek...*, i. m. Az énekvers-prozódia egykorú emlékeiről bővebben: HOVÁNSZKI Mária, *Magyar nyelvű énekelt (dal-)költészet a 18. századi Magyarországon*, Magyar Zene, 45(2007), 289–342.

68 RMKT XVIII/4, 112/XX. Érdekes, hogy ponyván sose jelent meg, s a két kalendáriumi kiadás is visszhangtalannak számít a nagyon ismert szövegcsalád életében.

Földrajzi szempontból a legközelebbi egykorú forrás egy J. J. F. monogramú pesti verskedvelő személy énekeskönyve 1801-ből. Később Resetka János (Civis Vatzienis, tehát váci polgár),⁶⁹ illetve Végh Péter tulajdona lett; ma az előbbi nevét viseli. A kéziratba illesztett betétlapon *Gotlieb Énekei Laistroma* címmel – Stoll Béla szerint az utolsó tulajdonos, Jankovich Miklós⁷⁰ kézírásával – egy önálló lista olvasható. Ez talán a datálást is segíthetné, bár a kézirat a listán túl nem tartalmaz konkordanciákat az antológiával. A lista első egysége valójában a *Resetka-ék*. tartalomjegyzéke, két fejezetre osztva: „I. az <zöld> Aranyos Tablás könyvben. Joan Resetka Civis Vaciensis Scripto Pestini 1801. 4o.” A „II. az Zöld boritékos Könyvből. Első, és Második Ének az B. Amadé Lászlónak Házasságról irtt Versei” egy másik forrás leírását adhatják. (74a) Talán Jankovich úgy tudta, hogy Gottlieb saját kézírata van a kezében?

A szintén Jankovich Miklós nevéhez fűződő *Magyar énekek* (1804)⁷¹ című kézirat azonos repertoárja arra utal, hogy a jeles tudósnak talán saját példánya lehetett a nyomtatványból. Rengeteg érintkező szövegre bukkanunk ugyanis itt az 1799-es kötetből. Az önálló csoportot alkotó Révai-verseken túl például megtalálható lapjain a *Fut az üdö...; Ence, Bence...; Aki nem jár a gonoszok tanácsán...; Jóvoltod, Isten, feljebb ér...; Hold, mely szépen...* és az 1801-ben megjelent *Meg van szívem sebesítve (Egész világ életemet...)*, továbbá később, más kézzel az 1799-ben és 1803-ban is kiadott *insurgens dal, a Készülj, szép magyar nemesség* (53a–b).

A literátus közönségből érkező gyors reakciók közé sorolhatjuk Horváth András (Pázmándi Horváth Endre) gyűjteményének szövegeit.⁷² A költő-pap legkorábbi datált bejegyzése 1799. június 29., Pest városában (5a). Arra következtethetünk, hogy az ÉGY már ezt megelőzően megjelent – talán éppúgy a tavaszi sokadalomra, mint az 1823-as „utókiadás”? Az 1799-es datálást valószínűsíti az is, hogy a kézirat egy másik, 1800-ra keltezett egységének kezdő oldalain szintén olvashatunk e kötetből származó verseket (*Aki azt kérdezi, hogy hínak engem...; Van egy koszos, tetves, rongyos, vá-vá-város...*).

A Horváth András-féle válogatás elején jobbra Nagy János verseit találjuk. Ezeket kétségkívül átvehette az 1790-es *Nyájas Múzsák*-kötetből is, ám a sorrendjük nem egyezik meg sem az ottanival, sem a váccival.

69 A váci levéltár internetes katalógusa szerint Huszák József 1800-ban és 1802-ben is panaszt tett Resetka ellen a pesti és váci vásáron történt visszaélések miatt. V. 1-c Püspökvác Mezőváros Tanácsának ir. – Tanácsi ir. 8. doboz, 265–277. – <http://www.vacarchivum.hu/upload/attachments/36821009e30ffab780950f2fe49ef6c.pdf>

70 Jankovich – noha autográf megjegyzése szerint „Ez a könyv az Irónak tudatlansága miatt, tele van történeti és írásbeli Hibákkal.” (1a) – a kézirat egy részét lemásoltatta a *Nemzeti Dalok Gyűjteménye* X. kötetébe. STOLL 560. sz.

71 STOLL 573. sz.

72 STOLL 444. sz.

17b	Távozz, álnok, el én tőlem	ÉGY 1799, 68. sz.
17b–18a	Én szegény új polgár	ÉGY 1799, 23. sz.
18a	A farsangi mulatság	ÉGY 1799, 6. sz.
18a	Nosza, legény, a táncba	ÉGY 1799, 56. sz.

A 19b-től egy összefüggő, 17 szövegből álló sorozat következik, amelynek valamennyi darabja az 1799-es váci kötetből való (kettő eredetileg is egymást követi), ráadásul a verscímek zömét is a nyomtatványról emeli át.

19b	Boldogul élhetsz, Licini	ÉGY 1799, 11. sz.
19b	Fortuna szekerén okosan ülj	ÉGY 1799, 26. sz.
19b	Minden az ég alatt mulandóság	ÉGY 1799, 49. sz.
19b	Egek, tekintések sorsunkat	ÉGY 1799, 17. sz.
20a	Ne marasszuk, elmehet	ÉGY 1799, 55. sz.
20a	Apám ki volt, nem tudhatom	ÉGY 1799, 4. sz.
20a–b	Királyi mulatság erdőkben sétálni	ÉGY 1799, 44. sz.
20b	Egy kis tarka madár	ÉGY 1799, 18. sz.
20b–21a	Az igaz Messiás már eljött	ÉGY 1799, 3. sz.
21a	Merő bolondság a mostani nagy	ÉGY 1799, 50. sz.
21a	Tenger búknak közepette	ÉGY 1799, 66. sz.
21b	Természetnek csudálatos	ÉGY 1799, 67. sz.
21b	Sirasd meg azt az üdőt	ÉGY 1799, 60. sz.
21b–22a	Szerencsétlen az olyan szív	ÉGY 1799, 61. sz.
22a	Felfogadtam az egekre	ÉGY 1799, 29. sz.
22a	Amíg élek, mindég bánom	ÉGY 1799, 2. sz.
22a–b	Kékes szemű szép enyegőm	ÉGY 1799, 46. sz.

Két, ponyváról érkezett szöveg után ismét a váci antológia darabjai sorjáznak, de először az 1801-es kötetből. Ez a vers különösen tanulságos. A *Halni mégyek, ah, ne légyek áldozat, kemény egek* (Győri Mihály verse) eredeti címe és témája *Lajos Frantz Kir[álynak] bútsúzása felelet váltással*. Horváth András leírta ezt a címet, majd az elejét áthúzta, s ennyit írt fölé: *Hajnotzi*. Lehet, hogy egyúttal a kivégzett jakobinus jogtudós, Hajnóczy József és kedvese dialógusaként értették a korabeli olvasók? Mindössze hat évvel járunk az összeesküvők lefejezése után... A váci kiadó mindenestre egy semleges címmel közölte: *Egy halálra ítéltetett Ifjúnak jegyben lévő Mátkájától szomorú el-válása*.

A folytatás ugyancsak elgondolkasztató. Itt Faludi Ferenc néhány olyan verse következik, amelyek nem szerepeltek a váci kötetben, például a *Kiszűtő ének* és a *Nádasdy*. Utánuk *Az ujdón Ujj Politzia* című (vö. ÉGY 1801, 91. sz.) szatirikus vers, amelyet a kortársak Faludi művének tartottak: *Az újdónúj políciát ha kívá-*

nod ü ü ü (24a–b). Ez viszont kissé eltér a vácítól, ahol következetesen *hm hm hm* jelöli az elhallgatott szótagokat. Minden bizonnyal a Révai-féle bővített Faludi-kiadásból (1787)⁷³ vette át ezeket Horváth a többi Faludi-verssel együtt, esetleg emlékezetből írta át az egyébként egyező szöveget. A folytatás azonban ismét az ÉGY 1799-es kötetét követi, Révai Miklós versei itt is csoportot alkotnak:

24b	Hej, most élem világom	ÉGY 1799, 35. sz.
25a	Titkos indulatja igaz szívemnek	ÉGY 1799, 70. sz.
25a	Száraz berket kaszáltam	ÉGY 1799, 63. sz.
25a	Szpora Margit, hol voltál	ÉGY 1799, 62. sz.
25b	Egy szép bajnok ostromolja	ÉGY 1799, 20. sz.
25b	Nem tudom, ki dicsérne	ÉGY 1799, 58. sz.
25b–26a	Hamis Luca! megjátszottál	ÉGY 1799, 37. sz.
26a–b	Mi kesergő sok gondolat	ÉGY 1799, 53. sz.
26b	Tündér, álnok, gonosz világ	ÉGY 1799, 72. sz.
26b–27a	Különös kincs	ÉGY 1799, 48. sz.
27a	Mi bajod van, én húgocskám?	ÉGY 1799, 54. sz.
27a–b	Bakonyi Jutka, hol valál?	ÉGY 1799, 13. sz.
27b	Ence, Bence, medence	ÉGY 1799, 24. sz.
28a	Aki nem jár a gonoszok tanácsán	ÉGY 1799, 10. sz.
28a–b	Énekeljünk Cipriának, drága kincs	ÉGY 1799, 25. sz.
29a	Felnyitom már bús szívemnek	ÉGY 1799, 28. sz.

Itt két újabb, az ÉGY-ben nem szereplő ének következik, majd a feljegyző láthatóan visszakanyarodik a váci repertoárhoz, s megszakítás nélkül rögzíti őket:

29b	Árva szívem nyögését	ÉGY 1801, 79. sz.
29b–30a	Égek érted, de nem érzed	ÉGY 1799, 21. sz.
30a	Készülj, szép magyar nemesség	ÉGY 1799, 45. sz.

Itt ismét kitérő, majd néhány más érzékeny dal után, meg-megszakítva:

34a	Ó, szívem öröme, miért habozol	ÉGY 1801, 80. sz.
34a–b	Sínlődöm	ÉGY 1801, 44. sz. (variáns)
(...)		
34b	Gyászba borult gondolatim	ÉGY 1801, 52. sz.

73 *Faludi Ferentz' költeményes maradványai. A jegyző könyvvel együtt, Második meg jobbjított nyomtatás, kiad. RÉVAI Miklós, Pozsony, 1787, 91–94. Révai is megjegyzi, hogy csak a hagyomány köti Faludihoz a verset.*

(...)

35a	Én kegyesem olyan beteg	ÉGY 1799, 19. sz.
35a–b	Hold, mely szépen világítsz te	ÉGY 1799, 40. sz.

A gyűjtemény 36a–b lapjain szereplő *Van egy híres hegyes-völgyes vá-vá-város* nem az ÉGY szövegváltozatát követi, s a kézirat további lapjain már nem találunk másolatokat a váci kötetekről.

Szintén az irodalmi körökhöz vezet *S. F. és mások versei* (1804)⁷⁴ című, Pannonhalmán őrzött kézirat. A titokzatos monogram minden bizonnyal Szeder Fábián bencés pap-költőt jelöli, aki korábbi diákéveiben Révai Miklós és Kultsár István óráit hallgatta Esztergomban, s 1803-tól tanult Szent Márton hegyén. A gyűjtemény egyik része *Toldalékok, A' mellyek Egy Bizonyos Szerzőnek Versei közül öszve irattattak 1804ben* címet visel. Ebben a függelékben 13 olyan verset jegyeztek le, amelyek mind az ÉGY 1799-es kiadásából valók, egyező vagy nagyon hasonló címekkel – ahol vannak –, az elején épp szomszédos szövegek:

1.	Hol vagytok, Pegazus, Parnaszszus	ÉGY 1799, 32. sz.
2.	Hív társom, dohányos börböncém	ÉGY 1799, 33. sz.
3.	Egek, tekintsétek sorsunkat	ÉGY 1799, 17. sz.
4.	Gyenge Klorinda	ÉGY 1799, 31. sz.
5.	Ne marasszuk	ÉGY 1799, 55. sz.
6.	Királyi multság	ÉGY 1799, 44. sz.
7.	Sirasd meg azt az időt	ÉGY 1799, 60. sz.
8.	Készülj, szép magyar nemesség	ÉGY 1799, 45. sz. [1803, 11. sz.]
9.	Héj, most élem világom	ÉGY 1799, 35. sz.
10.	Szép tavaszi rózsavirág	ÉGY 1799, 64. sz. [1803, 75. sz.]
11.	Nagy Isten! mit tegyek	ÉGY 1799, 59. sz.
12.	Van egy koszos, tetves, rongyos ⁷⁵	ÉGY 1799, 75. sz.
13.	Száraz berket kaszáltam	ÉGY 1799, 63. sz.

Szeder Fábiánnak fennmaradt 1829-ben összeállított népdalgyűjtése is, amely Rummy Károly György hagyatékával együtt került be az Akadémiára (Irodalom 8r 206/172/b), s amelyet Erdélyi János felhasznált a *Népdalok és mondákhoz* (1846–1848). Ebben azonban nincs szöveg az ÉGY egyik kiadásából sem.

A XIX. század elejéről a leggazdagabb hatástörténeti forrás az ÉGY repertoárjához a *Thaly-kolligátum* néven ismert, 9 egységből álló gyűjtemény.⁷⁶ Nevét

74 STOLL 1168. sz.

75 Változat.

76 STOLL 511. sz.

összeállítójáról, Thaly Kálmánról nyerte, sajnos viszont semmit sem tudunk az egyes füzetkék eredetéről. Az I. egységben (1-2 leveles kéziratokból álló belső kolligátum) XIX. század eleji írásképekkel az alábbi ÉGY-másolatok szerepelnek, az ottani címekkel:

29a–30b	Kékes szemü szép enyelgóm	ÉGY 1799, 46. sz.
51a–b	Az még élek, mindég bánom	ÉGY 1799, 2. sz.

Néhány olyan, az ÉGY 1801. (sőt 1803. és 1823.) évi jellegzetes repertoárjához tartozó darab is szerepel itt, amelyek jelentősen eltérnek a kiadott változattól. Vajon a nyomtatott kötetben olvasható verzió hatására, de egyúttal annak korrekciója-képp vetették papírra ezeket? Ez a megoldás sem lenne meglepő, hiszen a kéziratokban előforduló ponyvamásolatok nem a forrást, hanem a szöveget igyekeznek reduplikálni, tehát a sajtó- és esetenként az értelmi hibákat is javítják.⁷⁷

31a–b	Oh szívem öröme, mit habozol ⁷⁸	ÉGY 1801/1823, 80. sz. = 1803, 98. sz.
37b–38b	Ki mit szeret, ha nem szép is	ÉGY 1801/1823, 67. sz. = 1803, 81. sz.
70b	Igyunk egy pohár bort jó	ÉGY 1801/1823, 89. sz. = 1823, 110. sz.

Talán ugyanilyen motiváció áll a *Halni mégyek...* parafrázisának hátterében: *Bálba mégyek, oh, ne légyek Jankovits áldozattya* kezdettel egy invariáns jellegű szöveg is ránk köszön (26a).

A *Thaly-kolligátum* IV. egysége (130a–166b) egy keltezetlen, de ugyancsak a XIX. század első negyedére datálható, zöldes színű papírlapokból fűzött versgyűjtemény. Ennek 51 tételes repertoárja szinte teljesen megegyezik az ÉGY 1799-es kötetével, a verscímek is azonosak; néhány ritkán másolt darab is akad köztük. Az egyetlen kivétel a *Némelyek azt mondják, Dunán túl* kezdetű nyelvi csúfoló (*Dunán-túl*, 134b), de ezt a verset áthúzták – valóban nem szerepel a nyomtatott kiadásban. A fentiek miatt elgondolkodtató, hogy vajon nem fordított-e a helyzet: lehet, hogy nem az ÉGY valamely másolata van a kezünkben, hanem az *Első darab* szerkesztésekor használt szövegforrás...?

130a–b	Boldogul élhetsz, Lycini	ÉGY 1799, 11. sz.
130b–131a	Fortuna szekerén okosan ülj	ÉGY 1799, 26. sz.
131a–b	Hol vagytok, Parnassus	ÉGY 1799, 32. sz.
131b–132a	Természetnek csudálatos ⁷⁹	ÉGY 1799, 67. sz.

77 Bővebben: Csörsz Rumen István, Küllős Imola, *A XVIII. századi közköltészet textológiai problémái*, It, 2004/3, 345–355, itt: 351.

78 6 vsz., az ÉGY-től sok részletében eltérő változat.

79 A címben érdekes korrekciót találunk. A másoló eredetileg a nyomtatványtól eltérő *Papi*

132a–b	Minden az ég alatt mulandóság	ÉGY 1799, 49. sz.
132b–133a	Hív társom, dohányos	ÉGY 1799, 33. sz.
133a–134b	Fillis nyugszik mély álomban	ÉGY 1799, 27. sz.
(...)		
135a–b	Egy agglant van Gyöngyös	ÉGY 1799, 16. sz.
136a–b	Egek, tekintsétek sorsunkat	ÉGY 1799, 17. sz.
136b–137b	Gyenge Klorinda	ÉGY 1799, 31. sz.
137b–137/II/a	Ne marasszuk, elmehet	ÉGY 1799, 55. sz.
137/II/a–b	Apám ki volt, nem tudhatom	ÉGY 1799, 4. sz.
138a	Királyi multság erdőben	ÉGY 1799, 44. sz.
138b–139a	Egy kis tarka madár	ÉGY 1799, 18. sz.
139a–140b	Az igaz Messiás már eljött	ÉGY 1799, 3. sz.
140b–141b	Merő bolondság a mostani	ÉGY 1799, 50. sz.
141b–142b	Be kár, be kár nékem a pártát	ÉGY 1799, 12. sz.
142b–143a	Tenger búknak közepette	ÉGY 1799, 66. sz.
143a–144a	Felnyitom már bús szívemnek	ÉGY 1799, 28. sz.
144a–b	Sirasd meg azt az üdőt	ÉGY 1799, 60. sz.
144b–145a	Szerencsétlen az olyan szív	ÉGY 1799, 61. sz.
145b–146a	Én kegyesem olyan beteg	ÉGY 1799, 19. sz.
146a–b	Felfogadtam az egeknek	ÉGY 1799, 29. sz.
146b–147a	Az még élek, mindég bánom	ÉGY 1799, 2. sz.
147a–b	Hat nap van egy hétben	ÉGY 1799, 34. sz.
147b–148a	Csak egyet szeretek	ÉGY 1799, 65. sz.
148a–149a	Héj! most élem világom	ÉGY 1799, 35. sz.
149b	Nosza, legény, a táncba	ÉGY 1799, 56. sz.
150a–b	Távozz, álnok, el én tőlem	ÉGY 1799, 68. sz.
150b–151b	A farsangi multság	ÉGY 1799, 6. sz.
151b–152a	Csipkebokor, kormos agyag	ÉGY 1799, 69. sz.
152a–b	Ugye minap, te szép leány	ÉGY 1799, 74. sz.
152b–153a	Köszönöm, hogy hamis voltál	ÉGY 1799, 47. sz.
153a–b	A szerencse változásin tanult	ÉGY 1799, 7. sz.
153b–154a	Azon senki ne építsen	ÉGY 1799, 8. sz.
154a–155a	Van egy koszos, tetves	ÉGY 1799, 75. sz.
155a	Bundás Geci házasodni &c. ⁸⁰	ÉGY 1799, 14. sz.
155a–b	Titkos indulatja igaz szívemnek	ÉGY 1799, 70. sz.
155b–156b	A fényes nap már ezután	ÉGY 1799, 1. sz.
156b–157b	Szapura Margit, hol voltál	ÉGY 1799, 62. sz.

Nóttelenség címmel jegyezte le a verset, majd a *Papi* szó kihúzásával és egy *A'* névelő beszúrásával korrigálta.

80 Erre a szövegre csak kezdősora utal. Talán ez is csak szerkesztői jegyzet?

157b–158a	Száraz berket kaszáltam	ÉGY 1799, 63. sz.
158a–b	Nem gondolok szíveddel	ÉGY 1799, 57. sz.
158b–159a	Titkos indulaja igaz ⁸¹	ÉGY 1799, 70. sz.
159a–160a	Démónnak víg barátsága ⁸²	ÉGY 1799, 15. sz.
160a–161a	Egy szép bajnok ostromolja	ÉGY 1799, 20. sz.
161a	Igaz szív és hív szeretet ritka	ÉGY 1799, 41. sz.
161b	Ha szerető nélkül élnék	ÉGY 1799, 36. sz.
162a	Adná Isten, hogy száz	ÉGY 1799, 9. sz.
162a–163a	Nem tudom, ki dicsírne	ÉGY 1799, 58. sz.
163a–b	Tanuld, asszony, az uradat	ÉGY 1799, 71. sz.
163b–164a	Mint nap gyakor búsulással ⁸³	ÉGY 1799, 51. sz.

A következő füzetke (167a–198b) az elejét kivéve zömében szintén ÉGY-másolat:

184b–185a	Fortuna szekeren	ÉGY 1799, 26. sz.
185a–b	Minden az ég alatt mulandóság	ÉGY 1799, 49. sz.
186a–187a	Fillis nyugszik mély álomban	ÉGY 1799, 27. sz.
187b–188a	Egek, tekintsétek sorsunkat	ÉGY 1799, 17. sz.
188a–189a	Gyenge Klorinda	ÉGY 1799, 31. sz. (stb.)

Az 1810-es évekből kiugróan magas arányt képvisel a nagykőrösi *Marthon István-ék.* (1818).⁸⁴ E kolligátumban szintén egymás után szerepelnek a többségben az 1. kiadásból származó versek. A forrást egyértelművé teszi, hogy itt is *Demonnak víg barátsága* (33b) alakban találjuk a verset, a váci sajtóhiba átvételével. Egy 1810-es évekbeli anonim énekeskönyv⁸⁵ repertoárjára ugyancsak erős hatással volt a váci antológia, néhány ritkábban másolt szöveggel is találkozunk, ezúttal nemcsak az 1799-es, hanem az 1801-es kiadásból is. Egy későbbi olvasó piros tollal jelölte meg, hogy szerinte a *Sóhajtozik egy szép nimfa* (13b–14b) Kazinczy Klára verse, holott ez nyilvánvaló tévedés, hiszen a versfők elárulják Sárközy István nevét.⁸⁶ Ugyanő tudni véli, hogy a *Honnan jöttél? Debrecenből* (32b–33a) „Szekely I-é”, de egyelőre a szerzőt máshonnan sem sikerült azonosítani.

81 Az ének mellett: *Nro.* 7. Bár néhány oldallal korábban már feljegyezték, a két változat lényegében azonos. A sorszám nem a nyomtatott kiadásokra utal (sem az 1799-esre, sem a tőle némiképp eltérő, korrigált 1803-asra).

82 Akárcsak a nyomtatott kiadásban, itt is a téves *Démónnak* alakot találjuk *Dámónnak* helyett.

83 A vers végén a záróabrá után: *Nro.* 8., ami már egy következő dalra utal, a fenti, egyelőre nem érthető számozással. Szöveg viszont már nincs a füzetkében, mindössze 2 üres lap.

84 STOLL 674. sz.

85 STOLL 684. sz.

86 A valóban verselgető Kazinczy Klára Pálóczi Horváth Ádám nevelt lánya, majd felesége volt, tehát nem rokona Sárközynek.

Meglepő, de még az 1820-as években sem ritkák kéziratainkban az ÉGY szövegei, bár nem az akkor újdonságnak számító 1823-as utókiadás, hanem az 1799-es alapkötet jellemző darabjait másolgatták. Kétségtől máshonnan is ismerhették ezeket a verseket, ám együttes, tömbszerű felbukkanásuk mindenképp elgondolkodtató – legfeljebb nem a nyomtatvány közvetlen ismeretére utalnak, hanem másod- vagy harmadkézi másolatok. A *Pesti énekeskönyv* (1825)⁸⁷ első felében egyáltalán nem találhatók meg a váci kötetek szövegei, azután viszont 26 itteni vers alkot összefüggő tömböt, méghozzá az eredeti címeikkel:

91b–92b	Boldogul élhetsz, Licini	ÉGY 1799, 11. sz.
92b–93a	Fortuna szekerén okosan ülj	ÉGY 1799, 26. sz.
93a–b	Minden az ég alatt mulandóság	ÉGY 1799, 49. sz.
94a	Hív társom	ÉGY 1799, 33. sz.
94a–95b	Fillis nyugszik mély álomban	ÉGY 1799, 27. sz.
96a–b	Egy agglant van	ÉGY 1799, 16. sz.
97a–b	Egek, tekintsétek sorsunkat	ÉGY 1799, 17. sz.
97b–98b	Gyenge Klorinda	ÉGY 1799, 31. sz.
98b–99a	Ne marasszuk, elmehet	ÉGY 1799, 55. sz.
99a–100a	Királyi multság	ÉGY 1799, 44. sz.
100a–b	Egy kis tarka madár	ÉGY 1799, 18. sz.
100b–102b	Az igaz Messiás már eljött	ÉGY 1799, 3. sz.
102b–103b	Merő bolondság a mostani	ÉGY 1799, 50. sz.
103b–104b	Be kár, be kár nékem	ÉGY 1799, 12. sz.
104b–105b	Tenger búknak közepette	ÉGY 1799, 66. sz. = 1803, 86. sz.
105b–106a	Természetnek csudálatos	ÉGY 1799, 67. sz.
106a–b	Sirasd meg azt az üdőt	ÉGY 1799, 60. sz.
106b–107a	Szerencsétlen az olyan szív	ÉGY 1799, 61. = 1803, 77. sz.
107b–108a	Felfogadtam az Egeknek	ÉGY 1799, 29. sz.
108a–109a	Amég élek, mindég bánom	ÉGY 1799, 2. sz.
109a–b	Csak egyet szeretek, de titkosan	ÉGY 1799, 65. sz.
110a–b	Készül (!) szép magyar nemesség	ÉGY 1799, 45. sz. = 1803, 11. sz.
111a–112a	Kékes szemű szép enyelgőm	ÉGY 1799, 46. sz.
112b–113b.	Hej, most élem világom	ÉGY 1799, 35. sz. = 1803, 108. sz.
114a–b	Nosza, legény, a táncba	ÉGY 1799, 56. sz.
(...) ⁸⁸		
115b	Köszönöm, hogy hamis voltál	ÉGY 1799, 47. sz.

87 STOLL 730. sz.

88 Itt Csokonai Vitéz Mihály *Az utolsó szerentsétlenség c., Zokoghat még egy betűcskét* kezdetű verse olvasható, amely nem szerepel az ÉGY kiadásaiban.

Ezt követően záróábrával ér véget a füzet, s a gyűjtemény más szövegekkel folytatódik. Jóval később, másik papíron, de a kéziratban már sokat szerepelt kézírással megörökítették az 1801-es kötet egyik versét is (128b–129a, *Senkit titkod és szándékod*; ÉGY 1801/1823, 7 és 90. sz.; 1803: 8, 111. sz.)

A H. A. monogramú kéziratban ugyancsak sok párhuzamos szövegre lehetünk figyelmesek az ÉGY 1799. évi kötetével (*Készülj, szép magyar nemesség; Felnyitnám már bús szívemnek...; Halni mégyek stb.*).⁸⁹

Egy keltezetlen, de mindenképp a XIX. század első felére datálható *Énekeskönyv-töredék*⁹⁰ szintén nagy számú ÉGY-incipitet őriz, köztük ritkábbakat is. Az összeíró előtt egy összekötött 1799/1801-as kötet lehetett, mivel az 1. kiadás szövegeinek elfogytán áttér az 1801-ben közöltekre. Az 1799-es versek ezúttal a kötet sorrendjét követve, egykori sorszámuk növekvő rendjében sorakoznak:

70a–b	Én szegény új polgár	ÉGY 1799, 23. sz.
70b	Ence, Bence, medence	ÉGY 1799, 24. sz.
71a–72a	Hej, most élem világom	ÉGY 1799, 35. sz. ⁹¹
72b	Ne marasszuk, elmehet	ÉGY 1799, 55. sz.
72b–73a	Sirasd meg azt az időt	ÉGY 1799, 60. sz.
73b–74b	Vesznem kell	ÉGY 1799, 76. sz.
75a	[Van egy koszos...] vége	ÉGY 1799, 75. sz.
75a–b	Az őszinte barátság egy ritkán	ÉGY 1801, 2. sz. (1803: 2. sz.)
76a–77a	A szerelem nagy tüzet vet	ÉGY 1801, 38. sz. (1803: 43. sz.)
77b–79b	Az újdónúj políciát	ÉGY 1801, 91. sz. (1803: 112. sz.)
(...)		
83b	Fakadj, piros rózsa	ÉGY 1801, 68. sz. (1803. 82. sz.)

Erdélyi János antológiájának egyik forrása, *Bónisné Pogány Carolin küldeménye* (1840-es évek)⁹² szintén bőségesen őriz másolatokat az ÉGY I. kötetéből.

Az értékes antológia hatása tehát egészen a XIX. század közepéig érezhető. A kései másoló-gyűjtő, Kelecsényi József (aki, mint tudjuk, Erdélyi Jánosnak ajándékozta az antológia egyik példányát) ugyancsak rendre megnevezi forrásaként a „Váczi Énekes Gyűjteményt” *Énekvilág* címmel összeírt hatalmas preparátumában, amellyel Erdélyi János *Népdalok és mondák* című antológiájának 1. kötetét (1846) egészítette ki pótlapokon a neki tetsző variánsokkal vagy egyéb dalokkal, egészen 1866-ig.⁹³

89 H. A. *énekeskönyve* (1822) STOLL 702. I. darab.

90 STOLL 1383. sz.

91 Az 1803-as kiadás szövegváltozata eltér.

92 MTAK Irodalom 8r. 206/118.

93 STOLL 1409. sz. A gyűjteményről: GÖNCZY Monika, *Variációk egy témára: Erdélyi János: Népdalok és mondák I. – Kelecsényi József kéziratgyűjteménye a Debreceni Egyetem kéz-*

Végezetül hasonlítsuk össze az ÉGY és a közvetlenül utána kiadott, hasonló profilú nyomtatvány, az *Érzékeny és víg dalok* (1826, 1834) repertoárját! A sárospataki diákok által szerkesztett és kiadott zsebkönyv már egy másik közönséghez szól, mint a századfordulón az ÉGY: zömében a reformkor énekelhető műköltészete tölti meg, de jelentős mennyiségű Csokonai-vers is található benne (az ő kultusza az 1820-as években tetőzött). Az alapötlet, a populáris költészeti antológia viszont a váci kiadványból származhat, s körülbelül azonos az anonim – néhol népies, néhol diákos – közköltészet aránya a repertoár egészéhez képest, mint hajdan a váci kötetben, csak éppen már más dalok divatját tükrözi. A szövegek túlnyomó többsége épp ezért eltér; mindössze az alábbi versek szerepelnek mindkét kiadványcsoportban:

RÚ = *Régibb és újabb, részint érzékeny, részint víg, többnyire eredeti dalok gyűjteménye* (Sárospatak, 1826; sorszámossal)

ÉVD = *Érzékeny és Víg Dalok* (Sárospatak, 1834; lapszámossal)

A fényes nap már ezután

Rejtekezzék felhőben

1799, 1. sz.

RÚ, 30. sz.

Fel-nyitom már bús szívemnek

1799, 28. sz.

RÚ, 150. sz.

Fut az üdő, 's nem fokára

1799, 30. sz.

RÚ, 20. sz. = ÉVD, 60.

Minden az Ég alatt mulandóság

1799, 49. sz.

= 1803, 105. sz.

RÚ, 1. sz. = ÉVD, 48.

Hold melly fzépen világítfz te

1799, 40. sz.

= 1803, 60. sz.

RÚ, 125. sz. = ÉVD, 151.

Termézetnek tsudállatos

mefterségét

1799, 67. sz.

RÚ, 125. sz. = ÉVD, 119.

Boldog, ki Amor' ölebe

1801/1823, 33. sz.

= 1803, 38. sz.

RÚ, 112. sz. = ÉVD, 113.

Ne kételkedj fzavaimban

1801/1823, 40. sz.

= 1803, 45. sz.

RÚ, 96. sz. = ÉVD, 104.

Áldlak téged fok ezerfzer

1801/1823, 41. sz.

= 1803, 46. sz.

ÉVD, 29.

Tsak sinlödöm! Eftzendeje már

1801/1823, 44. sz.

= 1803, 50. sz.

RÚ, 109. sz. = ÉVD, 112.

Gyáfzba borúltt gondolatim!

1801/1823, 52. sz.

= 1803, 59. sz.

RÚ, 125. sz. = ÉVD, 139.

Ne kerefs nálam állandóságot

1801/1823, 56. sz.

= 1803, 64. sz.

RÚ, 203. sz. = ÉVD, 158.

irattárában = „*Et in Arcadia ego*”: A klasszikus magyar irodalmi örökség feltárása és értelmezése, szerk. DEBRECZENI Attila, GÖNCZY Monika, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2005 (Csokonai Könyvtár, 36), 468–480.

Fakadj piros Rózsa!

Fakadj tsendesen

1801/1823, 68. sz.

= 1803, 82. sz.

RÚ, 45. sz. = ÉVD, 175.

Halni megyek. Ah! Ne legyek

1801/1823, 81. sz.

= 1803, 100. sz.

RÚ, 81. sz. = ÉVD, 95.

A lista nem túl terjedelmes, s a sárospataki antológia 2. kiadásába kettő már ezek közül sem került be; egy viszont pótlólag igen. Az érintett dalokat máshonnan is ismerhették a szerkesztők, tehát nem kellett a váci antológiából átemelni. Valóban, többnyire eltérnek az itt közölt változattól, tehát nem az ÉGY szolgált forrásul. Indikátorként jelzik azonban egy olyan mű- és közköltészeti hagyomány jelenlétét, divatjának végnapjait, amelyet egy negyedszázaddal azelőtt az ÉGY kötetei erősítettek meg.

*

Esettanulmányomnak (egy készülő monográfia egyik fejezetének) célja az volt, hogy kijelölje egy úttörő jelentőségű antológia szerepét a magyar közköltészet rendszerében. A nyomtatott példányok ritkasága talán nemcsak az idő vasfogával magyarázható. A nehezen hozzáférhető zsebkönyvek szorgos másolatait egyúttal az itt összeszedett versek használhatóságának „közönségsvavazataiként” értelmezhetjük. A gyűjtemény negyedszázados kiadástörténete, majd legalább ilyen időtartamú spontán recepciója fontos szabályszerűségekre ébreszthet rá a közköltészeti hagyomány és ízléstörténet világában.

NAGY KRISZTINA

„*Én vagyok a petri gulyás...*”

Irodalmi-folklorisztikai szövegcsalád-vizsgálat és elemzés (II. rész)

*Hiszem: a' munkának el nem vész az ára,
Ha alkotójának vált mulatságára.¹*

Bevezető

Az *Én vagyok a petri gulyás...* kezdetű (dal)szövegek csoportjának vizsgálatát egy szakdolgozat keretében kezdtem el.² A kutatás folytatásával újabb változatok kerültek elő, és az így kibővített, alaposabb tanulmány egy része megjelent az *Etnoszkóp* című folyóirat első számában.³ Az onnan kimaradt, nem kevésbé fontos résszel e lapokon válik egészévé a szövegcsalád elemzése.

A szövegcsalád-vizsgálatról

A kora újkori anonim szövegek egymáshoz való viszonyát, működését legjobban a klasszika-filológusok által használt *szövegcsalád* fogalommal írhatjuk le. A szövegcsaládhoz való tartozás feltétele valamilyen rész-egész (pars pro toto) viszony az egyes szövegek között, éppen ezért „a család metafora szemléletessé teheti az intertextuális viszonyokat”.⁴ A szövegek a XVIII–XIX. század szóbeliségében dallammal együtt éltek, terjedtek, variálódtak, legnagyobb részük az úgynevezett közköltészetből ered.⁵ Vizsgálhatóságukat az adja, hogy a szövegek

1 KRESKAY Imre, *Barátságos Mulatozások Versekben*, 1779.

2 NAGY Krisztina, „*Én vagyok a petri gulyás...*”: Irodalmi-folklorisztikai szövegcsalád-vizsgálat, Bp., ELTE BTK, 2010. Ezúton is szeretnék köszönetet mondani témavezetőmnek, Dr. Szilágyi Mártonnak. Külön köszönettel tartozom Csörsz Rumen Istvánnak ötleteiért és biztatásáért.

3 NAGY Krisztina, „*Én vagyok a petri gulyás...*”: Irodalmi-folklorisztikai szövegcsalád-vizsgálat és elemzés, *Etnoszkóp*, 1(2011)/1, 69–95. (A továbbiakban: NAGY 2011).

4 CSÖRSZ Rumen István, *Szöveg szöveg hátán: A magyar közköltészet variációs rendszere (1700–1840)*, Bp., Argumentum, 2009 (Irodalomtörténeti Füzetek, 165); KÜLLŐS Imola, *Közköltészet és népköltészet: A XVII–XIX. századi magyar világi közköltészet összehasonlító műfaj-, szűzsé- és motívumtörténeti vizsgálata*, Bp., L'Harmattan, 2004 (Szóhagyomány), 12.

5 A közköltészet a „magas irodalomtól jól elkülöníthető, de azért a parasztság zártabb népköltészetébe szintén besorolhatóan népszerű irodalom, 'félig irodalom' [...], mely az önértel-

bekerültek a kéziratos énekeskönyvekbe, és a legnépszerűbbek ponyván is megjelentek. A változatokat összegyűjtve nyomon követhető a szövegek vándorlása, változása időben és térben, különböző társadalmi rétegeken és műfajokon keresztül. Az elmaradó versszakok, felcserélődő szavak, bekapcsolódó új szövegcsaládok mutatják az alakulást, és hírt adnak a háttérben rejlő (sokszor öntudatlan) alakító szándékról is. Példákat kapunk a folklorizálódás, a folklorizmus vagy éppen a kontaminálódás különböző fajtáira.

A szövegcsalád-elemzés módszertanát Csörsz Rumen István és Küllös Imola dolgozta ki.⁶ Az összegyűjtött korpusz megadott szempontok szerint táblázatba rendezhető, így a szövegcsalád kiépülése és szétbomlása szemléletessé válik. Ezenkívül a szövegek aprólékos, filológiai pontosságú vizsgálatával a fonémák, morfémák, szintaktikai kapcsolatok változásán mutathatók ki a variálódás különböző szintjei.

LEG-IS LEG-ÜJJABB

PETRI GUJÁS NÓTÁJI.

I. En vagyok a' Petri Gujás, 's a' t.
 II. Sír az egyik szemem, 's a' t.
 III. Este késő ne járj hozzám, 's a' t.
 IV. Alszony Anyám adj inget rám, 's a' t.
 V. Én vagyok a' haláfz Legény, 's a' t.
 VI. A' Violát akkor szedik, 's a' t.
 VII. Álj meg Rózsám egy szóra, 's a' t.
 VIII. Igáts Ruzsi Ablakába, Ki nyílt 's a' t.

Nyomtattatott ebben az Eltendőben.

E L S Ő.

Én vagyok a' Petri Gujás,
 En őrzöm a' Petri Guját,
 A' bojtarom a' Gujánál,
 Magam vagyok a' rózsámnál.
 Nem úgy ván most mint az előtt,
 Sár van a' mi Kapunk előtt,
 Antal mennék, de nints eröm,
 Tsak úgy nevet a' Szeretöm.
 Mennyünk-fel a' lapanyakra,
 Nézzünk széjjel a' Gujába,
 Nintsen e' kár a' marhába,
 Nintsen e' kár a' marhába.
 Fel-mentünk a' lapanyakra,
 Széjjel nézünk a' Gujába,
 Nints semmi kár a' marhába,
 Nints semmi kár a' marhába.
 A' gótsai hegyes halom;
 Körül legeli a' barou;
 Töltsél innya én galambom,
 Nintsen kedvesebb Gyémántom.

M Á S O D I K.

Sír az egyik szemem, a' másik könnyezi
 Mert az én edesem rólam felejtkezik,
 Sírjatok hát ti-is edes két szemem.
 Afzatsatok sürün az én két ortzáim. Majd

mező/önelvű irodalom és a szájhagyományozódó folklór között található". KÜLLŐS, *i. m.*, 12.; CSÖRSZ, *i. m.*, 15.

6 CSÖRSZ, *i. m.*; KÜLLŐS Imola, *Amade László verseinek folklorizációja = Folklor és irodalom*, szerk. SZEMERKÉNYI Ágnes, Bp., Akadémiai, 2005 (Folklor a magyar művelődéstörténetben, 1), 79–98.

Eddigi eredmények

A vizsgált szövegcsalád eddig fellelt 27 változatának közös nevezője, összetartó láncszeme a mindenkor azonos kezdősor: *Én vagyok a Petri gulyás...*⁷ A kutatás során a szöveg műköltői változatáról – Édes Gergely *A' Petri gulyás' Danája* című verséről – bebizonyosodott, hogy egy igen elterjedt, népszerű nóta átírata.

A' Petri gulyás' Danája.

Nézd a' Petri gulyást milly boldog! hivatalábann
Boldog akárki lehet csak hogy akarja maga.

Én vagyok a' Petri gulyás!
Én őrzöm e' gulyát, nem más!
Petrinek nagy a' határja,
Gulyám azt szabadonn járja.
Van erdeje, van mezeje
Van elég csorgó kútfeje!
Akármerre hajtsak-elé
Kedvem telik mindenfelé.
Van bojtárom kettő-három
'S ha gulyámat rájok zárom
Magam akárhol járkálok
Hegyenn völgyönn furuglyálok.
Van tejem borom-is elég,
Tüzem a' konyhánn vígann ég;
Hol, mikor együtt van velem
Barna babámat ölelem.
Ha barna babámat nézem
'S ajakiról szedem mézemet'
Velem dalolvánn ő, szinténn
Ki lehetne olly víg mint én?
Ha vagyok a' böggő nyájjal
Nem cserélek a' királyjal:
's ha nyájjamnak jól van dolga
Én Úr, az rám nézve szolga.
Rózsím! tartsd nekem orczádat
Mert ha illetem rózsádat,

7 A tanulmány első részében bemutattam a szövegcsalád eddig fellelt változatait. NAGY 2011, 70–71.

Boldogságomnak nincs híjja
's ez az én szerelmem' dijja.⁸

A korai ponyvaváltozatok, Édes Gergely verse (mely az 1823-ra szóló *Hébe Zsebkönyvben* meg is jelent), valamint egy harmadik „népdal” változat egymás mellett éltek a XIX. század első felében.⁹

Rendszerint két fő szakasz különböztethető meg egy szövegcsalád életében: a szövegcsalád magjának létrejötte, majd a lebontás és kiegészülés.¹⁰ A tanulmány első felében elvégzett táblázatos elemzés segítségével ez a folyamat szépen kirajzolódott.¹¹ A *Petri gulyás dala* 1800–1860 között élte fénykorát. A különböző változatok egymással való keveredése 1880-ra megállt, s megindult a szétaprózódás, széténeklés fázisa.

A variálódás különböző szintjeinek vizsgálata

A szövegek közvetlen, behatóbb elemzése által még több információhoz juthatunk. Erre ad lehetőséget Küllös Imola módszere, mely a variálódás különböző szintjeinek vizsgálatát jelenti.¹² A *Petri gulyás* igen „hálás” szövegcsalád, mert a variálódás minden formájára kínál példákat. A tanulmány e második részében megkísérlem felderíteni a szöveg korabeli értelmezéseit, kinyomozni a szétaprózódás, elfelejtődés okait, s bemutatni még néhány érdekes részletet.

Elemzés

1. Morféma- vagy szószinten variált szövegek (lexikai variánsok)

„A variánsképződésnek rendszerint ez az első állomása.”¹³ Egészen természetes, hogy az átírás során apró fonetikai változtatások történnek a régióra jellemző nyelvjárás szerint. Bizonytalan a *petri* – *Petri*, a *gulyás* – *Gulyás* – *gujás*, az *erdeje* – *erdelye*, a *furulyál* – *furuglyál* stb. szavak írása is. Ennél jelentősebb

8 ÉDES Gergely, *Igazi Magyar Poézis vagyis a Magyar Hangzat szerént készített vers-szerzés Mestersége* (1820). OSZK Kt. Oct. Hung. 279.

9 A továbbiakban, követve a tanulmány első részének kategóriáit, a három alapváltozat megnevezése: *Ponyvaváltozat*, *Édes Gergely-féle változat* és *Erdélyi-féle változat*. Édes Gergely munkásságát és a szerzői változat részletekbe menő bemutatását l. NAGY 2011, 71–76.

10 CSÖRSZ, *i. m.*, 119.

11 A táblázatot lásd: NAGY 2011, 87–89.

12 KÜLLÖS, *Amade László...*, *i. m.*

13 *Uo.*, 81.

a ponyvaváltozat *laponyag* szavának változékonysága, mely ugyancsak ehhez az első kategóriához tartozik.¹⁴ A ponyvákon *laponyak* olvasható, Kún Sámuelnél (1831) *laponyág* (a *k* zöngésült), Limbay Elemér *Dal-tár*ában (1882) már *lapányok* szerepel(nek), többes számot sejtve a szóvégi *k*-ban. A helyes szóalakot a ponyva őrző: a gulyások szokása volt, hogy egy-egy kiemelkedő magaslatról, a laponyagról figyelték az állatokat.

A morfémák szintjén az igei személyragok változnak a legkönnyebben. A versbeli közlés iránya objektiválódik, általában általánosból tegeződőre vagy E/3. személyre vált.¹⁵ Jellegzetes objektiválás, ahogy az első versszak választékos „én őrzöm *e* gulyát...” mutató névmását azonnal határozott névelőre változtatták már az első átírás alkalmával.

Édes Gergely (*Hébe Zsebkönyv*)

Felvidítő, Kelemen László-ék. stb.

Én vagyok a petri gulyás!
 Én őrzöm *e* gulyát, nem más!
 Petrinek nagy a határja,
 Gulyám azt szabadon járja.

Én vagyok a Petri Gulyás,
 Én őrzöm *a* Gulyát nem más,
 Petrinek nagy a határja,
 Gulyám azt szabadon járja.

A Kríza János *Vadrózsáiban* megjelenő Édes-féle változat harmadik versszakában *S ha gulyámat rájok zárom...* helyett *A gulyámat rájok bizom...* áll. A *zár* igének van egy ritka, XVII. századi, ma már nem használt értelmezése: 'valamire kötelez, kényszerít'.¹⁶ Talán Édes Gergely ebben az értelemben használta fel itt a kifejezést. A variáns arra utal, nem biztos, hogy ezt mindenhol értették, így változtattak rajta, feladva még a rímet is. A *rájok zárom* más variánsoknál időtállóan bizonyult, hiszen még a töredéket tartalmazó betlehemes szövegében is ezt találjuk. Itt a rímhelyzet értelmet felülíró, tartósító szerepet játszhatott.

14 A *laponyag* tájnyelvi kifejezés, 'kisebb földkiemelkedést, alacsony dombot' jelent. Az Alföld tiszántúli területén, Debrecen környékén, a Sárréteken használatos; Erdélyben nem ismert. A Hajdú megyei Nádudvar 1775-ös határnevei között több laponyag is szerepel: *Égett laponyag*, *Hegyes laponyag*, *Kovásszárasztó laponyag*, *P...meresztő laponyag*. Másfelől azonban a laponyag (egyébként ősi, ugor eredetű szó) jelenthet mélyedést, völgyet is, amire viszont ugyanezen határnevek közül a *Szík laponyag*, *Sáros ér laponyag*, *Sulymos laponyag* utalhat. A *magyar szókészlet finnugor elemei: Etimológiai szótár*, szerk. LAKÓ György, II, Bp., Akadémiai, 1971, 387; GYÖRFFY István, *Népnyelv: Határnevek a hajdúmegyei Nádudvarról*, MNy, 3–4(1934), 119.

15 KÜLLŐS, *Amade László...*, i. m., 81.

16 *A magyar nyelv történeti és etimológiai szótára*, főszerk. BENKŐ Loránd, III, Bp., Akadémiai, 1976, 1187.

Édes Gergely

Kríza: *Vadrózsák*

Van bojtárom kettő-három
S ha gulyámat rájok *zárom*
Magam akárhol járkálok
Hegyenn völgyönn furuglyálok.

Van bojtárom, kettő, három,
A gulyámat rájok *bizom*.
Magam akárhol járkálok,
Hegyen völgyön furulyálok.

Limbay Elemér *Dal-tárának* (1882) 3. változatában a *gulya* helyett *nyáj* szó áll az első versszakban:

Én vagyok a petri gulyás,
Én őrzöm a *nyáját* nem más;
A bojtárom, vizen-sáron,
Magam a paplanos ágyon.

Ez ráirányítja a figyelmet arra az ellentmondásra, hogy a *nyáj* szó alapvetően a kisebb állatok (liba, juh) csapatát jelöli, semmiképpen nem a marhákét (csorda). Maga az eredeti Édes-változat is *gulyásról* szól, aki a „böggő nyájjal van”. Ez vagy azt jelenti, hogy a ’nyáj’-nak szélesebb volt ekkoriban (és 1882-ben is) az értelmezése, vagy azt, hogy a ’nyáját őrző pásztor királyi módon él’ toposz olyan erősen hozzátartozott egy ilyen stílusú dalhoz, hogy nem maradhatott ki, még ha ellentmondás jelentkezett is az értelemben. Ez a korabeli, még juhokat őrző pásztordillek hatása: egyfajta topogenetikus kontaminálódással van dolgunk.¹⁷ Nyomós érv lehetett az is, hogy tetszetős rímlehetőséget kínált:

Ha vagyok a böggő nyájjal,
Nem cserélek a királlyal.

A ponyvaváltozatok utolsó, 4. szakaszában egy másik kedvelt toposz is található: „valamit körül legel a barom”.¹⁸ Hogy éppen hol legel körül valamit a barom, a

17 Csörsz Rumen István terminológiája szerint a közköltészeti szférában terjedő szövegeknek két alapvető tulajdonsága van: az egyik a *topogenetikusság*, amikor különböző motívumok visszatérésével van dolgunk, a másik a *variogenetikusság*, azaz maga a variációkban való élés sajátossága. Csörsz, *i. m.*, 32.

18 A rím miatt ez általában *halom* vagy *malom*. Például:

Amoda le hármás halom,
Körüllepte azt a barom.
Ha legeli, hadd legelje,
Kedves rózsám van mellette. (Ormánság, Baranya m.)

Más:

kezdő helymegjelölés – természetesen – minden esetben más. Ez is olyan pontja a szövegeknek, amelyek a leghamarabb variálódnak.¹⁹

Érdemes a tanulmány e második részében újra kitérni arra, hogy Édes Gergely kézirata nem azonos az 1823-ra szóló *Hébe Zsebkönyv* Petri gulyás-szövegével.²⁰ Hiányzik az Édesre olyannyira jellemző verselőző disztichon, a cím is más, és a 7. versszak első két sorát is megváltoztatta az általam „az első stilizálónak” nevezett illető, minden bizonnyal Kazinczy Ferenc. Nem tudni, vajon Édes Gergely megkérdésével zajlott-e a változtatás, ennek nincs nyoma levelezésükben. A 7. strófa átírása igen jellemző objektíválási mód, amennyiben a konkrét nevet általános formák veszik át:

Édes Gergely kézirata	Hébe Zsebkönyv
Rózsím! tartsd nekem orczádat Mert ha illetem rózsádat, Boldogságomnak nincs híjja S ez az én szerelmem díjja.	Babám, engedd az orczáid, Mert ha illetem rózsáid, Boldogságomnak nincs híja, S ez az én szerelmem díja.

A disztichonos mottó elhagyása inkább már a következő szint változásaihoz tartozik, és egyben stílusváltást is jelent.

2. *A tartalom szintaktikai szintű változásai, esetleg formaváltás (rövidítés, bővítés egyedi strófákkal, széténeklés, a strófaforma egyszerűsödése; szótagszám-változtatás stb.)*

Szövegünk (többnyire felező) nyolcas, izometrikus, páros rímű vers. A szövegcsaládban nem egyszerűsödött a strófaforma, a szótagszám sem változott. Későbbi, itt nem tárgyalt változatoknál, a *petri* gulyás helyett állhat például *horto-*

Debrecennek van egy vize,
Kinek Hortobágy a neve.
A felsarkában vizimalom, (!)
Körülmegeli a barom. (Hortobágy, Hajdú m.)

Mindkettő: BALASSA Iván, ORTUTAY Gyula, *Magyar néprajz*, Bp., Akadémiai, 1979, 138.

19 Az elterjedésről és a változatokban szereplő egyes helynevekről: NAGY 2011, 70, 77.

20 Az erre vonatkozó részleteket l. *uo.*, 72–73. Bár az Édes Gergely *Petri gulyását* mint az irodalmi népiesség egyik első darabját példaként gyakran felhozó Horváth János minden bizonnyal tudott az OSZK-ban található Édes Gergely-kéziratokról, mégis következetesen a *Hébe Zsebkönyv*ben megjelent változatot közölte munkáiban. Az öt követő antológiák is a *Hébe*-változatot vették át. Így Édes Gergely eredeti danája e tanulmány keretében jelenik meg először.

bágyi gulyás, mert a dallam aprózása tízig megengedi a szótagszám-növekedést. Az újabb strófák bekapcsolódását, alakulását a táblázat jól szemlélteti.²¹

A *Petri gulyással* egy időben több idillikus gulyás- és pásztordal is „forgalomban volt”. Mátyási József *Sorsával elégedő gulyásnak pásztori daljára* valószínűleg hatott Édes Gergely verse, (keletkezési ideje 1823–1826).²² A két vers tematikája azonos, mégsem kontaminálódtak, mert verselésük különböző. Mátyási verse 1880-ig kéziratokban (és szájhagyományozódással) terjedt, míg Édes verse azonnal megjelent kiadásban, egy másik változat ponyván terjedt, és Csörsz megállapítása szerint is a nyomtatott és ponyva változatok véget vetnek a variálódásnak, mert a „saját használatú szöveg helyett a nyomtatott, hitelesített változatot részesítik előnyben”.²³ Ugyanígy nem kontaminálódott a *Petri gulyás* a latin eredetijével és magyarul is terjedő késő humanista vágánsének, a *Si quis vivit jucundus / Ha gyönyörűségesen* pásztorénekével,²⁴ sem a *Pásztori boldogság* című, egészen hasonló stílusú dallal.²⁵ A *Petri gulyás* nagyon hamar megtalálta a maga dallamát, amelyre még a többi *Én vagyok a...* kezdésű verset sem énekeltek rá, ez is oka lehet a kontaminálódás hiányának.

Az Édes Gergely-kézirat disztichonjának elhagyása ugyanide tartozik, annál is inkább, mert nem tudjuk pontosan, ki tette – így maga a műköltői vers is a közköltészeti variálódás szabályaival indult útjára.

3. Forma- (dallam- és stílus-) változatok

A szövegcsaládhoz egy dallam kapcsolódik, amely először Abafi Aigner Lajos hagyatékában (*Mátray-gyűjtemény*, 1827) található meg. Dobszay László *A magyar népdaltípusok katalógusában* népies műdalnak tartja, amely XVIII. századi diáknótából ered.²⁶ Kerényi György szintén műdalnak tartja.²⁷ Egy korai dallamváltozat található egy 1765-ben előadott pálos iskoladrámában, a *Bakhusban Jupiter szerelmes atyám...* kezdettel.²⁸ Az előadás tempójára is található utalások. Mátray gyűjteményében (1827) a tempójelzés „lassatskán”, Kelemen Lászlónál (1828) „andante”, Színi Károlynál (1865) „mérsékelt”, Dobszay László közléseiben „guisto” szerepel.

21 A szövegek strófaösszetétele, aprózódása az egyes változatoknál részletezve is olvasható: NAGY 2011, 76–80.

22 *Mesterkedők*, szerk. Kovács Sándor Iván, Bp., Korona, 1999, 313.

23 CSÖRSZ, *i. m.*, 77.

24 Egyik korai változat: *Szakolczai István-ék.* (1762), OSZK Kt. Oct. Hung. 1085. 2a–b.

25 Megtalálható például: *Tóth István: Áriák és Dallok* (1832–1843), 104.; KECSKEMÉTHY CSAPÓ Dániel, *Dalfűzérke*, Pest, 1844–1846, II, 63, 53. stb.

26 DOBSZAY László, SZENDREI Janka, *A magyar népdaltípusok katalógusa*, I/B, Bp., Akadémiai, 1988, 735.

27 KERÉNYI György, *Magyar népdalok és népies dalok*, III, Bp., Akadémiai, 1961, 209.

28 *Pálos iskola-drámák*, kiad. BAYER József, Bp., Franklin, 1897 (Régi Magyar Könyvtár, 2), 79.

A dal felgyorsulása összefügg stílusával, mondanivalójával. A kifinomultabb bukolicus pásztoridillhez a lassú, megfontolt előadás illik. Népdalként azonban már változatosabb érzelmi skálán mozog a dal és ritmusa. Lassan kihullik a megelégedettség, marad a dicsekvő büszkeség, és végül Jókai Mór *Sárga rózsá-*jában már gulyásbosszantó nótaként szerepel.

Stílusbeli változatot (is) jelent az egyik első ismert variáns Kresznerics Ferencről:

Én vagyok a pesti gulyás,
Én őrzöm a pesti gulyát.
Bujtárom a gulyák után,
Magam meg a szajhák után.

Ez a szövegcsalád „legközönségesebb” változata. A legkifinomultabb, magas-kultúrát képviselő változat az oktató jellegű disztichonnal kiegészített Édes Gergely-féle kéziratos variáns.

4. Téma- és műfajváltozatok: parafrázis, inverzió, travesztia

A szorosan vett szövegcsaládon belül nem jellemző a műfajváltás. Egyedül a makói betlehemesnél találunk ilyen, pontosabban műnemváltást, hiszen a szöveg egy drámajáték része lett.

A variálódásnak ezen a szintjén tárgyalom az egyéb *Én vagyok a...* kezdésű „variánsokat”, bár nem tartoznak a szorosan vett családhoz. Valójában még topogenetikus kapcsolat sincs a szövegek között, inkább beszélhetünk „kezdő-formula-azonosságról”, homológiáról. Közös jellemzőjük, hogy ezek a strófák mindig elsőként szerepelnek (hacsak nem kontaminálódtak). Néhány kivételtől eltekintve felező nyolcas, izometrikus, páros rímes strófa(k)ból állnak. A gyűjteményekben gyakran „hívják egymást”, azaz egymás után több hasonló szöveg is szerepel. Dallamuk nem azonos a *Petri gulyás* nótájával. Megkülönböztethetők kérkedő-dicsekvő, érzékeny-szerelmi, pajzán-obszcén, illetve panaszos stílusú változatok.

Bár nem búvárokodtam szisztematikusan ezen szövegek után, mégis közel harminc változat „akadt az utamba”. A strófafezdő formula már 1765-ben felbukkan az *Én vagyok a híres Dativi cum verbo...* kezdetű tréfás diákrigmusban. Leggyakrabban az *Én vagyok a halászlegény...* kezdés. Ad notam jelzésként többször megtalálható ponyvákön.²⁹ Pálóczi Horváth Ádámnál is szerepel. Ez a szerelmi-pajzán változat végül egy műfajváltással a gyerekdalok közé szállt le a XX. századra.

29 Például: *Tíz új világi dalok* (é. n.) OSZK 821.157, 2. dal.

Én vagyok a halászegény,
Én állok a tó közepin,
Én fogom az aranyhalat,
Világoskék kötény alatt.³⁰

Egy másik gyakori kérkedő-dicsekvő változat:

Én vagyok a kunsági fi,
Nekem nem parancsol senki,
Sem a Jászság, sem a Kunság,
Sem a hevesi uraság.³¹

Travesztiával, gúnyverssel is találkozunk köztük:

Én vagyok a zsidó gyerek,
Szeretem a gömböleget,
Ötöt-hatot ha beveszek
Avval aztán elfülelek.
Naha kukoricacaca.³²

A századforduló parasztmozgalmainak korában gúnyos (ellen)kortesdallá írták át a szöveget. Ad notam „Én vagyok a bojtárgyerek...”:

Én vagyok a csürhész gyerek,
Csürhém közt legértelmesebb,
Disznóimmal testvér vagyok,
Értük ha kell meg is halok, meg is halok...³³

Az 1880-as évekből műdalszerű variánsokat is találhatunk:

Én vagyok az íródeák,
Nem kell nékem gyertyavilág;

30 *Gyermekjátékok*, s. a. r. KERÉNYI György, szerk. KODÁLY Zoltán, BARTÓK Béla, Bp., Akadémiai, 1951 (A magyar népzene tára, I; a továbbiakban: MNT I), 556.

31 Például: Abafi Aigner Lajos hagyatéka (*Mátray-gyűjtemény*, 1802–1848), EA 2968, 184–186. Ez a változat talán a jász-kun kerület önérzetes redemptusaitól ered, vagy rájuk utal. (A redemptio 1745-ben volt.)

32 MNT I. 581.

33 NAGY Dezső, *A századforduló parasztmozgalmainak szellemi hagyományai*, Bp., Akadémiai, 1968, 292.

Megölelem, megcsókolom sötétben is,
A szép leányt, de még a szép menyecskét is...

Más:

Én vagyok a hamis fiu,
Öltözetben nagyon hiu;
Tetszik nekem minden szép lány szép menyecske,
Hej! csak reám annyi irigy szem ne lesne.³⁴

Mindezek kapcsolódnak egy másik famíliához, a „megfordított kezdőformula” típushoz, amelynek felépítése, rímszerkezete is azonos, ismétlődő jellegű (a 3–4. sor Csokonai *Karnyónéjának* egyik betétdalából származik):

Edelényi birkás vagyok én,
Edelényi birkát őrzök én;
Majd befogad engem a major,
Majdha megérik az új bajor.³⁵

Egy korai, 1833-as folklorizálódott műdal szerint:

Az alföldön halász legény vagyok én,
Tisza partján kis kunyhóban lakom én.
Jer-be hozzám szelid lányka pihenni,
Öreg anyám majd gondodat viseli.³⁶

És végül egy ugyancsak népies műköltés-ízű példa 1906-ból:

Debreceni civis polgár vagyok én,
Firis hússal, veres borral élek én,
Parancsolom bojtáromnak, Jóskának:
Csapja meg a balszárnyát a gulyának.

Megcsapta a balszárnyát a gulyának:
Mindjárt láttam, vége van a marhának;

34 LIMBAY Elemér, *Magyar Dal-tár*, Győr, 1880–1888, III. 99, 8.

35 VIKÁR Béla, *Somogy megye népköltése*, Bp., Kiszaludytársaság, 1905 (Magyar Népköltési Gyűjtemény, VI), 150.

36 Abafi Aigner Lajos hagyatéka (*Mátray-gyűjtemény*, 1802–1848), EA 2968, 85–87. Szöveg- és zeneszerző: Bernát Gáspár.

Nagyot bődült, szegény állat, elesett,
Korcsmárosné, tele azt az üveget!³⁷

A *Kicsi vagyok én...* kezdetű gyermekdal is eszünkbe juthat e formula kapcsán.

Kodály gondolatát követve: ha egymás mellé tesszük az egyes variánsokat, alig találunk változást a közvetlen szomszédok között, de a sor két végén egymástól teljesen eltérő alakok szerepelnek. Ez erre a szövegcsaládra is érvényes, bár a jellegzetes formula határt szab a változatoknak.

Még egy kis filológia

Eddig a közköltészet berkeiben néztünk utána a variálódás különböző formáinak. A teljesség kedvéért azonban érdemes Édes Gergely művei között is keresgélni. Kevés a *Petri gulyás*hoz hasonló helyzetdalszerű, ütemhangsúlyos verse. Ilyen például a *Petri gulyás* körüli verscsokorból a *Danák II.*, *A' Katona*.³⁸ Valamilyen hasonlóságot fel is fedezhetünk a két vers záró versszaka között: a csattanós összegzés-lezárást:

A' Petri gulyás' Danája

A' Katona

7. Rózsím! tartsd nekem orczádat
Mert ha illetem rózsádat
Boldogságomnak nincs híjja
S ez az én szerelmem díjja.

9. Minden csöpp vére Honnyáé
Vagyis annak Királyáé,
És így tudhatod milly drága! –
S ez a katona nagysága.

A *Petri gulyás dala* hasonló Horatius híres verséhez, a *Vitae rusticae laudes*hez. Édes Gergely fordításában és a *Petri gulyás* szövegében találunk azonos kifejezéseket, hasonlóságokat:³⁹

Vagy pedig a' *bőgő nyájját* szemléli, midőn az
A' téres völgyben széljel oszolva legel...

Ha vagyok a *bőgő nyájjal*,
Nem cserélek a királlyal...

A' ki midőn fáradtt férjét haza várja, *lobog már*
Jó tüze konyháján, hogy vacsorája legyen.

Van tejem borom-is elég,
*Tüzem a konyhánn vígann ég...*⁴⁰

37 DURA Máté, *Magyarok Daloskönyve*, Bp., Budapesti Hírlap, 1906, 397.

38 ÉDES, *Igazi Magyar Poézis...*, i. m., 276.

39 L. még: NAGY 2011, 73.

40 A Horatius-fordítás 9–10. és 37–38. sora, illetve a pásztordal 6. és 4. strófája.

Mindezek talán előzményei lehettek a *Petri gulyás*nak Édes életművén belül, esetleg annak hatása érezhető rajtuk. Így ilyen módon sem számít előzmény nélkülinek a dal.

Néhány korabeli értelmezés

A sorozatos ponyvakiadásokon kívül néhány értelmezés is segít közelebb jutni a *Petri gulyás* korabeli megítéléséhez. Az minden kétséget kizár, hogy igen népszerű, mindenki által ismert dal volt. Erre utal, hogy Czuczor Gergely szótárában magyarázatként találkozunk vele.⁴¹ A *Vasárnapi Újság* 1887-es számának egy folytatásos útleírása ugyanezt tanúsítja:

Talán nem lesz érdek nélküli, ha a laibachi vár csendjét oly gyakran felzavart népdalaink közül néhányat felidézek. Abban a korban azok lévén a legkedveltebbek, a miket mi is tudunk, a kor jellemzése szempontjából is figyelmet érdemelhetnek.⁴²

A felsoroltak között a *Petri gulyás* is megtalálható, így e későbbi korizlést is jellemzi ez a beszámoló.

Nem a népszerűsége, hanem az értelmezésre példa a már említett Jókai-idézet a *Sárga rózsából*:

Elkezdett danolni: azt a gúnynótát, amivel a gulyást szokták bosszantani.

Én vagyok a petri gulyás!
Én őrzöm a petri gulyát.
A bojtárom
Vízen, sáron,
Magam a paplanos ágyon.⁴³

A szöveget valóban lehet bosszantásként értelmezni, ha úgy gondoljuk: a gulyás nem érdemli meg a paplanos ágyat. De van, aki ezt másképp gondolja. Egy ilyen típusú (naiv?) értelmezését adja a *Petri*-szövegnek Jósa Jolán, édesapjáról, Jósa Andrásról (1834–1918), a Nyíregyházi Múzeum igazgatójáról szóló visszaemlékezésében:

41 CZUCZOR Gergely, FOGARASI János, *A magyar nyelv szótára*, II, Bp., Emich, 1864, *bojtár* címszó: II. 704., *gulyás és gulyásbojtár* címszó: *Uo.*, 1132.

42 *Vasárnapi Újság*, 34(1887), 11. sz., 178.

43 JÓKAI Mór, *A sárga rózsza: Puztai regény*, Bp., Révai, 1898, 207.

Volt egy első fiatalságából való kedves nótája – „ha kimegyek a dulhászi tetőre” – de ezt már ritkán muzsikáltatta a későbbi időkben. A „petri gulyás” – akárcsak a később említett „csés jó estét kis menyecske” már a kisbőgőre magasztosult. Mert ez a petri gulyás nemcsak nóta volt, hanem igaz hagyomány. Valóságos legenda, mely így szól: „Én vagyok a petri gulyás, én őrzöm a gulyát, nem más, A bojtárom vízen-sáron, magam a paplanos ágyon...” Mert a petri gulyás, ám-bár élni-halni kész „puli” becsülettel is szolgálta a gazdáját, hosszú esztendőök alatt számos körmöci aranyakat rakott élére. De nem költötte a rózsámra, meg a csikóbőrös kulacsocskára, másképen értette ő az uraságot. Eleget ázott-fázott esőben-fagyban. Most telerakatta a szállását jófajta madráccokkal, meg tarka paplanokkal, azon heverészett. Így képzelte el huritlan, hetedik menyországnak az uraságot. Ez a duhajkodás nélküli uraság megragadta a Jósa András képzeletét is.⁴⁴

Valóban ott van a kívánság az Erdélyi-féle *Petri*-változatban, hogy a gulyás szeretne úrként élni, heverészni – akárcsak a valós, nehéz gulyáséletben, amit szívesen felcserélne egy könnyebbel. Az Édes Gergely-féle változat főleg ebben különbözik: a vers főszereplőjének, a gulyásnak a vágya statikus, nem irányul sehová; megelégedett, és idilli módon él. A többi változat azonban feszültséget rejt magában, dicsekvést, vágyat, képzelődést, vagy éppen pajzánságot. Abban az értelemben valóban „igaz hagyomány” ez a nóta, hogy sokak közös, jól ismert óhajáról szól: igazi helyzetdal.

Van azonban, aki még ennél is többet tud. A *Nemzet* mellékletének 1882. november 30. reggeli kiadásában két Arany János-levél kapcsán jegyzi meg a szerkesztő, Jókai Mór:⁴⁵

Arany János és dr. Károlyi Samu csakugyan jó barátok voltak. Arany Károlyit nemcsak házi orvosának, de benső barátjának tekintette [...] Maga Károlyi csendes nyugodt természetű ember volt: igen megbecsült és nagy tekintélyben álló orvos. Neje a népdalokban is megénekelte gazdag és tekintélyes petri gulyásnak volt a lánya, szép, tűzrőlpattant menyecske.

Egyelőre nem sikerült az orvos nejének nyomába eredni. Annyit azonban tudunk, hogy dr. Károlyi Sámuel 1818-tól 1862-ig élt;⁴⁶ felesége édesapja ezek alapján valószínűleg az 1700-as évek második felében születhetett. A szöveg ismert,

44 JÓSA Jolán, *Dr. Jósa András (1834–1818) és elődei*, Miskolc, Ludvig Ny., 1934.

45 SZANA Tamás, *Arany Reliquiák*, *Nemzet*, 91(1882), november 30. (Melléklet a *Nemzet* 91. számához). A cikkért Olosz Katalinnak tartozom köszönettel.

46 Szinnyei, akire az érdekeségek terén lehet számítani, nem említi Károlyi Sámuel doktornál sem Arannyal való barátságát, sem feleségének híres származását.

legkorábbi változatai 1800-as datálásúak, akár valóban szólhatnak a feleség édesapjáról. Nem egyszer kideríthető a mégoly költői balladákról is, hogy valóban megtörténtek – miért ne higgyük el Jókainak, hogy a Petri gulyás ismert, élő személy volt?⁴⁷

Befejezés

Ezzel megközelítőleg teljessé, bár korántsem véglegessé vált a *Petri gulyás*-szövegcsalád feldolgozása. Míg az első részben inkább a változatok egymáshoz való viszonyáról volt szó, addig e második részben a szövegek mélyebb, értelmező elemzése történt meg. A *Petri gulyás nótája* a variálódás minden szintjére, fajtájára mutatott példát, a lexikális, apró változtatásoktól a stílusváltozatokig.

A *Petri gulyás* a XIX. század elejének ismert nótája volt, melyet Édes Gergely átdolgozott. Aki kihúzta verse elől a disztichonban írott tanító célzatú sorpárt, érezte, hogy a XIX. század első felére a magyar pásztori költészet Faludi Ferenc, Fazekas Mihály és Csokonai bukolikus versein át elérkezett odáig, hogy az ősi aranykor megálmodott pásztorai helyett „Magyar igaz Pásztorok” (Révai Miklós) tűnjenek fel a versekben. (Akár olyannyira igazak, hogy talán valós személyek.) A ponyváról nemesített műköltői népies vers ekkor újra bekerült a közköltészet áramába, s élő voltát mutatja a sok fellelt variáns. Egy egy szöveg, egy ének sorsa nem függetleníthető az őt éltető emberektől, életkörülményeiktől, gondolkodásuktól. A XIX. század mindent fölkavaró társadalmi-gazdasági eseményei nem hagyhatták érintetlenül ezt a gulyásnótát sem. A bojtárság, pásztorkodás idillje lassan divatját múlta, a juhokat birkák, a szilaj szürkemarkarhákat fehértarka kezes tehenek váltották fel. Az 1880-as évekre a vers elveszítette rugalmasságát, szétaprózódott, bekerült más vonzó szövegváltozatokba – „kiment a divatból”.

A szövegcsaládok felkutatása és az egyes tagok egymás mellé helyezése során olyan rejtett részletek jönnek napvilágra, melyek más metódussal nemigen kerülnek a szemünk elé. A módszer tehát működik, érdemes foglalkozni a szövegcsalád-kutatásokkal.

47 A Petri név, illetve Petri helynév változataira l. NAGY 2011, 92.; 62. lábjegyzet.

Felhasznált szövegforrások

ABAFI AIGNER Lajos *hagyatéka (Mátray gyűjtemény)* 1802–1848, Néprajzi Múzeum EA 2968.

A magyar költészet kincsháza, szerk. ENDRÓDI Sándor, Bp., Athenaeum, 1895.
CZUCZOR Gergely, FOGARASI János, *A magyar nyelv szótára* II, Bp., Emich, 1864.

CSERJÉS László, *Ezeregy magyar népdal*, Bp., Méhner V., 1888.

DURA Máté, *Magyarok Daloskönyve*, Bp., Budapesti Hírlap, 1906.

ÉDES Gergely, *Igazi Magyar Poézis vagyis a Magyar Hangzat szerint készített vers-szerzés Mestersége*, 1820, Kézirat, OSZK Kt. Oct. Hung. 279.

ERDÉLYI János, *Népdalok és mondák* I–III, Pest, Beimel J. Ny., 1846–1848.

Felvidító VI. Nóták 2. (1824), Mf MTAK Kt. A 1568/IV.

Hébe Zsebkönyv, kiad. IGAZ Sámuel, Pest, 1823.

KECSKEMÉTI CSAPÓ Dániel, *Dalfűzérke* I–IV, Buda, Emich, 1844–1846.

KELEMEN László, *Világi Énekes Könyv* (1828), OSZK Kt. Oct. Hung. 1874.

KRESZNERICS Ferenc *dalgyűjteményei* (1790–1809), MTAK Kt. RUI 8r. 206/184.
K. R. gyűjteménye (1839–1943), Debrecen Déri Múzeum Néprajzi Adattár [209–216].

KRÍZA János, *Vadrózsák I. Székely népköltési gyűjtemény*, Kolozsvár, Stein, 1863.

KÚN Sámuel *énekeskönyve* (1831–1832), Mf: MTAK Kt. A 151/III. 9.

Leg-is leg-újabb petri gujás nótáji (é. n.), OSZK PNY 2.948.

Leg is legújabb petri gujás nótája (é. n.), OSZK 803.102.

LIMBAY Elemér, *Magyar dal-tár* III, Győr, Hennicke, 1882, 95–98.

Magyar Országi, vagy Pesti ó és Új Kalendarium 1828, OSZK 1552/1828.

Magyar népdalok és románczok könyve, I–II, Pest, Heckenast, 1860.

Nagyszalontai gyűjtés, közrem. KODÁLY Zoltán, szerk. SZENDREY Zsigmond, Bp., Kisfaludy Társaság, 1924.

Népdalok. A legkedveltebb gyűjteményekből összeállítva, Pest, Franklin, 1869.

SZABÓ Jenő, *Betlehemes játékok Makón*, Makó, Keresztény Értelmiségi Szövetség Makói

Csoport, 1993.

SZÍNY Károly, *A magyar nép dalai és dallamai*, Pest, Heckenast, 1865.

TÓTH István, *Áriák és dallok* (1832–1843), MTAK RUI 8r. 63.

VARGYAS Lajos, *Egy felvidéki falu zenei világa – Áj*, 1940, Bp., Planétás, 1999.

„Wirtusfű Wirágból kötöm Wers Rósáit”

Egy ismeretlen Berei Farkas András-nyomtatvány 1820-ból

Berei Farkas András (1770–1832. szeptember 13.), a XVIII–XIX. század fordulójának vándorköltője és alkalmi versszerzője nem szokványos életutat járt be.¹ Módszeresen kutató életműve az alkalmazott irodalom, a mesterkedő költészet és a világi tárgyú ponyvairodalom hármasságát, egymást részben metsző köreiben belül helyezhető el. Irodalmi önmeghatározását, alkotó módszerét, műfaji rendszerét és poétikai eszköztárát tudományos közleményekben és három kötetes monográfiában vizsgáltam meg.² A munkái könyvészeti feltárását tartalmazó bibliográfia bevezetőjében felhívtam a figyelmet a még számba nem vett, utolsó példányig megsemmisült, illetve feltételezhető Berei Farkas-nyomtatványokra. Ugyanitt a feltárt kiadványokat függelék követi, melyben megtalálhatók a példányból ismeretlen, szerző által tervezett, illetve az autobibliográfiák alapján feltételezhető, de példányból ismeretlen kiadványok felsorolása.³ A monográfia megjelenése óta eltelt öt évben mindössze egyetlen új,⁴ csupán az egyik oldalán

1 KNAPP ÉVA, „A Lói Tanács Zabolázója” I. Berei Farkas András vándorköltő élete és munkássága; II. Berei Farkas András munkáinak bibliográfiája; III. Berei Farkas András vándorköltő társadalmi kapcsolatai és irodalmi elhelyezése. Mutatók és javítások, Zebegény, Borda Antikvárium, 2007–2009 (a továbbiakban: KNAPP 2007–2009), itt: I; vö. Uő, *Egy hódmezővásárhelyi vándorköltő viszontagságai: Berei Farkas András élete és munkássága (1770–1832)*, Zebegény, Borda Antikvárium, 2007. Vö. még: Uő, *Egy „rigmuscscináló világ tsaló”: Berei Farkas András (1770–1832)*, Papírlap, 1(2003), 5–12; Uő, *Egy fantom „vándornyomdász” a XVIII–XIX. század fordulóján: Berei Farkas András kiadói és terjesztői tevékenysége*, MKsz, 119(2003), 18–41, 149–165; Uő, *Popularitás és literátusság között: Berei Farkas András, a vándorpoéta és könyvtáros*, Könyv és Könyvtár (Debrecen), 25(2003) [2004!], 179–247. Ugyanez önálló kiadványként, sorozatban: *A Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtárának Közleményei*, 241; Uő, *A „rézművész poéta”: Grafikák Berei Farkas András életművében*, Művészettörténeti Értesítő, 53(2004), 81–107; Uő, *Berei Farkas András vándorköltő (1770–1832) és a tokaji bor*, Bacchus földje – Képek Tokaj-Hegyalja múltjából, 2(2006), 85–96; Uő, *Berei Farkas András versezete a hódmezővásárhelyi tűzvészről* = BEREI FARKAS ANDRÁS, *A kis Trója pusztulása*, Zebegény, Borda Antikvárium, ³2008, 17–22, 29–32.

2 KNAPP 2007–2009 (1. jegyzet).

3 KNAPP 2007–2009, II, 132–135.

4 Az újonnan előkerült nyomtatvány nem található meg a példányból ismeretlen, szerző által tervezett, illetve az autobibliográfiák alapján feltételezhető, de példányból ismeretlen kiad-

Országunk Tsillagja, ama nagy Rudnay
H. RUDNAY SÁNDOR ÜNNEPE
ÉNEKE.

(Esztergomban 1820ban 16. Majusban.)

Hogy ha az élő fák' beszélni tudnának
Rudnayı Sándorról azok is szólnának
Erdélyi Püspökből lett Ország Primássa
E Hazát fel tartó, és erős Atlássa.
Magyar Hazánk tíz esztendő's árva gyászszát vetkezi
Hogy a Nagy Rudnay Sándort Gyám Attyának nevezi
Az Erdélyi Nemes Haza így nyújta vigasztalást
Rudnayban a' kit fedez Rósa szín selyem palást
(*irta Bétsben az Udvari Poéta.*)

FŐ POSONY VÁROSA' ÉNEKE.

Hertzeg és Gróf Pálffy Excellentiája
Magyar Nemzetünknek ékes Koronája
Vásonkői Zichi a Korona köve
Zászlója a melyet selyem Takáts szöve
Az ellenség előtt melyet lobogtatott
Vitézi pálmával meg jutalmaztatott
Nagy hazafi! nagy Gróf Langi Zichi János
Hazafi tisztiben dolga se hijános.
Hertzeg Eszterházy Miklós és Pál fija
Hertzeg Grasalkovich : mind nagy Hazafi a'
G. Eszterházy is fija a' Hazának
Koszorút nyujtnak itt az Ország' Attyának.

PRIMÁSI TZIMER' MAGYARÁZATJA.

A' Rósa szín palást jelent Hertzegséget,
Korona Fő Rangot, és nagy tisztességet
A' Ró'sa szín festék a' MártYROK' vére
A' kiknek a' JéSUS Koronát igére
A' Medve ellenség Ördög, Világ, Pokol.
Ki ezeknek hódol örök halált okol.
De ki a' JéSussal együt vitézkedik
Az Ördögön, Poklon, gyözödelmeskedik.

A' Fél Hód, és Tsillag, e' két Égi jelek
Fel váltják a' Nappalt a' setét Éjjelek.
Esztergomnak szinte ma van új Hód tölte
Égi örömökkal minket is bé tölte.
Mintha Földiekhez jönne Égi Követ.
A' kit száz ezerből álló Nép is követ.
Mint az el fogyott Hód mi is meg ujjúlunk,
Ö Hertzegségéhez a' midön járulunk.

SZINYEI FARKAS,⁷
Palatinalis Fő Udvari Poéta.

A három verset tartalmazó nyomtatvány szorosan kötődik Rudnay Sándor (1760. október 4.–1831. november 13.) esztergomi érsekhez, akinek személye több Berei Farkas-munkát ihletett.⁸ Ezek egyikéből, a Buda látképét ábrázoló rézmetszet kísérőverséből választottam a két személy kapcsolatára jellemző, címben olvasható idézetet.⁹ A patetikus, mesterkéltlen egyénieskedő „tizenkét lábú” sor és a sajátos írásképpel kiemelt alliteráció egyrészt Berei Farkas András figyelemre „éhes” magamutogatására jellemző.¹⁰ Másrészt érzékletesen bemutatja a szerző Rudnay Sándor esztergomi érsekre mecénásként számító elképzelését.¹¹ Rudnay Sándor érseksége előtt Erdély püspökeként országszerte közismert bőkezű adakozó volt;¹² nem véletlen, hogy Berei Farkas András haláláig tőle várta poétai „nyugdíját”,¹³ amint ezt rézmetszetes portréja második és harmadik állapotát kísérő, önmagát bemutató versében közhírré tette: „Cárdinalis Eminentíája Ön-ajánlásából / fizetéssel nyugott Haza Poétája.”¹⁴

7 Berei Farkas András versszerzői névhasználatához l. *Függelék az életpályához – Farkas András névhasználatára és önmegnevezésére*, KNAPP 2007–2009, I, 255–256.

8 KNAPP 2007–2009, II, 87, nr. II.73; 88, nr. II.74; 162, nr. VB15.

9 *Uo.*, II, 162, nr. VB15.

10 Vö. *Én Názó Poéta gyenge Tanítványa: Berei Farkas András irodalomelméleti nézetei* = „Nem súlyed az emberiség!”... *Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*, főszerk. JANKOVICS József, Bp., MTA Irodalomtudományi Intézet, 2007, 639–652. <http://www.iti.mta.hu/Szorenyi60/Knapp.pdf>

11 Ugyanebben a versben olvashatók a következő sorok is: „[...] terem belőlem pensió Poétát / Arról tudósítom Pesten a Diétát.” KNAPP 2007–2009, II, 162, nr. VB15.

12 1815-től volt erdélyi püspök. Többek között az erdélyi papi szeminárium férőhelyét 26-ról 50-re emelte, és saját vagyonából évente 16 000 forintot fordított szemináriumi célokra. 1816-ban az erdélyi éhínség idején megnyitotta magtárait és pénztárát a rászorulóknak.

13 Berei Farkas András már 1814-től használta az „Emeritus Juratus notarius” („nyugvó hites nótárius”) melléknevet, ez azonban nem jelentett valóságos „nyugdíjat”, mivel hivatala nem volt. Az új formula használatára minden valószínűség szerint az ösztönözte, hogy közönsége előtt terhéssé vált a joggyakornokság további emlegetése. KNAPP 2007–2009, I, 49–50.

14 KNAPP 2007–2009, II, 164–165, nr. VB16/b, VB16/c.

A Rudnay Sándort köszöntő nyomtatvány készítésekor, 1819–1820-ban Berei Farkas András élete egyik legsúlyosabb válságát élte át. Vácott összeállította művei újabb jegyzékét, a „180 árkusból álló” életművet, melynek nyomdai megjelentetésére 4000 forintot szeretett volna összegyűjteni. Járt Pest-Budán, ahol 1819. június 21-én valószínűleg szemtanúja lehetett az apagyilkos gróf Beleznai Sámuel lefejezésének a Vérmezőn.¹⁵ Minden valószínűség szerint ebben az évben vendégeskedett a péceli kastélyban a földszinti könyvtárteremből nyíló, vándoroknak és költőknek fenntartott szobában gróf Ráday Pálnál, amint erre *Patens* című nyomtatványa egy példányában az autográf szerzői ajándékozó bejegyzése utal.¹⁶ Tervbe vette, hogy nevet változtat, és a Berei előnevet „A Szinyei Prédikátum”-ra cseréli. Járt Gyöngyösön, ahol állítása szerint újra meg akart nősülni. Ennek érdekében Pozsonyban azt kérte Galántai Esterházy Miklós hercegtől, hogy a gyöngyösi Somos utcában lévő két háztelket, melyek után Kisné és Árva Horváth Juliánna adózik, a herceg „inscribálni méltóztatna részemre”. Esterházy állítólag neki ajándékozta a két telket, de amikor Farkas az esküvő reményében visszatért Gyöngyösre, „jegyese” gyermeket várt, azaz – mint sommásan írta – „a Gyöngyösi mátka tál el-töre”.¹⁷ Gyöngyöstől Pest-Budán át meg sem állt Bécsig, ahol 1820-ban Rudnay Sándor esztergomi érseket köszöntötte. Bécsből Esztergom érintésével utazott tovább Eperjesre.¹⁸ A mozgalmas életrajzi háttér bizonyítja, hogy sürgősen megfelelő mecénásra volt szüksége, s azt Rudnay Sándorban vélte felfedezni.

Berei Farkas András sajátos alkotói stratégiája¹⁹ ismeretében nem meglepő, hogy az impresszum-adatok nélküli nyomtatvány három verse más műveiben is megjelent. Az unikum, korábban nem feltételezett, eddig bibliográfiailag ismeretlen nyomtatvány első és második verse ugyanezekben a címeken megjelent az ugyancsak unikum példányú *Poétai virágok* című, ismeretlen helyen 1820-ban kiadott Berei Farkas-munka kilencedik levelének hátoldalán.²⁰ Mivel a harmadik vers is megjelent egy másik nyomtatványban (Berei Farkas András, *Szomorú vigasság*, Bécs, 1820) a most közölttől eltérő címen: *Rudnai Rudnay Sándor Ö Hertzegsége’ Magyar Ország’ Primássa Tzimerének magyarázatja*,²¹ feltételezhető, hogy az újonnan adatolt alkalmi nyomtatvány 1820-ban²² készült

15 *Uo.*, II, 79, nr. II.65.

16 A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Szűry Gyűjteményében található példány ajándékozó bejegyzése a címlap előtti előzéken: „Illustrissimo D. C. Paulo Rhaday S. C. R. Camerario”. *Uo.*, II, 86, nr. II.72.

17 *Uo.*, II, 85, nr. II.71, [1]_{3v-4r}; II, 86, nr. II. 72, 18–19.

18 *Uo.*, I, 48–50.

19 *Uo.*, I, 77–96.

20 *Uo.*, II, 88, nr. II.74, []_{1v}⁴.

21 *Uo.*, II, 87, nr. II.73, 4.

22 Az 1820. évi megjelenést támasztja alá az a körülmény is, hogy egy 1819-ben megjelent munkájában (KNAPP 2007–2009, II, 86, nr. II.72) Berei Farkas az „Az Új Munkák’ Nevei” között

egy ismeretlen bécsi, esetleg pozsonyi nyomdában, s a szerző azt Esztergomban az érseki bevonulás alkalmából gratulációként kívánta átnyújtani Rudnay Sándornak.²³

A nyomtatvány egyetlen költői toposzát („Hogy ha az élő fák’ beszélni tudnának”)²⁴ az első vers (*Országunk Tsillagja, ama nagy Rudnay H. Rudnay Sándor ünnepe Éneke. Esztergomban 1820ban 16. Majusban.*) első sora tartalmazza, melyet követően az alkalmi ének szorosán kötődik az aktuális eseményhez, Rudnay Sándor esztergomi érseki bevonulásához. Rudnajt a Habsburg-Estei Károly Ambrus halálát követő tíz éves²⁵ érseki széküresedés után iktatták be esztergomi érseknek. Beiktatása napján székhelyeként Esztergomot nevezte meg és foglalta el, azaz megszüntette az esztergomi érsek és káptalan 1543 óta tartó nagyszombati, illetve pozsonyi tartózkodását. 1820. május 16-án Esztergomban a Szent Vendel téren (ma Rudnay tér), a déli városrészben, a budai és a komáromi út találkozásánál fogadta Esztergom népe – köztük minden valószínűség szerint Berei Farkas András – az új érseket, Rudnay Sándort, aki korábban (1815-től) erdélyi püspök volt. A versben minden bizonnyal az örvendezés toposzaként szerepel a „Rósa szín selyem palást”, mely a katolikus egyházban közismerten évente mindössze két alkalommal (advent 3. és nagyböjt 4. vasárnapján) használatos, az egyházhoz tartozás örömeinek kifejezésére szolgáló liturgikus színeként.²⁶

A második, *Fő Posony Városa’ Éneke* című vers a Pozsonyban és Budán már 1820 előtt megismert főúri „mecénásai” közül emleget néhányat, akikről

a 19. számon írta körül a már hivatkozott, akkor még csak tervezett, a megvalósulttól részben eltérő tartalmú (KNAPP 2007–2009, II, 88, nr. II.74) munkát: „Rudnai Sándor Magyar Ország Primássa, az Üdvező Fő Rangok és az Esztergomi fegyver viselő, Magyar polgár sereg által meg tiszteltetése Májor és Tanátsbéli Juhász János, és Fő Adjutáns Lester Urak Vetérlések alatt. Báró Szepesi Erdelyi [!] Püspök’ Versei Töldalékban.” 1820 előtt Berei Farkas kinyomtatott mecénásainak körében nem található meg Rudnay Sándor neve, megtalálható viszont az esztergomi érsekséget Habsburg-Estei Károly Ambrus halála utáni széküresedésben irányító Jordánszky Eleké a „Jordánszky Kanonok” formában. KNAPP 2007–2009, II, 86, nr. II.72, [2]_{2r}. Jordánszkyhoz I. Tüskés Gábor, KNAPP Éva, *Utószó = JORDÁNSZKY Elek, Magyar országban, ’s ahoz tartozó Részekben lévő [...] Mária kegyelem’ Képeinek rövid leírása*, Posenban, Belnay’ örökösének betűivel, 1836, faksimile kiadás, Bp., Akadémiai, 1988, 11–12.

- 23 A nyomtatvány kijelölt helye a bibliográfiában: KNAPP 2007–2009, II, nr. II.73/a.
- 24 A lírai gondolat átformált, kvalitatív megfogalmazása Petőfi Sándornál: „Beszél a fákkal a bús őszi szél, / Halkan beszélget, nem hallhatni meg; / Vajon mit mond nekik? beszédire / A fák merengve rázzák fejüket.” PETŐFI Sándor, *Beszél a fákkal a bús őszi szél ...* Koltó, 1847. szeptember. Az időtálló toposz variánsa XX. századi gyermekversben is megtalálható „... / rózsák, szegfűk, tulipánok. / Hogyha beszélni tudnának, / tán jó reggelt kívánnának, / ...” ZELK Zoltán, *A kis kertész*.
- 25 A versben helyesen tíz év olvasható („Magyar Hazánk tíz esztendő árva gyászszát vetkezi”), ami Berei Farkas ismereteire vet fényt.
- 26 Amikor a szerző áttért a katolikus hitre, a hetekig tartó oktatás részeként ismerkedhetett meg a liturgikus színekkel és jelentésükkel. KNAPP 2007–2009, I, 43–50.

feltételezte, hogy részt vesznek Rudnay Sándor köszöntésén, s ez alkalommal tőlük is pénzt remélhet a nyomtatvány átadásakor. A felsorolt személyek kiléte nagy valószínűséggel jól azonosítható. „Hertzeg és Gróf Pálffy Excellentziája” Pálffy József gróf, aki édesapja, Pálffy Károly Jeromos halála után (1816. május 28.) elsőszülött fiúként örökölte a birodalmi hercegi rangot. „Vásonkői Zichi” vagy Zichy Károly (1753–1826) országbíró, helytartótanácsi elnök, vagy az ugyancsak Zichy Károly (1779–1834) főispán, a magyar udvari kamara elnöke volt. A „Nagy hazafi! nagy Gróf Langi Zichi János” nagylángi nagybirtokost éppúgy teljes nevén írta versbe, mint a neves műgyűjtő és mecénás birodalmi herceg Esterházy Miklóst (1765–1833) és fiát, Pált. Farkast anyagilag segíthette az utóbbi két személy, mivel később nekik ajánlotta a Napóleont hajóval viszik Elba szigetére témájú rézmetszetet, mely *A haza kétszer kötött, négyszer bomlott békessége* című nyomtatványához kötve jelent meg (Szeged [1822]).²⁷ „Hertzeg Grassalkovich” azonos a gödöllői kastély urával, a gyermektelen Grassalkovich Antal birodalmi herceggel, királyi kamarással, Csongrád vármegye főispánjával, akit Farkas korábban és később is több nyomtatványában emlegetett, illetve „mecénásaként” köszöntött.²⁸ „G. Eszterházy” valószínűleg nem más, mint galántai gróf Esterházy József (1760–1830?), Zemplén vármegye főispánja, akit Farkas a már említett Buda-rézmetszethez tartozó versében is megemlítt.²⁹

A harmadik vers Rudnay Sándor érseki címerének kép nélkül közölt sajátos emblematikus magyarázata. Az emblematikus címermagyarázat műfaja a XVII–XVIII. századból került át a XIX. század első felére, s ekkor ugyanúgy egy-egy személy dicsőítését vagy a családi reprezentációt szolgálta, mint korábban, illetve a humanista gyakorlatban.³⁰ Az értelmezés tartalmát Berei Farkas András igyekezett közelíteni úgy a korizléshez, mint a jeles alkalomhoz. A verszetben a „Rósa szín palást” valószínűleg egyaránt jelenti az öröm – korábban már értelmezett – szimbólumát és a herceg-érseki címer palástját. A címeren nyugvó koronát a belőle kinyúló apostoli kettős kereszttel Farkas egyszerűen a „Fő Rang”-ra „és nagy tisztesség”-re értelmezte. A címerben látható medve némileg zavaros, moralizáló magyarázattal

27 „H: Eszterházy Miklós, és Pál / Fiának, az Anglusnál lévő Követnek. / ajánlja az Író”. *Uo.*, II, 200, nr. VC3.

28 Így például 1809-ben és 1830-ban: *Uo.*, II, nr. II.37; nr. II.114. Berei Farkas a gödöllői Grassalkovich-kastélyt rézmetszeten, kísérőverssel is megörökítette 1819-ben. *Uo.*, II, 145, nr. VB3.

29 „... Buda / Gróf Eszterházával egy Urat szolgáltam / Budán; hogy Udvari Poétának áltam / Zemplén Vármegyének a lett Fő-Ispánja; ...” *Uo.*, II, 162, nr. VB15.

30 Vö. KNAPP Éva, *Emblematikus eszközök a XVII–XVIII. századi magyarországi prédikációirodalomban*, ItK, 104(2000), 1–23, itt: 13–14.

(...) ellenség Ördög, Világ, Pokol.
Ki ezeknek hódol örök halált okol.
De ki a' Jéssussal együt vitézkedik
Az Ördögön, Poklon, gyözödelmeskedik.

Aktualizálásra hajlik a címerben látható csillag és félhold értelmezése (Rudnay Sándor mint „Égi Követ”), melyet Farkas összekötött személyes elvárásával, saját, az érsektől remélt anyagi „megújulásával”, azaz Rudnay által vágyott megajándékozásával:

Mint az el fogyott Hód mi is meg ujjúlunk,
Ö Hertzegségéhez a' midön járulunk.

Az elismerés és az ismertség kettősségében már életében legendás Farkas András nyomtatott munkái bibliográfiájának egy tétellel történt kiegészítése lehetőséget nyújtott az irodalmiság alsó határán mozgó, a popularitás és a literátusság közötti sajátos közvetítő szerep újabb, rövid bemutatására. Farkas írói habitusának és mentalitásának összetevői e nyomtatványában is töretlenül érvényesültek, jóllehet a versezet már előre vetíti a szerző fogadtatásának 1820 körüli gyökeresen átalakulását: verseit egyre kevesebben tartották szórakoztatónak, s ez visszahatott a szerző alkotókedvére. Halász Gábor szavainak igaza azonban e nyomtatvány ismeretében is töretlen: „Nemcsak a remekművek halhatatlanok, a ponyva is az [...]”,³¹ s tegyük hozzá – kutatható továbbra is a magyar irodalomtörténet számára.

31 HALÁSZ Gábor, *A halhatatlan ponyva = Uő, Tiltakozó nemzedék*, Bp., Magvető, 1981, 1164.

KÜLLŐS IMOLA

Kapros János nótája

Egy katona kivégzési búcsúja a XIX. század első harmadából*

Kandidátusi értekezésemben¹ Stoll Béla nyomán én tártam fel először a latorbúcsúk sajtószerepléseit és rokonságukat a XVI–XVII. századi közköltészeti börtöndalokkal, halotti búcsúversekkel és kivégzés előtti búcsúénekekkel, amelyek közel azonos formában és fráziskészlettel készültek a magyar nyelvterület egymástól távol eső pontjain.² Varga Imre viszont szerepdalnak, valamely iskoladráma betétdalának tartotta az efféle lírai önvallomásokat egy XVIII. századi latin nyelvű erdélyi tolvajbúcsú (*Inolus, Inolus, cordi mihi solus*) egyik változatáról szólván.³ Feltételezését megerősíti, hogy a *Névtelen Comico Tragoedia* című XVII. századi moralitásáték „híres szegény lator”-ja is hasonlóképp köszön el az élettől halála közeledtekor.

A viszonylag jelentős számú XVII. századi közköltészeti börtönének és kivégzési búcsú után⁴ a XVIII. századból eddig csak két latorbúcsúnak felfogható alkotást ismerünk. Az egyik egy *Zala megyei cigány tolvaj búcsúéneke*, amelyet 1780 táján jegyeztek le egyetlen változatban.⁵ A másik egy kontaminált szöveg, *A gyöngyösi kondás búcsúéneke*⁶ (*Világi szép ének egy szegény kondásról*). Az

* Készült az OTKA K 104758. sz. pályázat keretében.

1 KÜLLŐS Imola, *Latorköltészet és betyárfolklor: A folklóralkotások sajtószereplései egy témakör történeti változásának tükrében*, Bp., 1990. Kézirat. [ELTE Folklore Tanszék]

2 STOLL Béla, *Két népballada-változat 1782-ből és 1809-ből*, Néprajzi Közlemények, 7. sz. (1962), 63–64.; KÜLLŐS, *i. m.* és Uő, *Kivégzés előtti búcsúénekek*, ItK, 96(1992), 616–632.

3 A erdélyi „fő hegyi tolvaj” búcsúverséről bővebben ír Csörsz Rumen István: *Bocskor János énekeskönyve*, Domokos Pál Péter hagyatékából s. a. r. ~, Kolozsvár, Kriterion, 2003 (Téka), 224–228. (a 35. és 36. szöveg jegyzeteiben).

4 Erről bővebben l. KÜLLŐS, *Kivégzés előtti... i. m.*

5 *Világi énekek* (1780-as évek); STOLL Béla, *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1541–1840)*, 2., jav., bőv. kiad., Bp., Balassi, 2002. [a továbbiakban: STOLL + sorszám] 390. 8b–10a. Kezdősora: *Sok százezer példát immáron láttatok... Betűhív kiadása: KÜLLŐS Imola, A magyar betyárfolklorról = Néprajzi tanulmányok Dankó Imre tiszteletére*, szerk. BALASSA Iván, UJVÁRY Zoltán, MÓDY György, Debrecen, 1982, 577–578.

6 A ballada modern kiadása: *Világi énekek és versek 1720–1806 (válogatás)*, s. a. r. CSÖRSZ Rumen István, műfaji bev. KÜLLŐS Imola, Bp., Unikornis, 2001 (A magyar költészet kincsestára, 97), 20. sz.

anyakocáját elvesztő s emiatt halálra ítélt kondás búcsúdala az *Alsókubini kéziratban* (1782 k.) maradt ránk, a történet azonban a XVIII. század első felében, gróf Almási János idejében (†1765 k.) Gyöngyös környékén játszódik. A háromstrófás dalszöveget Stoll Béla találta és publikálta,⁷ aki egyúttal arra hívta fel a figyelmet, hogy a halálra ítélt kondás éneke a motívumok és formulák szintjén akár betyárballadáink „ősének” is tekinthető.

A műfaji, tematikus, motivikai és szövegszerű azonosság és a költészettörténeti háttér minél aprólékosabb feltárása miatt nemcsak kandidátusi disszertációmban, hanem később több külön tanulmányban⁸ is visszatértem a kivégzési búcsúdalokra, melyek utolsó példáit – ponyváról és kéziratokból – a XIX. század első feléből ismerjük.

Sikerült szövegszerű egyezéseket kimutatnom a *Zöld Marci és szeretője nótái*⁹ című 1817-es (majd 1847-ben újranyomott) ponyvakiadvány, valamint az 1836-ban elfogott és kivégzett Milfajt Ferkó (Sobri Jóska cimborája) kéziratban fennmaradt, állítólag „maga csinálta” (!) kivégzési búcsúéneke között.¹⁰ A *Kegyetlenségünknek meg van adva bére...* kezdetű 5 versszakos Milfajt-féle búcsúéneke eredetileg Zöld Marci, Becskereki, Palatinszki és a vármegye urai között lezajlott párbeszéd kiragadott részleteiből, valamint Milfajt kivégzéséhez adaptált sorokból állott.

Pogány Péter kutatásai szerint¹¹ a Zöld Marciról szóló hosszú ponyvasverset egy debreceni diák, később evangélikus teológus professzor, Erdélyi József (1795–1863) írta, aki minden bizonnyal jól ismerte a halotti búcsúéneke műfaját, s a megszokott formulákon kívül több különböző korú népi és közköltészeti (félnépi) szövegrészletet és utalást illesztett be versébe. Ennek a heterogén eredetű és minőségű ponyvanyomtatványnak (*Zöld Marci és a szeretője nótáji/nótája és egymástól való búcsúzások*) számos részlete alig két évtized alatt bekerült a szájhagyományba (pl. lírai dalként *Hideg szél fúj Észak felől* kezdettel). A ponyva által is elhíresített betyár hősök megjelentek a népművészeti tárgyakon¹² és gazdag közköltészeti és irodalmi utóéletük

7 STOLL, *Két népballada-változat...*, i. m., 62–63.

8 KÜLLŐS, *Kivégzés előtti...*, i. m. és UÓ, *A latorköltészet és betyárfolklor összefüggéseiről*, Ethn, 115(2004), 405–433.

9 A betyár személyéről, közköltészeti, folklor és irodalmi utóéletéről összefoglalóan: BÉKÉS István, *Magyar ponyva Pitaval*, Bp., Minerva, 1966, 42–66; POGÁNY Péter, *A magyar ponyva tüköre*, Bp., Magyar Helikon, 1978, 97–105.

10 A vers XIX. századi kéziratolvasatán ugyanis ez áll cím gyanánt: *Milfajt Ferenc verse, amelyet kivégzése előtt félórával írt, amely időt Kopácsy József bíró kegyelemből adott neki.*

11 POGÁNY, i. m., 98–100.

12 1833-ból való Oroszi György mángorlójának egyik karcolt képe, amely a betyárok kocsmái mulatozását ábrázolja, és 1889-ből való az a mángorlófa, amely Zöld Marci, Becskereki és Palatinszki találkozását a hadnagyokkal a fegyverneki pusztán ábrázolja (vö. BÉKÉS, i. m., 62–63.) A betyártematika népművészeti „utóéletéhez” tartozik az is, hogy az első lovasbetyár,

támadt.¹³ Mivel a XIX. század első harmadában még élt a bűnözők és betyárok nyilvános kivégzésének szokása, nyilvánvaló, hogy megvolt a társadalmi igény a kivégzési búcsúénekekre, ha valaki 1836-ban Milfait Ferkó nevében is szerkesztett egyet.

A közköltészeti kivégzési búcsúk általam ismert utolsó példája egy borsodi pásztorból lett kisgyőri születésű betyár, Kadar (Kádár?) nevében készült.¹⁴ A szöveget valamely hírvers-író, ponyvaszerző írhatta. A XIX. század 70-80-as éveiben lejegyzett búcsúéneket *Kadar históriája* címmel egy sajóvámosi parasztember, Kosuth Dániel (1835–1908) kéziratos versgyűjteményéből adta ki Kilián István.¹⁵

A juhászból rablógyilkossá vált, végül Miskolcon „Húsvét szombatjának gyászos hajnalán” felakasztott Kadar 46 soros búcsúversében¹⁶ – a műfaj követelményeinek megfelelően – E/1. személyben beszél: visszapillant életére, gonosztetteire, de erkölcsi eltévelyedéséért elsősorban korhely apját okolja. Megnevezi egyik tette társát, úgymond „kenyeres pajtását”, Révész Mihályt is. Nem berzenkedik a tetteiért járó halálos ítélet ellen, énekét (a XVII–XVIII. századi közköltészet ismert formuláival) így fejezi be:

Erdők, hegyek, völgyek engem sirassatok,
Kik gyenge testemnek árnyékot adtatok,
Mázolt színnel mázolt halálom hallyátok!
Siess, mester, kérlek, menjen frissen végre,
Mert meghasad szívem fájdalmas beszédbe.
Nyakam törő kezed ne légyen restségbe!
Utolsó mondásom, végső bútsuzásom.¹⁷

Angyal Bandi körözési képe, valamint Milfait Ferkó Bucher Ferenc által készített könyomatos kivégzés előtti ábrázolása mézesbáb (ütő)mintaként élt tovább a hagyományban. KÜLLÖS Imola, *Betyárok könyve*, Bp., Mezőgazdasági, 1988 (Néprajzi Kiskönyvtár), 1, 2. és 5. kép.

13 Wándza Mihály 1817-ben népszínművet írt Zöld Marciról, Vörösmarty 1831-ben verset Becskerekiről. Ők ihlették Gaál József *Haramiacsók* című elbeszélését (1835) és Petőfi betyárverseinek egy részét (*Pusztai találkozás, Zöld Marci*).

14 Ilyen családnevű bűnözőről vagy betyárról a XX. századi kisgyőri hagyomány nem tud. (Tóth Arnold szíves szóbeli tájékoztatása.)

15 KILIÁN István, *Kosuth Dániel sajóvámosi kéziratos verseskönyve = Borsod megye népi hagyományai*, szerk. BODGÁL Ferenc, Miskolc, 1966, 420–421. Kilián megjegyzi a kéziratos füzet összeállítójáról, Kosuth Dánielről, hogy jó mesélő, olvasott, verseket szerető (verseket gyűjtő és írogató) parasztember, egy ideig községi bíró is volt. Versgyűjteményében irodalmi, félnépi költeményeket és népdalokat jegyzett le.

16 A verselés egyenletlenségeiből, hiányos rímpárjaiból arra következtettek, hogy ez a búcsúének eredetileg hosszabb lehetett, talán a másolgatások során rövidült le.

17 KILIÁN, *i. m.*, 421.

Jelen dolgozatom középpontjában egy ponyván, a XIX. század első évtizedeiben kiadott kivégzési búcsúének áll, amelyet két Debrecenben kivégzett rabló katona egyike, bizonyos Kapros János, szoboszlai születésű legény „mondott el”.¹⁸

Erről a ponyváról tudtam, korábbi tanulmányaimban hivatkoztam is rá, de csak akkor vált igazán érdekessé számomra, amikor Csörsz Rumen István *Huszár dal* címmel megtalálta szövegváltozatát egy XVIII. századi kéziratos énekeskönyvben.¹⁹ Már majdnem be is szerkesztettük az RMKT XVIII. század köz-költészeti alsorozatának 3. kötetébe, a törvényen kívüliekről szóló fejezetbe mint egy „lator katona búcsúénekét”, amikor észrevettem, hogy a kéziratos szöveg nem más, mint a ponyva III. versének átdolgozott és romlott változata. Kérdésessé vált tehát: melyik szöveg a korábbi, ún. őszöveg, illetve mikori is a ponyva?

Pogány Péter ponyvaantológiája²⁰ a forrás lelőhelye és kiadási időpontjának megjelölése nélkül hivatkozik a *Debrecenben felakasztott két katonák Életének rövid Le-írása* című kiadványra, és be is mutatja első szövegoldalát.²¹ A *Két felakasztott katonának a' nótájából* egyértelműen kiderül, hogy a templomot kirabló két garázda katona, Kapros János és Márkus Samu valóban létező személy volt, akiket Debrecenben nagy nyilvánosság előtt végeztek ki.

Békés István monográfiája²² jóval hosszabban foglalkozik a bűnügyi históriának felfogott, 8 oldalas, négy (általam megszámozott) részből álló verses ponyvával,²³ amit ő a XIX. század elejére datál. (E valószínűsíthető dátum miatt ki is kellett hagynunk kiadás előtt álló XVIII. századi forrás-antológiánkból.) Részletesen ismerteti a szöveg tartalmát, bemutatja stiláris jellemzőit, majd közreadja a teljes szöveget.²⁴

Műköltészet, népballada, kántorbúcsúztató – e három poétikai elem beütése ismerhető fel a két felakasztott katona történetének feldolgozásában. Az első rész hangvétele annyira különbözik a másik kettőtől, hogy szinte arra kell gondolnunk: a bevezetőnek adott, választékos Himfy-strófiák és az utána következő ballada-búcsúztató főrészek nem is egyazon tollból erednek. Még az sem lehetetlen, hogy e tragikusan negédes versszakokat máskor, más célra szerezték, s csak később csapták, csatolták hozzá a való históriához.

– állapítja meg Békés.²⁵

18 A teljes szöveget kiadta BÉKÉS, *i. m.*, 21.

19 *Kajdásy Julianna-ék.* (1789 után) STOLL 1106. 40a–41b.

20 POGÁNY, *i. m.*, 83.

21 *Uo.*, 84. (73. kép).

22 BÉKÉS, *i. m.*, 18–19.

23 Békésnél még „Nyomdai jelzés és évszám nélkül. OSZK.”

24 BÉKÉS, *i. m.*, 20–21.

25 *Uo.*, 18.

A további szövegelemzés és értelmezés érdekében – Csörsz Rumen István segítségével – újraközlöm a teljes ponyvaszöveget betűhíven, de a jegyzetelést megkönnyítendő számozott sorokkal.²⁶ A ponyvafüzetnek az OSZK két eltérő példányát is őrzi (PNy 742 és PNy 6.178), de egyik sem maradéktalanul azonos a Békés közölte szöveggel. Annak Toldaléka (IV.) például három versszakkal, 12 sorral rövidebb. Az alábbiakban a PNy 742 jelzetű ponyvát adom közre, mivel ez áll közelebb Békés kiadásához. Címlapján koponya kígyóval, elfújtt gyertyával, ásóval és kapával.

K A P R O S J Á N O S
É S
M Á R K U S S A M U,
Debretzenben fel-akasztott két Katonák'
Életének rövid
L e - í r á s a ,
é s
N Ó T Á J O K .
Nyomtatott ebben az Efstendőben

[I.]

Ha csak ugyan meg-kell halnom,
Nints e földön gyámolom,
Illy hirtelen el-kell múlnom
Jaj irtózva gondolom!
5 Óh nagy Egek ti tudjátok,
Mondjátok bús szívemnek:
Illy fzőrnyen mért fzagatjátok,
Fonalát életemnek.
Életemnek szép virága,
10 Immáron el - hervadott,
Szívemnek minden vígsága
Már tőlem el - maradt,
Óh ragyogó Tsillagzatok
Ha vóltam kedvetekbe.
15 Sorsomon szánakoztatok
Vegyetek kebletekbe.

6 Mondjátok [vö. PNy 6.178]

26 Az emendálásokat dőlt betűvel jelzem.

[II.]
KÉT FEL-AKASZTOTT KATONÁNAK
A' NÓTÁJA.

Debretzennek tér Mezején,
A' minap reggel idején,
Két Katonát egymás mellé
Homlokkal a' Város felé
5 Függesztettek két szál fára,
Nagy sok Nép' fzeme láttára,
Kik halálra ítéltettek,
Mellyre ki - is kísértettek.
Hijába kértek kegyelmet,
10 Nem nyerhettek engedelmet,
Mert halálos bűnök miatt
Nem adtak nekik Grátziát.
Jaj egy szerentsétlen Óra
Nékik nem ütött - ki jóra.
15 Éjjel a' Templomra mentek,
A' mellyben vóltak sok Szentek.
A' Szentséget ki - rabolták,
Hogy ki - tudják nem gondolták.
De ki - tudódván a' tettek,
20 Mind a' ketten fel - köttettek. —
Az edgyiknek, míg meg-nem hólt,
A' neve KAPROS JÁNOS vólt,
A' másiknak MÁRKUS a' ki
Leg-nehezebben múla ki.
25 „Vitéz Pajtásink! kik vagytok,
„Ti minket mindjárt itt hagytok,
„E' példánkon tanuljatok
„A' Szentséghez ne nyúljatok!“
Így fzóllottak, és ki - múltak,
30 Tűnt napjaik eddig nyúltak. —
Karjaik fel - pántlikázva
Szép virágokk al tzi-frázva
Vólt egész Napnyúgotáig,
Dél után nyóltz óra tájig,
35 Mert akkor őket le - vették,
Koporsó nélkül temették.

Sok szép Menyetske, sok szép L'ány
Még Gavallér sem egynehány
Sétált - ki, míg fenn - függöttek,
40 Nézésekre mentek, jöttek.

[III.]

KAPROS JÁNOS NÓTÁJA

Zápor könnyeket hullatok
Vas billintsek alattatok,
Ha fátumit Életemnek
Írom az emberi Nemnek.
5 Én Szoboszló Városában
'S annak edgyik oldalában
Születtetem e' Világra
Kínra és nyomorúságra.
Jó Szüleim fel - neveltek
10 Bennem sok örömet letek,
Vóltam - is egy derék Legény
Ámbár nem gazdag - tsak szegény.
Arra vitt Magyar termetem,
Hogy Császár' Szolgája lettem,
15 Szolgáltam - is hűségesen
Mindenkor dítséretesen.
Tizenöt Esztendőök alatt
Betsületem elébb haladt,
Ügyelt a' Hadnak Vezére
20 A' Kapros János' nevére.
A' míg a' fegyvert viseltem
Tsak egy páltzát se szenvedtem,
Vígan töltöttem él'temet,
Áldottam jó Iftenemet.
25 Harmintz esztendős koromba
Vettem részt a' siralomba,
A' mikor szép napom' dele
Bús homályban merüle - le.
Márkus Samu Vitéz társom
30 Vólt az én meg - hitt Pajtásom,
Mikor mentünk éjtszakára
Belényesnek tájékára.

Mikor Kvártélyba bé fzáltunk
 Nem vólt nékünk semmi bajunk,
 35 De tsak hamar más estvére
 Kerültünk a' más kezére.
 Hogy egy Tsárdába bémentünk
 Hol a' borból jól bé - vertünk,
 A' bor el - vette eszünket
 40 És rablókká tett bennünket.
 Mert egy Oláht meg - támadtunk,
 Nálla semmi pénzt nem hagyunk,
 Mind el-vettük a' mi tsörgött
 Ámbár eléggé könyörgött.
 45 Másik tettünk' a' mi nézi
 A' mi bűnünket tetézi,
 A' Templomban bé - rontottunk,
 'S egy két gyertyát kirablottunk.
 Jaj de úgy van mindenképpen
 50 A' gonoszság ki - súlt szépen.
 Mi se' tudtuk ezt titkolni
 Meg - kellett nékünk hódolni.
 Azonnal meg - fogattattunk,
 Debretzenbe hozattattunk,
 55 A' hol sok kínzást ki - kellett
 Állni a' vallatás mellett.
 A' Debretzeni Tömlötzbe
 Vóltunk lántzok közt kötözve,
 Debretzenben ment ránk ki a'
 60 Haláltt-hozó Szententzia.
 Sírt az Anyám, Bátyám, Néném,
 Sírt a' Nép, hogy meg - halok én,
 Jaj de az Óbester' szíve
 Rajtam meg nem könyörüle.
 65 Az Epres - Kerti Tsárdánál
 Ásatott el két tölgyfa szál,
 Semmit sem érvén sok jaj fzonk²⁷
 E' leve a' mi Koporsónk.

38 bé - vertünk [értelem]

27 A 67. sor – talán csak figyelmetlenségből – hiányzik Békés szövegkiadásából.

70 Juliusnak Hónapjába
Estünk a' kínok árjába,
Tizedegyedik napjára
Mentünk az Akasztófára.
Barátim! kiket fzerettem,
75 Imádkozzatok érettem,
Mindennek kik jók valátok,
Kívánom Iften hozzátok!

[IV.]

TOLDALÉK

Az egész Föld' kerekségén
Nints nálam szomorúbb Legén,
Ha el - gondolom életemet,
Bánat borítja szívemet.
5 Az én piros két ortzámat
Szép gyenge ábrázatomat,
Szomorúságom fonnyasztja
Örömöm el - távoztatja.
Mostan vagyok leg - ékesebb,
10 Ifjúságom leg - kedvesebb,
'S ha a' *Sorsom* jut eszembe,
Tsak búsulok keservembe.
Ha meg - gondolom magamat,
Hogy majd el - vágják hajamat;
15 Hullanak zápor könnyeim,
Keservesek esztendeim.
Mi haszna szép virágzásom,
Ha mindjárt lesz hervadásom.
Mihelyt katonává leszek,
20 Az örömökről le - teszek.
Tsak az a' Lelkemnek nehéz,
Hogy akár kire fzemem néz
Mind tsak könyhúllatást látok,
Magam - is könnyet húllatok.

25 Jaj be keserves élet e'
 A' ki mihelyest születe,
 A' ki mihelyt Ferentz János
 A' Katona vele számos.
 Ífítenem! Szánj-meg engemet,
 30 Könnyebbítsd-meg bús szívemet,
 Hadd találjam - meg kedvemet,
 Míg el - végezném él'temet.

27 Vö. PNY 6.178: Ferentz, János. (Ez a felsoroló megoldás a jobb, hiszen a 25–28. sorban arról van szó, hogy a közemberek fiai nem kerülhetik el a katonaságot.)

A ponyvavers első 16 (cím nélküli, Himfy-strófákba írott) sora (*Ha csakugyan meg kell halnom / Nincs e földön gyámolom...*) műfaját tekintve *keserves*, és felfogható az akasztás előtt álló Kapros János lírai monológjaként. Ez a kezdősor pár előfordul még két másik, XIX. század eleji kéziratban is.²⁸ A *Kardos Antal-énekeskönyvet* 1823-ban írták össze, *Szendrey Sándor gyűjteménye* 1812-es datálása, debreceni illetőségű, s az ennekhez ezt a megjegyzést fűzték: „Murányi János, a' kinek fejét vették.” Tehát ebben a kéziratban is egy kivégzéshez kapcsolták a ponyva bevezetőjeként kiadott lírai keservest, ami arra utal, hogy a két rabló katona debreceni akasztását bemutató és kommentáló datálatlan ponyvafüzetet csak 1812 után szerkeszthették egybe s adták ki. Az I. ének négy utolsó sorának hangvétele és stílusa, rímei a debreceni kollégiumi diákköltészet érzékeny daliból ismerősek.

A ponyvafüzet 32 soros *Toldaléka* (IV.) egyébként olyan *katonakeserves* (*Az egész föld kerekéségén / Nincs nálam szomorúbb legén*), amely korábbinak tűnik, az első három résznél, akár XVIII. századi is lehet, sorpárjai (motívumai) a XIX–XX. századi népköltészet katonadalaiban élnek tovább. A 21–22. sor változatát Szirmay Antalnak kedves verseként említi, de feltehetőleg már az 1780-as években ismerték:

Csak az nékem igen nehéz,
 Hogy téged ölelget más kéz;
 Az én szemem távulról néz,
 Hogy ne volna nékem nehéz?²⁹

28 STOLL 712. 7–8; STOLL 1200. 19–20.

29 Antonius SZIRMAY de Szirma, *Hungaria in parabolis...*, Buda, 1804, 1807, 33. §. Modern kiadás: SZIRMAY Antal, *Magyarország szóképekben (Hungaria in parabolis)*, ford. VIETÓRISZ József, s. a. r. Csörsz Rumen István, Kolozsvár, Kriterion, 2008 (Téka), 73.

A ponyvavers II. része az elégikus hangütésű kezdet (I.) után száraz, adatszerű leírás a két rabló katoná tetteiről és kivégzésük apró, látványosságszámba menő mozzanatairól. Mintha a szerző maga is szemtanúja lett volna az eseményeknek.

A II. és III. vers különbözőképpen táralja az elítélt katonák bűneit. A II-ban a szentséget (oltári szentséget? kegytárgyakat? vagy magát a szakrális helynek számító templomot?) rabolták meg, s halálos bűnükért megérdemelték a halálos ítéletet, amit nagy publikum előtt hajtottak végre. *Kapros János nótája* (III.) ugyan megemlíti a templomi rablást, de csak egy-két gyertya ellopását vallja be. (Ez pedig talán nem lett volna főbenjáró bűn.) Ezzel szemben bűnbánattal szól részegen elkövetett csárdabeli tetteikről: egy oláh (kereskedő?) könyörtelen kifosztásáról. Ezt az eseményt viszont nem említi a II. ének, amely az elítéltek utolsó szavait is rögzítette – mintha az akasztófa körül álló katonatársaikat intené a jóra:

Vitéz Pajtásink! kik vagytok,
Ti minket mindjárt itt hagytok,
E' példánkon tanuljatok
A' Szentséghez ne nyúljatok!

Ha összevetjük *Kapros János nótájának* E/1. személyben szóló szövegét a XVIII–XIX. századi kéziratos énekeskönyvben talált *Huszár dallal*, szembeötlőek az egyezések és a különbségek. A kéziratos szöveg jóval rövidebb, és mindössze 32 sora (1–8. versszaka) tekinthető a 75 soros ponyvai búcsúdal átdolgozott változatának, 9–10. versszaka pedig egyedi, egyéni „lelemény”. Láthatjuk továbbá, hogy *Kapros János* „személyi adatai” sem teljesen azonosak a két változatban. A ponyva szoboszlai, a kéziratos vers pedig debreceni születésűnek állítja a garázda katonát. Az E/1. személyben írt ponyvai kivégzési búcsúének hosszabban szól a 30 éves koráig büntetlen, szegény, de tisztességes szülőktől származó Kapros életútjáról. A maga idejében említésre méltó dolog volt, hogy 15 évnyi katonáskodása alatt hűségesen szolgálta a császárt, vitézségét feljebbvalói elismerték, semmilyen kihágása nem volt, egyszer sem pálcázták meg. Talán ezért is reménykedett az utolsó pillanatig a kegyelemben.

A terjedelmi különbségekből is adódó tartalmi hiányok ellenére a szövegszerű egyezések (a bajtársával, Márkus Samuval való barátság; a belényesi kvártélyozás alkalmával történt lerészegedésük; két rablásuk és elfogatásuk, majd a kínzásokkal kísért vallatás emlegetése) nyilvánvalóvá teszik, hogy a nagyon hibás lejegyzésű, helyenként romlott szövegű – talán hallomás után, emlékezetből leírt – kéziratos búcsúéneknek a ponyvavers volt az előképe. A folklorizálódás útján megindult kéziratos változat (a feljegyző emlékezete) csak a sorsfordító, drámai eseményeket tartotta meg a nyomtatott változatból, amely legalább két kiadásban létezett.

Debrecemben születtem
 Béts városán fol nevelkettem
 az magyar termetem aravit
 Hogy császár szolgálvalettem

- 5 Szolgáltam én Hűségesen [15–18. sorok *szó szintű* változata]³¹
 Mindenkor betsületesen
 Ulgyelt az hadok vezére
 A Kapros jános vére

- Markus Samuvitéz társom [29. sorral *azonos* szöveg]
 10 tovoltál [!] az jobarátom
 Míkor mentük étsakára [31–32. sorokkal *azonos* szöveg]
 Beléngyesnek Tajékara

- Míkor avas Télra száltunk [!] [33. sor „félrehallása”]
 Nem volt nekünk szemibajunk [34–36. sorok *szó szintű* változata]
 15 Detsakhamar más estvére
 Kerültünk mi más kezére

- Mert egy olát meg lámontuk [!] [41–44. sorok *szó szintű* változata]
 Kínel szemi Pénzt semhatunk
 Mínd elvetük ami csörgót [43. sorral *azonos* szöveg]
 20 Habár öléget könyörgót [44. sor *szó szintű* változata]

Mástis tőtönk aminezi [45–48. sorok *szöveg*változata]
 Ami bűnünk nek üttézi
 Egy Temloban bérohantunk
 Egy két orajig rabultunk

- 3 [értsd: *arra vitt*]

30 *Kajdátsy Julianna-ék.* (1789 után) STOLL 1106. 40a–41b. A kézirat törzssanyagánál későbbi, a XIX. század első feléből származó iskolázatlan, gyakran hibás és olvashatatlan írás, mely később, az 1830–40-es években hasonlóvá válik a kézirat Lovász György nevű tulajdonosához.

31 A változatképződésnek különböző szintjei vannak egy szövegcsaládban: *fonéma, morféma, szöveg, téma.* A szószintű változás egy-két kifejezést érint, a szövegszintű több kifejezés megváltoztatását jelenti. A témaszintű változat rendszerint új szövegcsaládot hoz létre; ezt nevezzük *topogenetikus (topikus)* változatnak.

25 Ottan bizony meg fogatunk [53–56. sorok szövegváltozata]
Dembretzenbe bévítentünk
ahol sok kint kólót álnunk
az íszonyu Valátásért

Szírt az Bátyám ápáp [!] néném [61–64. sorok szó szintű változata]
30 Szírt az nép hogy meg halokín
De az obesterem szíve
Míraj tuk meg nem kónyórült

Kőnyóregjetek Pajtásím
Akík éngem szeretetek
35 Azttórvént jolmegtacsátok
Hogy így neesen sorsotok

Várom Kínt szívem bézárom
Még sem érkezig azpardom
Még sem érkezig azpardom
40 Hejér kesz kengyő en kardo.

17 [értsd: *támadtunk*]

29 [értsd: *Sírt az bátyám, apám/anyám, néném*]

40 [*Fejér keszkenő a kardon* – ti. a kegyelem messziről is jól látható jelzésére.]

Adatközlő tanulmányom annak a tételnek bizonyítására szolgál, mely szerint

- bizonyos közköltészeti al-műfajok, esetünkben a kivégzési búcsúének évszázadokig életben marad(hat) a „köztudatban” a hagyományos szokások és az olcsó ponyvanyomtatványok, illetve ezek korabeli kéziratos másolatainak segítségével.
- a kivégzési búcsúk legfontosabb strukturális motívumai többé-kevésbé „közkézre” és „közszájra” kerülve, folklorizálódó változatként (aktualizált, lerövidült, esetleg romlott, „félrehallott” szöveggel) megjelennek a paraszti kéziratokban és a szájhagyományban is. A XIX. század 2. felében a törvénytörő személyek kivégzési búcsúi már nem léteznek külön al-műfajként – legalábbis egyelőre nem tudjuk adatolni használatukat –, hanem lerövidült formában, egy-két szakaszos, olykor csak néhány soros terjedelemben, tehát a közhelysorok és motívumok szintjén illeszkednek be egy jelentős, törvényen kívüli társadalmi csoport folklórájába: a betyárköltészetbe.³²

32 L. pl. a *Kecskeméti gavallérok* c. balladás dalt: KÁLMÁNY Lajos, *Szeged népe*, Szeged, 1881–1891, III, 22–23.

POETRY OF THE MAGYARS,

PRECEDED BY A SKETCH

OF THE

LANGUAGE AND LITERATURE OF HUNGARY
AND TRANSYLVANIA.

BY

JOHN BOWRING,

LL.D. F.L.S. M.R.A.S.

HONORARY CORRESPONDENT OF THE ROYAL INSTITUTE OF THE NETHER-
LANDS, AND MEMBER OF THE LITERARY SOCIETIES OF FRIESLAND,
GROMINGEN, PARIS, LEYDEN, LEEUWARDEN, ATHENS,
TURIN, SHEFFIELD, &c., &c.

Egy Istenérf, egy Hazáért
'Egett hajdan, durván hív
Egy mátkáért, nyoszolyáért—
A' törzsökös Magyar szív.

KISFALUDY K.

LONDON:

PRINTED FOR THE AUTHOR,

AND SOLD BY ROBERT HEWARD, 2, WELLINGTON STREET,
STRAND; ROWLAND HUNTER, ST. PAUL'S CHURCHYARD,
LONDON; AND OTTO WIGAND, PESTH.

1830.

VOIGT VILMOS

Rumy Károly György magyar népdalai – John Bowring számára

Az előzmények és a körülmények

A magyar népdalok tudatos gyűjtése Révai Miklós és Rát Mátyás nevezetes felhívásával indul a *Magyar Hírmondó* 1782. január 16-i, 5. számában (33–38.). Már ebben említik a nemzetközi (angol, francia, olasz, német) példákat, és minthogy pontosan csak a német *Volkslieder* szót idézik, nyilvánvaló, hogy Herdernek az egész világot felölelő (ma ismert címén *Stimmen der Völker in Liedern*, 1778) németre fordított népdal-antológiájára is gondoltak. Azonban sem ebben, sem a Herder-kötet 1807-es új kiadásban nem volt németre fordított magyar népdal, sőt más ilyen előzményekre, kéziratokra sem bukkantunk. Ez az első magyar népdalgyűjtési felhívás nem sok eredményt hozott, és voltaképpen csak a Kultsár István (1760–1828) által 1817-ben, a *Hazai és Külföldi Tudósítások* című újság melléklapjaként megindított *Hasznos Mulatságok* jelentett fordulatot. Kultsár már az első évfolyamban ismét a népdalok gyűjtésére buzdít, és 1818-ban ezt a felhívást megismétli. Többen vállalkoznak is, és bizonyos népdalszövegeket juttatnak el hozzá. A *Hasznos Mulatságok* a legelső évfolyamtól kezdve 1828-ig rendszeresen közöl népdalokat és meséket. Ezek szöveghűsége és a magyar társadalom valamelyik rétegéhez kapcsolódása változatos – de ebben a korszakban az egész Európában így volt ez. Az a tény viszont, hogy a *Hasznos Mulatságok* rendszeresen közölt magyar népköltési szövegeket, fenntartotta az ilyen versek iránti érdeklődést, amelyhez csakhamar az az óhaj is társult, hogy e műveket a széles nagyvilág is megismerhetné.

A magyar felvilágosodás korában gyakran felmerült az a kérdés: milyen nyelven alkossanak a magyar költők, milyen legyen a fordítások iránya? Németül, franciául, latinul, görögül is írtak íróink, és e nyelvekből fordítottak is. Minthogy a nemzeti irodalom eredményeit továbbítani kívánták a külföld számára is, több kísérlet történt versek németre fordítására, ám ezek könyvként való kiadása megakadt. Csak 1822-ben jelenik meg Gaal György *Märchen der Magyaren* című népmesekötete, majd 1825-ben Mailáth János gróf *Magyarische Sagen, Märchen und Erzählungen* című népköltési átdolgozásai, valamint a hi-

vatásos költők műveit tartalmazó *Magyarische Gedichte* című fordításkötete (1825, Stuttgart – Tübingen). Ez utóbbit Toldy Ferenc is használta a maga német nyelvű szépirodalmi szöveggyűjteményének összeállításakor. Őtöle 1828-ban „Pesth und Wien” helymegjelöléssel jelent meg a kétkötetes *Handbuch der ungrischen Poesie...*, amely egy majd százoldalas irodalomtörténeti áttekintéssel indít. Ennek végén (LXXXIII–LXXXVI.) mintegy függelékben a népköltészet-ről, dalokról és mesékről is szól (*Anhang, Volkspoesie. Lieder und Märchen*). Toldy az egyes költők fellépésének kronologikus sorrendjében hozza a versek magyar (!) szövegeit. Az egyes írók életét e verscsokrok előtt összegezi, itt ad hivatkozást a további életrajzi művekre, bírálatokra, ám az egyes versek közlési vagy forrásadatait külön nem említi. A második kötet Vörösmartyig jut el. Ezután (356–362.) 15 népdal („Volklieder”) magyar szövege olvasható. Az eléjük írott rövid tájékoztatás elmondja, hogy az akkori ideig nem jelent meg magyar népdalgyűjtemény, ezért csupán néhány példát adhat, zömmel Kultsár *Hasznos Mulatságok* újságjának 22 kötetéből, ahol együttesen addig mintegy 50 népdal-szöveget közöltek. Ez után következik egy további, érdekes megjegyzés:

Übrigens lasen wir jüngstens in einigen Zeitschriften, dass Dr. Romy eine nicht unbedeutende Sammlung derselben dem gelehrten Engländer John Bowring, auf dessen Aufforderung, nach London gesendet: der sie samt einer, gegenüber stehenden englischen metrischen Übersetzung, und mit, zur vollkommenen Verständniss nöthigen Anmerkungen versehen, zum London herauszugeben gesonnen ist.

Az egyes népdalokhoz Toldy nem ad további magyarázatokat. A II. kötet hátralevő része a szépirodalmi művek német fordításait hozza. Minthogy a *Handbuch...* voltaképpen nyelvtanulási és általában tanulási segédeszköz is volt, a kötet végén a nehezebben érthető magyar szavak szójegyzéke, az egyes költők életrajzához tett pótlások, az írók névmutatója és egy műfaji beosztás olvasható. Az utóbbi mintegy húsz műfaji csoportba osztja a leközlött verseket. Itt a „lyrai” műnemben „volkstümlich” megjelöléssel (564.) felsorolja Pálóczi Horváth Ádám egy, Csokonai három, Vitkovics Mihály és Fáy András egy-egy versét. Ez után ezt olvashatjuk: „*Volklieder fünfzehne S. 356.*” Még egy olyan jegyzék is van, amely feltünteti azt, mely eredeti verseket és német fordításokat hoz először ez az antológia. (E munkának csak német fordításszövegeit adta ki Toldy *Blumenlese aus Ungrischen dichtern...* [Wien – Pesth, 1828] címmel, a magyarul amúgy sem olvasó közönség számára, ebben tehát nincsenek magyar népdalok.)

Köztudott, hogy Bowring csakugyan használta Toldy *Handbuchj*át, mégpedig mind a versek válogatását, mind az irodalomtörténeti adatok felhasználását tekintve.

Bowring 1820-tól kezdve több európai költészet angol antológiáját jelentette meg. Általában helybeli, az anyanyelvet és a költészetet értő segítők munkáira támaszkodott, akik lemásolták neki a szóba jövő szövegeket, ezeket fordították, filológiai megjegyzéseket készítettek. (A pénzzel fukarul bánó Bowring csak valamiképp fizetett munkájukért, és noha dicsérő szavakkal említette őket a megjelent könyvekben, azért érdemi szerzőként magát tüntette fel.) Ha nyomtatásban már hozzáférhetőek voltak népdalok vagy másféle népköltészeti alkotások, ezeket is figyelembe vették a kötetek összeállításakor. Noha Európában e korban volt érdeklődés a különböző népek költészete iránt, azért ennek ilyen következetes végbevitelére csak Bowring műveiben figyelhető meg. Végére is ő angol fordításban szinte több népköltési szöveget tett közzé, mint Herder németül a maga kötetiben. Cseh antológiájának előkészületei közben érdeklődik F. L. Čelakovskýnál Kisfaludy Sándorról és a magyar irodalomról. A kérdés közvetlen forrása valószínűleg a *Monthly Review* 1827. májusi számában megjelent, Kisfaludyról szóló cikk volt, ám Bowringot ekkor már évek óta érdekelték a kisebb és furcsább európai nyelvek és költészetük. Minthogy Čelakovský válasza semmitmondó volt, Bowring a Bécsben élő Jernej Kopitarhoz fordult, aki viszont illetékes szakemberként az ekkor ugyancsak Bécsben élő Romy Károly Györgyöt ajánlotta. 1827 őszén Bowring levelet is ír Rumynak, és magyar népdalgűjteményt kér tőle.

A csaknem német anyanyelvű, ám szertelenül magyar patrióta, Karl Georg Romy (1780–1847, a család egyébként magyar eredetű!) lelkesen vállalkozott, annál inkább, mivel maga már korábban is külföldön népszerűsíteni kívánta a magyar irodalmat, írt egy magyar nyelvtant, sőt kéziratos népmese- és népdalgűjteményét is emlegette. Minthogy Bowring óriási méretű és majd az egész világra kiterjedő levelezése máig sincs teljesen feldolgozva, magyar levelezőtársainak hagyatéka pedig egyáltalán nem teljes, és eléggé zavarosan rendezett, csak sejtethetjük kapcsolataik pontosabb alakulását. Romy valószínűleg már 1827 őszétől küld anyagot Bowringnak. 1828 januárjában egy önreklámozó beszámolót ír, amely az *Aehrenlese* 1828. március 4-i, 18. számában jelent meg (ez az ugyancsak német nyelvű *Pressburger Zeitung* irodalmi melléklete volt). Ezt a német közleményt a *Tudományos Gyűjtemény* 1828/V. kötete ismerteti. Ebben olvasható: „A tudós angol, John Bowring Londonban legközelebb magyar népdalokat fog kiadni angol fordításokkal... Továbbá szándékozik egy magyar Anthológiát is közrebocsátani angol fordításban...” A beszámolóból az is kiderül, hogy Romy egy áttekintést készít a magyar nyelvről, a magyar költői literatúráról, jegyzéseket az írók életéből és jelesebb munkáikról. Megtudjuk, hogy több költeményes kötetet, valamint Toldy *Handbuchját* is elküldte Londonba.

A British Museum könyvtára *Add. MS. 29538, Autograph. F. 1-2.* jelzettel (Bowring fiának adományaként) őrzi a következő kéziratot: *Magyarische Anthologie, von dr. Carl Georg Romy. 1828. Mit einer vorausgeschickten Abhandlung über die Eigenthümlichkeiten der magyarischen Sprache, eine allgemeine*

Übersicht der magyarischen Literatur und einer speziellen Übersicht der poetischen Literatur der Magyaren. Úgy tudjuk, a II. rész tartalmazza a német fordítású magyar népdalokat. Még a végül megjelent Bowring-kötet mottója is azonos a kézirat címlapjáéval, Rummy azonban még pontosan adta meg a mottó forrását: *Himfy Szerelmeinek* LIII. dalában olvasható. E kézirat már inkább az irodalmat állítja a középpontba, ám természetesen még külön szerepelnek benne a népdalok. Rummy maga 50 ívnyinek nevezte kéziratküldeményét, amelyben végül is úgy nyolcvan népdalszöveg lehetett.

Bowring nyilván hamar munkához látott, mivel a *The London Weekly Review* 1828. február 9-i számában egy ötrészes cikksorozatot indít *Popular Poetry* címmel, és ebben három magyar népdal fordítását is közölte. Ezek *The Water of Körös* (*Víz, víz, víz...*), *To a disdainful girl* (*Egy negédes lányhoz*) és egy *Song of Slavono-Hungarian girl* (*Tót-magyar lány dala*).

E cikkről tudott Rummy is, aki 1828. április 15-én Kazinczyhoz írott hosszas levelében nemcsak a maga munkálatait sorolta fel, hanem megemlíti, hogy az ő *Magyar Nemzeti Dalok* című gyűjteményéből már meg is jelentek az első angol fordítások, sőt olyan sikerrel, hogy a müncheni *Das Ausland* szintén közölte ezeket.

Valójában ott (az újság 1828. március 30-i, 90. számában *Ungarische Volks poesie* címmel) nem a három magyar népdal sikeréről tudósítanak, hanem arról, hogy ezek nem valódi magyar, hanem részben szlovák dalok. A második szöveg szlovák eredetijét is közlik. Mindez Rummy számára is rendkívül kellemetlen volt. Minthogy a bírálát Magyarországon is ismertté vált, és a hírek szerint a *Tudományos Gyűjtemény* is elítélni készült Bowring nem-magyar népdalait, Rummy mind a maga, mind Bowring hírneve miatt aggódik. Viszont Toldy 1828 nyarán ír Rumynak, és elküldi neki ismertetésre a *Handbuch* kötetét, valamint kéri Bowring címét. Rummy július 21-én Bécsből keltezett levelében beszámol a *Das Ausland* bírálatáról, és maga ajánlkozik a félreértés tisztázására. Augusztus 20-i levelében elmondja, hogy választ ír az *Iris* című lapba, Münchenbe pedig újabb három magyar népdal fordítását küldte el: ezek a *Mátraí pásztor éneke*, az *Elváló leány* és *A dió és a csók*. Csakugyan az *Das Ausland* szeptember 13-i számában közölte Rummy *Ungarische Volks poesie* című írását. Rummy egyébként a megelőző, a magyarként szláv népdalközlésről azt állítja, hogy az fordítási félreértés, mivel az *ungarische* 'magyarországit' jelent, és csak a *magyarische* jelenti pontosan csupán a 'magyart'.

A *Tudományos Gyűjtemény* 1828. évi V. füzetében V(örösmarty) óvatosan utal a vitára, és megállapítja, hogy a népdalok közül csak a *Víz, víz, víz...* a magyar. Ugyanezen számban tette közzé Döbrentei Gábor *Kérelem minden Magyarhoz* című (május 13-ára keltezett) írását. Ebben azt olvassuk, hogy

John Bowring angol tudós (...) május 8-án érkezett levelében engemet arra kér, hogy neki magyar köznépi dalokat küldjek, mivel ő a Magyar Literatúrával már bizonyos idő óta foglalatосkodván, a magyar poézis történeteit akarja köznépi dalok angol fordításával kiadni. Tegnap küldöttem neki szóról szóra tett angol fordításaikkal hármát, úgymint 1. „A füredi pásztor dalát”; 2. „A magyar jobbágy dalát” Vitkovics Mihálytól s 3. azon „Huszár dalt” mely az 1826 beli *Hébe* 134 lapján áll.

A továbbiakban Döbrentei mindenki segítségét kéri; ez a felhívás megjelent a *Hasznos Mulatságokban* is.

(Toldy 1829. január 29-én Rumyhoz írott levelében megemlíti, hogy az *Elváló lány* Vitkovics által magyarra lefordított szerb népdal, míg a *Mátrai pásztor éneke* Vitkovics saját költeménye. 1829. április 11-én ugyancsak Rumyhoz intézett levelében pedig általában is megbízhatatlannak tartja Kultsár népdalközlését, aki Pálóczi Horváth Ádám *De mit töröm fejemet...* című dalát *Fejérvári dal* címmel tette közzé. Vitkovics *Füredi pásztor énekét* a német *Iris* folyóirat mint népdalt mutatta be, mintha az a nép ajkán élne.)

E korban Magyarországon, de az egész Európában is eléggé elnagyoltan különböztették meg a népdalokat és népies dalokat meg a költők által készített, ezekhez hasonló költeményeket, hasonlóképpen a tájak és nemzetiségek szerinti különbségeket sem tüntették fel elég pontosan – noha éppen ilyen jellegű „helyi” és „eredeti” értékek felfedezése érdekében foglalkoztak a népdalokkal. A dalszövegeket voltaképpen emlékezetből vagy általában jegyezték le, és a közlőknek eszükbe sem jutott, hogy a szövegeken ne lehessen változtatni a „gyűjtők” vagy a „szerkesztők” elgondolásai szerint.

Ha mindehhez még a különböző nyelvekre fordítás félreértései, a kéziratokban a magyar nevek és szavak félreolvasása, a magyar szavak ékezeeteinek rendszerint hibás szedése, nem utolsósorban Bowring költői átalakításai is hozzájárultak – az eredmény az eredetitől igen távolra sikeredett. Nem javított ezen, csak a kuriozitást fokozta, hogy Bowring közlésében itt-ott magyar szavak, kifejezések, olykor szó- és névmagyarázatok bukkantak fel. Ez azonban Bowring célja is volt, hiszen ő a magyar nyelv egzotikusságát is érzékeltetni szeretne volna.

Ugyanakkor Bowring hiteles és nagy versanyagból szeretett volna dolgozni. Ezért írta 1828. április 14-én Döbrenteihez intézett (már említett) levelét. Három hét múlva viszont megint Rumynak ír, újabb anyagot kérve. Ekkorra már mintegy 80 népdalt kaphatott. 1828. május 28-án ismét Döbrenteihez fordul, és levélpapírja ekkor már a *Hungarian Popular Songs* előfizetési felhívása volt. Érdekes, hogy ez a tájékoztató lap nem a műköltői alkotásokat, hanem a „népi/es” verseket említi. Az év nyarán Rumy is, Döbrentei is levelezik Bowringgal. Bowring azonban antológiájában, éppen a népdalokat közlő rész előtt kinyomtatja, hogy Döbrentei küldeményei sosem érkeztek hozzá. Ebben nemcsak a posta pontat-

lansága, hanem Döbrentei közismerten határtalan rendetlensége is közre játszhatott. Nem tudjuk, végül is ki küldött valóban népdalokat Döbrentei számára? Arról viszont tudunk, hogy volt, aki emiatt megsértődött. Rummy azonban 1828 nyarán még könyveket küld Londonba, és július 21-én Toldyhoz írott levelében megemlíti, hogy volt soproni tanítványa, Edvi Illés Pál (1793–1871) 60 népdalt juttatott el hozzá, és ő ezeket Bowringnak továbbította. (A nem sokkal korábban katolizált Rummy 1828 őszén Esztergomba költözik, és ott jogot tanít.) Bowring ugyanekkor már a magyar nyelv és irodalom jellegét bemutató áttekintésén dolgozik. A *Language and Literature of the Magyars* meg is jelenik a *Foreign Quarterly Review* 1828. szeptemberi számában (Vol. 3., No. 5., 28–76.). Ez az írás az 1830-as kötet bevezetését előlegzi. Rummy azt írta erről a tanulmányról, hogy Bowring az ő (német nyelvű) áttekintését voltaképpen csak lefordította. A tanulmányhoz Bowring nyolc magyar költő nyolc versét adja angol fordításban. Egész írását a magyarok iránti lelkesedés hatja át. Ismerjük azt a megjegyzését, miszerint a magyar népdal szebb, dallamosabb a szlávokénál. Ezt a véleményt Bowring korábban szerzett szláv barátai ezután hevesen visszautasították.

Eredetileg Rummy hívta fel Bowring figyelmét Toldy Ferencre, és ő egyengette kölcsönös nagyrabecsülésüket is. A *Handbuch* alapján készült Bowring *Living Poets of the Magyars* című tanulmánya a *Westminster Review* 1829. júliusi számába. Itt további költők verseinek fordítását is közlik, amelyek végül nem kerültek be a magyar költészetet bemutató angol könyvbe. Bowring ez idő tájt rendszeresen ír mindhárom magyar adatszállítójának, ám a levelezés 1828 őszén megszakad. 1829. szeptember 24-én kelt, Toldyhoz intézett levelében Bowring arról panaszkodik, hogy több mint egy éve nem kapott levelet vagy küldeményt magyar kollégáitól, sőt mintha gyanakodna. Viszont Londonból is megszakadt a posta, úgy látszik, a magyarokhoz csak Bowringnak az élő magyar költőkről írott tanulmánya érkezett meg. 1828 októberétől majd egész esztendőig szünetelt mindhárom magyarral folytatott levelezése. Rummyval valószínűleg más ügyek miatt romlott meg Bowring viszonya. Láthatóan éppen e levelezés szünetének idejében mondott le az angol irodalmár a nagy „Magyar Nemzeti Dallok” magyar nyelven is kiadásáról; 1829 nyarán már a kisebb és voltaképpen egynyelvű könyv, a *Poetry of the Magyars* szerkesztése foglalkoztatja. 1829. szeptember 19-én Döbrenteihez írott, sértődött hangú levelében tényként utal erre, és okként a magyarok által megígért további segítség elmaradását nevezi meg. Döbrentei ekkor viszont heves levélváltásba kezd, pótlólagos adatokat küld, amelyeket azonban már csak az angol antológia bevezetésbe lehet beilleszteni. Bowring némi nyomdai korrigálásra is kéri Döbrenteit. 1829 decemberében már készen van az előfizetési felhívás. Toldy ekkor már elindult a magyar reformkorban megszokott „nagy európai körútjára”. Ő is Németországon keresztül utazik, és készül Londonba, onnan pedig Párizsba. Bowring több ízben foglalkozik Toldy úti terveivel, ajánlóleveleket küld számára.

1830. február 1-jén pedig megjelenik Bowring könyve, amelyben mind Toldy, mind Döbrentei, mind Rummy segítségét meg is említi – ámbár különböző helyen és módon. A megjelent könyvből húsz példányt kíván Magyarországra küldeni, és kéri a majd megjelenő recenziók szövegének hozzá juttatását.

A csakhamar megjelenő angol ismertetések azt hangsúlyozták, milyen fontos is Bowring kultúraközvetítő szerepe. A magyar ismertetéseket inkább a nemzeti büszkeség tölti el. Toldy Ferenc *Magyar Literatura Angliában* címmel (*Tudományos Gyűjtemény*, 1830. VII. 96–105.) – angliai útja friss tapasztalatait is bevonva a könyvről adott ismertetésbe – már említi az elismerő angliai recenziókat. (Toldy 1830. március 7-én érkezik Londonba, és két hónapot időzik ott. Bowringgal sokszor találkozik, aki bevezeti Toldyt a művelt és tudományos társaságba.) Rummyhoz is eljut egy példány, ő az *Aehrenlese* hasábjain (Pressburg, 1830, 55. szám) hosszasan méltatja a művet, és leginkább a népdalok közzétételét emeli ki. Viszont tudunk arról is, hogy Angliában Bowringnak, nálunk pedig magyar segítőtársainak (főként Rumynak, majd Döbrenteinek) igencsak meglevő ellenségei gyilkos véleményeket fogalmaztak meg – ám ezeket nem nyomtatásból ismerjük. 1830-ban ismét levelezési válság áll be Bowring és magyar partnerei között, sőt a magyar előfizetőktől származó pénzt sem utalták át neki. Megválasztják viszont a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagjának – a javaslatról Döbrentei már 1830. július 31-én értesíti, magára a választásra 1832-ben került sor, ám az oklevelet Bowring még 1833 végéig sem kapta meg.

Bowring nagy megszakításokkal, de élete végéig foglalkozott a magyar irodalommal, s (közvetítő nyelvből) fordított is. Ennek szintén érdekes életrajzi és filológiai vonatkozásai vannak, de ezekre itt nem térünk ki. Halálakor Magyarországon is többen megemlékeztek róla. Itt még vissza-visszatért annak az említése is, hogy a magyar népköltészet első külföldi fordítója volt. Ezt a ténytet a magyar folklorisztika sem felejtette el, ám ilyen szempontból nem készült e témáról külön tanulmány. A magyar irodalomtörténészek is, akár bírálták, akár dicsérték Bowringot, meg szokták említeni ezt a ténytet.

Bowring két mozzanattal befolyásolta a magyar népköltészet elismerésének folyamatát. 1827-től, a könyve megjelenéséig terjedő időben ezzel kapcsolatban a magyar közvéleményben elterjedt egy nagy *Magyar Nemzeti Dallok* című gyűjtemény létrehozásának és kiadásának az ötlete. Ez a gondolat főként az írók és a formálódó értelmiség körében jelentkezett. A megjelent *Poetry of the Magyars* kötet pedig újabb érv volt a népköltészet megismertetése érdekében. Itt főként az angol könyv magyar mágnás előfizetőinek nevei tanulságosak. Közülük többen csakugyan tudtak angolul is olvasni. A könyv ajánlása a Habsburg Birodalom akkori londoni követének, Esterházy Pál hercegnek szólt!

Ami a Bowring által közölt népdalokat illeti, sajnos több fontos adatot ma már nem tudunk megállapítani. Rummy kéziratát leszámítva nem tudjuk, milyen népdalok jutottak el Bowringhoz. A kéziratok egy részét Rummy özvegyétől Toldy

Ferenc szerezte meg, és ezek a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárába kerültek. Amikor Gulyás Pál 1916 körül a magyar népköltészet idegen nyelvű fordításainak jegyzékét állította össze, Sebestyén Gyula felhívta a figyelmét e körülményre, és Gulyás egyenként egyeztette is a Bowring könyvében közölt angol szövegeket a Rummy-féle kézirattal. Sajnos sem Bowring „magyar vonatkozású” levelezése nem áttekinthető, sem levelezőtársaié. Viszont szerencsénkre a közelmúltban ismét megkezdődött mind Toldy Ferenc, mind Döbrentei Gábor munkásságának irodalomtörténeti értékelése. Reméljük, ennek során talán számunkra fontos újabb adatok is előkerülnek.

A Rummy által összeírt dalok jegyzékei és sorrendje

Az egykorú magyar irodalmi közvélemény a fentiekben bemutatott, éveken át tartó anyaggyűjtés és kiadás révén nagy vonalakban ismerte Bowring antológiájában a népdalrész létrejöttének körülményeit is, és ebben a *Hasznos Mulságok* közléseinek, illetve a Rummy kezébe jutott szövegeknek a szerepét. Azt viszont a kortársak nem tudták biztosan, hogy más népdalnak tekintett szövegeket Bowring nem is kapott kézhez! Rummy 1828 januárjában 31 népdal szövegét és ezek német fordítását küldte el Bowringhoz. Ugyanakkor egy másik jegyzékben Rummy 44-ig beszámozza a kezében levő dalokat. E jegyzékből, illetve a dalok felsorolásából a római számozású jegyzék a legfontosabb, ám ebben is vannak arab számozású szövegek, illetve átfedések és eltérések.

Rummynek a Magyar Tudományos Akadémia kézirattárába jutott irataiban – amelyek az Erdélyi János antológiájának háttéréül szolgáló forrásarchívum részei (főjelzet: *Irodalom* 8r. 206.) – a 172/h) 1–2. oldalán a következő dalokat sorolja fel *Magyar Népdalok* címmel, feltüntetve ezek kéziratának terjedelmét is.¹

- XXI. A' tánczos éneke
- XXII. Fársangi dall
- XXIII. Kettős Dall. Gyuricza és Katicza
- XXIV. Álj meg Rózsám egy szóra etc.

1 Itt és a következőkben Rummy kéziratának helyesírását és tördelését követjük. Ez a többszörös javítások (amelyek nemcsak Rumytól származnak) miatt nem egyszerű dolog. A helyesírás sem egységes, a többszörös javítás ellenére sem, például az egyes sorszámok után hol van pont, hol nincs. A római és arab számozás is következtelen. A legritkább esetben adunk a szövegekhez magyarázatot. Néhány egyszerű szövegjavítást azonban eszközöltünk, és ha ez fontos, feltüntetjük az egyes dalok angol címét, illetve Bowring kötetében a megfelelő lapszámot. Amennyire tudtuk, próbáljuk visszaadni a szövegek címének és sortagolásának beosztását.

- XXV. Sárga csizmás Miska sárban jár etc.
 XXVI. Sík mezőben, zöld erdőben etc.
 XXVII. Kertem alatt szánt egy eke
 XXVIII. Gólya Köszöntés etc.
 XXIX. Édes Kincsem Tubiczám etc.
 XXX. Verbunkos ének (Áll a' verbunk.)
 XXXI. Csak azért szeretem
 A' Magyar menyecskét etc.
 XXXII. Nem jöttem volna én ide etc.
 XXXIII. Széna van az ólba
 XXXIV. Betyár dall
 XXXV. A' Füredi ivó dall
 XXXVI. Veszprémi Köznép-dall (Síkra válék etc)
 XXXVII. Egy negédes leánykához
 XXXVIII. A' Mátrai pásztor éneke
 XXXIX. Az elváló leány
 XL. Meggyujtom a' zuggót etc.
 XLI. A' visszanozott [!] érzés
 XLII. Füredi pásztor dalla
 XLIII. Pista szívem de alhatnám etc.
 XLIV. Szala vármegyei dall

Ez együtt 24 szöveg. (Azt, hogy miért nem sorolja fel a XXI. szám előtt beszámozott dalokat, pontosan nem tudjuk.) A számok sorrendje a Rumy által Londonba eljuttatott postai küldeményben is hasonló lehetett. Van köztük nyomtatásban megjelent vers másolása, illetve a Rummyhoz jutott kéziratokból kiválasztott dalszövegek is. Az egyes szövegek forrását a kéziratok azonban általában nem jelölik.

A Rumy által készített német fordítások sorrendje ma nem állapítható meg egykönnyen, mivel a különböző iratok mára összekeveredtek. Több, arab számozású fordítás után a kéziratban a 11–18. lapokon egy másik sorrendben (előbb arab, majd római számozással) 12 dal fordítása található. A jegyzék a címek mellett általában feltünteti a német fordítás címét vagy kezdetét is.

Übersetzungen ungarischen magyarischen

Volkslieder

köznépi dall

1. Körösi víz Békes Vármegyei Dall
(Hasznos Multságok 1818. I. n. 8.)
Víz, víz, víz (rep.)
2. A' bor és a' csók

- Édes bábam [!] gyere ki etc.
(Hasznos Mulatságok I. n. 12.)²
- 3 Zápor eső után etc.
Ivó-dall Trinklied
Nach dem Magyarischen
Bor, bor, bor! Ej be jó a' bor! etc.
in den Hasznos Mulatságok 1818. I. n. 21.)
(a lap alján, a vers után:) Rummy
- 4 das Vaterland A' Haza
A' hol ki születik
(Hasznos Mulatságok 1818. II. n. 4a)
- 5 A dió és a' csók
Mikor én Kis gyermek voltam etc.
- VI. A' Somogyi ének
Elhajtom én a' zsisbákat etc.
- VII. Az Idő die Zeit
(gedichtet im Jahr 1657)
Az idő szárnyon jár etc.
- VIII. A mátká (die Liebste) Somogyi dall
A' Kiliti falu végén
- IX. A' menyecske panaszsza
Tiszta lisztből sül a' Kalacs &
(Hasznos Mulats. 1818. II. Nr. 35)
- X. A' szőke és a' barna leány
Ég a' gunyho, ropog a' nád etc.
(Haszn. Mul. 1818. II. Nr. 35)
- XI. A' tót tánczosné
Die slowakische Tänzerin.
(Hasznos Mulatságok 1818. II. Nr. 42.
Tót asszonynak tót a' lánya³ etc.
- XII. A' Fájdalom
Fáj, fáj, fáj!
Fáj a' szívem fáj, etc.

Nyilván ennek a kéziratnak a folytatása olvasható a 23–25. lapokon:

2 A *Hasznos Mulatságok* hivatkozásaiban az évszám, az I. vagy II. kötet, ez után a dal száma következik. Rummy rövidíti, illetve nem mindig jelöli az összes ilyen adatot.

3 [jav. ebből:] lányka

- XIII Köznép
Bácsági Dall
(Hasznos Mulatságok 1819. I. No 22.)
- XIV Maros melléki dall
(Haszn. Mulatságok 1819. I. No. 28
Árad a' víz meg elapad etc.
- XV Vigasztalás. Fejérvármegyei Dall
(Hasznos Mulatságok 1818. II. n. 13.)

A 27. lapon az első jegyzék XXIV., a 28–33. lapokon ugyanezen jegyzék XXV., XXI., XXVI., XXVII., XXVIII. és XXIX. dalait találjuk, az első jegyzékkel azonos számozásban. A 33–36. lapokon, olykor pontos számozás nélkül, máskor (eggyel kisebb) arab számokkal a XXX., XXXI., XXXII., a „Veszprémi Köznépdall”, a XLII., XLIII és XLIV dalok következnek.

A második jegyzék dalainak némi folytatása van a 37–38. lapokon:

- XVI A' Külömbözés
Más a' veréb etc.
H M 1818. II. no. 47
- XVII Kanász-dall.
H. M. 1819. I. No. 21.
- XVIII A' Katonának elválasztása
Gyere Rúzsám Enyingre

A 39. és a 82. lapok között egy másik, immár harmadik számozásban újabb harmincegy szöveg következik.

Julij 1828

Köz

Magyar	nép-dalok
I.	A' Szerelemnek veszedelme
Nem leszek többé szerelmes
II.	A' hamis leány
III.	Gyere be, Rózsám! gyere be etc.
IV.	O szerencsétlen fejemet mind járja etc.
V.	Ámornak ereje
Nem hibáztál a' Kis Ámor, etc.
VI	Die Liebesqual ('A szerelemnek kínja)
Égek érted, de nem látod etc.
VII	Panasz Klage
Gyászba borult gondolatim etc.
VIII	Gerliczeként nyögdőcselek etc.

- IX. Mond meg szívem ! igaz vagy-é hozzam etc.
- X. Bátor a' szív, erős is etc.
- XI. Gyöngy alak, drága lélek etc.
- XII Szeretlek hát, a' még élek etc.
- XIII Vigasztaló ének Aufmunterndes Lied
Vigan élek a' világon etc.
- XIV. A' szerencsétlen férjfi
der unglückliche Ehemann
- XV [nincs magyar incipit; a *Nem vagy legény, nem vagy, nem mersz tőlem kérni* kezdetű dal fordítása]
- XVI A' Magyar Táncz
Der magyarische Tanz
- XVII. Ha te engem csak mulatságból szeretsz etc.
- XVIII. Nem hittem volna, hogy így tégy etc.
- XIX Éneklésben, musikában etc. <Amikor módom vagyom etc.>
- XX A' bujdosás die Auswanderung
Bokros bú habjai reám tódultanak etc
- XXI Ivó-dall Trinklied
Kurva az anya rossz embernek etc.
- XXII Túl a' Tiszán lévő Csikós
Rákos mezőn egykor Pesti vásárkor etc.
- XXIII. Nagyidai Dall
Nagyidánál volt a' veszedelem etc.
- XXIV Szomorú halotti búcsúzó versek
Ím Koporsód ajtánál [!] áll hív szeretőd etc.
- XXV A' szerencse csak játszik etc.
- XXVI Búcsúzó <ének> dall Abschiedslied
Hát már csak Isten hozzátok etc.
- XXVII Más
Szomorú az idő el akar változni etc.
- XXVIII Világi ének Weltliches Lied
Angyalocskam, Angyalocskam etc.
- XXIX Lelkem, sirva le borúlok etc.
- XXX Az élet
(Hasznos Mulatságok 1823. I. No. 1.
Az élet olyan, mint a szél etc.
- XXXI A' nagy csutorához
(Hasznos Mulatságok 1823. I. No. 21.

Mint hogy ez után, a zárólapon van az említett feljegyzés, miszerint 1828 januárjában Rummy 31 magyar népdalt küldött 76 lapon, 9½ ív terjedelem, legegyszerűbb arra gondolnunk, hogy e harmadik jegyzékben levő dalokról lehet szó, mivel ezek száma éppen 31.

Az „első” jegyzékből ismerjük az I–XII, a XIII–XV., valamint a XXI–XLIV. számú dalokat, olykor több hivatkozásban is. Néhány (5) dalt viszont e jegyzékek alapján nem tudunk azonosítani. Nagy valószínűséggel arra gondolhatunk, hogy Rummy ezeket, az összesen 44 dalt küldhette el 1828 júliusában, ám ezt sem tudjuk minden kétséget kizáróan bizonyítani.

Mindösszesen mintegy 75 dalt tételezhetünk tehát fel Rummy küldeményeiben. Ezek címadása, sorrendje messzemenően befolyásolta Bowring munkáját, ennek egymás utáni részeit, aki azonban vagy nem fordított le mindent, vagy nem minden általa lefordított szöveget tett közzé. Bowring a könyvében közölt népdalfordítások első felében inkább a *Hasznos Mulatságok* füzeteiben már megjelent verseket helyezte előtérbe. Fordításainak második felében több a Rummy által kéziratból másolt szöveg. Rummy az akadémiai kéziratárban meglevő iratok szerint ma az a) és b) számmal jelölt gyűjteményekből alig másolt Bowring számára. A c) gyűjtemény első füzetét viszont szinte teljesen lemásolta, akárcsak a második füzet elejét. A 66 szöveget tartalmazó d) gyűjteményből 7 szöveget használt fel. Az e) gyűjtemény ma 30 dalt tartalmaz, ebből 23 szöveget vett figyelembe. Sőt, ennek sorrendje teljesen egyezik a „harmadik” jegyzékével. Noha a későbbi feldolgozók ezt „Gyurikovics úr gyűjteménye” megjegyzéssel látták el, nem biztos, hogy ez az egész szöveganyag Gyurikovics György személyéhez kapcsolható. Talán még az is elképzelhető, hogy ez az összeállítás és sorrend inkább már Rummy munkája volt. Az f) és g) gyűjtemények csak további, alkalmi adatokat szolgáltatnak.

A válogatás és a sorrend először a *Hasznos Mulatságok* alapján történt, és Rummy kijegyzései még e közlések sorrendjét is figyelembe vették. Ugyanakkor feltűnő körülmény, hogy az egész közléssorozat legelső darabja (a *Víz, víz, víz*) Bowringnál szinte a kötet végére került. Nem ismerjük, milyen elveket követett Rummy a kézírásban hozzá jutott dalok válogatását és sorrendjét illetően.

Bowring mind a válogatást, mind a sorrendet tekintve meglehetősen ragaszkodott a hozzá eljuttatott anyagokhoz. Nem is tehetett mást.

Rummy említett, 172. számú kéziratái között több jegyzék, illetve az egyes szövegek összetartozását bemutató jegyzet is található. Ezek közül az a) adja a gyűjtemény címét, a b) „Szeder Fábián gyűjteményé”-t, a több füzetből álló c) pedig egy névtelennek tulajdonított nagyobb dalfüzért. Ez a tíz dal együttese azért igen tanulságos, mivel a kor (és Rummy) ízlését a legjobban tükrözi. Ezért is iktatjuk ide. (Itt utalunk a kéziratok későbbi gondozóinak, illetve felhasználóinak esetleges fontos megjegyzéseire.)

Dalszövegek a jegyzékekből

I. MTAK Irodalom 8r. 206/172/a

Magyar Nép dalok
Rumy Károly
György
össze szette

vettem Sept. 27. 1847.⁴

A 67. szöveg („Fáj fáj, fáj”) hasonlít Bowring *Dirge* című szövegéhez (216. lap), mégis egy másik variáns.

VI. Tánccének Tanzlied („Nosza legény a tánczba etc.”)⁵

II. MTAK Irodalom 8r. 206/172/b.

Szeder Fábián küldeményei
IX. dalfüzér
Strigonii 13a jun 1829 [9 szöveg]

7–8.

IV.

1.

Sárga csizmás Miska sárban jár,
Panni patakon túl reá vár,
Ne Várd Panni Miskát;⁶
Mert a' sár miatt nem jöhet,
Sárga csizma kár. repete⁷

2

De ambár a' sártól jöhetne;
A' vizen át még sem mehetne.
A' padot elmosta volt nagy árvíz,
Panni Miska' szemébe nem néz.

3

De ámbár a' víz is elapadt,
Viszsa csúszott az elúszott pad,
Ne várd Panni Miskát;

4 Terjedelem: 71 lap, 84 szöveg; keltezés: 1828 (?) 12. Aug. Vö. Erdélyi V. kötet LXXVII. szám.

5 Vö. BOWRING, 298–299, *Popular Dancing Song*; még a két jegyzet is egyezik.

6 + jellel utólag beszúrva. A sorbeosztás az 1. és 3. szakaszban téves.

7 Szerk. megj.: 'ismételd'

Mert a' kutyák ugatják, fél,
Hogy megharapják. repete

4

Sem sár, sem víz, sem ebugatás, –
Oh hatalmas Isten, de mind más!
Rágalmazó nyelvek' irigysége
Miatt lett mi szerelmünknek vége.⁸

III. MTAK Irodalom 8r. 206/172/c.

Névtelentől. CXLI-ik szám

[1–9. sz., majd második füzetben 1–13. sz.]

1a: „Óh be parányi kis tsupor”⁹

2b:

3. Fársangi Dall

1.

Kis tsupor, nagy tsupor, mind egy ha elfogy a' bor;
De az asszonyom¹⁰ megtölti, ha a' csaplárost felkőti.

2

Kis pohár, nagy pohár, mind egy ha üressen jár;
De az asszonyom megszánya, ha a' tütüt megkivánja.

3

Kis kanál, nagy kanál, mind egy ha üres a' tál;
De az Asszonyom ad belé, ha megkészül a' korhely' lé.

4

Kis földő, nagy földő, mind egy ha semmit föld ő;
De az Asszonyom rak alá, mint néha a' kontya alá.

5

Kis konyha, nagy konyha, mind egy ha ha ha ha ha;
De az Asszonyom süt és főz, még a fejébe nem üt a' gőz.¹¹

8 Vö. BOWRING, 235, *Miska*.

9 Vö. BOWRING, 225, *The Pipkin*.

10 A kéziratban – a kor szokása szerint – néha a folyóírástól szerepel az *s* megfelelőjeként; ezt külön nem jelöltük.

11 Vö. BOWRING, 295, *Song of Farsan*.

3a-b:

HM No. IV. p. 5. 1823
4. Köznépi Kettős Dall

Gyuritza

Hej! Katiczám, Katiczám
Szeretsz e még igazán?
Ha nem szeretsz igazán
Ne járass magad után.

Katicza

Hej Gyuriczám, Gyuriczám
Szeretsz e még igazán.?
Azt akarom szeress ám,
Kedves édes Gyuriczám.
Gyuricza.

Ha te tudnád a' mit én!
Jaj! de beteg vagyok én.
Még tégedet látlok én,
Érted élek halok én.

Katicza

Jaj te szegény beteges,
Mikor léssz egészséges?
Tsak hozzám légy hűséges!
A' te bajod be édes.

Gyuricza

Hogyha aztat tudhatnám
Többet szeretsz nálamnál,
Itt a' patak folydogál
Mindjárt bele ugranám.

Katicza

Krasznár, Ispán, Deák is,
Maga az Uraság is,
Szeretőm a' gulyás is,
Még a Csicsa kanász is.

Gyuricza.

Úgy is bajom elég nagy,
Többet ahhoz már ne adj;
Szép Katiczám el ne hagy,
Ugyé már az enyém vagy?

Katicza
Nem szeretek senkit is
De még tsak egy kitsint is,
Ha mindjárt megfizet is,
Te kivúled senkit is.¹²

4a-b:

5. A' Mátrai Pásztor éneke

1.

Magamban nevetem
Az egész világot,
Nála jobb szeretem
A' magányosságot.

2.

Vigan eszem iszom
Mert nints semmi pöröm;
Éjjel jól aluszom;
Reggelre vár öröm.

3.

Minden pásztor társam,
A' leg jobb emberem
Örömet felosztom
Véle a' kenyerem'.

4.

Nints olly szép éneklés,
Heted hét Országban,
Mint a' rigók tesznek
Mátra oldalában.

5

Tolvajok gyilkosok
Nem férnek itt hozzánk,
Ha tsak a' farkasok
Nem ütnek mi reánk.

6

Gondok nem hervasztják
Mosolygó orczámat,
Jó ízűen szivom
Füstölgő pipámat.

12 Vö. BOWRING, 228–229, *Pastoral*.

7

Majd délre jól lakik
Nyájam, 's haza megyek,
Egy két dézsa tejet
Kedvesemnek fejek.

8

Kihajtok délután
'S vígan furuglyalok,
Gyapjas nyájam után
Jó kedvvel sétálok

9

Árnyékkal kínálgat
Minden hárs engemet,
A' puha pázsiton
Nyugtatom testemet.

10

Tsak az az én rózsám
A' kurta szoknyában;
Benne lakik szívem
Mejje hullámjában.

11

Olyan vagy te Pere;¹³
Mint az engedelem;
Piros két orczádon
Játszik a' szerelem:

12

Hol vagy hát kedvesem?
Nyájam már bézartam;
Nélküled a' mezőn
Szivszakadva jártam.¹⁴

5a:

6. Az elváló leány.

Nesze vedd el jegy-gyűrűdet,
A' mit adtál; jegy kendődöt,
Vissza adom, derék legény!
Veled soha sem élek én.

13 Szerk. megj.: Erzsébet beceneve.

14 Vö. BOWRING, 240–242, *Song of the Shepherd of Matra*.

Útál Téged a' testvérem
Atyám, Anyám, nemzetségem.
'S hogy a' bal sors, így ránk mérte,
Hej! Ne szólj meg engem értte!
Mást akartam, mást kell tennem,
Ne keress hát hibát bennem.
Könyörülj egy gyenge lányon,
Bóldogtalant ki ne szánjon?
Az én voltom boldogtalan,
Bár mit tegyek, haszontalan.
A' tavasz sem kedves nékem,
Gyásszal tölti kis vidékem.
Ha rózsákat ültetek
Nem nő egyébb: Öröm, tövis.
Öröm, Öröm! keserű szál,
Bellóled még bokréta vál.
Menyegzői ékességem
Te lessz, ha jön a' Násznépem;
Téged kalap mellé tesznek,
Midőn engem sírba visznek.¹⁵

7b:

8. Füredi ivó Dall.

Félre Barát, nints itt Klastrom
Nintsen itten Regula;
Félre orvos nem kell flástrom
Nem kell édes pilula.
Bor kell nekünk és víg sziv.
Mit törődjünk az életről
A' melly folyton folydogál.
Akár arrúl, akár errül
Valahogy tsak majd el szál
Bor kell nekünk és víg sziv.
Üsse Manó mit ásítol
Mért nints, Pajti,¹⁶ jó kedved,

15 BOWRING, 243–244, *The Parting Girl*.

16 Szerk. megj.: pajtás'

A' pohártúl mit húzódol
Ha okos vagy, vedd el vedd.
Bor kell nekünk és víg sziv.¹⁷

8a–b:

9. Köznépi Dall

A' viszonzott érzés. Kettős dall

Férfi.

Hirtelen nő a' szerelem:

Érzi azt az én kebelem;
Kínos ő : de még is édes.

Egy bájos kegyes tekintet

Engem' szerelemre készítet;
Lángol orcám, 's mejjem dagad,
Ugy ver szivem, majd megszakad.

Óh kinos édes szivverés

Szerelembe keveredés! –
Hogy annyira ne feszítsen,
Tsókod Rózsám, hadd enyhítsen!

Hogyha megsókolhatnálak,

E' világért nem adnálak:
Ne kiméld hát piros ortzád'
Töllem Rózsám 's pitzinke szád'!

Szökdétselő hó halmaid

Tünder gömböleg karjaid,
Kedves Violám! tekintem,
Haldokolás; hát hagyd érintnem!

Hajolj hozzám kedves alak!¹⁸

Lásd, epedve óhajtalak;
'S tsak szomorú dalt pengetek;
Alig állok, ugy reszketek.

Leány

Hogy hamar nő a' szerelem,

Ugy érzi aztén [!] kebelem
Mint a Tiéd, barna legény;
Ne búsulj hát semmit, szegény!

17 Vö. BOWRING, 297, *Füredi Festal Song*.

18 Itt és máshol is *ajakról* javítva!

Ha Téged szeretni kén­tet
 Egy bájos kínos tekén­tet,
 Szintugy ragad az el engem',
 'S kíno­ban tsak úgy fetrengem.
 Óh kínos édes gyöt­relem.
 Kedves Ifju! maradj velem;
 'S szerel­med hogy ne feszít­sen
 Nesze tsókom, hadd enyhít­sen!
 Ha szökdétselők hal­maim,
 És gömbö­legek kar­jaim
 Érintsd lel­kem! ne haldokolj,
 Hogy osztán engemet okolj.
 Hajtok feléd kedves alak;
 Hajtok: 's vizsont óhaj­talak.
 Ne pengessed hát bús dal­lod,
 Viditsa fel diadalod.
 Együtt.
 Tsókkal egyesült Szerel­em!
 Megédesült sziv gyöt­relem,
 Hogyha már így öszvekelünk
 Halálunkig maradj velünk!¹⁹

II. füzet, 9b:

Köznép Dalla

Édes kintsem Tubiczám!
 Szeretsz e még igazán?
 Ha nem szeretsz igazán
 Ne járass magad után.
 Régen vólt az soká lesz,
 Még nekem más Rózsám lesz,
 Kinek' a' gyenge karja
 Fáradt vállom takarja. –
 Utszu bizony! Utszu már!
 A' kis lány is Dáma már.
 Az Anya meg boszorkán
 Mind a' kettő megront már.²⁰

19 Vö. BOWRING, 245–247, *Sympathy*.

20 Vö. BOWRING, 292, *Sincerity*.

II. füzet 11a:

Köznép Dalla

Tsak azért szeretem
A' Magyar menyetskét,
Hogy meg tudja főzni
A borsós levetskét.
Tsak azért szeretek
Falu végen lakni
Mert az én galambom
Arra jár aratni.
Arattam én zabot
Kévét is kötöttem
Szeretóm tarlóján
Meg is betegedtem.
Árva vagyok, árva
Mint a' szelid tarló
Kinek ékességét
Elvette a' sarló.²¹

II. füzet 12b:

5. Betyár Dall.

Tsaplárosné galambom
Tölts bort a' kupába
A szegény Magyar legény
Hadd igyék bűvába.
Pajtás! Isten megaldjon
Mentsen meg a' kártól
Vármegyétől, Fiscustól
Töröktől, Tatártól.²²

II. füzet 13a:

6. Ének

Sikra valék, ott találék kints, kints, kintsre
Tiszta kezem, már evezem ints ints

21 Vö. BOWRING, 296, *The Magyar Maid*.

22 Vö. BOWRING, 239, *The Beggar's Song*. Fazekas Mihály (közköltészeti indíttatású) *Hortobágyi dalának* részlete.

Intsre sietve megyek, hogy szeretetbe legyek
A' Bakonyon, ronda honyon jár, jár jartam
A' sima föld, szebb hogyha zöld, ár, ár
Árva valék ez előtt, már keresem a' kelőt.
Felkerestem, addig lestem pár pár párom
Tükörömmel már örömmel jár, jár
Járva siet Kegyesem : Hitvesem erre lesem.
Jobbra siess meg ne is vess ró, ró, rózsám
Ád falatot, sokszor hatot Pá, pá
Pápa kies mezeje, lesz kenyerünk ereje
'Semlye falat, sülvé halat ki – ki – kíván,
A' jó Magyar erre hamar szán szán
Szánra siet a' kotsis, talpra tapod a' vak is.
Eddig elég, tsak ez a vég búj, búj, buja,
Már mi megyünk, hogy ott legyünk, uj, uj
Újra szelünk kenyeret, ha ihatunk eleget.²³

Rumy maga ritkán és nem egyértelműen utal arra, kitől kapta a dalszövegeket.
Egy érdekes kivétel a következő:

MTAK Irodalom 8r. 206/172/d. (Turcsányi Lajos küldeménye, Kőszeg 1828)

Első könyvecske az Magyar Énekeknek
(Erdélyi VI kötet LXXX V.)

A 76. lapon, a kézirat végén:

Probatio Calami et Attramenti facta per Rudolphum Baky I:T:R:D:T:D:I: Jur.

Cancellistam mpria Die 28^a Junij 1813 Ginsii facta^a 1818

„Kőszeg d. 16. Jul. 1828.

Turcsányi Lajos Professor.”

[66 szöveg, szinte kivétel nélkül dal]

Stoll Béla kéziratos énekeskönyv-bibliográfiája szerint (634. sz.) a *Baky Rudolf-énekeskönyv* 1813-ra datálható, és mint több bejegyzésből látható – dunántúli eredetű versgyűjtemény. (A bekezdések szerint a bejegyzésekből látni lehet, itt is két név fordul elő, azaz igazán nehéz a többszörös szövegtovábbítás esetében az első „gyűjtőt”, az első „beküldőt” és az első „szerkesztőt” pontosan azonosítani.)

23 Vö. BOWRING, 233–234, *Song of the Vesprems*.

Áttekintés

Rumy jegyzékeiben 24 + 18 + 31 + 12 (összesen 85) dal szerepel, ám ezek között vannak ismétlések. Teljes (olykor szinte összekomponált) dalszöveget a 172c jegyzékhez tartozó lapokon találunk. 11 ilyen dalt ismerünk, ezeket itt közöltük. Mindegyikük fordítása megvan Bowring angol kötetében, természetesen akár átalakítva. Máskor arra gondolhatunk, másik változat (is) volt Bowring kezében. E dalok majd' mindegyikéről külön is lehetne írni, mivel megtalálhatók a kor más forrásaiban (sőt akár a közköltészetnek nevezett nagy forrásanyagban) is. Erre utalnak szövegkiadásukban Küllős Imola és Csörsz Rumen István. Most azonban nem volt célom a szövegek tartalmi vagy formai vizsgálata, csupán az „eredeti” Rumy-adatokat akartam végre pontosan felsorolni. Ezekből is látszik, hogy a vélhető dallamok vizsgálata külön feladat lenne.

Utószó

Dolgozatom közlésre elküldése után Csörsz Rumen István értesített arról, hogy néhány évvel ezelőtt Londonban Gyapay László átnézte a British Libraryban az Add 29538 számon nyilvántartott kéziratköteget, és erről M 99444 számmal fénymásolatot is készíttetett. Ez a kézirat anyag Bowring hagyatékában maradt meg, és voltaképpen a Rumy Károly György által Bowring magyar antológiájához küldött német tájékoztató szövegeket, valamint népdalok magyar és német szövegeit tartalmazza. Az összesen 240 (260×200 mm nagyságú) lapon Rumy nem könnyen olvasható, gyakran átjavított, megjegyzésekkel és áthúzásokkal tarkított kézírásában igen értékes szöveganyag található. Erről a kéziratról a kutatók korábban is tudtak, volt, aki használta is ezt, ám – tudtommal – másolatot senki sem készített róla, s az itt található népdalszövegeket sem írta le vagy közölte.

Gyapay László szívességből átküldte nekem a kéziratok másolatait, valamint az általa készített négyoldalas jegyzéket, amelyben tüzetesen áttekinti az egész kéziratot. Fogadja őszinte köszönetemet!

Az egész kézirat címe (a 004b másolati lapon) *Magyar Anthologia (virággyűjtés) – Magyarische Anthologie mit einer ausführlichen Abhandlung...* Előbb a magyar nyelv sajátosságairól készített áttekintés, majd a magyar nyelv és irodalom történetét bemutató tanulmány, ez után pedig a magyar írók életére, műveikre vonatkozó jegyzetek következnek. A végén található a népdalok szöveganyaga, mintegy 80 lapon. Ez három különböző gyűjteményt képvisel, ezeken belül a lapok sorrendje nagyjából megmaradt. Többféle, gyakran Rumytól származó oldalszámozás is van, amely azonban nem következetes, sőt olykor kaotikus. Az egyes dalok sorrendbe illesztésekor római számokat alkalmazott Rumy,

általában címet is feltüntetve. Mindig előbb jön a magyar szöveg, verssorokra és strófákra bontva. A német versfordítások minden egyes dal után található, ezek is költői formában és sortördélessel. Néhány jegyzet vagy magyarázat is van az egyes lapokon.

Számomra a legegyszerűbb volt a másolatok számozását követni. Ezek 002től 238-ig számozták a kettesével lefényképezett szövegeket.

A 161b (másolati) lap közepén *Magyar Popular Poetry by Dr. G. C. Rummy 26 Janu(ary) 1828* cím olvasható. Ez nem Rummy kézírása.

A 162b (másolati) lapon van a következő cím: *Magyar Nemzeti Dallok. Öszve szedte és magyarázta Rummy Károly György Bécsben. Ungarische Volkslieder gesammelt und übersetzt von Georg Carl Rummy in Wien.* Ez után, római számozással 44 dal következik a 202a (másolati) lapig. Gyakorlatilag mindegyik dalnak van címe, itt-ott lapalji jegyzetek is vannak. A XII. számú szöveg ma nem a helyén, hanem előbb van. Egyébként ez a 169b (másolati) lap elég zavaros. A budapesti daljegyzékek közül a 172/h 11–18. lapján levő felsorolás és ennek sorrendje ezzel csaknem azonos.

A 202b (másolati lapon) új cím található: *Nachtrag magyarischer Volkslieder (Magyar Nép Dallok).* Ez után, újra kezdődő római számozással 31 dal következik a 231b (másolati) lapig. Szinte mindegyikük szerepel Rummy budapesti jegyzékeiben. A most egybekötött szövegből hiányoznak a XXII–XXVII számmal jelzett dalok. Ezek azonban éppen az ideillő számozással megvannak a 049b–057a (másolati) lapokon. Ennek a résznek az eleje valamely más szövegrészlet töredéke. Nyilván nem az eredeti küldeményben, hanem a British Librarybe kerülés idejében keveredtek el e dalszövegek. E dalok legnagyobb része is azonosítható Rummy budapesti kézírataival.

A legérdekesebb a harmadik dalgyűjtemény, a 232b (másolati) laptól a 238a (másolati lapig). [Ami véletlenül két példányban lett lemásolva.] Ennek címe: *Magyar Köznép-dalok (Magyarische Volkslieder).* Ez nem felel meg Rummy valamely pesti jegyzékének. Hat, római számmal jelzett dal olvasható itt. Ezek a következők: *A tarka madár – Keszthelyi dal – Fáj, fáj, fáj, fáj a szívem fáj – Angyali szép termete – Jaj babám, be szeretlek! – Köznép táncz-dal (Nosza legény, a tánczba).* Ez után a magyar írókról készített tájékoztatás egy része kezdődik a 246b (másolati) lappal bezárólag.

Nem tudni, miért lett mára ilyen a három gyűjtemény sorrendje, miért nem egyezik egy-két dalszöveg a londoni és a budapesti forrásokban, miért nem következetes a címadás stb. Az egyes jegyzékeket némi körültekintéssel azonban időrendbe tudnánk szedni.

Ami azonban fontos: beigazolódott, mennyi és mely dalok kerültek Rumyától Bowringhoz. Szerencsére ez nem váratlan meglepetés, fentebb magam körülbelül ugyanerre következtethettem. Összesen 81 magyar dal szövegét olvashatjuk. Tudjuk, Bowring antológiájában végül is 64 magyar dalt közölt. Úgy látszik,

nem egyetlen jegyzék sorrendjében haladt, hanem többféle szempontból válogathatott a maga angol fordításai elkészítésekor, véglegesítésekor és a kötet sorrendjének kialakításakor.

Következő feladatunk (szinte két évszázados adósság törlesztéseképpen) lenne a londoni Rummy-szövegek teljes magyar dal-anyagának kiadása, a három gyűjtemény pontos sorrendjében. És Rummy nem mindig következetes magyar helyesírását, valamint a strófikus tördelést is pontosan követve. Ez mégis nyolcvan szöveg, és ha nem is mind népdal, arra rávilágít, mire gondoltak akkoriban, ha valaki a magyar népdalok iránt érdeklődött. Úgy látom, némi nehézség árán kibetűzhetők Rummy magyar dalszövegei. Ugyanezt nem mondhatom el a német fordításokról, ám ezek – minden közvetítő értékük ellenére is – nem igazi forrásai a reformkor magyar népdalainak, és sosem jelentek meg nyomtatásban.

A londoni Rummy-szövegek közlésekor hivatkozni kell arra, honnan ismerhet te Rummy ezeket. Az angol fordítások eltéréseire, hibáira is lehetne esetleg utalni. Itt kell megemlíteni az *ungarisch – magyarisch* (egyébként nem következetes) szóhasználatot.

Tulajdonképpen e nem is olyan nagy kiadványban lenne célszerű irodalomtörténetileg és eszmetörténetileg értékelni is a Rummy összeszedte szövegeket.

Irodalom

Az irodalomtörténeti háttérhez az áttekintések, kézikönyvek, lexikonok, bibliográfiák ehhez jó támpontot adnak. Szerencsére Kultsár István, Döbrentei Gábor, Toldy Ferenc munkásságát új művek is áttekintették. Rummy Károly György sokrétű munkásságával is többen (legkivált Fried István) foglalkoztak tanulmányaikban.

2005 körül Tolnai László szervezte meg egy kétnyelvű Bowring-kötet megjelentetését. Ebben Bowring egyéb szövegei és a magyar költők versei is két nyelven szerepeltek volna. A 321–335. lapokon *Magyar nemzeti dalok – Hungarian popular songs* címmel 32 dal olvasható, két nyelven. Minthogy Bowring annak idején nem adta meg egyértelműen forrásait, és nem közölt magyar szövegeket, itt a magyar kiadás során kellett az „eredeti” dalszövegeket megtalálni. Tolnai kiadása nem hasonmás, nem betűhív és nem kritikai. Közli viszont Czigány Lóránt áttekintését (*John Bowring és a magyar irodalom*, 359–368.), amely először 1961-ben az *Új Látóhatár* hasábjain jelent meg. Czigány több ízben érinti a népdalok és Döbrentei, Rummy, Toldy szerepét, idézi a korábban erről szóló írásokat is. Ezeket sem kellett tehát megismételnem.

Mindezek következtében elég, ha csak igen válogatott irodalomjegyzéket adok.

- A tudós, könyvtáralapító, kultúráközvetítő Kultsár István*, s. a. r. HIDVÉGI Violetta, Tatabánya, Komárom-Esztergom megyei Önkormányzat – Kernstok Károly Művészeti Alapítvány, 2001.
- Akadémiai titoknok és az író Döbrentei Gábor*, szerk. POLGÁRDI Sándor, Pápa, Somlósziói Evangélikus Egyházközség, 2005.
- Sir John BOWRING, *A magyarok költészete: Poetry of the Magyars*, [Bp.], Allprint, 2006.
- CSÖRSZ Rumen István, *A Hasznos Multságok népdalai Kultsár István korában (1817–1828)*, kézirat, 2010. (Előadás a Petőfi Irodalmi Múzeum Kultsár István-konferenciáján).
- CSÖRSZ Rumen István, *Toldy Ferenc küldeménye Erdélyi János Népdalok és mondák című kötetéhez = Építész a kőfejtőben – Architect in the Quarry: Tanulmányok Dávidházi Péter hatvanadik születésnapjára – Studies Presented to Péter Dávidházi On His Sixtieth Birthday*, szerk. / ed. HITES Sándor, TÖRÖK Zsuzsa, Bp., rec.iti, 2010, 321–343. (<http://rec.iti.mta.hu/rec.iti/Members/szerk/architectbook/31CsorszRI.pdf>)
- CZIGÁNY Lóránt, *A magyar irodalom fogadtatása a viktoriánus Angliában 1830–1914*, Bp., Akadémiai, 1976 (Irodalomtörténeti Füzetek, 89).
- DÁVIDHÁZI Péter, *Egy nemzeti tudomány születése: Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet*, Bp., Akadémiai – Universitas, 2004 (Irodalomtudomány és kritika).
- KÖRÖSY László, *Rumy élete*, Bp., Aigner Lajos, 1880.
- Közköltészet 1: Mulattatók*, s. a. r. KÜLLŐS Imola, mts. CSÖRSZ Rumen István, Bp., Balassi, 2000 (Régi magyar költők tára XVIII. század, 4).
- Közköltészet 2: Társasági és lakodalmi költészet*, s. a. r. CSÖRSZ Rumen István, KÜLLŐS Imola, Bp., Universitas, 2006 (Régi magyar költők tára XVIII. század, 8).
- KULTSÁR István, *Tudósítások és Hasznos Multságok (Válogatás a Hazai és Külföldi Tudósítások, valamint a Hasznos Multságok cikkeiből)*, vál., s. a. r., bev., jegyz. BUDA Attila, HIDVÉGI Violetta, Kolozsvár, Kriterion, 2010 (Téka).
- ORTUTAY Gyula, *A magyar népköltési gyűjtemények története*, Ethn, 50(1939), 221–227. (Későbbi újrakiadásokban és átdolgozásokban is.)
- STOLL Béla, *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840)*, Bp., Balassi, 2002. (Második, javított és bővített kiadás).
- SZÖGI Ferenc, *Rumy Károly György a magyar irodalom ismertetője*, Bp., Sárkány nyomda, 1934.
- VARANNAI Aurél, *John Bowring és a magyar irodalom*, Bp., Akadémiai, 1967 (Irodalomtörténeti Füzetek, 60).

Summary

- ✦ Zsófia Ágnes BARTÓK (Budapest)
The Oral and Written Traditions of the Exemplum mirabile's Sujet

The most famous exemplum of the *Érdy codex* is the *Exemplum mirabile*, which tells the story of a young lord who left his home to visit Paradise and after 300 years returns to his castle and reports on his experiences. The article examines the oral and written traditions of this exemplum type, starting with the narratological analysis of the codex's variant, then proceeds to the examination of a Latin variant (Biblioteka Raczyńskich, Cod. 173) which is the closest version to the text of the Hungarian manuscript. The third part of the paper discusses the relations between the *sujet* of this exemplum and a Hungarian folk ballad, the so-called *Júlia szép leány* (*The virgin taken to heaven*). In the European tradition this story has several variants in verse, of which a German song is the most similar to the medieval exemplum. This German variant is known in the folklore of the Transylvanian Saxons; thus it may have influenced the tradition of the Hungarian folk ballad. The final part of the paper traces the sources of a motive in another Hungarian folk ballad (the ballad of Kőmíves Kelemenné; *The innured wife*) that also could have been affected by medieval preaching practice.

- ✦ István VADAI (Szeged)
Two in Orality – Four in Literacy

Two important pieces of Hungarian oral poetry were found in the 1950s, a *Minstrel Song from Szendrő* (*Szendrői hegedősének*) and a *Rogues' Song* (*Pajkos ének*). Both poems were written in couplets, widely used in oral poetry as opposed to the four-line stanza used in literacy. A metrical analysis of these poems and their comparison with the metric database of 16th century Hungarian poetry (*Répertoire de la poésie hongroise ancienne*) gives striking results and reveals that written literature in the 16th century did not come from previously existing oral sources but from Latin written literature.

☛ Pál ÁCS (Budapest)

The Visible Language – Image of Poetry in Hungarian Printed Books of the 16th Century

Non-metrical poems written in Hungarian and found in books and manuscripts of the 16th century show a different picture from metrical ones. This is manifested in the typography of the poems (page layout, stanza division, line setting, etc.) on the one hand, and in the multitude of various explanatory signs, inscriptions and accompanying texts (tune indications, titles, arguments, acrostics and colophons, etc.), on the other hand. The present paper deals with these two main ways of visualising old Hungarian poetry. My conclusion is that the typography of the poems and the paratexts accompanying them *did not* directly relate to the text of the literary work. According to Gérard Genette, a paratext is a threshold, ‘a zone between text and off-text’. It is obvious that either disregarding or overemphasising the above phenomena would be a mistake. The typography and the accompanying texts do not of course constitute a part of the poem; however, they tell us a lot about contemporary readings, interpretations and versions of interpretation of a piece. This group of phenomena constitutes a part of the history of *literary criticism* and not of literature. By examining them we will have a clearer picture of the contemporary reading community and be able to detect ways of literary transformation.

☛ Ferenc CSIRKÉS (Budapest – Chicago)

A Poem of Religious Propaganda from 16th-century Iran and Anatolia

Focusing on a single poem, the paper discusses how the manuscript tradition of the Turkish *Divan* of Shah Ismail “Khatayi”, the founder of the Safavid dynasty (r. 1501-1524) of Iran, reflects the political, cultural, religious and social bifurcation of Ottoman Anatolia and Safavid Persia in the 16-17th centuries. According to our present knowledge, the poem in question is the only one written in folk-Turkish syllabic and not in classical Persio-Arabic meter, as far as the Safavid-sponsored copies of the *Divan* are concerned, whereas the copies coming from Ottoman Anatolia abound in such syllabic poems. This is due to the different social context and different audience for which the manuscripts of the *Divan* and anthologies containing Shah Ismail’s poetry were produced in the Ottoman and Safavid territories. The Safavid manuscripts were commissioned by patrons, whereas in Ottoman territories, the poems written by Khatayi or pseudo-Khatayis were circulated in private “pocket-books”, hand-written collections of popular religious poetry, which primarily served the ritual purposes of the Alevi-Bektashi dervish communities. The historical

backdrop of this is religious messianism in the 15th-16th centuries, and the new dispensation of the nascent centralizing, bureaucratic empires, their imperial elites and imperial languages.

- ✦ Zsuzsa VOGEL (Székelyudvarhely / Odorheiu Secuiesc)
The Reception of the Poems of Ferenc Faludi in the 18th- and 19th-century Song book Manuscripts

The paper examines a segment of the reception of Hungarian Jesuit poet and teacher, Ferenc Faludi (1704–1779) in the 18th and 19th centuries that has been given only limited attention. From the beginning the reception of Ferenc Faludi's poems had been associated with manuscript writing, and it began quite early to be passed down in the manner of popular poetry. The copyists, by selecting and recording the author's work, also alter it according to their own taste and needs, which gives us a clue as to their personal reflections on and attitudes to the texts. Using the methods of textology and statistics, the paper attempts to shed light on issues of the history of taste and poetry.

- ✦ Béla KISS (Budapest)
The Torch of Hymen

Mythological allusions are present mainly in that segment of the nuptial poetry of the 18th-19th centuries which was written by the students of Protestant schools. These poems were presented at the weddings of local intellectuals, such as priests and school-teachers.

They consist of different parts, which can be grouped in two types according to their function of communication: they either address the audience in the second person, or describe the events and the newly-weds in the third person. Names, events or other phenomena of Greek mythology can be alluded to in both these parts.

The function of the allusions can differ. 1) They serve only as decoration to the poem, showing off the erudition of the poet. 2) Some poems invite various ancient deities to the wedding, and call upon them to bring a prosperous life to the newly-weds. 3) Sometimes famous or notorious mythological lovers are mentioned in order to prove the power of love. 4) In certain cases the actual wedding is presented in a mythological setting: the poem begins with the traditional narrative of a myth (e. g. the choice of Paris, the wedding of Peleus and Thetis), which is then connected to the events of the wedding.

In the 19th century this pattern changed somewhat in that the genre was influenced by the Aeneid parody of Aloys Blumauer.

- ☛ Rumen István CSÖRSZ (Budapest)
The First Hungarian Anthology of Lyrical Poetry: Collection of Songs
(Vác, 1799, 1801, 1803, 1823)

The first series of anthologies of Hungarian lyric poetry, entitled *Collection of Songs*, appeared in four editions (1799, 1801, 1803, 1823) at the Vác printing house. We do not know who the editors were, and only a few copies are extant today, some of them defective. The preface to the 1803 edition, signed by anonyms who call themselves “True Patriots,” compares the beauty of Hungarian songs to that of Horace’s poetry, and describes it as a loss that the works of old and recent Hungarian poets are hidden in manuscripts or rare prints, asking readers to send old poetic specimens to Vác, in the hope of further editions. Alongside songs written by well-known poets such as Ferenc Faludi, László Amade, József Péteri Takáts, Miklós Révai, János Nagy, Mihály Csokonai Vitéz, Ádám Pálóczi Horváth, etc., the series features anonymous popular songs, some of which went back to the 17th century. Handwritten collections of popular Hungarian poetry from the years between 1800 and 1840 shed light on the reception of the poems printed in the *Collection of Songs* as well as on the role these small printed books played in the shaping of Hungarian literary taste.

- ☛ Krisztina NAGY (Budapest)
“Én vagyok a petri gulyás...” *Literary-folkloristic Examination and Analysis of a Text Group*

The relationship of texts, their workings, their “life” is best described by the notion of *text group*, a term widely used in classical philology. Texts belong to the same group if there are part-whole relationships which connect them to each other. We study the migration of texts through time, various social classes, and genres, by collecting varieties of individual text groups. The majority of texts comes from popular poetry, which constitutes a transitional layer between folklore and elite literature. A relatively less studied field of inquiry, popular poetry promises new findings for both the folklorist and the literary critic. In this paper we examine texts beginning with the line “Én vagyok a Petri gulyás...” using the methodology of Rumen István Csörsz and Imola Küllös. To make this primarily folklore discourse-analytic research more comprehensible, a table is presented, which shows the twenty-seven members of the text group in chronological order, revealing the process of formation and degradation of the text.

“*Petri gulyás dala*” is a well known folk song that also has a literary version by the priest-poet Gergely Édes from the 1820s, considered the first piece of Hungarian

folk-based elite literature. Research shows that this poem has origins in popular poetry, and immediately after it was written, it found its way to song books, that is, to the popular level again. The text also appeared in chapbooks and folklore collections as a genuine folk song. Its variations became mixed up with each other, and, gradually losing their function, they fall apart. The paper reveals this journey, pinpointing the sources that were mistakenly used, discussing some minor inaccuracies, and presenting the original poem of Gergely Édes on “Petri gulyás” for the first time.

- ✦ Éva KNAPP (Budapest)
“Wirtusfű Wirágból kötöm Wers Rósáit” An Unknown András Berei Farkas Print from 1820

The paper is dedicated to András Berei Farkas (1770–1832), who was a wandering minstrel and occasional poet of the 18th and 19th centuries. His oeuvre stands at the intersection of applied literature, Rococo poetry and secular broadside. In this paper I examine a print that has been discovered since the appearance of my scholarly papers and three-volume monograph devoted to him, where I presented his literary self-identification, creative methods and system of genres.

- ✦ Imola KÜLLŐS (Budapest)
The Song of János Kapros. A Farewell Song of a Soldier before his Execution from the First Third of the 19th Century

This is a paper about a farewell song “sung” by a certain János Kapros, one of two soldiers executed for robbery near Debrecen. The chapbook, now housed at the National Széchényi Library, where it appeared along with three other poems became especially interesting to me when, entitled A Hussar’s Song, a corrupted version of one of the poems was found in an 18th-century handwritten song book. First I give a short historical survey of a genre in popular poetry: death row songs and farewell songs at execution. Then I present a transcription of one of the poems of the 19th century chapbook with its variants, and provide philological evidence that the 40-line 18th-century manuscript version “goes back” to the 76-line version found in the 19th century chapbook. I also draw attention to levels of variation as well as to parallels to motifs and proverbs of the fourth chapbook poem found in popular and folk poetry. The “Song of János Kapros” as well as another example, the *Story of Kadar*, cited in the paper testifies that the genre of the death row farewell song was still alive in the first half of the 19th century. Its most important structural motifs, with shortened,

corrupt, misunderstood text, often made fit for a certain occasion, resurfaced in handwritten song books, and were later absorbed into oral tradition as elements of outlaw songs and ballads.

• Vilmos VOIGT (Budapest)

Hungarian Folk Song Texts Sent by Karl Georg Romy to John Bowring (1828)

Collection of Hungarian folk songs started in 1782, when István Kultsár, an ardent man of letters, called for folk song texts to be sent to his journal *Hasznos Mulatságok* ‘Useful Merriments’ (1818). Ferenc Toldy, the well-known literary critic of the time also included texts of Hungarian folk songs in his seminal anthology *Handbuch der ungrischen Poesie* (1828). A famous intellectual, John Bowring, started from 1820 to translate poetry of several peoples into English. This led him to look for partners who could help him publish “Hungarian poetry”. He wrote a letter to Karl Georg Romy, a Hungarian philologist living in Vienna, and asked him for the text of Hungarian folk songs with translation and explanation. Romy sent Bowring 85 texts in German translation in January 1828, with notes on Hungarian language, literature, etc. Bowring’s *Poetry of the Magyars* containing 64 folk songs in English translation appeared in London, in February 1830.

The paper describes the “folk songs” in Bowring’s Hungarian anthology, based on drafts of Romy’s letters to Bowring, now kept in the archives of the Hungarian Academy of Sciences. I describe the files and publish some of the Hungarian song texts. In the annex (from László Gyapay’s notes) there is a short description of the British Library file that contains the material Bowring received from Romy. Thus we can find about eighty Hungarian “folk song” texts from 1828 in both sources. The publication of all the original texts is an important future task for scholarship.